L. BARKOV

# MÕRVARID EI PÄÄSE KARISTUSEST

69160



L. BARKOV

MÕRVARID EI PÄÄSE KARISTUSEST

A-28240 II

L. BARKOV

# MÕRVARID EI PÄÄSE KARISTUSEST

Tartu Riiklik Ülikool
Raamatukogu
e3160

KIRJASTUS „EESTI RAAMAT" · TALLINN 1966

34 N 6
B 13

KUJUNDANUD E. VAHER

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
69160

Erineva ühiskonnakorraga riikide rahulik kooseksisteerimine ei tähenda ideoloogilise võitluse nõrgenemist. Kommunistlik Partei paljastab ka edaspidi kapitalismi rahvavastast reaktsioonilist olemust ja igasuguseid katseid kapitalistlikku korda ilustada.

NLKP programmist

## EESSÕNA

Eesti kodanlike natsionalistide rasketel kuritegudel Suure Isamaasõja aastatel ja oma rahva reetmisel on sügavad ajaloolised juured. Nende roimarlikud tavad ja reetlikkuse juured pärinesid juba kodanliku diktatuuri ajast. Elu on näidanud, et natsionalistid kasutavad arvete õiendamisel oma poliitiliste vastastega kõhklemata ka kõige alatumaid vahendeid. Eesti rahva reeturite kuriteod ei olnud oma iseloomult isoleeritud, üksikisikute kättemaksu- või vihavaenuaktid. Nad kandsid just natsionalismile omast iseloomu. Eesti kodanluse natsionalism oli reaktsioonilise poliitika käes relvaks, mis juba ammu rajas saksa fašismile teed Eestisse.

Eesti kodanlikud natsionalistid muutsid selle kahe aastakümne jooksul, mil nad võimul olid, ohjeldamatu terrori oma poliitika orgaaniliseks koostisosaks. Üldiselt on teada, millise julmusega nad õiendasid arveid töörahva parimate esindajatega, Eesti vabaduse ja helge tuleviku eest võitlejatega. Meenutagem vaid Irboska tragöödiat, V. Kingissepa, J. Kreuksi, H. Heidemanni ja J. Tompi mõrvamist, V. Klementi faktilist tapmist, „115 protsessi", „149 protsessi" ja paljusid teisi natsionalistide kuritegusid. Pärast 1924. aasta 1. detsembri ülestõusu mahasurumist mõrvas kodanlus sadu töölisi; välikohtu otsuse põhjal lasti maha koolipoisid Erich ja Richard Vakman, nende ema Pauline ning paljud, paljud teised.

Agarust, millega eesti kodanlikud natsionalistid saksa fašistlike röövvallutajate teenistusse astusid, ei saa seletada ainuüksi vihaga, mida nad tundsid nõukogude võimu ja selle töölistest ning talupoegadest loojate vastu. Kahtlemata on see seletatav ka eesti kodanliku natsionalismi ja hitlerismi vaimusugulusega, sellega, et neid ühendas inimvaenulik fašistlik ideoloogia.

Fašistliku okupatsiooni esimestest päevadest alates hakkasid koos saksa SS-lastega nõukogude patriootide ja teiste süütute inimeste kallal veriselt arveid õiendama ka eesti kodanlikud natsionalistid. Koos SS-väeosadega vägivallatsesid Eestis sõjalis-fašistliku organisatsiooni „Omakaitse" üksused, politsei ja teised hitlerlaste

käsilaste karistusorganid. Ennast fašistidele müünud isikute klassianalüüs näitab, et äraandjate põhilise osa moodustas linna ja maa kodanlus. Märkimisväärsel hulgal oli natside käsilaste seas ka reaktsioonilisi ohvitsere ja politseinikke, neile lisandusid kriminaalkurjategijad, kes ihkasid mõrvadest ja võõra vara röövimisest osa võtta.

Alustades terrorit juba enne hitlerlike vägede kohalejõudmist, näitasid kodanlikud natsionalistid, et nad on valmis oma rahva timukateks hakkama. Hitlerlased andsidki neile selleks võimaluse ja natsionalistid asusid erilise agaruse ning julmusega oma klassiarveid õiendama. Nad tapsid kommuniste, nõukogude aktiviste ja töölisi, kes olid osa võtnud revolutsioonilisest liikumisest kodanluse diktatuuri aastail ja sotsiaalsetest ümberkorraldustest nõukogude võimu perioodil, talupoegi, kes olid nõukogude võimult maad saanud, kõiki, kes vähemalgi määral olid sotsialismi vastu sümpaatiat avaldanud. Seejärel lasti natsionalistidel sooritada teisi inimsuse vastu suunatud kuritegusid. Üle kolme aasta kestnud hitlerliku okupatsiooni ajal pandi Eestis pidevalt toime oma julmuselt ennekuulmatuid kuritegusid, millest eesti kodanlikud natsionalistid, eesti rahva õelaimad vaenlased otseselt osa võtsid.

Viimastel aastatel on ilmunud palju raamatuid, mis paljastavad saksa fašismi ning näitavad, kuidas hitlerlased ja nende käsilased rahulikke elanikke hävitasid ja taga kiusasid. Fašismi kiskjalikku olemust paljastavate teoste ilmumine pole juhuslik nähe. Fašistide kuritegusid meenutades kutsuvad need raamatud rahvaid võitlusse inimvihkajaliku süsteemi taastekkimise ohu vastu, mis niisuguseid kuritegusid sünnitas. Ka käesolev teos kuulub seda liiki raamatute hulka.

Raamatus valgustatakse mõningaid küsimusi eesti kodanlike natsionalistide sidemetest hitlerliku režiimiga enne Teise maailmasõja algust, tuuakse päevavalgele nende reeturlikud plaanid ja kavatsused, näidatakse nende kui fašismi käsilaste süngeid kuritegusid, mida nad okupeeritud Nõukogude Eestis toime panid.

Erilist tähelepanu pööratakse selles raamatus metsikutes kuritegudes süüdiolevate isikute kohtuliku vastutuse probleemile ja esitatakse fakte, kuidas mõnede kapitalistlike riikide valitsused sõjaroimareid varjavad, ning näidatakse nende kurjategijate kasutamist Nõukogude-vastases õõnestustegevuses.

Materjalide rohkus võimaldas autoril peatuda vaid üksikutel näidetel, et illustreerida, millise julmusega natsism okupeeritud Eestis märatses. Kasutatud konkreetsed faktid annavad võimaluse otsustada kogu okupeeritud Eesti territooriumil toimepandud kuritegude sooritamise süsteemi ja praktika üle, kuna hitlerlased ja nende käsilased hävitasid süütuid inimesi kõikides linnades ning maakondades ühtse plaani järgi, mida oluliselt ei muudetud.

Töös on kasutatud juurdlusorganite ja mitmesuguseid arhiivimaterjale, samuti ka nõukogude ning välismaa kirjanduses leiduvaid andmeid.

Autor.

# MÕNINGAID FAKTE EESTI KODANLIKE NATSIONALISTIDE SIDEMEIST HITLERLASTEGA ENNE TEIST MAAILMASÕDA

## 1. KODANLIKE VÕIMUMEESTE KOOSTÖÖ NATSIDE LADVIKUGA

Saksa fašism valmistas pikemat aega ette sõjalist kallaletungi Nõukogude Liidule. Tema agressiivseid püüdlusi toetas ja õhutas kogu maailma reaktsioon, kes vihkas metsikult esimest sotsialismimaad. Kuid hitlerlik Saksamaa julges tungida Nõukogude Liidule kallale siiski alles pärast seda, kui ta oli vallutanud peaaegu kogu Euroopa ja saanud oma käsutusse loendamatud materiaalsed ja inimressursid.

Teatavasti rajanesid saksa fašismi anastuslikud plaanid ebaõigel väitel, nagu ei oleks saksa rahval piisavalt eluruumi. Hitlerlased kinnitasid petlikult, et Saksamaa töölisklassi ja väikekodanluse kõigi hädade ja viletsuste põhjuseks on elanikkonna liiga suur tihedus, asjaolu, et Saksamaa territooriumi suurus ei vasta selle elanike arvule. Nad väitsid, et saksa rahva elujärje tõstmise ainsaks võimaluseks on tema „eluruumi" laiendamine. Seda väärideed püüdsid hitlerlased teaduslikult põhjendada, tuginedes geopoliitikale — ebateaduslikule teooriale, mis väidab, et riigi arenemise määravat täielikult geograafilised tegurid. Geopoliitika sai hitlerlikul Saksamaal ametliku tunnustuse osaliseks.

Fašistlikud liidrid määrasid kindlaks kavandatavate territoriaalsete anastuste peamised suunad. Kõigepealt otsiti välja ja tõsteti kilbile saksa militaristide vana idee nn. Kesk-Euroopa riigi loomise vajadusest, mille tsentris oleks Saksamaa.[1]

Kesk-Euroopa või hitlerlaste fraseoloogia järgi „Põhjarassi Euroopa" riigi loomine pidi tähendama Euroopa rahvaste täielikku orjastamist saksa imperialismi poolt.

„Aarialiku pesa keskuse moodustab suur tsentraalne riik," kinnitas juba enne sõja algust üks natslikke juhte Darré, „ja Tšehhimaa, Moraavia ning Austria peavad moodustama selle lahutamatu osa. Seda blokki ümbritseb väikeste ja keskmise suurusega vasall-

[1] Г. Л. Розанов. Германия под властью фашизма (1933—1939 гг.). Москва, 1961, стр. 183.

riikide süsteem. Selline on Suur-Saksa riigi tulevane alus. Puhtgeograafiliseks mõisteks muudetud Balti riigid ja põhja poolt merest äralõigatud Poola, Ungari, ärajagatud Serbia ja Horvaatia, vähendatud Rumeenia, eraldatud Ukraina, terve rida Lõuna-Vene oblasteid ja riike, samuti Kaukaasia riigid — niisugune on tulevane föderatiivne Saksa impeerium, kust Saksamaa hakkab oma vägevust ammutama."[2] Et selle „Põhjarassi föderatsiooni" iseloomus ei oleks mingisugust kahtlust, selgitas Hitler: „See saab olema föderatsioon, kuid tema liikmed ei saa loomulikult olla sakslastega võrdõiguslikud. Teisejärguliste rahvaste liit, kellel pole ei oma sõjaväge, ei oma poliitikat ega ka oma majandust, niisugune saab välja nägema see föderatsioon."[3]

Kuid „Põhjarassi Euroopa" pidi olema vaid algetapiks palju laialdasemate agressiivsete plaanide teostamise teel. Eriti tähtsat osa etendas fašistlike juhtide plaanides Nõukogude Liidu rahvaste orjastamise kava. Hitlerlased olid kindlal arvamisel, ja seda täiesti põhjendatult, et nende Nõukogude-vastane „idapoliitika" leiab teiste imperialistlike riikide hulgas poolehoidu. Seepärast polnud juhuslik, et nad kavatsesid fašistliku „Euraasia" loomist alustada Baltikumi, Ukraina ja Kaukaasia hõivamisega. „Euraasia" järel pidi loodama ka saksa „Euraafrika". Seega plaanitseti kogu Vana Maailma — Euroopa, Aasia ja Aafrika — muutmist Saksa koloniaks.

Veidi hiljem, 1940. aastal, hakkasid hitlerlased, kes olid joobunud oma võitudest Läänes, sepitsema agressiivseid plaane ka läänepoolkera suhtes. „Brasiilia, Argentiina, Boliivia, aga samuti Mehhiko ja kogu Ladina-Ameerika tuleb allutada Saksamaale," ennustas Hitler. Gestaapo tegi juba ettevalmistusi kõigi Ameerika Ühendriikides elavate juutide hävitamiseks ja 20 miljoni ameeriklase sulgemiseks koonduslaagritesse.[4]

Fašistliku geopoliitikaga oli lahutamatult seotud natsliku ideoloogia teine ametlik doktriin — niinimetatud rassiteooria. Kui fašistlik geopoliitika õigustas hitlerlaste mis tahes territoriaalseid anastusi, siis rassism pidi saama vallutatud maade elanikkonna massilise hävitamise „õiguslikuks aluseks".

Olukord Baltikumis oli sõjaeelsetel aastatel rahutukstegev. Eesti, Läti ja Leedu kodanlikke valitsusi rakendati üha enam fašistliku Saksamaa sõjavankri teenistusse ja nende riikide territoorium võis muutuda Nõukogude Liidule kallaletungi platsdarmiks. Pätsi klikile, kes oli Eestis võimul, ei olnud hitlerlaste agressiivsed plaanid teadmata. Kodanlikud tegelinskid reetsid oma kodumaa ja sahkerdasid selle teadlikult maha lootuses, et neil õnnestub pääseda hitlerliku Saksamaa teenistusse ja seega säilitada oma posit-

[2] Г. Л. Розанов. Германия под властью фашизма (1933—1939 гг.). Москва, 1961, стр. 188.

[3] H. Rauschning. Hitler Speaks. New York, 1940, pp. 145—146.

[4] «Наука и жизнь» № 5, 1965, стр. 53.

siooni. Eesti võimumehed lootsid saada saksa fašismilt abi ja toetust rahva rahulolematuse mahasurumiseks ja kavatsesid võtta saksa fašistide käealustena osa Nõukogude-vastasest vallutussõjast. Arhiivides on säilinud hulgaliselt dokumente selle kohta, kuidas Pätsi klikk hakkas lähenema hitlerlikule Saksamaale ja asus seega omariikluse kaotamise teele. Pätsi-Laidoneri kildkond, kes oli täiesti teadlik hitlerlaste tegevuse eesmärkidest Eestis, mõistis väga hästi, millist ohtu tähendab eesti rahvale üleminek natsionalistliku Saksamaa mõjupiirkonda.

Hitlerlased rääkisid täiesti avalikult oma taotlustest valitseda Baltikumi üle. Esinedes 1935. aasta oktoobris ühel rahvusvahelisel pankurite nõupidamisel Baaselis, märkis silmapaistev fašistlik tegelane, Riigipanga esimees H. Schacht, et Saksa ekspansioon suunatakse Itta, esijoones Balti riikide, seejärel aga Nõukogude Liidu vastu.[5] Hitler kinnitas korduvalt, et kogu Baltikum peab saama Saksa impeeriumi koostisosaks. Natslikud ninamehed ei teinud sellest saladust, et nad peavad üheks oma esimeseks ülesandeks Baltikumis sealsete rajoonide asustamist sakslastega ja kohalike rahvaste väljatõrjumist ning orjastamist. Eesti valitsuse salajasest diplomaatilisest kirjavahetusest nähtub, et ta oli täielikult informeeritud nii nendest kui ka teistest saksa fašismi ekspansionistlikest plaanidest.

Pätsi valitsus teadis vägagi hästi, mida kujutab endast fašistlik geopoliitika ja omas täieliku ettekujutuse ka hitlerlaste rassiteooria ühest kõige jõledamast väljendusvormist — antisemitismist, mis kujunes Saksamaal juba siis juutide ohjeldamatuks tagakiusamiseks. Kõigest sellest oli täiesti teadlik ka eesti kodanlus. Sellele vaatamata ei leidunud tema hulgas jõude, kes oleksid suutnud avaldada vastupanu Pätsi valitsuse kursile, mis tõukas Eesti fašistliku Saksamaa orjusesse. Eesti kodanlus sattus ise selle poliitika sõiduvette.

Eesti valitsev ladvik koos kaubandus- ja tööstusringkondadega võttis juba ammu kuulda Hitleri kärarikkaid hüsteerilisi kõnesid. Ja kui Goebbels põletas Saksamaal avalikult Marxi, Engelsi, Lenini, Bebeli, Liebknechti ja Rosa Luxenburgi raamatuid ning saksa ja maailmakirjanduse parimaid teoseid, olid eesti fašistid kohe valmis endid nende lõkete paistel soojendama ja võtma nende petliku valguse oma teetähiseks. Selleks et eesti rahva ja NSV Liidu rahvaste vahele kiilu lüüa, tegi kodanlus ohjeldamatut Nõukogude-vastast propagandat ning kultiveeris igati šovinismi ja rassismi. Riigipea Päts oli isiklikult tooniandjaks šovinismi ja rassismi propageerimisel. Tallinnas toimunud soome-ugri viiendal kongressil ütles Päts oma programmilises kõnes: „Meid tõi siia vere ja rassi hääl. See idee liidab meid meie kongressidel ühte ja juhib meid... Vere ja päritolu ühtsus, igavesti terve veri aitas meie

[5] ENSV ORRKA, f. 957, s.-ü. 2300, 1918—1940.

rahvaid kõikidest hädadest ja raskustest jagu saada."[6] Eesti kodanluse natsionalism koos selle äärmuslike väljendusvormidega oli reaktsioonilise poliitika peamiseks tööriistaks. Selle poliitika sihiks oli külvata vaenu erinevast rahvusest töötajate vahele ja puhastada saksa fašismile teed Eestisse.

Pidades halastamatut võitlust reetmise paljastamise ja kõige selle vastu, mis oleks takistanud fašistide jampslike ideede levikut, asusid Pätsi režiimi ninamehed Laidoner, Uluots ja teised „tõestama", et eesti rahva minevikus polevat olnud olulisi vastuolusid eestlaste ja saksa röövvallutajate vahel ning Eestis valitsenud röövrüütlite piitsa all võrdlemisi rahulik elu. Nende ajaloovõltsingute eesmärgiks oli õigustada valitsuse äraandlikku tegevust ja valmistada ideoloogiliselt ette eesti rahva allutamist hitlerlaste agressiivsele poliitikale.

Eesti rahvas oli seatud tõsiste katsumuste ette, kui mitte katastroofi lävele. Viimane jäi tulemata üksnes tänu töölisklassi revolutsioonilisele võitlusele ja Nõukogude Liidu ettenägelikule poliitikale. Kaalule oli pandud rahvuse olemasolu.

Kuigi fašistlik terror igati raskendas ideoloogilist võitlust, astus töölisklass Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel siiski otsustavalt välja Pätsi valitsuse äraandliku tegevuse vastu. Veel enne Inglise-Saksa mereväekokkuleppe sõlmimist 1935. aasta juunis hoiatas Eestimaa Kommunistlik Partei töötajaid, et on võimalik sobing kahe imperialistliku suurriigi vahel, mille tagajärjel eesti rahvas võidakse tuua ohvriks saksa fašismile.

EKP Tallinna Komitee lendlehes, mis kandis pealkirja „Võitlusele fašismi ja sõja hädaohu vastu!" kirjutati:

„Kui kergesti ei või juhtuda sarnane olukord, kus Inglismaa ... Saksamaaga kokkuleppele jõuab ja Balti riigid Saksamaale lubab vastutasuks interventsioonist osavõtu eest Nõukogude Liidu vastu. Siis ei jää eesti kodanlusel muud üle, kui leppida selle olukorraga, sest see päästaks ikkagi kodanluse proletaarse revolutsiooni hädaohust. Proletaarse revolutsiooni hädaohust pääsmiseks pole eesti kodanlusele ka Eesti iseseisvuse kaotamise hind kallis. Pätsi valitsus ei liiguta sõrmegi selleks, et võidelda selle hädaohu vastu, mis ähvardab Eesti iseseisvust fašistliku Saksamaa poolt."[7]

Pärast Inglise-Saksa mereväekokkuleppe sõlmimist 18. juunil 1935 oli rahvusvaheline avalik arvamine ühisel seisukohal, et see kokkulepe tähendab tõsist ohtu Balti riikide sõltumatusele, nende olemasolule. Inglise ajakiri „New Statesman and Nation" näiteks kirjutas, et „kokkulepe saavutati tänu Inglismaa vaikivale nõus-

---

[6] О. Штейн. О так называемой «национальной философии» эстонской буржуазии. — «Молодежь Эстонии», 30. VII 1964.

[7] M. Pesti. Kodanliku Eesti üleminek hitlerliku Saksamaa mõjupiirkonda aastail 1934—1936. — „Eesti Kommunist", 1956, nr. 1, lk. 56—57.

olekule Saksa ekspansioonipüüdlustega, mis on suunatud NSV Liidu ja Balti riikide vastu".[8]

Selle asemel et hoiatada rahvast eelseisva ohu eest ja organiseerida oma riigile kaitset rahvusvahelisel areenil, hakkas Eesti valitsus hoopiski rahva valvsust uinutama. Pärast Inglise-Saksa mereväekokkuleppe sõlmimist märkis Laidoner muu hulgas, et „Saksa sõjalaevastiku arenemine pole aga Eestile kartuse põhjuseks", ja lisas provokatsiooniliselt: „Sõjalaevad Kielis on vastukaaluks sõjalaevadele Kroonlinnas."[9]

Pätsi klikk leidis natsliku Saksamaaga ühise keele esmajoones oma välispoliitika Nõukogude-vastase suuna tugevdamisega. Juba 1933. aastal, siis kui Eestis võttis ähvardava ulatuse pronatsistlik vapside liikumine ja aktiviseerus hitlerliku organisatsiooni „Balti Vendlus" õõnestustegevus, tegi Nõukogude Liit kogu maailmale teatavaks, et ta on huvitatud Balti riikide sõltumatuse säilitamisest ja jälgib tähelepanelikult kõiki sündmusi ja protsesse, mis võivad nõrgendada nende riikide suveräänsust. 1934. aasta märtsis tegi Nõukogude valitsus Saksamaale ettepaneku garanteerida Balti riikide sõltumatus ja territoriaalne terviklikkus. See ettepanek, samuti nagu Ida-Euroopa riikide kollektiivse julgeoleku plaangi (Idapakt), mis oleks võinud kaitsta Eesti sõltumatust hitlerliku agressiooni eest, leidis Eesti valitseva kildkonna poolt vastuseisu.[10]

1935. aasta teisel poolel hoogustus Eestis järsult saksa luurajate ja mitmesuguste natsismi jutlustajate aktiivsus. Valitsusasutuste arhiivides on säilinud Eesti siseministeeriumi ettekanded, kus kaevatakse saksa luureagentide jultumuse üle ja tuuakse fakte Saksa saatkonna kõrgete ametnike luuretegevuse kohta. Kuid Eesti valitsus ei võtnud midagi ette sellise tegevuse lõpetamiseks. Just vastupidi. Eesti „kõrgem seltskond" hakkas looma tihedaid sidemeid saksa ringkondadega. Tallinnas organiseeritud „Saksa raamatu nädala" puhul tutvustati laialdaselt fašistlikku kirjandust. K. Päts viibis isiklikult raamatunäituse avamisel. Eesti reaktsioonilises ajakirjanduses ja valitsusele lähedal seisvate isikute esinemistes hakati rõhutama „sajanditepikkusi kultuurisidemeid saksa ja eesti rahva vahel".[11]

Samal ajal tugevnes eesti ajakirjanduses võimude inspireeritud Nõukogude-vastane propaganda. Ühes oma ringkirjas märkis välisminister ilmse rahuloluga, et eesti ajakirjandus kasutab Nõukogude Liitu puudutavates materjalides fašistlikke allikaid. Minister tunnistas, et Saksamaa küsimuses on eesti ajalehed võtnud märksa tagasihoidlikuma hoiaku. Sisuliselt tähen-

---

[8] M. Pesti. Kodanliku Eesti üleminek hitlerliku Saksamaa mõjupiirkonda aastail 1934—1936. — „Eesti Kommunist", 1956, nr. 1, lk. 54.

[9] Sealsamas, lk. 53.

[10] «Внешняя политика СССР». Москва, 1935, стр. 66.

[11] ENSV ORRKA, f. 31, s.-ü. 1052, sealsamas, f. 304, s.-ü. 1151.

das see seda, et loobuti hitlerlaste vallutusplaanide paljastamisest.

Eesti valitseva ladviku lähenemises fašistlikule Saksamaale polnud midagi ootamatut. Pääsenud 1934. aastal võimule, asus Pätsi-Laidoneri klikk jalamaid seadma Eesti riiklikku korraldust fašistlikele rööbastele. Seda tehti maskeeritult, „demokraatia kaitsmise" ja vapside vastu võitlemise sildi all. Tegelikult oli aga kõigi nende abinõude eesmärgiks, mis selle sildi all tarvitusele võeti, töörahva veelgi karmim mahasurumine ja kodanluse võimu kindlustamine. Faktiliselt hakkas Pätsi-Laidoneri klikk viima ellu vapside programmi. Hitlerliku gestaapo arhiividokumentides märgitakse selle kohta muu hulgas: „Kolmekümnendate aastate algul kasvas laiade rahvahulkade rahulolematus kehtiva režiimi suhtes. Seda kasutas hõlpsasti ära Vabadussõjalaste Liit ja saavutas uue põhiseaduse vastuvõtmise. 1934. aasta märtsis läks tolleaegsel riigipeal Pätsil korda kasutada talle uue põhiseadusega antud ametialaseid õigusi ja likvideerida üha laienev vapside liikumine. Seetõttu, et ta ise hakkas samm-sammult teostama Saksamaale lähenemise majanduslik-poliitilist programmi (minu sõrendus. — *L. B.*), mille Vabadussõjalaste Liit oli välja kuulutanud... kaotas vabadussõjalaste liikumine kiiresti oma positsioonid."[12]

Muidugi erines fašism Eestis üsnagi palju fašistlikust režiimist Saksamaal. Fašism ei küündinud siin saksa fašismi kuritegude tasemele, ei läinud inimeste massilisele hävitamisele, kuigi ka tema arvel on küllalt palju inimelusid. Kuid ühiskondlikku süsteemi ja tema ideoloogiat ei määratleta ju üksnes nende kohutavate näitajate põhjal.

Fašistliku režiimi iseärasuseks Eestis oli see, et ta püüdis ennast kõigest väest varjata „demokraatia kaitsmise" maskiga. Eesti kodanlastest valitsejad kasutasid sageli kõlavaid fraase demokraatiast, žongleerisid selliste mõistetega, nagu tsivilisatsioon, kodumaa, usk, distsipliin, traditsioonid ja ideaalid. Seesugune demokraatia „mängimine" ei muutnud muidugi diktatuuri fašistlikku olemust, vaid kinnitas ainult, et fašistliku ladviku positsioonid polnud Eestis kuigi kindlad, ja seepärast tuli tal kõrvuti repressioonidega ka manööverdada ning teha isegi mõningaid järeleandmisi.

Seoses sellega kõlab praegu hämmastavalt aktuaalsena G. Dimitrovi ettekanne Komiterni VII kongressil 1935. aastal. Tema esinemise juhtmotiiviks oli üleskutse analüüsida fašismi igakülgselt, lahti öelda skeemidest, „enesega rahulolevast sektantlusest" ja „doktriinlikust piiratusest". Dimitrov juhtis tähelepanu sellele, et fašism ületab küünilisuse ja valelikkuse poolest kõik teised reaktsiooni avaldusvormid. Ta arvestab nii iga maa rahvusliku omapäraga kui ka sotsiaalsete kihtide erinevustega. Mitte ainult väike-

[12] ЦГАОР СССР, ф. 7021, ед. хр. 881, оп. 97.

kodanlased, vaid „isegi osa töölisi", rõhutas Dimitrov, „langeb fašistliku demagoogia ohvriks. Fašismil õnnestub hulki kaasa tõmmata seepärast, et ta apelleerib demogoogiliselt nende eriti tungivatele vajadustele ja nõudmistele. Fašism ei õhuta mitte ainult hulkades sügavalt juurdunud eelarvamusi, vaid mängib ka rahva parimatel tunnetel, tema õiglustundel ja mõnikord isegi tema revolutsioonilistel traditsioonidel."[13]

Eesti lähenemine hitlerlikule Saksamaale viis kodanliku valitsuse täielikku sõltuvusse natsionaal-sotsialistlikust režiimist. See kajastus nii välispoliitikas kui ka majanduselus. Riigikorra fašiseerimisega kaasnes hitlerliku Saksamaa mõju tugevnemine kõigil elualadel.

Fašistlikul Saksamaal oli Pätsil tuttavaid, kelle kaudu ta hakkas looma vahetuid kontakte fašistliku režiimi peameestega. Saksa vähemusrahvuste büroo sekretäriks oli endine Eesti Riigikogu liige balti parun Hasselblatt, kes sõitis 1934. aastal Eestist Saksamaale. Päts pidas temaga tihedat sidet. Saksamaal elas Pätsi isiklik sõber, keegi Specht, aiandusfirma „Ludwig Specht" omanik. Temaga oli Päts tuttav juba enne Hitleri võimuletulekut. Fašistliku Saksamaa välisministeeriumi protokolliosakonna ülem parun Dernburg oli aastail 1934—1939 Saksa saatkonna nõunik Eestis. Sama ministeeriumi isikulise koosseisu osakonna ülem Stretter töötas aga aastail 1932—1937 Saksa saatkonnas Tallinnas. Nende mõlemaga oli Pätsil üsnagi tihe kontakt.

30. jaanuaril 1933. aastal tulid fašistid Saksamaal võimule ja juba aprillis sai Eesti riigipea vend Voldemar Päts Saksamaal „huvireisil" viibides „juhuslikult" kokku hitlerliku valitsuse välispoliitika juhi Alfred Rosenbergiga, kes omal ajal elas Eestis ja oli V. Pätsi koolivend. Endastmõistetavalt polnud see kohtumine juhuslik, vaid korraldatud K. Pätsi poolt, kes valmistus võimu haarama, selleks et luua sidemeid Saksamaal võimule tulnud natsionaal-sotsialistliku rühmitusega.

Samuti polnud juhuslik Pätsi režiimi ühe mõjukama ninamehe Friedrich Karl Akeli määramine 1934. aasta veebruaris Saksamaale suursaadikuks. Akel oli kahel korral olnud välisminister ning 1924. aasta aprillist kuni detsembrini riigivanem.

Niipea kui Akel jõudis Berliini, sai ta hotellis „Adlon" eraviisiliselt kokku Alfred Rosenbergiga. Sellel kohtumisel vahetati arvamusi Eesti-Saksa suhete parandamise üle. See jutuajamine jätkus õhtusöögil, mis korraldati Soome näituse puhul, ning ka teistel Akeli kohtumistel Rosenbergiga.

1936. aasta juunis kutsus Päts Akeli Saksamaalt ära ja määras ta välisministriks. Enne ärasõitu kohtus Akel veel kord Rosenbergiga, kes tema kätt surudes tähendusrikkalt ütles: „Soovin teile

---

[13] Георгий Димитров. Избранные произведения. Т. 1. Москва, 1957, стр. 377.

kõige paremat uuele ametikohale määramise puhul." Akeli palvel korraldas Rosenberg tema lahkumisvisiidi Hitlerile. Sellel kohtumisel väljendas Hitler oma sümpaatiat Eesti valitsusele ja palus Akelit anda Pätsile edasi kaastundeavaldus Männiku laskemoonalaos aset leidnud õnnetuse puhul. (Männiku laskemoonalaos toimus 1936. aastal inimohvritega plahvatus.) Jutuajamisel ei jätnud Hitler ka märkimata, et sõja korral võivad Balti riigid kergesti muutuda sõjategevuse platsdarmiks. Sellel kohtumisel kinkis Hitler Akelile oma isikliku pühendusega foto. Teenete eest Eesti lähendamisel Saksamaale autasustati Akelit hitlerliku valitsuse poolt kahe ordeniga.

„1936. aasta juunis," teatas Akel, „saabusin ma Berliinist Tallinna ning asusin välisministri ametikohale. Kaks päeva pärast minu kohalejõudmist toimus riigivanem Konstantin Pätsi juures nõupidamine, kus viibis ka kindral Laidoner. Päts küsis minult, mida ma mõtlen uuel ametikohal ette võtta. Ma vastasin, et tuleb uuendada ministeeriumi isikulist koosseisu ning tõsta tema osatähtsust ja töövõimet. Seejärel kandus minu jutuajamine Pätsiga meie poliitika üldise olukorra küsimustele. Ma ütlesin, et Saksamaa ei ole praegu selline, nagu ta oli viis aastat tagasi ning Saksamaa poolt meid mingisugune oht ei ähvarda. Saksamaaga on meil head suhted ja meil pole midagi karta."

Eesti kodanluse rahvavaenulik olemus tuli eriti selgelt ilmsiks 1939. aasta tähtsamate rahvusvaheliste sündmuste käigus. Läänеriikide tegevusetusest ja heakskiitmisest innustatud Saksamaa pani toime üha uusi agressiooniakte. 1939. aasta 15. märtsil anastas ta lõplikult kogu Tšehhoslovakkia territooriumi. Mõni päev hiljem sundis Saksamaa Leedut loovutama Klaipeda ning nõudis Poolalt ultimatiivselt Danzigi ühendamist Saksamaaga ja nn. Poola koridori likvideerimist. Seoses hitlerlaste niisuguse agressiivse tegevusega esitas Nõukogude valitsus 1939. aasta 28. märtsil Eesti valitsusele noodi, milles ta teatas, et Nõukogude valitsus suhtub eitavalt Eesti suveräänsuse rikkumise võimalusse ja on valmis andma abi selle kaitsmiseks. Eesti valitsus lükkas selle sõbraliku abipakkumise järsult tagasi. Kartusest, et selline abipakkumine võiks avaldada mõju progressiivsetele jõududele Eestis, varjas valitsus Nõukogude Liidu nooti rahva eest ega avaldanud seda ajakirjanduses.

Ignoreerides Nõukogude valitsuse konkreetseid ettepanekuid fašistliku agressori ohjeldamiseks, sõlmis Eesti valitsus 7. juunil 1939 Saksamaaga mittekallaletungilepingu. Sisuliselt aitas see samm kiirendada Eesti allutamist fašistlikule Saksamaale. Pakti allakirjutamise päeval võttis Hitler vastu Eesti välisministri Selteri. Sellel vastuvõtul märkis Hitler, et Saksamaa peab väga tähtsaks majanduslikke ja poliitilisi sidemeid Eestiga. Samas saavutati ka kokkulepe Saksamaale vajalike põllumajandussaaduste ja toorainete ekspordi suurendamise kohta. Inglise ajaleht „The

News Review" kommenteeris oma 1939. aasta 15. juuni numbris seda mittekallaletungipakti vähimagi nördimusvarjundita: „Eestit hindavad natsid juba kui riiki, mis on poliitiliselt ja majanduslikult nende kätes."[14]

Eesti riigitegelased hakkasid avalikult esinema Nõukogudevastaste avaldustega. Kohe pärast lepingu sõlmimist Saksamaaga ütles Laidoner: „Mitte kunagi ei tule sellist aega, mil me koos venelastega astuksime välja sakslaste vastu." 1939. aasta 16. juuni „Päevalehes" kirjutati, et Eesti ei vaja Nõukogude garantiid ega võta vastu Vene sõjavägede abi ning sakslaste sissetungi korral Eestisse võitleb venelaste vastu.

7. oktoobril 1939. aastal kirjutati alla Eesti-Saksa kaubanduslik lisakokkulepe, mis oli tegelikult mittevõrdõiguslik kaubandusleping. Tolle lepinguga kohustus Eesti suurendama oma eksporti Saksamaale kuni 60 miljoni kroonini aastas, s. o. muutma selle peaaegu kahekordseks.

Kuid ka see leping ei rahuldanud hitlerlasi veel täiel määral. Sama aasta detsembris sõlmis Eesti majandusminister L. Sepp Berliinis uue kokkuleppe, mille kohaselt kogu Eesti väliskaubandus allutati täielikult Saksamaa kontrollile ja reglementeerimisele. Eesti kaupade Saksamaale eksportimise kohustus tõsteti nüüd juba 65 miljoni kroonini aastas.

Need kokkulepped muutsid Eesti majanduse lõplikult Saksa sõjamajanduse ripatsiks.

Eesti majanduslikku sõltuvust Saksamaast suurendas veelgi balti sakslaste Saksamaale ümberasumise kampaania, mis viidi läbi Eesti rahvamajandusele väga ebasoodsatel tingimustel. Ümberasumine ei kaotanud ega nõrgendanud Saksamaa majanduslikke positsioone Eestis. Vastupidi, seni küllaltki killustatud majanduslikud jõud koondati nüüd ühtse võimsa Saksa riikliku kontserni — Saksa Usaldusvalitsuse kätte, mis tegutses Eestis kui tõeline „riik riigis".[15]

Kõige sellega nõustusid Eesti valitsejad orjaliku alandlikkusega, kuigi neil oli võimalus valida ka teine tee — laiendada võrdõiguslikku ja vastastikku kasulikku kaubavahetust ning teisi majanduslikke sidemeid Nõukogude Liiduga.

Käesoleva raamatu raamidesse ei kuulu Eesti ja fašistliku Saksamaa majandussidemete üksikasjaline vaatlemine. Toon selle kohta vaid Eesti endise presidendi Pätsi ülestunnistuse. Ta ütles: „Meie esindaja Saksamaal Miller kutsuti Saksa välisministeeriumi, kus teda paluti hoiatada Eesti valitsust ja talle edasi anda, et Saksamaa ei luba mingil juhul Eestit teha katsetki astuda lähematesse suhetesse Saksamaa vaenlastega. Saksamaa käsutuses on kül-

---

[14] „The News Review", June 15, 1939.

[15] ENSV ORRKA, f. 1087, s.-ü. 33.
M. P e s t i. Rahvuslik reetmine „rahvusluse" sildi all. Tallinn, 1960, lk. 188—189.

laldaselt võimalusi ja vahendeid selleks, et rakendada Eesti suhtes surveabinõusid, mis võiksid õõnestada tema majanduselu.

Saksa valitsuse soovidele vastu tulles sõlmis Eesti välisministeerium Saksa välisministeeriumiga kokkuleppe põllumajandussaaduste ja tööstuskaupade saatmiseks koguses, mis määrati kindlaks Saksamaa poolt. Nende lepingute kohaselt oli Eesti kohustatud müüma Saksamaale kogu oma põlevkivitööstuse toodangu, suurema osa oma põllumajandus- ja loomakasvatussaadustest, fosforiidimaaki, piiritust, tselluloosi, vineeri jne.

Lisaks sellele olid arveldused Saksamaale ümberasuvate sakslaste varadega korraldatud nii, et Saksamaa kätte läks oluline osa Eesti aktsiaseltside aktsiatest. Seda põhjustas asjaolu, et Saksa valitsuse poolt kehtestatud korra kohaselt olid Saksamaale ümberasunud Eesti ettevõtete aktsiateomanikud kohustatud need Saksa valitsusele üle andma. Selle tulemusena läks üksikutes aktsiaseltsides Saksa valitsuse kätte rohkem aktsiaid, kui neid jäi Eesti kodanikele. Peale selle oli Eesti valitsus kohustatud tasuma Saksa valitsusele Saksamaale väljarännanud sakslaste vara ja maa väärtuse. Saksa valitsus neid summasid aga vara omanikele välja ei maksnud, vaid andis neile hüvituseks Poolas vallutatud vara ja maid. Arvelduste tegemisel kehtestas Saksamaa ühepoolselt oma valuutale tunduvalt kõrgema hinna, kui see oli maksev valuutabörsil (nii näiteks loeti arvelduste tegemisel Eestiga saksa mark võrdseks 1,5 eesti krooniga. Samal ajal maksis see tegelikult vaid 75 senti). Kõige selle tagajärjel sattus Eesti tugevasse majanduslikku sõltuvusse Saksamaast."[16]

Eriti usalduslikud suhted kujunesid Pätsil Frohweiniga, hitlerliku Saksamaa suursaadikuga Eestis, kes viibis Tallinnas kuni nõukogude võimu taaskehtestamiseni Eestis. Rosenberg kasutas Frohweini sidepidamiseks Pätsi-Laidoneri klikiga. Frohwein oli Pätsi kodus alati oodatud külaline, samuti ka tema vendade perekonnas. Eriti suurt sõprust tundis ta Pätsi poja Viktori vastu. Pätsi suhtlemine Frohweiniga kestis tema presidendiks olemise viimaste päevadeni. Konstantin Päts ütles hiljem selle kohta: „Viimane kohtumine Frohweiniga leidis aset mõni päev enne minu lahkumist Eesti presidendi ametikohalt. Frohwein külastas mind minu poegade mõisas, kus ma tol päeval viibisin. Nagu Frohwein mulle ütles, sõitis ta minu juurde seepärast, et oli kuulda saanud minu peatsest lahkumisest presidendi kohalt. Ta küsis minult, kas vastab see tõele. Ma teatasin Frohweinile, et lahkun tõepoolest presidendi ametist. Kuid esialgu pole ma sellest veel ametlikult teatanud. Kavatsen võimu üle anda Eesti Riigivolikogule, kes peab lähematel päevadel kokku tulema. Selle kõneluse ajal küsisin Frohweinilt, millised võimalused oleksid minu perekonnal Saksa-

[16] Uurimismaterjalid.

maa kaudu Itaaliasse sõitmiseks ning palusin teda muretseda transiitviisa Saksamaalt läbisõiduks . . ."[17]

Peale diplomaatiliste kontaktide Saksa fašistliku valitsusega võtsid eesti kodanlikud võimumehed meeleldi endi külalistena vastu hitlerliku generaliteedi esindajaid, natsionaalsotsialistliku partei tegelasi, Saksamaa sõjaluure ja gestaapo juhtivaid tegelasi.

Korduvalt käisid Eestis Saksa sõjaväelise luure ülem admiral Canaris, luure juhtivaid töötajaid Piekenbrock ja Benteville, Saksa maavägede kindralstaabi ülem kindral Halder, hilisem feldmarssal Kleist, Böhming ja teised väljapaistvad natsid. Kodanliku Eesti valitsus pidas nendega salajasi läbirääkimisi. Sellega seoses pakub huvi kodanliku Eesti sõjavägede ülemjuhataja kindral Laidoneri ülestunnistus Canarise ja Halderiga peetud läbirääkimiste kohta. Laidoner ütles: „Saksa luure ülem Canaris käis Eestis esimest korda 1936. aastal. Pärast seda oli ta Eestis veel kahel-kolmel korral. Ma võtsin ta isiklikult vastu. Eriläbirääkimisi luureküsimustes pidasid temaga sõjavägede staabiülem ja 2. osakonna ülem. Siis määrati konkreetselt kindlaks, millised luureandmed mõlemale riigile huvi pakuvad ja mida me saame teineteisele anda. Viimast korda külastas Canaris Eestit 1939. aasta juulis. Kõigil oma külaskäikudel pidas ta läbirääkimisi luuretegevuse suhtes. Admiral Canarisele rääkisin ma küllaltki üksikasjaliselt meie seisukohast Saksamaa ja Inglismaa ning Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahelise kokkupõrke korral. Admiral Canaris tundis huvi, kui kaua võiks Nõukogude Liit vastu pidada oma sõjajõudude täieliku mobilisatsiooni korral, samuti ka NSV Liidu transpordivahendite (raudtee-, auto- ja hobutransport) olukorra vastu. Canaris rääkis, et transport Nõukogude Liidus on Nõukogude relvastatud jõudude nõrgeimaks lüliks ning mina isiklikult nõustusin selle tema arvamusega. Peale selle avaldas ta arvamust, et Nõukogude Liidu inimreservid on lõpmatud. Relvastust, arvatavasti, saab olema ka küllaldaselt, kuna Nõukogude Liidu tehased töötavad täie võimsusega ja relvastuse hulk järjest suureneb. Canaris ütles, et Nõukogude lennukite arvu pole neil veel täpselt teada, kuid see on kahtlemata nimetamisväärne. Lennukite kvaliteedi suhtes oli tal mõningaid kahtlusi . . . Mis puutub Saksa maavägede staabiülema kindral Halderi külastusse, siis oli ta Eestis kolm või neli päeva. See oli 1939. aasta suvel.

. . . Kindral Halderit huvitasid samad küsimused mis admiral Canaristki. Ta selgitas Nõukogude Liidu mobilisatsioonivõimet, täpsustas andmeid raudtee-, hobu- ja autotranspordi, inimreservide, sõjatehaste tootmisvõimsuste ja õhujõudude kohta. Ta avaldas samuti arvamust, et Saksa lennuvägi on oma tehniliste omaduste poolest parem Nõukogude Liidu lennuväest. Kindral märkis

[17] Uurimismaterjalid.

samuti nagu admiral Canariski, et Nõukogude Liidu lennukite täpset arvu on raske kindlaks määrata. Ta oletas, et sõja korral suudab Nõukogude Liit koondada läänepiirile kolm neljandikku oma lennuväest, tõmmates selleks jõudusid ära teistelt võimalikelt sõjatandreilt."[18]

Eesti kodanlike ringkondade lähenemisest hitlerlikule Saksamaale annavad tunnistust samuti Inglise välispoliitilised dokumendid, mis avaldati 1953. aastal Londonis. Briti konsul Gallienne tegi 11. juulil 1939 Tallinnast järgmise ettekande: „Minul oli eile pikk kõnelus Eesti välisministriga Briti-Soveti läbirääkimiste asjus... Ma lisasin, pole tegemist ainult Briti atakeerimisega, vaid minul on informatsioon, et „Estonia was tending to become pro-German". Ma ei mõtle, et eesti rahvamassid oleksid Saksa pooldajad, kuid äriringkonnad, varakas klass ja sõjavägi on ilmselt pöördunud sellesse suunda ja Eesti valitsus võib-olla julgustab seda, vastu võttes hulgaliselt Saksa ametiisikuid — Canaris, Benteville, von Kleist, Böhming jne.

Hr. Selter oli veidi hämmastunud. Kõigepealt ta ütles, et on vastu võtnud von Kleisti, kuid too ei soovinud midagi muud, kui et siia asutataks Saksa kaubanduskoda. Ma sugereerisin, et von Kleist „might be after bigger game", kuid Selter vastas, et ta ei näe von Kleistis mingit tähtsat isikut. Ta ei teinud mingeid märkusi Canarise kohta. Mis puutub armeesse (ma muidugi mõtlesin kindralstaabi ülemat kindral Reeki, mitte ülemjuhatajat kindral Laidoneri), siis ütles hr. Selter — sõjamehed kalduvad kergesti kõnelema kõvasti (ägedalt), kuid nad ei otsusta välispoliitika üle. Mis puutub pressi kallaletungisse, ta ütles, et ajakirjandus on vaba väljendama oma arvamist. Kahtlane väide, sest et Eesti ajakirjandus on hästi kontrolli all peetav ning ametlik ajaleht „Uus Eesti" on üks atakeerijaist."[19]

Nagu Laidoneri ettekandest president Pätsile ilmneb, viibis Canaris viimast korda Eestis 1939. aasta suvel võõra nime all. Seoses sellega kohtus Canaris Tallinnas Laidoneri ja Pätsiga konspiratiivselt. Kui Saksa maavägede staabiülem kindral Halder käis Eestis, külastas ta Pätsi tema suveresidentsis, kus tal oli pikem jutuajamine Eesti-Saksa suhete, samuti ka teiste rahvusvaheliste probleemide üle.

Eesti valitsevale kildkonnale ei olnud ilmselt meelepärane Nõukogude-Saksa mittekallaletungipakti sõlmimine 1939. aasta augustis, mis kõrvaldas vahetu ohu muuta Baltimaad Saksa agressiooni baasiks Nõukogude Liidu vastu.

Eesti valitsevad ringkonnad olid veendunud, et Hitler alustab sõda kallaletungiga Nõukogude Liidule. Pakt Nõukogude Liiduga viis nad segadusse. Laidoner tunnistas: „Päts soovitas mul saata

---

[18] Uurimismaterjalid.

[19] Documents on British Foreign Policy. Vol. VI — 1939. London 1953.

viibimata mõni sõjaväelane Berliini, et sõjaväeliste ringkondade — kui võimalik, siis admiral Canarise — kaudu välja uurida tõde selles küsimuses. Tegin ettepaneku saata sinna kolonel Maasing (Eesti sõjaväe luureosakonna ülem. — *L. B.*) kui Canarisele kõige tuntum inimene. Selsamal või järgmisel päeval lendas Maasing Berliini ja tuli väga ruttu tagasi. Erilisi tulemusi ta seal ei saavutanud, sest admiral Canaris teatas talle, et Saksa-Nõukogude pakti kohta midagi öelda ei või. Saksamaalt tagasi tulles oli Maasing pessimistlikus meeleolus. Berliini-sõidu tulemustest ette kandes ütles ta mulle, et meil oleks parem olnud NSV Liidu vastu sõda alustada enne pakti sõlmimist."[20]

Pärast Maasingut saadeti Berliini poliitilise politsei agent parun Uexkuell sellesama ülesandega: välja nuuskida, kuidas pakt mõjutab Nõukogude-vastase agressiooni plaane. Parun ei saanud teada midagi konkreetset. Kuid peagi selgus kõik, ja Eesti valitsejate sõjakas vaim tõstis taas pead. 1939. aasta septembri keskpaiku saabus Tallinna Saksa luure juhtiv tegelane doktor Klee. Temaga vesteldes sai Pätsi klikile selgeks, et sõda Nõukogude Liidu vastu on edasi lükatud strateegilistel kaalutlustel ja et selleks tuleb veelgi energilisemalt ettevalmistusi teha.

Kuid Nõukogude valitsus sai hitlerliku Saksamaa salakavalatest plaanidest aru ja astus samme oma loodepiiride julgeoleku tagamiseks. Ta tegi muu hulgas Balti riikide valitsustele ettepaneku sõlmida vastastikuse abistamise paktid. See ettepanek tuli neile valitsustele nagu välk selgest taevast. Mida teha? Jalamaid saadeti parun Uexkuell jälle Berliini, et teada saada Saksa valitsuse arvamust Nõukogude ettepaneku suhtes. Parun tuli tagasi optimistlikus meeleolus: Punaarmee väeosade paigutamist Eestis asuvatesse baasidesse käsitab Saksa valitsus ajutise nähtusena.

Sellele vaatamata ajas Punaarmee väeosade eelseisev sissetulek Eesti valitsejad paanikasse. Viimse minutini lootsid nad, et Saksamaa seda takistab. 1939. aasta 28. septembri varahommikul toodi Saksa suursaadik doktor Frohwein otse voodist Kadrioru lossi. Päts ja Laidoner haarasid temast kinni nagu uppujad õlekõrrest. Frohwein aga viitas instruktsioonide puudumisele Berliinist. Eesti kodanlikud valitsejad olid sunnitud sõlmima lepingu Nõukogude Liiduga. Kuid sellele lepingule alla kirjutades mõtlesid nad juba, kuidas seda rikkuma hakata, kuidas lepingu varjus Nõukogude-vastaseid sepitsusi jätkata.

Umbes selsamal ajal külastas Pätsi kontserni „IG Farbenindustrie" direktor Fritz Ter-Mehr. „Erakõneluses minuga direktor ei varjanud," tunnistas Päts hiljem, „et Saksamaa jätkab ka pärast Nõukogude Liiduga lepingu sõlmimist tema suhtes vana poliitikat... Saksamaal levib järjest laiemalt arvamus, et Nõukogude

[20] Uurimismaterjalid.

Liidu loodusrikkused peavad olema kättesaadavad ainult Saksamaale. Saksamaal saadakse väga hästi aru, et Venemaa neid vabatahtlikult ei loovuta ja tuleb võidelda. Ilma võitluseta hakkama ei saa ja tuleb oodata relvastatud jõudude kokkupõrget. Kõik Saksamaa juhtivad ringkonnad mõistavad seda ja on juba pikemat aega valmistunud võitluseks."[21]

Säärased jutud olid palsamiks Pätsi hingele. Saanud teada hitlerliku Saksamaa salajastest plaanidest ja ettevalmistustest, kukkusid Eesti fašismimeelsed valitsejad palavikuliselt tegutsema.

Juba 1934. aasta septembris loodi Genfis „Balti Entente", mille kinnisideeks oli sõda Nõukogude Liidu vastu. Laidoner haudus isegi „Balti Entente'i" ühise sõjaväe loomise plaane ja nägi mõttes end selle ülemjuhatajana. Ta uuris tasapisi liitlaste arvamust selles suhtes. Läti sõjaminister Balodis tegi Laidoneri auahnete unistuste kohta president Ulmanisele eriettekande.

Mida kõvemini Baltimaade valitsejad oma maid hitlerliku Saksamaa sõjavankri külge sidusid, seda tulisemalt astus Laidoner välja Eesti, Läti ja Leedu, samuti Poola ja Soome sõjajõudude ühendamise kasuks, et Saksamaa ülemjuhatuse all alustada ühist sõda Nõukogude Liidu vastu.

„Mina isiklikult kui Eesti sõjaväe ülemjuhataja," teatas Laidoner hiljem, „lähtusin sellest, et viis on alati tugevam kui üks. Seepärast olin ma arvamusel, et Nõukogude Liidu vastu sihitud sõjaline liit peab koosnema Soomest, Eestist, Lätist, Poolast ja Leedust. Nõukogude-vastase poliitika huvid nõudsid, et meie riigid aasta-aastalt tugevdaksid oma relvastatud jõude."[22]

1939. aasta jaanuaris Soomes viibides kutsus Laidoner ühes oma kõnes avalikult üles Eesti ja Soome sõjalis-poliitiliste jõupingutuste ühendamisele. Pärast NSV Liiduga lepingu sõlmimist võtsid Eesti valitsevad ringkonnad seda lepingut otseselt rikkudes kursi „Balti Entente'i" aktiviseerimisele. Sedasama tegid ka Läti ja Leedu fašistlikud valitsused. „Balti Entente'i" Nõukogude-vastane tuhin saavutas oma haripunkti.

Sagenesid Eesti ja Läti kõrgemate sõjaväelaste ning diplomaatide vastastikused külaskäigud. 1939. aasta lõpul saabus Tallinna Läti sõjaväe ülemjuhataja kindral Berkis. Ta pidas kindralstaabis läbirääkimisi ja käis suurtükiväeüksustes, sõjakoolis, arsenalis ja mujal. 1940. aasta jaanuaris oli Eesti kindralstaabi ülemal Jaaksonil nõupidamine Läti sõjaministri Balodisega. Seejärel saabusid Tallinna Leedu sõjaväe ülemjuhataja kindral Rastikis, Leedu välisminister Urbšis ja teised „kõrged külalised". Nõukogude-vastased sepitsused muutusid üha jultunumaks.

Nõukogude-vastase ristisõja jõudude ühendamisele kutsusid üles ka Balti riikide tööstus- ja pangandusringkonnad. Väljendati

---

[21] Uurimismaterjalid.
[22] Sealsamas.

mõtet ühendada mitte ainult sõjaväed, vaid ka riigid „Balti Ühendriikideks". Nii esines 1940. aasta 15. aprillil Eesti Kaubandus-Tööstuskoja esimees Joakim Puhk pika kõnega. Ta märkis muu hulgas: „... Elu näitab, et kontakti võtmine konverentside kaudu ja algatuste püstitamine vaid mõningatel erialadel ei vii meid kunagi sihile. Üksnes riiklik kokkukuuluvus kõrvaldab takistused majandusliku tegevuse ja tootmise ratsionaalseks tervikuks liitmise teelt ..."

Kuid „Balti Ühendriikide" loomise tõelised eesmärgid seisid muidugi hoopis muus, ja Puhk lobises need välja: „Millise efekti annaks see aga meie julgeoleku kindlustamiseks, on igaühele iseenesest juba selge ..."[23]

Puhk rääkis Balti riikide julgeolekust, mida keegi ei ähvardanudki, mõtles aga sõjaliste jõudude ühendamist Nõukogude Liidu vastu. Nii said temast ka kõik aru.

1939. aasta detsembris ja 1940. aasta märtsis toimusid kolme Balti riigi salajased nõupidamised selsamal eesmärgil — tugevamini kokku klopsida Nõukogude-vastane sõjaline blokk. Tugevnesid sidemed Läti, Eesti ja Leedu kindralstaapide vahel. 1940. aasta veebruaris loodi „Balti Entente'i" häälekandja „The Baltic Review", mida anti välja Tallinnas inglise, saksa ja prantsuse keeles.

Seda sobingut dirigeeris Berliin. Umbes 1940. aasta mais otsustas Saksa kõrgem väejuhatus inspekteerida, kuidas Eesti valmistub sõjaks NSV Liidu vastu. Parun Uexkuelli kaudu nõuti Eesti valitsuselt kiires korras viisat spioon Kleele, kellel oli „Saksa sõjaväe ülemjuhatajalt kindral Keitelilt tähtis ülesanne Saksa valitsusega kontakti loomise kohta".

Kleele anti viisa muidugi viivitamatult ja peagi oli ta Tallinnas. „Klee andis mõista," tunnistas endine Eesti poliitilise politsei ülem Sooman ülekuulamisel, „et kuna teda on saatnud kindral Keitel, siis me peaksime talle korraldama kohtumise siseminister Jürimaaga ..." See kohtumine leidis aset samal päeval. Edasi ütles Sooman: „Klee teatas, et Saksamaa alustab varsti Nõukogude Liidu vastu sõda, millest Hitler on korduvalt rääkinud partei- ja sõjaväeringkondades."[24]

Kõik see toimus ajal, mil hitlerlikud kindralid viisid lõpule „Barbasrossa plaani" — Nõukogude Liidule kallaletungimise plaani väljatöötamist. Baltimaade valitsejate ülesandeks jäi avada hitlerlikele hordidele väravad ja siis liituda nendega ühiseks sissetungiks NSV Liidu piiridesse.

Pätsi valitsus valmistus järjekindlalt selleks, et rajada fašistlikele jõukudele teed. 1940. aasta juunis tegi Päts viimase eesti

---

[23] Joakim Puhk, Organisierung der Selbstversorgung der Baltischen Staaten. Tallinn, 1940, S. 7.

[24] Uurimismaterjalid.

rahva reetmise katse, astudes ühendusse vapside liikumise ühe peamehe Mäega.

1941. aasta 21. oktoobril tõi fašistlik ajaleht „Linna Teataja" ära eesti rahva reeturi, okupeeritud Eesti „omavalitsuse" juhi Mäe esinemise sel puhul. Ta ütles: „... Konstantin Päts kutsus 26. juunil möödunud aastal mind enda juurde ja tegi ettepaneku minna Saksamaale ning paluda Saksa riigi valitsuselt abi, et päästa, mis veel päästa on. Siis oli aga liiga hilja ja minul ei olnud enam võimalik midagi teha."[25]

Kuid Baltimaade rahvad ajasid need mustad plaanid nurja. Nad kukutasid 1940. aasta suvel fašistlikud valitsused ja taastasid nõukogude võimu. „Barbarossa plaani" teostamise ülitähtis platsdarm libises hitlerlike kindralite käest ära. Baltimaade rahvad ei tahtnud saada Hitlerile kahurilihaks, tema inimvaenulike plaanide elluviijaiks. Nad ühinesid Nõukogude Liidu rahvastega, et koos ehitada sotsialismi ja anda vastulöök agressoritele.

## 2. EESTI SÕJAJÕUDUDE ALLUTAMINE SAKSA VÄEJUHATUSE KONTROLLILE

Rohkearvulised faktid kõnelevad sellest, et Eesti kodanluse militaristliku kildkonna plaanid olid alati suunatud Nõukogudemaa vastu.

Kohe pärast Tartu rahulepingu sõlmimist 1920. aastal hakkas militaristlik kildkond uuesti valmistuma sõjakäiguks Nõukogude Venemaa vastu. Eesti delegatsiooni juht rahuläbirääkimistel Jaan Poska, kes esitas rahulepingu Asutavale Kogule ratifitseerimiseks, ütles sel puhul peetud kõne lõpul: „Maitskem küll rahu, aga hoidkem alal ja kasvatagem oma sõjalist jõudu."[26] Et imperialistidelt võimalikult kiiremini „suurt tääki" saada, selleks puges kodanlus kas või nahast välja.

Valka jaamas korraldati Baltimaade sõjaväejuhtide nõupidamine, millest võtsid osa Merkis (Leedu), Balodis (Läti), Laidoner (Eesti) ja teised isikud. Sellel nõupidamisel arutati ühiseid sõjalis-poliitilisi abinõusid Nõukogude Venemaa vastu.

1922. aasta märtsis kirjutasid Eesti, Soome, Läti ja Poola alla niinimetatud Varssavi lepingule, mille teravik oli suunatud Nõukogude Venemaa vastu. 1923. aasta novembris aga sõlmiti Eesti ja Läti vahel leping, mida ametlikult nimetati Eesti-Läti kaitseliidu lepinguks. Sellel sõjalis-poliitilisel lepingul oli otseselt Nõukogude-vastane iseloom.

Eesti-Läti liidu sõlmimisel nähti ette kindralstaapide koostöö

---

[25] „Linna Teataja", 21. okt. 1941.

[26] Jaan Maide. Ülevaade Eesti Vabadussõjast 1918.—1920. Tallinn, 1933, lk. 462.

sõjategevuse korral Venemaa vastu, ühise tegevuskava väljatöötamine Nõukogude piiri sõjaliseks sulgemiseks ja erilised abinõud ohtliku olukorra puhuks. Peale selle saavutati kokkulepe relvastuse unifitseerimise, transpordi kasutamise ning Nõukogude relvastatud jõudude kohta luureinformatsiooni kogumiseks ja vahetamiseks. Lepingujärgsete sõjaliste abinõude täitmine tehti Eestis ülesandeks Laidonerile ja Reegile, Lätis aga Balodisele ja Berkisele.

Selle sõjalise liidu arendamisel ja tugevdamisel kasutas Laidoner edukalt ka isiklikke sidemeid. Nimelt teenis Läti välisminister Munters 1919. aastal tema juhtimise all ohvitserina Eesti kodanlikus sõjaväes, Läti sõjaminister Balodis aga õppis omal ajal Laidoneriga koos junkrute koolis.

Eesti, Läti ja Leedu valitsejad olid tugevasti antikommunistliku liikumise ideoloogia mõju all. Kommunismi vihkamine muudeti eriliseks kultuseks, mida igakülgselt arendati ja propageeriti. Nõukogude-vastast ja antikommunistlikku kampaaniat oli kodanlikele tegelinskitele vaja selleks, et reaktsiooniliste elementide ühendamise teel peatada ajaloolise protsessi paratamatut arengukäiku — tööliste ja talupoegade võimu taastamist Balti vabariikides.

Eesti kodanluse pretensioonikusel ja ahnusel polnud piire. Otsides võimalusi majanduskriisist väljapääsemiseks, tuli sõjaväeline kildkond välja täiesti meeletu plaaniga. Eesti kodanluse sõjateoreetik Maide kirjutas, et tema arvates võiks selleks faktoriks saada Eesti asumine koloniaalpoliitika rööbastele ja koloniaalmaade hõivamise teele. Maide soovitas isegi konkreetseid piirkondi, mida võiks vallutada. Kaaluti vajalike vägede ja vahendite eraldamise võimalusi, selleks et vallutamisele kuuluvate maade põhielanikkonda ohjeldada.[27]

Seni kui Saksamaa relvastatud jõude juhtisid Esimese maailmasõjaaegsed kindralid, suhtusid Saksa sõjalised ringkonnad Eesti kodanlikku sõjaväkke üleolevalt ega pööranud sellele kuigi suurt tähelepanu. Pärast natside võimuletulekut hakkasid hitlerlikud sõjaväejuhid tundma märksa suuremat huvi Eesti sõjaväe ja mobilisatsiooniplaanide vastu. Selle huvi üheks esimeseks aktiks oli luureandmete vahetamine Eesti sõjaväe luureosakonna ja hitlerliku Saksamaa sõjaväeatašee vahel aastail 1933—1934.

Eesti sõjaväe juhtkonna täielik ümberorienteerumine Saksamaale toimus 1935. aasta teisel poolel. Sel ajal pääses väejuhatuse staabis mõjule grupp saksameelseid ohvitsere eesotsas tulise fašisti, luureülema kolonel Maasinguga. Tema initsiatiivil astuti samme kontakti loomiseks Saksa kindralstaabiga luuretegevuse alal. Algas Eesti sõjaväe allutamine Saksa relvastatud jõudude kontrollile, mis võttis järgnevatel aastatel küllaltki laia ulatuse.

---

[27] Э. Сыгель. На свалке истории. — «Советская Эстония», 9 июля 1965 г.

1936. aasta suvel käis Eesti kodanliku sõjaväe luure juht kolonel Maasing Saksamaal visiidil. 1936. aasta novembris kutsuti sinna staabiülem kindral Reek. Nagu Maasing pärast Saksamaalt naasmist ütles, leidsid nad — tema ja Reek — Saksamaal inimesi, kes suhtusid nendesse sõbralikult ja mõistsid olukorda Eestis. Selle sõidu ajal lõid Maasing ja Reek isiklikud sidemed Canarise ja teiste Saksa luure juhtivate tegelastega. Saavutati konkreetne kokkulepe vastastikuse informatsiooni ja Eesti luure varustamise suhtes vajalike tehniliste vahenditega. Saksa luure sai Eesti võimudelt ametliku loa Eesti territooriumi kasutamiseks Nõukogude Liidu vastu suunatud luuretegevuseks. Saksa luurelt saadi fotoseadmeid kaugpildistamiseks ning raadioluure seadmeid, mis seati üles piki Eesti—Nõukogude Liidu piiri. Spetsiaalsed fotoseadmed seati üles ka majakatele Soome lahes. Nende abil pildistati Nõukogude sõjalaevu. Sellealase töö korraldamiseks saadeti Eestisse Saksamaalt vastavad tehnilised spetsialistid.

Teatades informatsiooni vahetamisest ja teistest faktidest, mis iseloomustavad kodanliku Eesti sõjaväelise kildkonna sidemeid hitlerlastega, märkis Laidoner: „Meid huvitasid peamiselt andmed Nõukogude vägede dislokatsiooni kohta meie piiriäärsetes rajoonides ja muudatused selles dislokatsioonis. Sakslased andsid meile kõik vastavad andmed, mis olid nende käsutuses. Meie luureosakond omakorda andis sakslastele üle andmed, mis meil olid Nõukogude Liidu relvastatud jõudude, tagala ja siseolukorra kohta. Kuid sakslased olid meist märksa paremini informeeritud, kuna nende spetsialistid töötasid Nõukogude Liidus inseneride, tehnikute ja oskustöölistena ning muudel aladel. Vahetuse korras andsime neile vastu seda, mida teadsime. Ajavahemikul 1937—1938 kutsuti meie ohvitserid jällegi kahel või kolmel korral Saksa sõjaväe manöövritele, kus neile küllaltki avalikult näidati, mida Saksa sõjaväes tehakse. Samal ajal saadeti Eestist Saksamaale mitu komisjoni, et osta meile vajalikke relvi, peamiselt tankitõrje- ja õhutõrjekahureid ning tavalisi raskeid välisuurtükke."[28]

Valmistudes kallale tungima Nõukogude Liidule, tegid hitlerlikud ninamehed juba aegsasti oma luureorganitele ülesandeks valmistada ette mitmesuguseid luure-diversioonigruppe ja paisata need Nõukogude Liidu territooriumile. Neil eesmärkidel kasutati kodanlikku Eestit ja tema kindralstaapi. Staabi teine osakond ehk luureosakond, mille eesotsas seisid kolonelid Maasing ja Saarsen, muutus sisuliselt Saksa fašistliku luure filiaaliks Eestis.

Endine Saksa sõjaväe luure juhtiv tegelane kindralleitnant Hans Piekenbrock seletas 1946. aasta 25. veebruaril ülekuulamisel muu hulgas järgmist: „Eesti luurel olid meiega väga tihedad sidemed. Meie andsime neile pidevalt rahalist ja tehnilist abi. Eesti luure tegevus oli suunatud eranditult Nõukogude Liidu vastu. Luure

[28] Uurimismaterjalid.

ülem kolonel Maasing külastas meid Berliinis, meie töötajad aga käisid vajaduse korral Eestis. Tihti viibis Eestis kapten Cellarius, kelle ülesandeks oli jälgida Punalipulist Balti Laevastikku, selle asupaika ja manöövreid. Temaga töötas koos kapten Pigert Eesti luureteenistusest. Enne Nõukogude vägede saabumist Eestisse jätsime sinna ja paigutasime kohtadele rohkesti agente, kellega pidasime korrapäraselt sidet ja kellelt saime vajalikke andmeid. Isiklikult käisin koos admiral Canarisega Eestis 1937., 1938. ja 1939. aastal, selleks et koordineerida luuretegevust ja vahetada informatsiooni. Meil jäi mulje, et Eesti luure ei töötanud halvasti. Meid huvitavatele küsimustele saime kiiresti vastused, mis olid väga tõenäolised. Iga kord kui külastasime Eestit, võtsid meid vastu Eesti kindralstaabi ülem kindral Reek ja sõjavägede ülemjuhataja Laidoner, kes olid väga huvitatud koostööst meiega. Kui Eestis kehtestati nõukogude võim, aktiviseeris meie agentuur oma tegevust ja varustas meid kuni Eesti okupeerimiseni Saksa vägede poolt vajaliku informatsiooniga. Meie agentide tegevus aitas suurel määral kaasa Saksa vägede edule. Mõni aeg olid Eesti ja Soome meile peamisteks informatsiooniallikateks Nõukogude relvastatud jõudude osas."

Eestisse hakkas saabuma üha rohkem saksa ohvitsere, erinevate väeliikide esindajaid. Eesti väeosades viibis pidevalt mitmesuguseid Saksamaalt saabunud „külalisi", „stažööre", „puhkuselviibijaid" ja „võõrkeelte õppijaid". Saksa sõjaväeatašee ja Eesti sõjaväe peastaabi luureosakonna kirjavahetuses 1937. aastal, mis ainult osaliselt on säilinud, räägitakse seitsmeteistkümne saksa vanemohvitseri komandeerimisest Eesti sõjaväeosadesse. Eestit külastasid tihtipeale ka Saksa sõjalaevastiku ja lennuväe terved allüksused.

1939. aastal kutsuti Hitleri sünnipäevaks teistkordselt Saksamaale kindral Reek, mille tulemusena Eesti ja Saksa luure koostöö veelgi laienes. Peale kolonelide Saarseni ja Maasingu töötasid vahetult Saksa luure heaks veel kindralstaabi 2. osakonna ohvitserid major Palm, kapten Velling, major Kristian ja kapten Kurgvel. Eesti sõjaväe kindralstaabi teise osakonna abiga paiskas Saksa luure aastail 1938—1940 Nõukogude Liidu territooriumile mitu luure-diversioonigruppi.

Teises osakonnas moodustati eriline jaoskond, mis tegeles raadioluurega. Seda jaoskonda juhtis kapten Kalmus. Eesti territooriumile seati piki Nõukogude Liidu piiri üles neli raadiojaama, mille abil püüti kinni radiogramme, dešifreeriti neid ja jälgiti Nõukogude Liidu raadiojaamade tööd. Sel viisil saadud materjalid anti üle Saksa luurele.

Nõukogude võimudele 1941. aasta 18. juunil antud seletuses ütles kindral Reek selle kohta järgmist: „Ma küsisin ülemjuhatajalt, mida sõjaministeerium vajab, ning esitasin taotluse summade suurendamiseks. Seejärel tugevdati osakonda ohvitseridega raa-

dioluure alal ja vene keelt valdava kaadriga. See oli üldse täiesti uus asi. Raadioluure punktide asukohti muudeti ja need asusid Tallinnas, Tartus, Petseris ja Narva lähedal. Seda tööd juhtis kapten Kalmus. Raadiojaamades töötas erikaader, kes valdas vene keelt. Dešifreeriti radiogramme. Saksamaaga vahetati pidevalt informatsiooni. Kui oli vaja teateid üle anda, kandis teise osakonna ülem mulle ette, et algas teadete vahetamise periood. Nii tehti juba enne mind. Mina kandsin sellest ette ülemjuhatajale ning kõike seda tehti tema loal."[29]

Eesti sõjaväel ei olnud enam mingeid saladusi Saksa luure ees. Saksa sõjaväeatašee ja mereväeatašee esitasid Eesti kindralstaabile perioodiliselt pikki küsitluslehti, milles nõuti üksikasjalisi andmeid nii Eesti sõjaväe kui terviku, kui ka selle üksikute väeliikide ja isegi väeosade organisatsiooni, arvulise koosseisu, relvastuse, varustuse jne. kohta. Kõigile neile küsimustele anti alati täpsed vastused.

Hitlerlik väejuhatus õhutas eesti reaktsioonilisi ohvitsere mitmesugustele Nõukogude-vastastele aktsioonidele, lubades neile seejuures igakülgset toetust.

Eesti hakkas praktiliselt valmistuma sõjaks. Nõukogude Liidu piiridele püstitati kindlustusi ja ehitati kaugelaskepatareide positsioone. Peaaegu kogu sõjavägi koondati Eesti—Nõukogude Liidu piirile.

1937. aastal ilmunud raamatus „Põhiseadus ja Rahvuskogu" märgib kindral Reek: „Ajalugu näitab väga ilmekalt, et sõdu ei saa vältida... (minu sõrendus — *L. B.*) Seepärast me peame silmas pidama kõike seda, mis võiks soodustada meie riigikaitse korraldamist, ja looma selleks soodsaid eeltingimusi. Improvisatsiooni, kobamiste ja otsimiste vältimiseks ohumomentidel peab meie riigikaitse korraldus omama permanentset iseloomu ja kindlaid aluseid. Riigi juhtimise süsteem peab tagama mitte ainult edukat riigijuhtimist rahu ajal, vaid ta peab võimaldama ka kergesti ja improvisatsioonita üle minna sõjaolukorrale, tagades sealjuures nii edukat sõja kui ka relvastatud jõudude tegevuse juhtimist... Kuigi meie oleme juba kestvalt elanud rahus, ometi ei või me teada, millal võib tekkida jälle vajadus võidelda... Kuid me teame, et kui selline võitlus peaks tekkima, siis kujuneb see võitluseks elu või surma peale, kus poolikuid lahendusi ei tunta."[30]

Iga aastaga kasvasid kodanliku Eesti riigieelarves sõjalised kulutused. Kui 1938/39. eelarveaastal assigneeriti sõjaministeeriumile 21,3 miljonit krooni, siis järgmisel eelarveaastal kasvasid selle ametkonna kulud juba 25,5 miljoni kroonini, mis moodustas

---

[29] Uurimismaterjalid.

[30] Põhiseadus ja Rahvuskogu. Tallinn, 1937, lk. 375.

24,1 protsenti kõigist eelarve kuludest. Kuid kaugeltki mitte kõik sõjalised assigneeringud ei läinud sõjaministeeriumile eelarve kaudu. Neile tuleb lisada assigneeringud mitmetest niinimetatud lisaeelarvetest, ja mis veelgi olulisem, suured summad saadi teiste ametkondade eelarvetest. Sõjalisi kulutusi kaeti näiteks spetsiaalsest fondist, mida kõlavalt nimetati „rahvamajanduse arendamise fondiks". Valitsuse juures tegutses samuti eriline ministeeriumidevaheline komisjon, kes otsis võimalusi tsiviilametkondade eelarvetes leiduvate sõjaliste kulutuste varjamiseks. 1937. aasta aprillis esitas relvastatud jõudude luureülem Saksa sõjaväeatašeele tabelid üksikasjaliste andmetega Eesti sõjaliste kulutuste kohta 1936/37. eelarveaastal. Nagu tabelist nähtub, ja ka kaaskirja autor rõhutab seda, olid ametlikult avaldatud andmed tugevasti vähendatud.[31]

Sõjalised kulutused olid peamiselt seotud relvade ostmisega, kusjuures kõik põhilised tellimused anti Saksamaale. Suuri summasid rahva raha ja teisi ressursse kulutati sõjaliste objektide ehitamiseks Eesti—Nõukogude Liidu piiril.

Toimus Eesti allutamine hitlerliku Saksamaa huvidele nii majanduslikult kui poliitiliselt, samuti ka sõjaliselt. Sõjaväeline kildkond hakkas sekkuma riigi poliitilisse ellu. Kes nimelt oli kodanliku Eesti poliitika määrajaks, see nähtub väga ilmekalt ühe Nõukogude-vaenuliku emigratsiooni juhi Aleksander Varma kirjutisest. Tema artiklist „Eesti välispoliitikast 1939", mis avaldati Eesti Üliõpilaste Seltsi kaheteistkümnendas albumis, loeme: „Kes oli 1939. a. välispoliitiline autoriteet Eesti Vabariigis? Vormiliselt on vastus selge — välisminister. Kuid ... selleks autoriteediks oli meie parlamendi väliskomisjoni esimees ja sõjavägede ülemjuhataja kindral J. Laidoner ...

... Kui Tallinnas kõneldi Pagari tän. poliitikast (seal asus sõjaväe kindralstaap — *L. B.*) välispoliitika asemel, siis nähtavasti ei olnud see juhuslik. See oli ka minu mulje Tallinnas 15. sept. ja 29. nov. vahel saadud isiklikest tähelepanekutest ning kogemustest, millal viibisin välisministeeriumi käsutuses ...

... Ei saa pahaks panna, kui meie inimestel tekib küsimus: Kas kindralstaap sama agaralt või sinnapoolegi otsis meie olukorda mõistvaid inimesi ka demokraatliku režiimiga lääne suurriikides? Arhiivimaterjalide hulgas, mis allakirjutanul käsutada, sellele küsimusele selget vastust ei leidu.

Välispoliitiline vaatleja Tallinnas võis sattuda segadusse ega teadnud, mida uskuda, kui kuulis ametlikke kinnitusi meie rangest neutraalsusest ning teiselt poolt tõdes, et Eesti on valinud poole ega tee sellest mingit saladust.

Et meie kindralstaabi valik langes Saksale, see on mõistetav,

---

[31] M. Pesti. Eesti kodanluse rahvavaenulikust poliitikast Teise maailmasõja eel ja algul. — „Eesti Kommunist" nr. 7, 1956, lk. 26.

sest Saksamaa oli täie hooga relvastumas ning oli enda kuulutanud kõige veendunumaks kommunismi vastaseks."[32]

Eriti aktiivseks muutus Saksa luureteenistus Eestis pärast NSV Liidu—Eesti vastastikuse abistamise pakti allakirjutamist 1939. aasta 28. septembril, mille kohaselt Saaremaale, Hiiumaale ja Paldiski linna paigutati Nõukogude armee väeosad. Eesti sõjavägede staabi luureosakonna ülema kolonel Saarseni korraldusel asus terve osakonna koosseis koguma luureinformatsiooni Punaarmee väeosade ja väekoondiste kohta. Kogutud andmed anti kiires korras üle Saksa luurele. Sõjavägede ülemjuhataja kindral Laidoneri korraldusel astus kolonel Saarsen ühendusse politseivalitsuse asedirektori Kirsimäega ja rakendas tema kaudu ka poliitilise politsei aparaadi luureandmete kogumisele Punaarmee kohta.

1939. aasta novembris andis Saarsen Kirsimäele suurema summa raha ja tegi ettepaneku see nende politseinike vahel ära jagada, kes koguvad luureinformatsiooni. Kirsimägi isiklikult sai Saarsenilt teenete eest 50 000 krooni. Varsti pärast seda kutsus Kirsimägi enda juurde politseikomissarid Eeksalu, Ramla, Viksi, Järvitsa ja teised ning viis nendega läbi nõupidamise Nõukogudevastase luuretegevuse küsimustes.

Aastail 1939—1940 kogus poliitiline politsei ja andis Saarsenile üle olulise tähtsusega luureandmeid, mida viimane andis viivitamatult edasi Saksa luureorganitele. Selleks ajaks oli endine sõjavägede staabi luureosakonna ülem kolonel Maasing, kes kodumaalt jalga laskis, Saksamaale jõudnud, kus teda samuti kasutati Nõukogude-vastases luuretegevuses.

Paljud faktid tõendavad, et Eesti fašistlik valitsus rikkus 1939/40. aasta talvel kõige jämedamalt Nõukogude Liiduga sõlmitud vastastikuse abistamise pakti. See väljendus tolleaegse Soome valitsuse abistamises tema sõjalises avantüüris NSV Liidu vastu ja ettevalmistuste tegemises, et anda Eestis viibivatele Punaarmee väeosadele selja tagant löök. Eesti valitsev ladvik oli valmis tõukama eesti rahva sõtta tema parima sõbra — Nõukogude Liidu vastu. 1940. aasta märtsis ütles välisministeeriumi esindaja Kirotar Nõukogude saatkonna töötajaile: „Tunnistan, et kord küpses meil isegi mõte paisata Punaarmee merre."[33]

Eesti valitsus saatis Soome sideohvitserina kapten Lepa, kes kogus seal Pätsile ja Laidonerile vajalikku informatsiooni Punaarmee väeosade võitlusvõime kohta. Pärast Soomest tagasitulekut esitas Lepp valitsusele põhjaliku ettekande.

Soome fašistide sõjalise avantüüri ajal avaldas Laidoner korduvalt provokatsioonilistel eesmärkidel tänu „vabadussõjast" osavõtnud Soome vabatahtlikele, vaatamata sellele, et vaevalt leidus

---

[32] Eesti Üliõpilaste Seltsi album XII. Stokholm, 1955, lk. 82.
[33] АВП СССР, д. 67494, л. 73.

Eestis inimest, kes ei oleks mäletanud valge-soomlastest avantüristide veriseid tegusid.

Pärast Soome-avantüüri läbikukkumist jäi eesti kodanlusele vaid üks lootus — hitlerliku Saksamaa kallaletung Nõukogude Liidule.

Hitlerliku Saksamaa sõiduvette asunud kodanliku Eesti valitsevad ringkonnad ning sõjaväeline kildkond ei olnud suutelised täitma Nõukogude Liiduga sõlmitud vastastikuse abistamise pakti. Vastupidi, nad isegi tugevdasid provokatsioonilist ja vaenulikku tegevust Nõukogude Liidu vastu.

Oodates Saksamaa kallaletungi Nõukogude Liidule, jätkasid kodanliku Eesti ninamehed 1940. aasta kevadel Balti sõjalise liidu tugevdamist, „Balti Ühendriikide" idee propageerimist ja saboteerisid igati Nõukogude Liidu kaitseabinõusid Eesti territooriumil. Kuid eesti rahva otsustav sekkumine sündmuste käiku lõi rahvavastase kodanliku ladviku käest ära nende viimse trumbi.

### 3. POLIITILINE POLITSEI HITLERLIKU SAKSAMAA TEENISTUSES

Varsti pärast kodanliku diktatuuri kehtestamist Eestis asutas kodanlus oma kaitsepolitsei, mille ülesandeks oli ühelt poolt kehtiva režiimi vastaste mahasurumine terrori abil sisemaal, teiselt poolt aga aktiivse provokatsioonilise tegevuse arendamine ja poliitilise luure teostamine välismaal. See institutsioon moodustati valitsuse otsusega 1920. aasta 12. aprillil ja ta tegutses siseministeeriumi koosseisus Kaitsepolitsei Peavalitsuse nimetuse all. Enne seda täitis neid ülesandeid sõjavägede staabi luureosakond.

Kaitsepolitseisse võeti ainult kõige valitumaid ja kehtivale korrale täiesti ustavaid inimesi. Kaitsepolitsei oli kodanliku võimu tugevaks rusikaks, mis iga hetk võis raksatada Eesti töörahva pihta.

Võitluses töölisliikumisega kasutas kaitsepolitsei tsaarivalitsuse poolt 1845. ja 1903. aastal kehtestatud nuhtlusseadusi, samuti Kerenski ukaase. Kodusõjaaegsed välikohtud jätkasid oma tegevust. Üks poliitiline protsess järgnes teisele. Aastail 1920—1924 oli mittetäielikel andmeil 165 poliitilist protsessi, kus kohtualuste üldarv ulatus 620-ni. Suurematekskohtuprotsessideks olid 1920. aastal 35 kommunisti protsess, 1921. aastal 50 kommunisti, 1922. aastal 115 kommunisti ja 1925. aastal 149 kommunisti protsess. Enamik kohtualuseid mõisteti paljudeks aastateks vangi. Rööbiti nende protsessidega mõrvas kaitsepolitsei töölisliikumise juhte ka ilma igasuguse kohtuotsuseta, nurga tagant.[34]

[34] Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost. II osa, Tallinn, 1963, lk. 16.

Kuni 1922. aasta lõpuni koosnes kodanliku Eesti kaitsepolitsei keskaparaat peamiselt valgekaartlaste sõjaväelise luure töötajatest. Kaitsepolitsei kasutas vanu sandarmlikke meetodeid, tarvitades vahialuste kallal ohtrasti füüsilist vägivalda. See põhjustas Riigikogus mitmel korral saadikute arupärimisi ja tegi valitsusele palju tüli. Siseminister Eenpalu (sel ajal Einbund) tegi siseministeeriumi juhtivale tegelasele Soomanile ülesandeks revideerida kaitsepolitsei tegevust ja töötada välja plaan revolutsioonilise liikumise mahasurumiseks. Andes Soomanile juhtnööre, märkis Eenpalu, et kaitsepolitsei valmistab talle palju pahandusi, selle juhtkond prassib kõvasti ja tegeleb intriigidega. Revideerimisele järgnesid ümberkorraldused. 1922. aasta novembris määrati Sooman kaitsepolitsei ülemaks. Endine juhtkond — Lensin, Purri, Liiv, Palm ja rida väiksemaid ametnikke aga vallandati.

Pärast neid ümberkorraldusi märgiti valitsusasutuste ametlikus teatajas: „Et salapolitseides, mis teotsevad konspiratiivselt, on mujal maailmas tihti võidud panna tähele korruptiivsete nähtuste esiletulemist, on politseivalitsus oma ülesandeks pidanud erilist rõhku panna poliitilise politsei koosseisu kõlbla ja tööoskuse tasapinna tõstmisele, otstarbekate töömeetodite leidmisele."[35]

Kaitsepolitsei juhtkonna vahetuse põhjustas asjaolu, et see ei rakendanud küllalt tõhusaid vahendeid hoogustuva revolutsioonilise liikumise lämmatamiseks. Sooman iseloomustas hiljem riigis tol ajal valitsenud olukorda järgmiselt:

„Me tugevdasime agentide võrku põrandaaluste hulgas, kuid sellest ei piisanud. Ametlikult keelatud ja kaitsepolitsei poolt jälitatav Eestimaa kompartei tegutses peamiselt legaalsete töölisorganisatsioonide, eriti Eestimaa Töölisühingute Üldliidu ja Üleriikliku Maatööliste Liidu katte all. Nendel organisatsioonidel oli laialdane rakukeste võrk üle kogu maa. Tõrjudes esseerid ja menševikud nendes ühingutes tagaplaanile, etendasid kommunistid seal juhtivat osa ja tegid ära suure töö tööliste huvide eest võitlemise loosungi all. Kompartei saavutas tõsist edu ning muutus rahva hulgas küllaltki populaarseks, mida eriti ilmekalt näitasid 1923. aasta omavalitsuste valimised.

1923. aastal toimusid Eestis Riigikogu valimised ja seejärel maakonna- ja vallavolikogude ning linnavolikogude valimised. Võrreldes eelmiste valimistega said kommunistid kaks korda rohkem hääli. Linnades hääletas kommunistide poolt 20—25% valijatest, samuti kasvas kommunistide poolt antud häälte arv maal, ulatudes mõnedes valdades 40—45 protsendini. Iseloomulik oli, et kommunistide positsioonid tugevnesid järjekindlalt ja nad said järjest rohkem hääli. Seepärast tuli võtta tarvitusele radikaalsed abinõud, sest muidu oleks kompartei mõju muutunud ohtlikuks riigis kehtivale korrale.

---

[35] Valitsusasutiste tegevus 1918—1934. Tallinn, 1934, lk. 228.

Kuna valitsus ei olnud suuteline pidurdama kompartei mõju kasvu, otsustas ta kuulutada Riigikogu kommunistliku rühmituse väljaspool seadust olevaks ning sulgeda töölisühingud, mille kaudu kompartei tegutses. 1923. aasta septembris, pärast ettekannet, mille ma tegin siseminister Eenpalule valimiste tulemuste ja kompartei tegevuse kohta, sain ma ülesande valmistada ette materjalid kommunistlike riigikoguliikmete ning töölistegelaste areteerimiseks.

Kõigepealt suurendasin politseiaparaadi kaudu töölisorganisatsioonide järelevalvet. Seejärel koostasime politseiinspektor Tuulsega materjalid kommunistlike riigikoguliikmete ja töölistegelaste areteerimiseks. Selleks kasutasime peamiselt töölisühingute ja kompartei valimiseelseid lendlehti ning loosungeid, samuti kommunistlike riigikoguliikmete ja töölisühingute tegelaste kõnesid ning ajaleheartikleid.

Kõrvutasime need dokumendid Kominterni programmiliste dokumentidega, samuti kaitsepolitsei uurimis- ja agentuurmaterjalidega. See võimaldas meil teha määruse aresti kohaldamiseks kommunistlike riigikoguliikmete ning komparteiga seotud töölisühingute tegelaste suhtes. 1924. aasta jaanuaris kinnitasid selle otsuse nii kohtuminister kui ka valitsus. 1924. aasta 21. jaanuari õhtul areteeris kaitsepolitsei 10 kommunistlikku riigikoguliiget ja umbes 160 töölisühingute tegelast. Uurimine venis kuni 1924. aasta sügiseni ja kohtusse läks see asi „149 protsessi" nimetuse all."[36]

Kodanliku korra rohkem kui kahekümneaastase eksisteerimise kestel inspireeris kaitsepolitsei süstemaatiliselt kommunistide ja teiste patriootide areteerimisi ning protsesse nende üle. Kuna need probleemid kuuluvad Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloo valdkonda, siis puudutan neid käesolevas töös vaid põgusalt.

1924. aasta juunis reorganiseeriti kaitsepolitsei Soomani ja Eenpalu kava järgi. Eesti Siseministeeriumi Politseivalitsuse koosseisus loodi iseseisva organina poliitiline politsei. Selle perifeeriaesindajaks oli poliitilise politsei komissar ja tema aparaat. Kogu Eesti territoorium jagati viieks tsooniks. Poliitilise politsei komissarid teenindasid territoriaalselt: Tallinna komissar Tallinna linna, Harjumaad, Läänemaad ja Saaremaad; Narva komissar Narva linna, Virumaad ja Järvamaad; Tartu komissar Tartu linna, Tartumaad ja Valgamaad; Petseri komissar Petserimaad ja Võrumaad; Pärnu komissar Pärnumaad ja Viljandimaad.[37]

Pärast juunireformi määrati poliitilise politsei ülemaks Sooman, kes oli poliitilise politsei juhiks kuni 1940. aastani.

Kohe pärast poliitilise politsei ülemaks määramist lõi Sooman sidemed Inglise, seejärel aga Saksa luureteenistusega. Inglise luure pidas Soomaniga sidet Inglise saatkonna töötajate kaudu.

---

[36] Uurimismaterjalid.

[37] Valitsusasutiste tegevus 1918—1934, Tallinn, 1934, lk. 227.

Kui Saksamaal tulid võimule natsid, lõi Sooman sidemed Saksa välispoliitilise luurega ja võimaldas neil kasutada Eesti territooriumit Nõukogude-vastaseks salakuulamiseks.

1940. aasta 23. septembril tunnistas Sooman ülekuulamisel: „Eesti poliitilise politsei ülemana pidasin ma valitsuse teadmisel sidet Inglise ja Saksa luurega. Eesti poliitilise politsei koostöö Inglise ja Saksa luurega oli suunatud peamiselt Nõukogude Liidu vastu."

„Mitme aasta kestel juhtis Nõukogude-vastast luuretegevust poliitilise politsei ülem Sooman," teatas ülekuulamisel 1940. aasta 28. novembril K. Kirsimägi. „Mina juhtisin seda tööd tegelikult 1938. aasta keskelt alates, kui mind määrati politseivalitsuse asedirektori ametikohale. Luure teostamiseks Nõukogude Liidu territooriumil värbas poliitiline politsei ronge teenindavaid raudteelasi, saatis agente üle piiri ja omas agentuuri piirirajoonides. Agendid, keda me suunasime Nõukogude Liitu, said ülesande koguda sõjalise iseloomuga andmeid, selgitada välja nõukogude võimu esindajate kavatsusi Eesti suhtes... Oma agentuuri kaudu kogusime võrdlemisi täpseid andmeid Nõukogude Liidu—Eesti piiri kaitse kohta, selgitasime välja punktid, kus on tugevdatud valve, piirivalvurite arvu ja relvastuse, piirivalvekordonite ja komandantuuride asupaigad. Suurt abi saime seejuures Saksa luureteenistuselt, kellega me pidevalt informatsiooni vahetasime."[38]

Poliitiline politsei hakkas Saksamaa ja Inglismaa kõrval vahetama pidevat informatsiooni revolutsioonilise liikumise kohta ka Soome, Läti, Leedu ja Poola politseiga.

Muutunud olukorda arvestades reorganiseeris Sooman poliitilise politsei. Hakati jälgima eriti nende isikute tegevust, kes olid revolutsioonilisest ja töölisliikumisest osa võtnud. Sokutati oma agente legaalsetesse töölisorganisatsioonidesse, et saada need poliitilise politsei kontrolli alla ja mitte lasta neil tekkida sidemeid põrandaaluse kommunistliku parteiga. Intensiivistati luuretegevust Nõukogude Liidus, kuhu toimetati pidevalt poliitilise politsei agente, kusjuures pöörati erilist tähelepanu luureandmete kogumisele Nõukogude Liidu piiriäärsetes rajoonides.

Poliitiline politsei saatis eelkõige oma agente nende tööliste hulka, kes tundsid sümpaatiat kommunistliku partei vastu. Saanud andmed mõne illegaalse kommunistliku rakukese tegevusest, asus poliitiline politsei seda kohe oma agentide kaudu jälgima. Pätsi klikk tahtis oma poliitilistest vastastest võimalikult rohkem teada saada. Poliitiliselt politseilt nõuti, et ta teaks pisemaidki üksikasju kahtluse alla langenud isikute tegevusest, iseloomust ja harjumustest. Lühidalt öeldes, fikseeriti kõike, mida võinuks ühel või teisel viisil kasutada surve avaldamiseks üksikutele isikutele, pro-

[38] Uurimismaterjalid.

vokatsioonideks ja väljapressimisteks. Kogu materjal kanti poliitilise politsei kartoteeki, mida teenindasid kümned salapolitseinikud.

Kodanliku Eesti valitsev ladvik rakendas poliitilise politsei oma poliitiliste vaenlaste jälitamisele, muutis ta gestaapo-taoliseks asutuseks.

Tuleb märkida, et pärast Eesti okupeerimist hitlerlaste poolt näitasid okupantide teenistusse astunud Pätsi režiimi poliitilise politsei töötajad endid kõige jõhkramate kõrilõikajatena. Metsiku vihkamisega piinasid nad oma kaasmaalasi, täiustasid igati hitlerlaste terrori- ja hirmurežiimi.

1934. aastal võeti Eenpalu soovitusel (ta oli tol ajal siseminister) poliitilise politsei teenistusse Saksa luure agent Andrei Uexkuell. Paljud tema sugulastest ja tuttavatest teenisid hitlerliku Saksamaa valitsusasutustes vastutavatel kohtadel. Uexkuellist sai sidemees Eesti valitsevate ringkondade ja Saksa luure juhtkonna vahel.

1939. aasta oktoobris asus Uexkuell elama Saksamaale. Kuid ka pärast seda, kuni 1940. aasta juunikuuni viibis ta Saksa luure ülesandel korduvalt Eestis.

Endine Eesti poliitilise politsei ülem Sooman seletas ülekuulamisel 1940. aasta 23. septembril selle kohta järgmist: „Umbes 1940. aasta mais sai Eesti politsei asedirektor Kirsimägi Uexkuellilt kirja, milles viimane palus järekordselt viisat Tallinna sõiduks. Mõne päeva pärast jõudis Uexkuell Tallinna. Ta helistas mulle koju ning palus kokkusaamist. Kutsusin ta enda poole. Kui Uexkuell õhtul minu juurde tuli, oli seal ka Tuulse. Uexkuell andis meile edasi doktor Klee palve saata talle kiiresti Berliini viisa Eestisse sõiduks. Uexkuell rääkis, et Klee on saanud Saksa sõjavägede ülemjuhatajalt kindral Keitelilt ülesande astuda kontakti Eesti valitsusega. Järgmisel päeval saatsime viisa Klee nimele Eesti saatkonda Berliinis ja varsti saabus Klee Tallinna. Klee tuli Tuulse kabinetti, kuhu ka mind oli eelnevalt kutsutud. Klee andis mõista, et kuna ta on saadetud kindral Keiteli poolt, siis peame korraldama talle kohtumise siseminister Jürimaaga. Kandsin selle palve otsekohe ette Jürimaale, kes veel samal päeval Klee vastu võttis. Nende kohtumise juures ma ei viibinud. Tuulse jutustas mulle, et Klee oli rääkinud Saksa valitsuse positsioonist seoses Baltimaades kujunenud olukorraga. Klee oli muu hulgas maininud, et Saksamaa alustab varsti sõda Nõukogude Liidu vastu, millest Hitler on korduvalt parteilistes ja sõjaväelistes ringkondades kõnelnud."[39]

Kui Uexkuell ja Klee viimast korda Eestis olid, ütlesid nad Soomanile ja teistele Pätsi režiimi juhtivatele tegelastele, et hitlerliku Saksamaa valitsus on nõus neile varjupaika andma. Vastu-

[39] Uurimismaterjalid.

tasuks andis poliitiline politsei neile üle väga tähtsa salajase dokumentatsiooni Saksa luureorganite jaoks.

Seesugused pinna sondeerimised Saksa luure poolt leidsid aset ka teistes Balti riikides. Läti politseidirektor Fridrichson-Skrauja tunnistas ülekuulamisel 1940. aasta 12. septembril: „1940. aasta jaanuaris tuli minu juurde poliitilisse politseisse keegi tundmatu isik, kes nimetas ennast Eestist pärinevaks parun Uexkuelliks. Ta esitas mulle oma visiitkaardi, millel oli Eesti politseidirektor Soomani soovitus. Uexkuell ütles, et ta tuli minuga läbi rääkima Saksa luure esindajate Klee ja Ramenmehri nimel, kes viibivad praegu Riias ja tahavad minuga kokku saada. Uexkuell kõneles, et nimetatud sakslased olid juba rääkinud Soomaniga Saksamaa heaks töötamisest ning saanud temalt ka nõusoleku. Nüüd aga tahavad rääkida ka minuga. Uexkuell mainis, et sakslased teevad mulle ettepaneku hakata Saksa alamaks ja sõita koos perekonnaga Saksamaale ning asuda tööle Königsbergi sõjaväeringkonna luureteenistusse, mis tegeleb Nõukogude-vastase luurega. Uexkuell märkis seejuures, et kõne alla võivad tulla väga mitmesugused minu kasutamise variandid nii Saksamaal, kui ka neutraalsetes maades, nagu Rootsis, Soomes jm. Niivõrd delikaatsest küsimusest ei tahtnud ma muidugi rääkida vahendajate kaudu. Ütlesin Uexkuellile, et kui nimetatud Saksa luure esindajad tahavad minuga rääkida, siis tulgu nad minu teenistuskohta."[40]

Eesti allutamine fašistlikule Saksamaale ei saanud toimuda ilma poliitilise politsei kaasabita. Väärib tähelepanu, et hitlerliku välisministeeriumi ametnik Leibbrandt, kes külastas 1935. aasta augustis Saksa luure ülesandel Eestit, võeti juba siis Soomani, Kirsimäe ja teiste siseministeeriumi kõrgemate ametnike poolt külalislahkelt vastu.

Kui Kaubandus-Tööstuskoja esimees Joakim Puhk sai 1939. aasta septembris teada eelseisvast vastastikuse abistamise lepingu sõlmimisest Eesti ja Nõukogude Liidu vahel, ilmus ta Soomani juurde ja palus ennast informeerida politsei plaanidest tööliste väljaastumiste tõkestamiseks. Sooman soovitas tal ajutiselt Eestist lahkuda. Pärast seda saatsid suurte varanduste omanikud Joakim Puhk ja tema vennad Aleksander ning Evald Puhk oma perekonnad kiires korras Soome, kuhu need jäid kuni Soome sõjalise avantüüri alguseni.

Samal ajal valmistusid Eestist põgenema ka mitmed teised Pätsi režiimi tegelased. Konstantin Kirsimägi seletas 1941. aasta 25. jaanuaril ülekuulamisel: „Kui Nõukogude Liidu ja Eesti valitsuse vahel toimusid läbirääkimised vastastikuse abistamise pakti sõlmimiseks, kutsus mu enda juurde siseministri abi Tuulse ja tegi mulle Soomani juuresolekul ettepaneku kirjutada siseministri nimele avaldus välispasside blankettide saamiseks. Tuulse selgitas,

[40] Uurimismaterjalid.

et kuna Eesti ja Nõukogude Liidu vahel võib tekkida sõjaline konflikt, siis võib-olla läheb politsei juhtivatel töötajatel vaja passe, et põgeneda Eestist Saksamaale. Kui sain blanketid, kirjutasin isiklikult välja passid Tuulsele, Soomanile, tema tütrele ja tulevasele väimehele Valter Soole, kes töötas siis riiklikus informatsioonibüroos. Minule kirjutas passi välja Võhma. Passid kirjutati välja ka politseikomissaridele Edesalule, Tähele, Ojasonile, Ramlale ja Võhmale, abikomissar Vartsile ja teistele. Põgenemiseks olid kõik ettevalmistused tehtud, kuid olukord muutus ja meie ei kasutanud neid välispasse."[41]

Eesti kodanlikud võimumehed ja nende käsilased — poliitiline politsei ja kindralstaabi luureosakond — tegid kõik selleks, et takistada koostöö tekkimist Nõukogude Liiduga. Nad olid valmis isegi relvade kasutamiseks, Eesti paiskamiseks verisesse Nõukogude-vastasesse avantüüri.

Huvitav aga, et valitsus teatas sel ajal ametlikult, nagu võime lugeda raamatust „Valitsusasutiste tegevus", mis anti välja 1939. aastal Tallinnas: „Poliitiline politsei, jätkates võitlust riigivastase kuritegevuse vastu ja jälitades riiklike huvide vastu suunatud tegevust üldiselt, avastas ja selgitas juurdlustega poliitilisi süütegusid, eriti salakuulamise alal." (Minu sõrendus — *L. B.*)

Kuid kõigele vaatamata ei saanud valitsev kildkond siiski täiesti ignoreerida laiade rahvahulkade sõjavastaseid ja Nõukogude Liidu rahupoliitikale sümpatiseerivaid meeleolusid. Avaldades oma arvamist Nõukogude-vastase sõjategevuse kohta, ütles välisminister A. Piip, et „praegu ei ole ka rahvas selles meeleolus". Ja isegi kindral Laidoner oli sunnitud tunnistama, et „on raske alustada sõda, kui sulle pakutakse abistamise lepingut . . . meie peame laskma esimese paugu".[42]

Olukorrast tingituna olid Eesti valitsejad küll sunnitud andma nõusoleku vastastikuse abistamise pakti allakirjutamiseks NSV Liiduga, kuid nad ei loobunud sealjuures oma Nõukogude-vastastest sepitsustest ja plaanidest.

1940. a. kevadel teravnes sisemine ja rahvusvaheline olukord veelgi. Riigi raske majanduslik olukord ja valitsuse rahvavastane poliitika kutsusid esile üha suureneva rahulolematuse. 18. juunil andis Eesti sõjavägede ülemjuhataja käskkirja, millega keelati rahvakogumised ja koosolekud, piirati liikumisvabadust. Kuid rahvahulgad tunnetasid juba oma jõudu. Vaatamata igasugustele keeldudele toimusid paljudes ettevõtetes koosolekud, kus nõuti valitsuse lahkumist, pakti ausat täitmist jne. Sellises olukorras saatis poliitiline politsei 1940. aasta 19. juunil kõigile politseiinstantsidele järgmise sisuga salajase direktiivi: „Ülemjuhataja kor-

[41] Uurimismaterjalid.
[42] ENSV ORRKA, f. 84, nim. 1, fol. 1046, l. 33—35.

raldusega on 18. juunist k. a. keelatud koosolekud, rahvakogumised, demonstratsioonid ja miitingud. Kui suusõnalised hoiatused laialiminekuks ei anna tulemusi, siis kasutada vastavalt vajadusele esmajoones tuletõrjeautodest vee laskmist. Selleks tuleb prefektidel ja välipolitsei komissaridel kohalike tuletõrjekomandode ülematega kokku leppida, et tuletõrjekomandod saaksid vajaduse korral kiiresti kohale sõita. Teise abinõuna võib kasutusele võtta pisargaasi. Selleks tuleb korras hoida padrunitega varustatud gaasipüstolid. Kui nimetatud vahendite kasutamine tulemusi ei anna ja on ette näha tõsisemaid korrarikkumisi, siis tuleb olukorrast lähtudes võtta kasutusele veelgi mõjuvamad vahendid."[43]

Poliitiline politsei jäi kuulekaks Pätsi režiimile kuni selle eksisteerimise viimaste päevadeni. Kuid tema elupäevad olid juba loetud. Tegelikult jäi tal aega ainult oma kuritegeliku mineviku jälgede kõrvaldamiseks. Endine poliitilise politsei töötaja V. Tamm märkis selle kohta muu hulgas: „Poliitilise politsei juhtkond ei tahtnud, et nende arhiivid oleksid sattunud Eesti uue valitsuse ja Nõukogude võimude kätte ning paljastanud nende tegevust. Poliitilise politsei, kindralstaabi teise osakonna ja siseministeeriumi toimikute põletamise ettepaneku tegi Eesti valitsus suuliselt, mitte protokolli kujul. Korralduse poliitilise politsei kirjavahetuse hävitamiseks sain ma 1940. aasta 16. juunil politsei asedirektor Konstantin Kirsimäelt. Viibisin sel päeval Pärnus ja mind toimetati politseiinspektor Võhma korraldusel kiires korras Tallinna. Kui jõudsin politseivalitsusse, olid seal juba assistent Artur Talvet, raamatupidaja Boriss Kaustel, adjutant Pärn ja valitsuse korrapidaja Kärner. Pool tundi hiljem tulid valitsusse politseidirektor Sooman, Kirsimägi ja Võhma. Viimase juuresolekul kutsus Kirsimägi mu enda juurde ja käskis raudkappidest kogu kirjavahetuse välja võtta, kütteruumi viia ja ära põletada. Minu küsimusele, miks seda tehakse sellise kiirustamisega, ütles Kirsimägi, et niisuguse korralduse andis valitsus, konkreetsemalt siseministri abi August Tuulse, ning see kuulub viivitamatule ja vastuvaidlematule täitmisele. Selle korralduse põhjal võtsin ma kogu kirjavahetuse alates 1931. aastast kuni 1939. aastani kaasa arvatult, viisin selle kütteruumi ja põletasin ära."[44]

Endine politsei juhtiv tegelane K. Kirsimägi ütles selle kohta: „1939. aasta septembris, kui Nõukogude Liidu ja Eesti valitsuse vahel toimusid läbirääkimised vastastikuse abistamise pakti sõlmimise üle, kutsus siseministri abi Tuulse mu enda juurde ja andis korralduse põletada kõik arhiivimaterjalid, mis iseloomustavad meie sidemeid sakslastega ning võitlust revolutsioonilise liikumise vastu.

Oma korraldust motiveeris Tuulse sellega, et lähemal ajal võib

---

[43] Uurimismaterjalid.
[44] Sealsamas.

riigis toimuda valitsuse vahetus. Ma mõistsin, et Tuulse kardab kõigepealt iseenda pärast, kuna ta, olles 1920. aastast kuni 1935. aastani poliitilise politsei inspektori ametikohal, pidas ägedat võitlust revolutsioonilise liikumisega. Just neil aastail areteeriti massiliselt kommuniste ja peeti nende üle kohtuprotsesse. Tuulse korralduse andsin ma edasi poliitilise politsei komissaridele, kes põletasidki arhiivimaterjalid.

Tegin komissaridele ettepaneku hävitada esmajärjekorras kõik agentuurmaterjalid, kokkuvõtted uurimistoimikutest, mis iseloomustasid kommunistide protsesse, salajane kirjavahetus ja teated revolutsioonilise liikumise kohta . . .

. . . Kui Nõukogude valitsus esitas 1940. aasta juuni keskel Eesti valitsusele nõudmise täiendavate vägede paigutamiseks Eesti territooriumile, siis põletati kõik ülejäänud arhiivimaterjalid, sealhulgas ka dokumendid agentide pidamiseks kulutatud rahasummade kohta. Sel korral andis komissaridele korralduse (Tuulse korralduse põhjal) poliitilise politsei inspektor Võhma."[45]

Jääb üle ainult lisada, et poliitilise politsei ja Eesti kindralstaabi luureosakonna kõige tähtsamad dokumendid toimetati õigeaegselt hitlerlaste luure kätte. Natside ees pugemise üliagaruses ületas kaitsepolitsei ka kõige halvemad lootused.

## 4. BALTI SAKSLASED OLID NATSIDE USTAVAD LIITLASED

Kodanlikus Eestis lõid fašistid laialdase agentuuri balti sakslaste ja nendega tihedalt seotud eesti natsionalistide organisatsioonides.

Natsism hakkas levima saksa rahvusest Eesti kodanike hulgas juba enne Hitleri võimuletulekut. Pärast seda aga muutusid saksa vähemusrahvuse arvukad organisatsioonid natsliku poliitika teostajateks.

Kodanlikus Eestis elas rohkem kui 20 000 balti sakslast. Neil oli üle saja mitmesuguse ühingu ja liidu, kuhu kuulus suurem osa Eestis elavatest sakslastest. Need ühingud ja liidud tegutsesid Saksamaalt saadavate juhiste ning korralduste järgi. Nende tegevus oli enamasti suunatud saksa fašismi mõju tugevdamisele Eestis. Minevikku moonutades püüdsid fašistid saksa vähemusrahvuse organisatsioonide kaudu tõestada saksa vallutajate „teeneid" Baltimaades ja põhjendada nende „õigust" Baltimaadele ka tulevikus. Ülistati 1918. aastal aset leidnud Balti hertsogiriigi, mis pidi kuuluma Saksamaa koosseisu, loomise katseid, landesveeri operatsioone Baltimaades 1919. aastal.

Püüti tõestada, et saksa röövrüütlid polevat üldse tahtnud eesti rahvast saksastada, vaid just vastupidi — eesti rahvakoolide ja

[45] Uurimismaterjalid.

eesti kultuuri loomine olevat põhiliselt sakslaste teene. Eestlastele püüti sisendada, et ainult tänu saksa parunitele muutusid neile kättesaadavaks Lääne tsivilisatsiooni edusammud.[46]

1924. aastal Eestit külastanud saksa ajakirjanik Reimesch avaldas oma reisimuljeid ajakirjas „Deutsche Wacht" järgmiselt: „Eestlased peaksid omaks võtma, et nad vaid Saksamaa mõjul eurooplasteks muutusid. Kord saabub kindlasti aeg, millal eestlased väljendavad parunitele oma tänu selle töö eest, mis eestlased Euroopa kultuuriga ühte liitis . . .

Tartu ülikool oli kõrgemaks saksa kooliks ja Aasia-vastaseks eelpostiks. Saksa keele väljatõrjumine ülikoolist on eestlaste andestamatu rumalus. Kuid vaatamata sellele on Eesti tulevikus ikkagi germaani maa ja seepärast on tähtis, et Saksamaa säilitaks temaga sidemed."[47]

Kui Eestis tuli võimule kodanlus, siis piirati mõningal määral saksa mõisnike maakasutamise õigusi. Seetõttu asus osa saksa paruneid ümber Saksamaale, rõhuv enamus aga jäi siiski Eestisse, koondades enda kätte suured ettevõtted ja pangad.

Aastail 1921—1922 hakkasid balti parunid Dellingshauseni ja Rautenfeldi eestvedamisel koonduma „Balti Vendluse" („Baltische Brüderschaft") nimelisse organisatsiooni. See organisatsioon seadis endale eesmärgiks taastada Saksamaa abiga Baltimaadel saksa parunite feodaalsed privileegid. Organisatsioonil oli Berliinis oma juhtkond, kes balti sakslaste abistamise sildi all juhtis „Balti Vendluse" tööd. Juba tollal pidas natsionaalsotsialistlik partei tihedat sidet balti sakslastega ja saatis Eestisse oma instruktoreid, keda varustati varem väljatöötatud plaanidega.

1923. aasta 1. augustil toimus Gumbineni linnas Ida-Preisimaa fašistliku sõjaväelise organisatsiooni kongress, kus moodustati alaline komitee, kellele tehti ülesandeks juhtida fašistlike organisatsioonide tegevust kogu Baltikumis.[48]

Kui Saksamaal tulid võimule natsid, läks „Balti Vendluse" keskus üle hitlerliku partei koosseisu ja säilitas täielikult oma organisatsioonid Baltimaade territooriumil. „Balti Vendluse" aktiivsetest tegelastest kerkis esile natside ideoloog Alfred Rosenberg, kes omal ajal elas Tallinnas.

Eestis loodi täiendavalt mitmed saksa fašistlikud organisatsioonid, nagu „Sturm", „Hitlerjugend", „Saksa klubi" ja teised.

Üks fašistliku liikumise juhte Eestis parun von zur Mühlen teatas 1933. aasta 26. novembril ametlikult, et tema poolt Eestis loodud organisatsioon kuulub territoriaalse organisatsioonina Saksa Natsionaalsotsialistliku Partei koosseisu ja allub oma poliitilises tegevuses Saksamaale.

---

[46] ЦГАОР СССР, ф. 7021, оп. 97. ед. хр. 884.
[47] ENSV ORRKA, f. 948, s.-ü. 88.
[48] Sealsamas.

Saksa fašistlike organisatsioonide aktiivsust iseloomustab ilmekalt Eesti välisministri salajane ettekanne riigipeale 1935. aasta veebruaris, mis kannab pealkirja „Sakslased Eestis". Selles dokumendis räägib minister üsna üksikasjaliselt arvukatest natside organisatsioonidest Eestis, muudatustest nende juhtivas koosseisus ja nende sidemetest fašistliku Saksamaaga. Muu hulgas teatab minister riigipeale, et üks balti-saksa natside juhte O. Lutz on külastanud 1935. aasta jaanuaris Berliini ning saanud sealt uusi juhtnööre. Nende instruktsioonide peamine sisu on olnud — teostada „Durchdringung esimesel astmel" (Durchdringung — sissetungimine, penetratsioon. — *L. B.*). Lutzi instrueerijate arvates „Eestile tulevat sisendada NSDAP (natside partei — *L. B.*) maailmavaade, säilitades teatud kohalik koloriit". Ministri andmeil toetas sellist poliitikat ka Saksa saadik Tallinnas, kellega Lutzil oli olnud vestlusi sel teemal.

Kuid kas Eesti võimud, kellele oli hästi teada hitlerlaste aktiivne tegevus ja selle eesmärgid, võtsid tarvitusele mingeid abinõusid nende õõnestustöö katkestamiseks või vähemalt piiramiseks? Mitte midagi seesugust. 1933. aasta sügisega võrreldes olid ajad muutunud. Lõhnas selle järele, et Inglismaa valitsevad ringkonnad — Eesti tolleaegsed imperialistlikud peremehed — olid muutmas kurssi Balti mere ja Baltimaade küsimuses. Sellistes tingimustes ei riskinud Eesti valitsus kasutada isegi niisugust poolikut abinõu, nagu seda oli „Balti Vendluse" ametlik sulgemine 1933. aastal.

Sisepoliitika valdkonnas astus Pätsi-Laidoneri valitsus samme selleks, et varjata eesti rahva eest hitlerlaste aktiivsuse kasvu. Välispoliitilisel alal püüdis Pätsi-Laidoneri klikk leida selliseid tegutsemise vorme, mis oleksid rahuldanud mõlemat imperialistlikku partnerit — Inglismaad ja Saksamaad. Inglise-Saksa suhete lõpliku väljaselgitamiseni Baltimaade küsimuses püüdis Eesti valitsus arendada niisugust tegevusjoont, mis oleks maksimaalselt rahuldanud hitlerlikku Saksamaad, vihastamata sealjuures ka Inglismaad.[49]

Eestis elavate sakslaste profašistlikku tegevust juhtisid Saksa saatkonna esindajad. Eestis asuvate saksa natsionaalsotsialistlike gruppide juhtkonnal oli tihe side saatkonnaga, kes kasutas neid nii luureks kui ka fašistliku propaganda tegemiseks. Saatkond informeeris natse mitmesugustes poliitilistes küsimustes, varustas neid vastavate materjalidega.

Saatkonna aparaadi ja Hamburgis loodud välismaal elavate sakslaste organisatsiooni (alates 1934. aasta veebruarist — natsionaalsotsialistliku partei välismaa organisatsioon) kaudu võtsid fašistid kontrolli alla saksa vähemusrahvused kogu maailmas.[50]

---

[49] „Eesti Kommunist" nr. 1, 1956, lk. 48—49.

[50] М. Р. Тульчинский. Адвокаты реванша. Москва, 1963, стр. 84.

Rosenberg pidas vajalikuks aidata saksameelsetel elementidel haarata Baltimaades võim, et nad seejärel paluksid „abi" Saksamaalt. Ta ütles Eesti fašistliku liikumise juhtidele korduvalt, et Inglismaa ei tee sealjuures Saksamaale takistusi.

Paljude aastate jooksul, eriti aga Eesti kodanliku režiimi lõpuaastatel, kasutas Saksamaa kõige mõjuvamaid vahendeid selleks, et orjastada Eestit majanduslikult ja poliitiliselt.

Neil aastail laiendas Eestis tormiliselt oma tegevust saksa ja balti-saksa kapitali peaagentuur — pangamaja „K. Scheel ja Ko", kelle tegevus ei piirdunud mitte ainult finantsmajandusliku küljega, vaid teenis ka teatud poliitilisi eesmärke. Scheeli panga kaudu finantseeriti nii „Balti Vendluse" kui ka vapside organisatsioone ning varustati kõrgepalgaliste kohtadega Pätsi ja Laidoneri lähikondlasi. 30-ndate aastate teisel poolel loodi Scheeli pangale eriti soodsad tegevusvõimalused. Panga osatähtsus Eesti krediiditurul laienes tunduvalt, tema käive suurenes 20—25 protsendi võrra, tema põhikapital aga tõusis ühe viiendikuni kõigi Eesti pankade põhikapitalidest.[51]

Hitlerlased ei piirdunud natsismi propageerimisega üksnes sakslaste hulgas, vaid tegid seda ka eestlaste, venelaste ja teiste Eestis elavate rahvuste seas.

Kuidas aga suhtusid nende tegevusse laiad rahvahulgad, see nähtub järgmisest gestaapo arhiividokumendist:

„Balti sakslased ei leia sageli õiget tooni. See on aga Eestis väga oluline, kuna eestlased juba traditsiooni kohaselt ei usalda ühtki balti sakslast. Nad näevad neis ainult nii-öelda 700-aastase orjuse kehastust."[52]

Eestis tegutses 24 saksa noorsoo-organisatsiooni, kuhu kuulus ligi 1000 liiget.

Balti-saksa noorsoole sisendati kogu kasvatusega mõtet „aarialaste kõrgemast seisundist". Neile tehti selgeks, et sakslastel tuleb haarata ülemvõim Eestis. Fašistliku propaganda edukamaks läbiviimiseks saabus 1936. aasta augustis Saksamaalt Eestisse 31-st hitlerliku noorsoo juhtivast tegelasest koosnev grupp eesotsas parun Vredega.

Natside propaganda mõjul levisid fašismi ideed suurema osa Eestis elavate sakslaste hulgas. Noorsugu oli selles suhtes eriti vastuvõtlik. Ta lõi tihedad sidemed hitlerlike noorsoo-organisatsioonidega Saksamaal ja püüdis neid matkida ka vormi poolest. Saksa kultuuromavalitsus aga ei varjanudki oma solidaarsust vapsidega.

Kõik Eestis eksisteerinud saksa organisatsioonid sarnanesid oma struktuurilt natslikele organisatsioonidele Saksamaal.

Saksa vähemusrahvuse organisatsioonidel olid Eestis oma terri-

---

[51] Eesti NSV ajalugu. Tallinn, 1957, lk. 484.

[52] ENSV ORRKA, f. 949, nim. 1, fol. 135, lk. 23—32.

toriaalsete ringkondade pealikud, samuti peamehed, kes juhtisid natslikku tegevust mitmesugustel aladel.

Fašistlikud organisatsioonid said Saksamaalt materiaalset toetust. Eestisse saabus fašistliku tegevuse arendamiseks suuri summasid, mis jagati välja saksa kultuuriorganisatsioonidele abi osutamise sildi all. Tšehhi diplomaatiline esindaja informeeris 1939. aastal president Pätsi, et Tšehhi võimude käsutuses olevatel andmetel kulutab Saksamaa saksa organisatsioonide peale Balti riikides iga aasta kümneid miljoneid riigimarku.

Kodanliku Eesti valitsus oli täiesti teadlik saksa fašistide tegevusest, kuid ei võtnud midagi ette. Eesti endine president Päts teatas selle kohta muu hulgas järgmist: „Eestis olevate saksa fašistlike organisatsioonide juhiks sai von zur Mühlen. Ta käis nagu Lutz'ki sageli Saksamaal ja sai sealt juhtnööre fašistlike organisatsioonide tööks. Pärast Lutzi asendamist von zur Mühleniga kandis siseminister Jürimaa mulle ette, et see vahetus toimus Saksamaalt antud korralduse kohaselt, millest Jürimaa teadis Inglise agentuuri andmete põhjal. Saksa organisatsioonid tegutsesid kuni 1939. aasta lõpuni, s. o. ajani, mil sakslasi hakati Eestist Saksamaale ümberasustama. Meie võimud tegid kindlaks, et fašistlikud organisatsioonid seadsid endale ülesande ühendada Eesti ja teised Balti riigid Saksamaaga. Nagu siseminister Jürimaa mulle ette kandis, esitasid 2000 fašistlike organisatsioonide liiget Hitlerile petitsiooni Eesti okupeerimiseks Saksamaa poolt."[53]

Eesti valitsejate poliitilist joont 1939. aasta kriitilisel suvel iseloomustades märkis Itaalia diplomaat Cicconardi: „Eesti valitsus sooviks teha sisepoliitilise žesti Saksamaa kasuks." See žest pidi seisma selles, „et kutsuda valitsuse koosseisu saksa vähemusrahvuse mõõdukaid elemente", see on kohaliku hitlerliku agentuuri esindajaid.[54]

1939. aastal ja seejärel ka aastail 1940—1941 sõitsid peaaegu kõik balti sakslased Eestist Saksamaale. 1939. aastal repatrieerus 15 000 Saksa alamat ning 1941. aasta jaanuaris-märtsis veel umbes 5000 inimest.

Selleks et säilitada eesti natsionalistidest koosnevat Saksa luure agentuuri ning viia Saksamaale võimalikult rohkem Nõukogude-vastast elementi, keda võib kasutada NSV Liidu vastaseks õõnestustegevuseks, võtsid Saksa saatkond ja Saksa Usaldusvalitsus tarvitusele rea ebaseaduslikke abinõusid Saksamaale sõidu lihtsustamiseks, millega rikkusid varasemaid kokkuleppeid.

Kasutades balti sakslaste Saksamaale ümberasumise kokkulepet, saadeti Saksa Usaldusvalitsuse kaastöölistena Eestisse grupp siit pärinevaid kogenud salaluureagente. Need agendid, kes tundsid

---

[53] Uurimismaterjalid.

[54] I documenti diplomatici italiani. Ottava serie. Vol. XII. Roma, 1952, pag. 250, 589.

hästi kohalikke olusid ja omasid laia tutvuskonna, soetasid Eestis täiesti takistamatult oma agentuuri ning kogusid luureandmeid Nõukogude Liidu relvastatud jõudude kohta.

Pärast Saksamaa kapituleerumist saadud trofeedokumentidest nähtub, et Saksa luure teostas enne Teise maailmasõja algust Eestis asuva usaldusvalitsuse kaudu laialdast Nõukogude-vastast luuretegevust. Saksa luure üheks suuremaks keskuseks Eestis oli „Grupp 6513". See grupp, millel oli laialdane agentide võrk, jäeti kohale luure- ja diversioonitegevuseks sõja ajal. Balti sakslaste natslik propaganda, spionaaž ja Nõukogude-vastane tegevus leidsid eesti kodanluse valitseva ladviku poolt täielikku heakskiitu. Sellest virgutatuna hoogustasid fašistid balti-saksa organisatsioonide kaudu igati kõigi reaktsiooniliste ja Nõukogude-vastaste elementide tegevust Eestis.

## 5. VALGEKAARTLASTE ORGANISATSIOONID KUI FAŠISTLIKU SAKSAMAA VIIES KOLONN

1930. aastal lülitusid aktiivsesse poliitilisse võitlusse „Eesti Vabadussõjalaste Liidu" tegelased ehk vapsid, nagu neid nimetama hakati. Vapsid kasvasid välja kodusõjast kodanluse poolel osavõtnud eesti valgekaartlaste organisatsioonidest, kes esialgu tegelesid endiste rindemeeste materiaalse olukorra parandamise küsimustega ja taotlesid nende õiguste laiendamist riigi ühiskondlikus elus. Liidu ridades leiduvate fašistlike elementide mõjul hakkasid vapsid täielikult orienteeruma Saksamaale. Vapside organisatsiooni võeti aja jooksul vastu ka inimesi, kes ei olnud sõjast osa võtnud, ja see organisatsioon muutus fašismimeelseks poliitiliseks parteiks, kes tuli välja rea poliitiliste nõudmistega. 1934. aastaks kuulus vapside ridadesse juba ligi 50 000 inimest. Vapside poliitilised nõudmised viisid võitluse aktiviseerimisele kommunistliku ja töölisliikumise vastu. Nad hakkasid nõudma, et riigis keelataks sotsialistlik partei, muudetaks põhiseadust presidendi piiramatu võimu kindlustamise suunas ja et riigiaparaadis töötajad asendataks vapsidega. Vaatamata oma ametlikule, põhikirjas ettenähtud struktuurile oli vapside partei Saksamaa fašistliku partei põhimõttel üles ehitatud. Selles olid loodud sõjaväelised salgad ja määratud üksikute sotsiaalsete gruppide juhtijad, kusjuures neid eestvedajaid nimetati juhtideks. Kogu Eesti fašistliku partei eesotsas seisis fašistlik juht, Tallinna advokaat Sirk.

Kodanlikud emigrantlikud ajakirjanikud, moonutades Eesti töötava rahva ajalugu, ei ole siiski suutelised täielikult „valgendama" vapside natsionaalsotsialistlikku olemust. Nii oli tuntud natsionalist Oskar Mänd sunnitud oma 1955. aastal avaldatud artiklis „Pingerikas ajajärk Eesti sisepoliitilises elus" tunnistama, et vap-

side organisatsioon muutus karjeristide poolt juhitavaks liiduks, kus valitses pooleldi sõjaväeline distsipliin ja kuhu võeti vastu kõiki neid, kes aga selleks soovi avaldasid. Vapside liikumist toetasid need riigiametnikud, politseinikud ja sõjaväelased, kes taotlesid võimu haaramist.[55]

Arhiividokumendid paljastavad vapse otseselt kui „viiendat kolonni" ja selle peamehi Sirku, Larkat, Mäed jt. kui hitlerliku Saksamaa agente.

Ühes gestaapo salajases dokumendis nimetatakse vapse otseselt endiste vabadusvõitlejate natsionaalsotsialistlikuks ühenduseks — „„Die Wabs" (national-sozialistische Vereinigung ehemaliger Freiheitskämpfer)."[56]

Vapside liikumine tõmbas endaga kaasa kriminaalseid elemente, pankrotistunud kaupmehi ja spekulante ning kriisi tõttu meeleheitele viidud väikekodanlasi ja haritlasi.

Vapsid arendasid tihedat koostööd balti sakslastega, kuigi seda rahva eest varjata püüti.

Eesti poliitiline politsei jälgis koos Inglise luurega tähelepanelikult vapside elavnenud tegevust. 1933. aastal tegi poliitiline politsei kindlaks, et vapside liit on organiseeritud ja töötab sama moodi nagu natsionaalsotsialistlik liikumine Saksamaal. Selgus samuti, et seda organisatsiooni subsideerivad Saksa Natsionaalsotsialistliku Partei ringkonnad. Politseil oli andmeid selle kohta, et vapsid said Saksamaalt ligi 60 000 krooni raha ja suure trükikoja sisseseade. Eesti poliitilise politsei ülem Sooman, kes tol ajal töötas inglaste kasuks, teatas sellest Pätsile ja kindral Laidonerile. Inglaste ülesandel hakkas Sooman otsima võimalusi, et teha lõpp natsionaalsotsialistide vahelesegamisele Eesti asjadesse. Laidoner aga vastas temale: „Saksamaa püüab praegu luua Eestiga lähedasemaid suhteid ja meie ei tohi selleks takistusi teha."[57]

Teistsugust vastust ei võinud Laidoner andagi. Nagu endine vapside juhtiv tegelane ja riigipea kandidaat kindral Larka 1940. aasta 30. juulil toimunud ülekuulamisel tunnistas, toetas Laidoner aktiivselt vapside organisatsiooni ja andis isiklikult temale, Larkale, vapside organisatsiooni fondi jaoks suure summa raha.

Kuid kodanlus ei võinud täielikult ignoreerida ka laiade rahvahulkade meeleolu. Eesti kodanlus pidas sel ajal liiga riskantseks usaldada fašismile ülemineku teostamine vapsidele. Kodanlastest liidrid eelistasid vapside otserünnaku-meetoditele hoopiski peenemaid ja maskeeritumaid fašismile ülemineku meetodeid.

Päts, kes sel ajal oli peaminister, leppis kulisside taga kokku Laidoneriga (mõlemad kandideerisid riigipea kohale) ja nad otsustasid võimuhaaramises vapse ennetada. 12. märtsil 1934. aas-

---

[55] Eesti Üliõpilaste Seltsi album XII. Stokholm, 1955, lk. 102.
[56] Uurimismaterjalid.
[57] Sealsamas.

tal kuulutati kogu riigis välja sõjaseisukord, keelati igasugused koosolekud ja demonstratsioonid. Vapside liit, tema osakonnad ja häälekandjad suleti, paarsada vapside tegelast areteeriti. Laidoner nimetati sõjavägede ülemjuhatajaks ja „sisekaitse" ülemaks.[58]

Vapside liidu ruumides ja peameeste korterites toimepandud läbiotsimistel ei leitud mingeid dokumente, mis oleksid näidanud, kui palju oli sellel organisatsioonil liikmeid ja milliseid summasid ta käsutas. Vapside ridadesse kuulus ka üsnagi suur hulk siseministeeriumi ametnikke, kes õigeaegselt hoiatasid partei juhtkonda eelseisvate läbiotsimiste eest. Vapsid jäid tegelikult karistamata. Vastutusele võeti vaid üksikud juhid, sealhulgas ka Sirk. Kuid neid ei karistatud mitte fašistliku riigipöörde ettevalmistamise eest, vaid kõrvalekaldumise pärast „Vabadussõjalaste Liidu" ametlikust põhikirjast. Kohtuotsus kujunes ülimalt pehmeks — kaks aastat vabaduskaotust.

Sellest ajast peale algas vapside põrandaalune tegevus. Karistust kandev vapside peamees Sirk põgenes vangla administratsiooni kaasabil vahi alt ja siirdus Soome. Ta hakkas sealt soome ja saksa fašistide kaasabil suunama vapside ettevalmistusi uueks riigipöördeks. Vapsid hankisid Saksamaalt ja Soomest endile relvi ning laskemoona ja toimetasid need salaja Eestisse. Nende relvade väljalaadimist valvasid ja kaitsesid vapside parteisse kuulunud politseinikud. Fašistlik riigipööre oli määratud „Isamaaliidu" kongressi avapäevale, 1935. aasta 8. detsembrile. Kongress pidi toimuma „Estonia" teatris ja selle avamisel pidid viibima Eesti valitsuse liikmed eesotsas K. Pätsiga, kelle vapsid kavatsesid areteerida. Ööl vastu 8. detsembrit leidis Tallinnas aset vapside juhtivate tegelaste viimane instruktiivnõupidamine. Poliitiline politsei aga informeeris kõigest Pätsi ja Laidoneri ning kokkutulnud vapsid areteeriti.

Vaatamata sellele, et juurdluse käigus tehti täiesti kindlaks fašistliku Saksamaa aktiivne osa kavandatud riigipöördes, ei teinud Eesti valitsus Saksamaale isegi mingit diplomaatilist esildust.

Pätsi-Laidoneri fašistliku kliki peamehed kinnitasid püüdlikult hitlerlastele, et viimastel pole sugugi vaja otsida Eestis erilisi „saksameelseid elemente", keda võimu juurde panna, kuna nad on ise valmis hitlerlasi teenima. Päts, Laidoner ja teised nende mõttekaaslased tundsid südametunnistuse piinu Saksamaa ees selliste „vigade" pärast, nagu „Balti Vendluse" sulgemine 1933. aastal ja „Vabadussõjalaste Liidu" likvideerimine 1934. aastal. Ja kuigi Pätsi valitsus amnesteeris nii „vendlusse" kuulunud hitlerlased kui ka vapsid, ei hajutanud see täielikult halba muljet, mida need episoodid Berliinile olid avaldanud. Eesti valitsejatel tuli kulutada küllaltki palju jõudu hitlerlaste veenmiseks, et nad suu-

[58] Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost. II osa. Tallinn, 1963, lk. 247.

davad olla neile kasulikumad kui keegi teine. Üheks selliseks veenmiskatseks oli eesti kodanluse mõjuka diplomaadi professor Piibu missioon Saksamaale. 1935. aasta 25. juunil pidas Piip Berliinis Ida-Euroopa tundmaõppimise ühingus loengu, milles õigustas igati Pätsi-Laidoneri diktatuuri ja vabandas hitlerlaste ees nende agentuuri — vapside — kõrvaldamise pärast. Ta veenas oma auditooriumi, mis koosnes hitlerliku ladviku esindajatest, et vapsid, kellel oli vähe poliitilisi kogemusi, poleks tulnud toime riigi autoritaarse juhtimisega, ja ülistas sel alal Pätsi-Laidoneri kliki teeneid. Piip, kellele nähtavasti meenus tema kuulumine nn. demokraatliku opositsiooni hulka, püüdis häbelikult iseloomustada Pätsi režiimi kui valitsust, mis on küll sõltumatu parlamendist, kuid ei ole siiski täiesti autoritaarne. Fašismi küsimustes kogenenumad ning suurema eruditsiooniga kuulajad parandasid Piibu väljendust. Saksamaa selleaegne välisminister Curtius märkis: „Kuigi kõneleja on praegust Eesti režiimi nimetanud vaid „quasi"-autoritaarseks ülemineku korraks, omab Eesti siiski kõiki autoritaarse riigi tunnuseid." (Minu sõrendus. — *L. B.*)[59]

Pätsi-Laidoneri fašistlikku režiimi toetas täielikult „Kaitseliit", sõjaline organisatsioon, mis loodi kodanluse poolt.

„Kaitseliidu" kohta märkis oma seletustes Laidoner:

„1924. aasta revolutsioonilised sündmused näitasid, et sõjavägi oli meil väike ja paljudes linnades puudusid üldse garnisonid. Kuna riigil polnud võimalik kulutada suuri summasid arvuka sõjaväe ja politsei ülalpidamiseks, tuli kasutada sellist moodust, et „Kaitseliiduga" tugevdada sõjaväge ja politseid."[60]

„Kaitseliit" eksisteeris kui kodanluse tugi, kui kodanliku politsei abiorganisatsioon. Selle rõhuva enamuse moodustasid kulakud, riigiametnikud, ettevõtjad, kaupmehed, pankurid ja majaperemehed. Kodanlik valitsus hoolitses selle organisatsiooni eest igati ja toetas summadega, mis tulid riigi eelarvest.[61]

Päts saavutas seda, et osa elanikelt võetavast tulumaksust läks „Kaitseliidu" arendamiseks ja tugevdamiseks. Muidugi polnud Päts ainukene, kes seda organisatsiooni tugevdada püüdis. Seda tegid ka teised kodanliku Eesti tegelased. Päts ja Laidoner olid vaid selle organisatsiooni kõige innukamad loojad ning organiseerijad, „Kaitseliidu" tugevdamine oli aga kogu eesti kodanluse taotluseks.

„Kaitseliidu" liikmetest kasvatati kindlat tuge Pätsi-Laidoneri režiimile. Selle kodanluse sõjaväestatud organisatsiooni liikmetes õhutati pidevalt Nõukogude-vastast agressiivset meeleolu.

„Kaitseliidu" juhtkond oli tihedas kontaktis samalaadsete orga-

---

[59] A. Piip. Estlands Weg zur neuen Verfassung. Tartu, 1936, lk. 9.
[60] Uurimismaterjalid.
[61] ENSV ORRKA, f. 509, 803—811, 813.

nisatsioonidega Lätis, Leedus ja Soomes. „Kaitseliidu" juhtkonnal olid sidemed ka hitlerliku Saksamaa fašistlike organisatsioonidega.

Nõukogude-vastast vaenulikku tegevust arendasid ka Eestis elavad valgekaartlastest vene emigrandid. Pärast Hitleri võimuletulekut muutusid eriti aktiivseks nende hulgast pärinevad fašistlikud elemendid. Nad hakkasid fašiseerima vene vähemusrahvuse ühiskondliku elu kõiki külgi. Hitleri luure ülesandel tehti katset luua vene natsionaalsotsialistlik partei. Vene ajaleht „Segodnja" kirjutas 1933. aasta 23. juulil: „Pärast Hitleri võitu Saksamaal... hakkas Eestis elunev vene grupp tundma suurt huvi natsionaalsotsialistide vastu ja propageerima seda liikumist vene ringkondades. Nähtavasti töötavad nad käsikäes kohalike sakslastest natsianaalsotsialistidega, keda Eestis on üsnagi palju."[62] Juuni keskpaiku andis see fašistlik grupp välja väikeseformaadilise, kaheküljelise lendlehe, mis kandis pealkirja „Novõi svet". Lendlehe pealkirja kõrval ilutses haakrist. Selles lendlehes öeldi muu seas otseselt, et Eestis tuleb luua vene natsionaalsotsialistlik partei. Sama lendleht kutsus venelasi üles hääletama parlamendi poolt esitatava põhiseaduse muutmise projekti vastu, selleks, et sügisel hääletada „Vabadussõjalaste Liidu" projekti poolt. Üldse oli lendleht koostatud säärases toonis, mis vihjas vene natsionaalsotsialistliku partei organiseerijate lähedastele sidemetele vapsidega.[63]

1935. aasta märtsis pidas poliitiline politsei Tartus kinni emigrant Bolšakovi, kes oli üheks vene fašistliku partei organiseerijaks Eestis. Kinnipidamisel võeti temalt ära illegaalset kirjandust ja suur hulk lendlehti. Bolšakov tunnistas politseile, et sai selle kirjanduse ja need lendlehed Saksamaalt ning levitas neid emigrantide seas ja saatis ka edasi Nõukogude Liitu. Saksa saatkonna töötajate kaasabil vabastati Bolšakov vahi alt ja ta jätkas takistamatult oma fašistlikku tegevust.

Eestis oli ligi 20 000 vene valgekaartlast, kellest suurem osa olid teeninud Judenitši armees. Pärast Judenitši purustamist Punaarmee poolt, võttis Eesti kodanlik valitsus nad oma hoole alla. Paljud neist tõmmati Nõukogude-vastasesse tegevusse. Hitlerlik luure kasutas neid oma huvides.

Pärast Teise maailmasõja algust suunas fašistliku Saksamaa luureteenistus oma jõupingutused sellele, et koguda vene emigrantide organisatsioonide ja eesti fašistide abil teateid Nõukogude Liidu sõjalise potentsiaali ja Punaarmee väeosade koosseisu, dislokatsiooni ja lahinguvõime kohta.

Natsid astusid konkreetseid samme Punaarmee tagalas „viienda kolonni" loomiseks, kes võinuks kohe sõjalise tegevuse alguses välja astuda. 1940. aasta septembris, kui Hitler hakkas suurendama

---

[62] «Сегодня», 23 июля 1933.
[63] ENSV ORRKA, f. 948, s.-ü. 88.

oma sõjalist jõudu Saksamaa—Nõukogude Liidu piiril, asus Saksa luureagentuur Eestis täitma spetsiaalseid ülesandeid, et soodustada ootamatut kallaletungi Nõukogude Liidule. Nõukogude võimu poolt „kannatada saanud" ekspluataatorlike klasside ja teiste töötajaile võõraste elementide näol said hitlerlased Eestis endale teatud sotsiaalse baasi, mis võimaldas Saksa luureorganitel oma tegevust aktiviseerida.

# EESTI KODANLIKUD NATSIONALISTID SAKSA FAŠISTLIKE RÖÖVVALLUTAJATE TEENISTUSES SUURE ISAMAASÕJA AJAL

## 1. AKTIIVNE OSAVÕTT TERRORISTLIKU OKUPATSIOONIREŽIIMI KEHTESTAMISEST

Noor Nõukogude Eesti alustas alles sotsialismi ehitamist, kui Nõukogude rahvaste rahuliku töö katkestas fašistliku Saksamaa reeturlik kallaletung Nõukogude Liidule. Sõja olukorras aktiviseerus klassivaenulike elementide riigivastane tegevus, kes unistasid kapitalistliku korra taastamisest. Elavnes spetsiaalselt sõja puhuks saadetud fašistlike luureagentide diversiooni- ja spionaažitegevus.

Tegeldes „viienda kolonni" organiseerimisega NSV Liidus, samuti diversiooni- ja luurerühmade ning -gruppide komplekteerimise ja saatmisega Nõukogude Liitu, pani Saksa fašistlik luure suuri lootusi kodanlike natsionalistide abile. Nagu eelmisest peatükist nähtus, allutas ta endale juba hulk aega enne sõja algust Eesti kodanliku armee kindralstaabi teise osakonna, poliitilise politsei, vapside jt. organisatsioonid, et neid hiljem oma agressiivsete plaanide huvides ära kasutada. Pärast nõukogude võimu taastamist Eestis asusid hitlerlased koondama kõiki nõukogudevastaseid jõude. Saksa fašistide juhtimisel loodi Eestis sellised põrandaalused organisatsioonid nagu „Ida leegionäärlik liikumine", „Päästekomitee" ja teised.[1] Hitlerlased formeerisid Saksamaal ja Soomes natsionalistidest erilisi luure- ja diversioonigruppe. Kuid nendel kodanlik-natsionalistlikel organisatsioonidel, kellele hitlerlased toetusid, ei olnud rahva poolehoidu. Natsionalistlike bandede relvastatud väljaastumised Nõukogude armee tagalas ei õigustanud hitlerlaste lootusi. Ainus, millega need äraandjad silma paistsid, olid metsikused ja kuriteod. Alustades verist terrorit, rajasid nad juba sõja esimestest päevadest peale teed Kalevi-Liivale.[2]

Enne sõda tegutses hitlerliku Saksamaa sõjaline luure („Ab-

[1] «Вопросы истории» № 5, 1965. Советская разведка в Отечественной войне, lk. 23.

[2] Inimesed, o'ge valvsad. Tallinn, 1961, lk. 214—215.

wehr"), samuti ka välispoliitiline luure Eestis peamiselt agentide kaudu, keda valmistati individuaalkorras ette nii eesti natsionalistide kui ka balti sakslaste hulgast.

Mõni kuu enne sõja algust lõid Saksa sõjaväelise luure organid „Abwehrstelle Königsberg" ja „Abwehrstelle Stettin" erilised luure- ja diversioonikoolid, kus õpetati välja agente, et neid kasutada Balti nõukogude vabariikides. Stettini luure- ja diversioonikool asus Berlinertori tänavas nr. 11. Kooli juhatas ooberstleitnant Lietke. Teine säärane kool paiknes Königsbergist 10 km loode pool asuvas Mieteni asulas ning selle ülemaks oli ooberstleitnant Schimmel. Nimetatud koolides õpetatigi neid agente, keda kavatseti Eestisse toimetada.

1941. aasta juunis loodi Nõukogude-vastase luure ning diversiooni juhtimiseks staap „Walli". See staap juhtis neid luuresalku ja -gruppe, kes määrati väeosade staapide käsutusse luure-, diversiooni- ja õõnestustöö tegemiseks vastavates rindelõikudes.

Pärast kallaletungi NSV Liidule allutati kogu Saksa luure täielikult eesmärgile kindlustada Saksa vägede edukas sõjategevus. Punaarmee tagalasse toimetati hulgaliselt agente, kes olid selleks aegsasti ette valmistatud. Canarise ettekandes 1941. aasta 4. juulist öeldakse: „Saksa sõjaväe korraldusse saadeti rohkearvulised agentide grupid põhielanikkonna hulgast, s. o. venelaste, ukrainlaste, grusiinlaste, soomlaste, eestlaste jt. seast. Igas grupis oli 25 (või rohkem) inimest. Neid gruppe juhtisid saksa ohvitserid. Grupid kasutasid nende kätte sattunud vene mundreid, sõjaväe veoautosid ja mootorrattaid. Nad pidid tungima ründavate Saksa vägede ees 50—300 km sügavuselt Nõukogude tagalasse selleks, et anda raadio teel edasi vaatlusandmeid. Erilist tähelepanu pöörati andmete kogumisele Vene reservide, raudteede ja muude teede, samuti kõigi vastase poolt rakendatavate abinõude kohta."[3]

Soome luure nõusolekul lõi Saksa sõjaväeline luure juba 1939. aasta keskel Soomes luureorgani „Kriegsorganisation Finland" (KOF), mida tinglikult nimetati „Cellariuse bürooks", kuna selle organisatsiooni luure- ja diversioonitegevust juhtis fregattkapten Aleksander Cellarius. Viimane töötas omal ajal Eestis.

Kuni 1941. aasta detsembrini asus KOF Helsingis Lönrot Inkatu tänavas nr. 23, seejärel Magasinkatu tänavas nr. 9 ja enne Soomest evakueerumist Idakaivanpuisto tänavas, endise Inglise saatkonnahoone vastas.

Sõja alguses oli KOF-i põhiliseks ülesandeks Nõukogude-vastane luuretegevus Eesti kaudu, sealhulgas andmete kogumine Balti mere laevastiku, Leningradi sõjaväeringkonna väeosade ja Leningradi tööstuse kohta.

„Abwehr" ja Soome luure ühinesid Nõukogude Liidu vastaseks õõnestustööks juba ammu enne 1939. aastat.

---

[3] Vortragsnotiz des Admirals Canaris, Juli 4, 1941.

„Abwehri" ülem admiral Canaris ja tema lähimad abilised Piekenbrock ning Benteville kohtusid 1936. aastast alates korduvalt Soomes ja Saksamaal Soome luure juhtide kolonelide Svensoni ja Melanderiga. Kohtumistel vahetati NSV Liitu puutuvat informatsiooni ja töötati välja ühiseid plaane.

Pärast seda, kui algas sõda Nõukogude Liidu vastu, hakkas Cellarius looma koos valgesoomlastega diversiooni- ja dessantgruppe. Need grupid moodustati Soomes elunevatest eesti kodanlikest natsionalistidest ja paisati Nõukogude armee tagalasse strateegiliselt tähtsate punktide hõivamiseks ja bandiitliku liikumise organiseerimiseks Eestis. Nende spionaažigruppide moodustamisest võtsid osa eesti natsionalistid Maks Hoffman, Kristjan Kevend, Ralf Horn, Ants Heino Kurg ja teised.

Esimest Cellariuse loodud luure- ja diversioonigruppi, mis toimetati Eesti territooriumile, juhtis endine kodanliku armee kolonel Kurg. (Kol. Kurg oli Eesti viimane sõjaväeline esindaja Pariisis, kust peale Prantsusmaa kapituleerumist üle Saksamaa Soome sõitis.) Sellele grupile anti nimeks „Erna" (Unternehmung Erna). Gruppi kuulus 14 spioonï, kes olid lõpetanud luurekursused Seke asulas, ja 70 endist kodanliku armee sõjaväelast. Nende tulek Soome rannikult Eestisse algas 1941. aasta 7. juulil. Esimesed kolmele kaatrile paigutatud 40 inimest eesotsas Kurega jõudsid Kaberneeme randa Harjumaal. Selle grupi ülesandeks oli luure- ja diversioonitegevus maanteedel ja raudteemagistraalidel Punaarmee tagalas. Keskusega sidepidamiseks oli grupil kaks raadiojaama.

Neid grupi liikmeid, kes jäid Soome, polnud võimalik mere kaudu kohale toimetada. Gruppi täiendati uute inimestega, jaotati alagruppideks ning paisati Eestisse lennukite abil.

Grupp „Erna-A" heideti lennukilt 1941. aasta 22. juulil Virumaale ülesandega jälgida Punaarmee väeosade liikumist maanteedel ja raudteedel. Grupp „Erna-B" heideti samal päeval alla Ravila piirkonnas Harjumaal ning tema ülesandeks oli jälgida Punaarmee 8. armee väeosade liikumist ja Tapa—Tallinna raudteeliini tööd. Grupp „Erna-C", mis päev varem oli maandatud Tallinna linna piirkonnas, pidi tegema vaatlusi, kuidas kulgeb kaitsevööndite ehitamine. Grupp „Erna-D", mis 22. juulil kohale toimetati, täitis analoogilist ülesannet. Kõik neli grupp olid varustatud raadiojaamadega.[4]

Hiljem ühinesid nende luuregruppidega natsionalistlike bandede liikmed. Gruppi „Erna" kuulunud spioonid ja bandiidid õiendasid julmalt arveid kohalike partei- ja nõukogude aktivistide ning Nõukogude armee sõjaväelastega. Nad panid toime salakavalaid terroristlikke kallaletunge nõukogude võimu esindajatele ja tapsid nõukogude inimesi, kusjuures nad sageli lõikasid erilise jul-

[4] ENSV ORRKA, f. R-358, nim. 1, fol. 1, 2, 8, 9, 13 ja 14.

muse märgiks oma ohvrite kehale „E" tähe ning jätsid kuriteokohale maha verise soome pussi.

Eestisse toimetati luure- ja diversioonigruppe ka vahetult Saksamaa territooriumilt.

1941. aasta juuni lõpul toodi Saksamaalt ning heideti Võrumaal Misso ja Ruusmäe valdade piirkonnas alla grupp spioone, keda juhtis endine Rogosi mõisa omanik kapten Kurt von Glasenapp, kes asus veidi enne sõja algust Eestist ümber Saksamaale. Glasenapp hakkas elustama Võrumaal pesitsevate bandiidijõukude tegevust. Tema nõudmisel heitsid sakslased neile jõukudele lennukitelt relvi ja laskemoona. Glasenapil õnnestus luua side Tartu maakonna territooriumil end varjavate bandiitide gruppidega. Nendesse gruppidesse lülitati Glasenapi radistidest spioonid, kes pidasid regulaarselt sidet oma keskusega.[5]

1941. aasta juuli esimestel päevadel heideti Pärnumaal Tali valla piirkonnas alla sakslastest koosnev luure- ja diversioonigrupp, kes astus kohe kontakti eesti kodanlike natsionalistidega. Raadio teel paluti Saksa juhtkonda varustada Tali valla bandiite vajalike relvadega, mille peale sakslased viskasidki neile alla 27 vintpüssi, 2 kergekuulipildujat, 2 snaiperpüssi ja 7000 padrunit. Pärast Tali valla hõivamist hitlerlike vägede poolt saatsid bandiidid oma esindajad Riiga ning said okupantidelt täiendavalt 160 vintpüssi.[6]

Peale luure- ja diversioonigruppide, kes toimetati Eesti territooriumile „Abwehri" poolt, tegutsesid siin üsnagi aktiivselt samuti Saksa Riigi Julgeoleku Peaameti (Reichs-Sicherheits-Hauptamt — RSHA) agendid.

Fašistlikud peamehed tegid Riigi Julgeoleku Peaameti üksustele ülesandeks hävitada neile ebasobivad isikud füüsiliselt. Nende kuritegelike plaanide ellurakendamiseks toimetati Nõukogude territooriumile varakult julgeolekupolitsei ja SD agentuur, kes oli saanud spetsiaalse karistustegevusalase ettevalmistuse. Julgeolekupolitsei agentuur sai ülesande selgitada välja kommunistid, kommunistlikud noored, kohalike nõukogude organite juhtivad töötajad ja ühiskondlik aktiiv. Patrioodide massiliseks ja plaanipäraseks hävitamiseks koostati eelnevalt ohvrite nimekirjad. Selleks kasutati ja täpsustati „Spetsiaalset tagaotsimisraamatut NSV Liidu kohta", samuti nn. „Elukoha kindlaksmääramise kontrollehte", teatmikku „Baltimaad" (linnade plaanidega) ja teisi materjale. Eesti sõjategevustsoonis võttis politseiagentuur koos bandiitlike jõukudega osa kallaletungidest vallakomiteedele, mitmesuguste ametkondade teenistusruumidele ja parteiorganite hoonetele, kus võis olla dokumente, arhiive ning muid materjale. Nad

[5] Eesti Riik ja rahvas Teises maailmasõjas. Vihik IV. Stokholm, 1957, lk. 33.
[6] Sealsamas.



TRÜ Raamatukogu

otsisid taga nõukogude töötajaid, areteerisid neid ja mõrvasid massiliselt.

Aruandes julgeolekupolitsei ja SD tegevuse kohta 1941. aastal, kui hitlerlikud väed hõivasid Baltikumi, märgitakse: „... Pealetungi alguses itta loodi võitluseks bolševismi vastu mitmed niinimetatud partisaniüksused, kuhu astusid aktiivselt meelestatud natsid... Julgeolekupolitsei ülesandeks jäi „enesepuhastusliikumise" õhutamine ja sellele õige suuna andmine, et kiiremini lõpetada puhastusoperatsioonid. Tuleviku jaoks oli niisama tähtis näidata, et vabastatud elanikkond ise, omaenda algatusel võttis tarvitusele karmid abinõud võitluses vaenulike bolševistlike ja juutlike olluste vastu. Seda, et neid aktsioone juhtis Saksa valitsus, tuli iga hinna eest varjata..."[7]

Igas riigis, kuhu hitlerlike röövvallutajate jalg astus, ootas neid juba ees teatud grupp avantüriste, kodumaa reetjaid, tumedaid elemente, sageli lihtsalt kõrilõikajaid, kes ihkasid röövida ja alatutest tapmistest osa võtta. See hitlerlaste viies kolonn tundis alati vaenu kommunistide ja teiste patriootide vastu. See kodanliku natsionalismi võrse kasvas ja arenes natsliku antikommunismi ja antisemitismi lipu all. Baltikumis läks hitlerlastel kergesti korda äratada natsionalistlikke tundeid. Eestis tugevdas ja ergutas neid natsionalistlikke tendentse kodanlik valitsev ladvik. Selles polnud midagi imelikku. Pätsi diktaatorlik režiim, mis varjas ennast liberaalsuse maskiga, ja Hitleri avalikult fašistlik režiim olid ju tegelikult ühe ja sama medali kaks külge.

Kodanlik natsionalism oli hitlerlaste käes neile küllaltki kasulikuks ja kohutavaks relvaks. Hitlerlik luure tegeles juba ammu oma natsliku internatsionaali loomisega, et kasutada seda rahvaste ja riikide vastu ning oma sõjaväele tee rajamiseks.

Kvislingi Nasjonal Samling Norras, Musserti NSB Hollandis, Darnani organisatsioon Prantsusmaal, Degrelle'i liikumine Belgias, Glinka partei Slovakkias, Pavelitši „ustaššid" Kroaatias, „Raudne kaardivägi" Rumeenias, Salaši „Ristuvad nooled" Ungaris, Ukraina, Valgevene, Leedu, Läti ja Eesti natsionalistid — kõik nad olid fašismi poolt, diktatuuri, antikommunismi ja antisemitismi poolt.[8]

Sõja alguseks õnnestus Eesti kodanlikel natsionalistidel säilitada küllaltki suuri jõude, kes sakslaste poolt kohaletoimetatud agentuuri abil hakkasid sooritama kuritegusid. Nende kontrrevolutsiooniliste elementide algatusel, kelle hulka kuulusid kodanlik-natsionalistlike organisatsioonide „Kaitseliit" ja „Isamaaliit" liikmed, vapsid, politseinikud, reaktsiooniline ohvitserkond, Nõukogude armee desertöörid ja muu kriminaalne element, moodustasid Eesti NSV territooriumil bandiitlikud grupid. Sõda pani liikuma

[7] ЦГАОР СССР, ф. 7445, оп. 2, д. 189, лл. 381—395.
[8] 6 миллионов обвиняют. Иерусалим, 1961, стр. 18—19.

kõik nõukogude korra vastased elemendid, kes nägid sõjas ainsat võimalust oma endiste majanduslike positsioonide taastamiseks. Toimus kodanlik-natsionalistlike jõudude ühinemine. Kõik minevikus aset leidnud poliitilised lahkhelid ja erinevad seisukohad heideti kõrvale. Omandist ilmajäetud linna- ja külakodanlus ning nende sabarakud hakkasid nüüd rahvale kätte maksma kõige selle eest, mis neile oli osaks langenud nõukogude võimu ajal. Hinnates eesti natsionalistide osa nõukogude korra vastases tegevuses pärast sõja algust, kirjutas Eesti julgeolekupolitsei ja SD gestaapo osakonna ülem Berliinis: „Oma usus Saksa jõusse ja Saksa kaitsesse nägid nad ainust võimalust püsima jääda."[9]

Natsionalistlikud jõugud püüdsid kahjustada nõukogude administratiivaparaadi tööd maal eeskätt sellega, et suunasid oma löögid kõigepealt valla täitevkomiteede ja teiste nõukogude asutuste pihta. Vahetult rinde lähedal asuvad jõugud püüdsid takistada Punaarmee tagala tööd, mis mõnel juhul kergendas sakslaste sõjalist tegevust. Bandiidid kahjustasid sideliine, lasksid õhku sildu ja andsid teateid pealetungivatele Saksa vägedele. Kuna neil sõja esimestel päevadel ei olnud veel küllalt jõudu, siis varjasid bandiidid end metsades ja sooritasid sealt röövellikke kallaletunge väikestele allüksustele, tapsid nõukogude aktiviste, uusmaasaajaid ja teisi mitte milleski süüdiolevaid Nõukogude kodanikke. Natsionalistlikud jõugud ei halastanud ei naistele, lastele ega raukadele. Bandiidid maksid ennekuulmatu julmusega kätte revolutsioonilisest tegevusest osavõtnuile, uusmaasaajatele, kes olid julgenud vastu võtta suurmaaomanikele kuulunud maad, kommunistlikele noortele ja kõigile neile, kes vähimalgi määral olid pooldanud nõukogude võimu.[10]

1941. aasta juulis võttis banditism Eestis küllaltki laia ulatuse. Seoses rindejoone lähenemisega elavnes bandiidijõukude tegevus ja seda peamiselt Lõuna-Eesti rajoonides.

1941. aasta juulis tungisid bandiitide grupid kallale Võru, Valga, Tartu, Viljandi ja Pärnu maakondade täitevkomiteedele, kusjuures paljud valla täitevkomiteede töötajad areteeriti ja tapeti. Ka korraldasid bandiidid maanteedel varitsusi, et tungida kallale Eestist evakueeruvatele rahulikele elanikele.

Samal kuul tapsid bandiidid Viljandimaal Tänassilma vallas metsikult uusmaasaajad ja nõukogude võimu aktivistid August Pullisaare, Nikolai Põrki, Aleksander Pedaku, Jakob Vaheri, Mihkel Vaheri, Hans Evarti, Evart Randma, Rosalie Suka, Aliide Suka ja mitmed teised. Pärast Jüri Kõlli tapmist mõnitas bandiit Tudak igati tema laipa.

3. juulil tungisid relvastatud bandiidid kallale Pärnumaal Tali,

---

[9] ЦГАОР СССР, ф. 7021, оп. 189, ед. хр. 206, л. 20.
[10] ENSV ORRKA, f. R-52, R-56, R-62, R-294; ЦГАОР СССР, ф. 7021 и 7445.

Kilingi-Nõmme, Tihemetsa ja Laaksaare valdade täitevkomiteedele, kusjuures tapsid üle 150 partei- ja nõukogude aktivisti.

4. juulil tungis Tartumaal Võnnu valla täitevkomiteele kallale bandiitide grupp, keda juhtis endine kodanliku Eesti poliitilise politsei töötaja Mikson. Täitevkomitee hoone purustati täielikult. Kogu personal areteeriti ja tapeti.

Samal päeval pani Elva vallas tegutsenud bandiidijõuk toime diversiooniakti: nad lasksid õhku ning ajasid kraavi rongi Palupera jaama lähedal. Selle bandiitliku kallaletungi ohvriks langesid paljud tagalasse evakueeruvad naised ja lapsed.

15. juulil ründasid bandiidid Virumaal Tudulinna valla täitevkomiteed ning tapsid 19 nõukogude aktivisti.

Bandiitlike kallaletungide tagajärjel valdade täitevkomiteedele, üksikutele Punaarmee allüksustele, uusmaasaajate taludele ja teistele kodanikele hukkus suur hulk nõukogude inimesi. Seal aga, kus natsionalistidel õnnestus võim enda kätte haarata, areteerisid nad massiliselt nõukogude inimesi ning mõistsid nende üle omakohut. Seejuures ületasid natsionalistid julmuse poolest isegi oma sakslastest peremehi.

Virumaal tapsid natsionalistid metsikult sadu nõukogude aktiviste, sealhulgas ka Villem Soo. Aruandes, mille bandiidid esitasid oma peremeestele, näidatakse, millise uskumatu sadismiga seda kuritegu ette valmistati: „... Kes oli siis Virumaa esimene bolševik? ... Võib vist eksimatult märkida, et see mees oli peaaegu legendaarseks muutunud Villem Soo ... Väike-Maarja kandi külamehed (loe: bandiidid. — *L. B.*) olid otsustanud metsavendluse (bandiidid nimetasid endid metsavendadeks. — *L. B.*) päevil mõista temale kättesaamise puhul muinaseesti põlluvarga kohtuotsuse — matta elusalt maa sisse ja künda adraga pea otsast."[11]

Samas aruandes räägitakse maakonnakomitee sekretäri Alfred Stamme, prokuratuuritöötaja Karl Rossi, pedagoogide Feliks Aaringu ja Hans Kuriksi, sepp Aleksander Raudkepa ning paljude teiste nõukogude patriootide metsikust tapmisest. Miilitsatöötaja Pastak, nagu nähtub aruandest, võeti bandiitide poolt kinni 1941. aasta 7. juulil kallaletungi ajal Mäetaguse valla täitevkomiteele ning torgati täägiga läbi. Edasi kirjutatakse: „Vohnja vallas tapsid metsavennad vene bolševiku Soldatovi, kes lasti maha koos naise ja pojaga. Sealsamas lasti samuti maha Jaagumäede perekonnast isa ja poeg."[12]

Bandiitide kuritegude hulgas märgitakse aruande 469. leheküljel, et nad võtsid Lümatu—Siiratsi piirkonnas kinni ühe magava inimese, kes, nagu selgus, valdas vabalt nii eesti kui ka vene keelt. Sellest asjaolust piisas otsuse tegemiseks, et ta on kommunist. Bandiitide otsus tema kohta „oli lühike ja karm:

---

[11] ENSV ORRKA, f. R-121, fol. 22, l. 2.
[12] ENSV ORRKA, f. R-121.

kividega kott kaela . . . ja soolaukasse. See otsus viidi täide kohapeal."[13]

12. juuli ööl lasksid bandiidid õhku raudtee Vaeküla metsa piirkonnas. Kohe pärast seda „operatsiooni", nagu aruandes kelkivalt kirjutatakse, tappis bandiit Ants Kaav „ühe venelase, lootusega saada temalt taskurelva, kuid pettus". Mingisugust relva sellel kodanikul ei olnud.[14]

Samasugusest ebainimlikkusest kõneleb ka Saksa julgeolekupolitsei ja SD operatiivgrupi „A" tegevust iseloomustav dokument 1941. aasta 1. detsembrist: „. . . Juudioperatsioonide kõrval pidas võitluskomando üheks oma tähtsaimaks ülesandeks kontrollida enamalt jaolt ülemäära täistuubitud vanglaid üksikutes maakohtades ning linnades. Iga maakonnalinna vanglas oli keskmiselt kuni 600 inimest, kuigi nende vahi all pidamiseks tegelikult mingisugust põhjust ei olnud. Partisanid (mõeldud on natsionalistlikke bandiidijõuke. — *L. B.*) areteerisid inimesi lihtsalt laimavate kaebuste põhjal jne. Sealjuures õiendati palju isiklikke arveid. Keegi kinnipeetute eest ei hoolitsenud. Isegi üheminutiline viibimine täistuubitud vanglakambrites oleks näidanud, et hügieeniliselt oli olukord otse kirjeldamatu . . . 13—16-aastaseid tüdrukuid peeti kinni selle eest, et nad olid esitanud kommunistlikuks nooreks astumise avalduse. Siin tuli vastavale isikute ringile otsustavate abinõudega kindlat joont pähe tuupida."[15]

1949. aastal ilmus Stokholmis Rootsi sõjaväe majori Mathanderi raamat pealkirja all „Rootsi kuninga valge laev". Selles raamatus jutustab autor oma sõidust Eestisse fašistliku okupatsiooni ajal, kus ta kohtus natsliku okupatsioonirežiimi juhtivate tegelastega. Mathander kinnitab, et okupeeritud Eesti julgeolekupolitsei ja SD ülem Sandberger tegi lõpu arvukatele kättemaksu- ja omavoliaktidele, mida „metsavennad" panid toime süütute inimeste kallal.[16]

Mathanderile viidates ei jaga ma hoopiski tema seisukohta timukas Sandbergeri isiksuse hindamisel. Tahaksin ainult rõhutada, et real juhtudel ületas natsionalistide julmus tegelikult tõesti okupantide eeskirjad.

Veel enne seda, kui hitlerlikud väed Tartu linna täielikult okupeerisid, organiseerisid natsionalistid seal koonduslaagri. Kodanliku armee major Kurg määras selle laagri ülemaks kapten Jüriste. Sel ajal kui Saksa regulaarväed Tartusse jõudsid, peeti seal koonduslaagris juba mitutsada inimest kinni.[17] Nõukogude tagalasse toimetatud ning bandiitidega koos Tartusse ilmunud kapten Glase-

---

[13] ENSV ORRKA, f. R-121.

[14] Sealsamas.

[15] ЦГАОР СССР, ф. 500, оп. 1, д. 25, л. 20.

[16] „Eesti Teataja" nr. 53, 10. dets. 1949.

[17] Massimõrvarite Jüriste, Linnase ja Viksi üle peetud kohtuprotsessi materjale, Tallinn, 1962, lk. 145—149.

napp saavutas gestaapolaste juhiste täitmise. Julgeolekupolitsei ametnikud ei ilmunud kohe lavale. Vahetute timukate osa lasti täita eesti natsionalistidel. „Me ei tahtnud, et julgeolekupolitsei, vähemalt esialgu, oleks isiklikult tegutsenud, pidades silmas seda, et erakordselt karmide abinõude rakendamine oleks mõjunud halvasti isegi sakslastele," kandis Himmlerile ette operatiivgrupi „A" ülem SS-kindral Stahlecker.[18]

Võrumaal tegutsenud bandiidid olid enne hitlerlike vägede tulekut areteerinud üle 500 inimese. Niisama palju areteerituid oli ka Pärnus, Haapsalus ja teistes maakonnakeskustes, kus tegutsesid bandiitide grupid.

Pärast Eesti territooriumi okupeerimist fašistlike vägede poolt esitasid bandiidijõukude ninamehed okupantidele üksikasjalise ettekande, millest selgub, et 1941. aasta suvel panid bandiidid toime 426 relvastatud kallaletungi, tapsid 946 ja haavasid 146 nõukogude patriooti, suur hulk inimesi areteeriti ning anti üle Saksa võimudele. „Juba juulikuu algpäevil," öeldakse selles dokumendis, „teostati Võru-, Valga-, Tartu-, Viljandi- ja Pärnumaal vallamajade ülevõtmisi ning täitevkomitee liikmete tapmisi ja areteerimisi."[19]

Kodanlikel natsionalistidel ei läinud korda organiseerida ülevabariigilist bandiitliku liikumise juhtimist. Nagu aruandest selgub, koosnesid bandiidijõugud põhiliselt vapsidest, reaktsioonilistest ohvitseridest, „Kaitseliidu" juhtivatest tegelastest ja politseinikest, kes kartsid vastutust revolutsioonilise liikumise mahasurumisest osavõtu eest. „Nad kõik," öeldakse aruandes, „elasid ootuses, millal Saksa väed vabastavad (!) Eesti ... Loomulikult ei kujutanud need metsavendade grupid kõikjal mingit reaalset sõjalist jõudu ... Nad püüdsid võimalust mööda desorganiseerida Punaarmee tagalat, hävitasid sideliine, lasksid õhku sildu, tungisid teedel kallale läbisõitvatele punaarmeelastele, militsionääridele ja hävituspataljonide liikmetele, takistasid autokolonnide liikumist, hõivasid kohalike valdade täitevkomiteesid, areteerisid aktiviste ning takistasid igati kommunistlike võimude tegevust."[20] Neil olid relvad, mida natsionalistidel õnnestus varjata Nõukogude võimuorganite eest. Sedamööda kuidas bandiitlikud grupid lõid sidemeid fašistlike luurajatega, hakati neid energilisemalt relvastama ja märksa konkreetsemalt kasutama Nõukogude-vastases tegevuses. Ühes gestaapo ettekandes 1941. aastast märgitakse: „Mõnedel gruppidel läks korda astuda ühendusse Saksa vägedega, mistõttu Saksa parašütistid võisid tänu neile gruppidele tegutseda pealetungil Eestisse aktiivselt venelaste tagalas. Grupid nimetasid endid „metsavendadeks". Bolševike eest päästsid nad endid metsa

[18] ЦГАОР СССР, ф. 7445, оп. 2, д. 189.
[19] ENSV ORRKA, f. R-358, nim. 1, fol. 2, l. 115, 116.
[20] Sealsamas.

põgenemisega. Seal viibisid nad kuude kaupa, olles algul halvasti relvastatud ja varustatud. Operatsioone venelaste tagalas hakkasid nad läbi viima alles Saksa vägede lähenedes. Hiljem ilmutasid need grupid agarust omakaitse väeosade loomisel."[21]

Loonud ühe või teise grupiga sideme, määras Saksa fašistlik luure talle kohe tegevussuuna. See seisis põhiliselt järgmises: bandiitlike ja diversiooniaktide sooritamine Punaarmee tagalas ning fašistidele vajaliku informatsiooni kogumine, kohalike võimuorganite hõivamine, arvete õiendamine nõukogude aktivistidega, omakohus ja kodanike massilised areteerimised iga väiksemagi kahtluse korral ning sõjalis-natsionalistliku organisatsiooni „Omakaitse" loomine.

Peale selle olid bandiitlikud elemendid baasiks, kust pärast Eesti okupeerimist värvati kaadrit fašistlikele politseiorganitele.

Võru maakonnas oli bandiidijõugu juhiks kodanliku sõjaväe kolonelleitnant Tilgre, kellest okupatsiooni ajal sai „Omakaitse" ülem kogu Eesti ulatuses. Tema jõuku kuulusid kolonelleitnant Hinno, endise kodanliku Eesti poliitilise politsei töötaja Ennok, kes hiljem sai Eesti julgeolekupolitsei ülema asetäitjaks. Valgamaa territooriumil juhtis bandiitide gruppi major Zeemann ja isehakanud leitnant Holm, Pärnumaal olid bandiitide ninameesteks kolonelleitnant Koern, sõjalis-natsionalistliku organisatsiooni „Kaitseliit" polgukomandör Lilleleht ja pastor Ekbaum Kilingi-Nõmmelt. Viimane sõitis spetsiaalselt Lätti Saksa vägede juurde, et tuua bandiitidele sealt relvi.[22]

Tartumaal juhtisid bandiitide gruppe major Kurg, kapten Talpak ja politseiagent Mikson.

1941. aasta juuli keskpaiku jõudsid okupatsiooniväed Emajõe äärde ning rindejoon nihkus Viljandist ja Pärnust veidi põhja poole. Sel ajal hakkasid Kurg ja temaga ühinenud natsionalistid taotlema kogu bandiitliku liikumise üldjuhtimist. Kurg asus välja andma käskkirju ja korraldusi, milles ta nimetas ennast Eesti „metsavendade" üldjuhiks. Kuid ei teistes maakondades tegutsenud bandiidijõugud ega ka sakslaste esindajad ei tunnistanud Kurge kui üldjuhti ning tema võim jäi üksnes paberile. Pärast seda läks Kurg üle SS-vägede teenistusse ning määrati 41. politseipataljoni komandöriks.

Talpak moodustas bandiitidest kompanii ja võttis sellega osa lahingutest, mida pidasid Saksa väeüksused, ning jõudis kuni Tallinnani välja. Pärast Tallinna vallutamist saadeti Talpaku kompanii laiali. Solvudes, et talle ei antud vastutavat ametikohta, põgenes Talpak Soome.

Mis puutub Miksonisse, siis võeti tema koos Lepiku, Viksi, Koolmeistri, Paali, Roovere ja jõugu teiste liikmetega tööle politseisse, kus ta jätkas oma veriseid tegusid.

[21] ЦГАОР СССР, ф. 7021, оп. 97, ед. хр. 981.

[22] Uurimismaterjalid.

Viljandimaal juhtis bandiitide tegevust kolonelleitnant Raudmäe, kelle sakslased võtsid SS-i. Seal teenis ta okupatsiooniaja lõpuni 5. piirivalve rügemendi ülemana. Virumaal juhtis bandiitlikku tegevust kapten Vaska, kes sai selles maakonnas „Omakaitse" ülemaks. Järvamaal oli bandiitide ninameheks kapten Jaakson, kelle sakslased samuti SS-i võtsid. Läänemaal määratses Talvari jõuk. Kogu okupatsiooniaja kestel oli Talvar maakonna „Omakaitse" ülem.[23]

Kõik bandiitidest moodustatud üksused, kes Eesti okupeerimisel võtsid osa lahingutest Punaarmee vastu (Leithammeli, Hirvelaane, Talpaku jt. grupid), saadeti pärast lahingute lõppemist Eestis laiali. Fašistid kasutasid meeleldi natsionalistide teeneid terrorirežiimi loomisel, kuid nende plaanidesse ei kuulunud hoopiski natsionalistidega saagi jagamine. Nagu hitlerliku sõjaväe Põhja-tagala sõjavägede juhataja fašistlik kindral Franz von Roques, kes muide praegu on täie tervise juures, oma kirjutistes märgib, läksid kõik vabatahtlikud natsionalistide formeeringud üle SS-koosseisu: „Minu võitlus selle eest, et neid üksusi, nagu ma enesestmõistetavaks pidasin, sõjaväe (Wehrmacht) koosseisu arvata, ei andnud tulemusi. Himmler oli läbi viinud, et kõik vabatahtlikud üksused, mis mitte-saksa kodakondsetest formeeritud, SS-i koosseisu kuuluvaks tuleb arvata ja seega temale allutada. Nende organisatsioon, relvastus, varustus, täiendamine ja distsiplinaarsed suhted tulid seega saksa politseiüksustega kooskõlastada."[24]

Nagu me näeme, oli kodanlike natsionalistide tegevuse aktiviseerijaks ja nende avaliku väljaastumise organiseerijaks tegelikult hitlerlik luure. Natsionalistide bandiitlikud väljaastumised said võimalikuks alles pärast seda, kui fašistlik Saksamaa Nõukogude Liidule reeturlikult kallale tungis. Ühel endiste bandiidijõukude liikmete koosolekul teatas eesti rahva timukas Mere: „Kordan veelkord, et metsavendade liikumine tekkis ja eksisteeris ainult tänu Uus-Saksamaa ristisõjale kommunismi vastu."[25]

Ainult hitlerlike vägede pealetung ja materiaalne ning muu toetus, mida kodanlikud natsionalistid said fašistlikult luurelt, võimaldasid neil avalikult välja astuda. Ilma selleta oleks nende tegevus olnud Eestis võimatu.

Vaatamata hitlerliku luure salakavalusele ja eesti natsionalistide ärakasutamisele, metsikustele ning avantürismile, ei õnnestunud „Abwehril" siiski saada Nõukogude Liidu kohta luureandmeid sõjapidamiseks vajalikus ulatuses.

Vastase plaanide nurjumises etendasid tähtsat osa need ajaloolised ümberkujundused, mis vabariigis aastail 1940—1941 läbi viidi, samuti ka Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse

---

[23] Uurimismaterjalid.
[24] Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas. Stokholm, 1957, lk. 12.
[25] Uurimismaterjalid.

poolt tarvitusele võetud abinõud meie kodumaa julgeoleku tugevdamiseks. Hitlerlik luure pidi veenduma Nõukogude Liidu rahvaste moraalses ja poliitilises ühtsuses, nende piiritus kodumaa-armastuses ning kõrges revolutsioonilises valvsuses.

Kui sõda algas, tegi partei suuri jõupingutusi selleks, et võidelda tõsise ulatuse võtnud õõnestustegevuse vastu, mida arendasid nii fašistliku Saksamaa kui ka tema satelliitide luureorganid. ÜK(b)P KK ja RKN kohustasid 1941. aasta 29. juuni direktiiviga riikliku julgeoleku organeid keskendama oma jõupingutused Punaarmee igakülgsele abistamisele hitlerliku Saksamaa purustamisel. Partei Keskkomitee nõudis tagala kaitse tugevdamist vaenlase õõnestustöö vastu, spioonide, diversantide ja parašütistide otsustavat hävitamist.[26] ÜK(b)P Keskkomitee initsiatiivil formeeriti võitluseks diversantidega hävituspataljonid. Hävituspataljonid võtsid osa paljude luure- ja diversioonigruppide likvideerimisest.[27]

## 2. ABI HITLERLIKELE OKUPANTIDELE NIINIMETATUD OMAVALITSUSE NÄOL

Hitlerlaste okupeeritud Nõukogude territooriumil juhtis niinimetatud tsiviilvõimu vallutatud Ida-alade riigiminister (Vallutatud Ida-alade Riigiministeerium) Alfred Rosenberg. Temale allusid vahetult algul kaks, hiljem aga kolm riigikomissariaati. Hitlerlik riigikomissar Heinrich Lohse juhtis maa-ala, mida nimetati „Ostlandiks" ja kuhu kuulusid ajutiselt okupeeritud Eesti, Läti, Leedu ja Valgevene NSV territooriumid.

1944. aasta aprillis eraldati Valgevene iseseisvaks riigikomissariaadiks, mis viis Valgevene komissari von Gotbergi Rosenbergi vahetusse alluvusse.

Riigikomissariaat omakorda jagunes kindralkomissariaatideks. „Ostlandi" territoorium oli algul jaotatud neljaks kindralkomissariaadiks, pärast Valgevene eraldamist jäi neid aga järele kolm — Eesti, Läti ja Leedu.

Saksa relvastatud jõudude ülemjuhatuse nõusolekul määras Himmler igasse riigikomissariaati veel SS-i ja politsei kõrgemad ülemused, kes allusid vahetult temale. Need ülemused olid küll komandeeritud okupatsioonivõimude juurde, praktiliselt tegutsesid nad aga iseseisvalt ning allusid okupatsioonivõimudele ainult formaalselt. Asjaolu, et politseile anti alati piiramatu võim, oli fašistliku režiimi olemusele iseloomulik. Erilist tähtsust omas see asjaolu aga vallutatud rajoonides, kus politseid kasutati väiksemagi vastupanu mahasurumiseks ja tervete rahvaste hävitamiseks.

---

[26] «Вопросы истории» № 5, 1965, стр. 32.
[27] ENSV ORRKA, f. R-358, nim. 1, fol. 2, l. 14, 42.

„Ostlandi" SS-i ja politsei kõrgemaks juhiks oli oobergruppenfüürer Friedrich Jeckeln. Tema staap asus kogu okupatsiooniaja Riias. Jeckeln oli Hitleri ja Himmleri lähikondlane. Omal ajal etendas ta silmapaistvat osa Hitleri võimuhaaramise ettevalmistamisel. Nüüd andis Himmler Jeckelnile kogu võimutäiuse SS- ja SD-vägede ning politsei üle Baltikumis. Jeckeln sai Hitlerilt korralduse organiseerida rahulike kodanike mahalaskmisi Balti nõugude vabariikides.

Kohe pärast okupeerimist kehtestati Eestis sõjaväeline võim eesotsas Põhja-tagala sõjavägede juhataja jalaväekindral von Roques'iga, kes asus oma staabiga Võru linnas. 1941. aasta detsembris asendati sõjaväeline võim Eestis niinimetatud saksa tsiviilvõimuga. Eesti territoorium, nagu ülalpool märgitud, lülitati kindralkomissariaadina „Ostlandi" koosseisu. Eesti maa-ala kindralkomissariks määrati SA ja SS oobergruppenfüürer Karl Sigismund Litzmann, kes allus „Ostlandi" riigikomissar Lohsele.

Eesti natsionalistide organisatsioonide seas, mida hitlerlased kasutasid eesti rahva ekspluateerimiseks ja orjastamiseks, on silmapaistev koht direktooriumil, mis tegutses „Eesti Omavalitsuse" nimetuse all. Direktooriumi lõi 1941. aasta septembris kindral von Roques. Tema ettekirjutuste kohaselt tegutses direktoorium kuni 1941. aasta detsembrini, seejärel läks kindralkomissar Litzmanni alluvusse.

Kindral Roques'i käskkirjaga 15. septembrist 1941 määrati nn. „Eesti Omavalitsuse" juhtideks Mäe, Angelus, Vendt, Leesment ja Saar.

„Eesti Omavalitsuse" asutasid fašistid üksnes selleks, et edukamalt ekspluateerida ja orjastada eesti rahvast. Töötajate petmiseks kuulutati, et „omavalitsus" hakkab tegelema üksikute majandusharudega. Tegelikult eksisteeris „omavalitsus" üksnes fašistide eesmärkide saavutamise vahendina.

Kindral Roques'i 1941. aasta 15. septembri käskkirjas omavalitsuse loomise kohta märgitakse: „Eesti Omavalitsuse juhtideks Põhja-tagala Sõjavägede piirkonnas on volitatud alltähendatud isikud järgmistel tegevusaladel:

1. Dr. H. Mäe (Tallinn, Tõnismägi 11): isikuküsimused, kultuur, haridus, propaganda, kohus.
2. O. Angelus (Tallinn, Tõnismägi 9): siseasjad, kommunaalpolitsei, riigikontroll, ehitusala.
3. Dr. A. Wendt (Tallinn, Kiriku 6): majandus, rahandus ja transport.
4. O. Leesment (Tallinn, Tõnismägi 11): sotsiaalküsimused ja tervishoid.
5. H. Saar (Tallinn, Kiriku 6): põllumajandus.

Eeltähendatud isikud on õigustatud oma tegevusalal kaastöölisi ja spetsialiste ametisse kutsuma, esitades kaastööliste ja spetsialistide nimetamisest 3 ärakirja Sõjavägede Juhatajale. Nad teos-

tavad oma ametitoimetusi „Sõjavägede Juhataja nimel" ... Volitatud isikud on õigustatud Sõjavägede Juhataja eelneval kirjalikul nõusolekul üksikutel kordadel andma seadusejõulisi määrusi. Nad saavad juhiseid oma ametitegevuse kohta ainuüksi Sõjavägede Juhatajalt ja ei võta vastu juhiseid teistelt ametiasutustelt."[28]

Nagu sellest käskkirjast nähtub, tegutses „omavalitsus" „Sõjavägede Juhataja nimel" ning direktorid said kõik korraldused ainult sõjaväevõimudelt. Mingisugust iseseisvat võimu direktoritel ei olnud. Nad olid tegelikult vaid hitlerlike röövvallutajate kuritegudest osavõtjad okupeeritud Nõukogude Eesti territooriumil.

Kuigi okupandid püüdsid natsionalistide kaasatõmbamisega anda direktooriumide tegevusele näiliku omavalitsuse ilme, ei läinud see neil korda.

Töötajad said õigeaegselt teada hitlerlike röövvallutajate kuritegelikest plaanidest ning väljendasid oma eitavat suhtumist niinimetatud omavalitsusse. Aruandes, mis saadeti Berliini kohe pärast Eesti okupeerimist, oli gestaapo juht sunnitud tunnistama: „Eesti administratsioonisse, mis määrati tagala sõjavägede juhataja poolt kohe pärast Tallinna hõivamist, ei või veel täheldada elanikkonna enamuse positiivset suhtumist. Üldiselt suhtutakse temasse kui Saksa valitsuse täidesaatvasse organisse. Esimesele landesdirektorile dr. Mäele heidetakse pidevalt ette tema ülemäärast järeleandlikkust Saksa võimudele."[29]

Teises dokumendis, kus räägitakse nendest põhjustest, miks eestlased suhtuvad eitavalt okupatsioonirežiimi, kirjutas Eesti julgeolekupolitsei ülem Karl Sandberger: „Juba Saksa juhtivate tegelaste kõned, milles räägitakse Saksamaa sisemistest küsimustest, jätsid eestlastele mulje, et Saksamaa lihtsalt riisub okupeeritud territooriume (Göringi kõne lõikuspüha puhul). Idaalade valitsusasutuste mitmesugused abinõud jätsid neile samasuguse mulje. Artiklid saksa ajalehtedes, eriti „Schwarze Kor'is" ja „Völkischer Beobachter'is" jätsid mulje, et Eesti koloniseeritakse. Samasugust mõju avaldas ka riigikomissari artikkel, milles ta kinnitas, et praegune Saksa poliitika jääb ustavaks oma tegevuse 700-aastastele traditsioonidele Baltimaades. Paljude sakslaste suhtumist eestlastesse tuleb nimetada oskamatuks, kuna nad peavad endid ülal isandatena ja ülbelt. See loob ebameeldiva mulje, eriti sel juhul, kui vastaval isikul ei ole kõrgeid vaimseid ja professionaalseid omadusi. Eestlased väljendavad kartust, et Saksamaa püüab jätkata 700-aastast orjapõlve."[30]

1941. aasta 5. detsembril kehtestati Eestis niinimetatud saksa tsiviilvõim kindralkomissari SA-oobergruppenführer Litzmanni ning temale alluva seitsme piirkonnakomissari näol. 13. detsembril 1941

[28] „Amtlicher Anzeiger". Tallinn, 1941, lk. 3.
[29] ЦГАОР СССР ф. 7021, ед. хр. 881, оп. 97.
[30] Sealsamas.

avaldati Tallinnas ametlik teadaanne selle kohta, et Litzmann võttis Hitleri käsul okupeeritud Eestis üle tsiviilvalitsuse. Piirkonnakomissarideks nimetati Walter Menzel, Aleksander Boecking, Kurt Meenen, Hermann Rieken, Friedrich Jenetzki, Heino Schröder ja Lothar Bombe. Samas teadaandes märgiti, et Litzmann kinnitas endistele ametikohtadele direktorid ja teised omavalitsuse ametnikud.

Nüüd anti Litzmannile õigus määrata kindlaks „omavalitsuse" direktorite tegevussfäär ning juhtida päevast päeva nende tööd.

Kogu okupatsiooniaja juhtis „Eesti Omavalitsust" fašistide agent, endine vaps Hjalmar Mäe, kes 1940. aastal Saksamaale pages. 1941. aastal toimetas hitlerlik politsei ta spetsiaalselt Eestisse. Sel ajal, kui Eestis käis veel sõjategevus, kirjutas Himmlerile Riigi Julgeoleku Peaameti „Einsatzgruppe A" ülem kindral Stahlecker, kes Mäe Eestisse toimetas, järgmist: „On väga kahetsusväärne, et Vallutatud Ida-alade Riigiministeerium ei ole algusest peale andnud kindlaid instruktsioone ning vaatamata kõigile meie jõupingutustele ei ole olukord Baltimaades seniajani selginenud. Eesti näide väljendab eredalt seda ebakindlust. Julgeoleku Peaameti nõusolekul toimetas operatiivgrupp Eestisse eestlasest doktor Mäe, keda kavatseti kasutada poliitilise nõunikuna Eesti küsimustes. Selleks et vältida ebasoovitavaid rahutusi, millised leidsid aset Leedus ja Lätis, samuti selleks, et doktor Mäe kohale määrata ning tema asendamist ära hoida, on selles küsimuses vaja saavutada erikokkulepe Revelis asuva diviisiga, selle armeekorpusega, kelle piirkonda kuulub Reveli rajoon, Reveli garnisoni ülemaga . . ."[31]

Asi seisis nimelt selles, et 1941. aasta juulis, kui Lõuna-Eesti maakondades hoogustus eriti bandiitlik liikumine, koondas endine kodanliku Eesti peaminister ja asepresident Uluots enda ümber mitmed natsionalistlikud tegelased (Soonpää, Kaasik, Vasar, Kant, Perandi ja Lille). Seda tehti selleks, et sakslastega kohtuda ning nendega kokku leppida nimetatud isikute osavõtu küsimuses Eesti valitsemisest. Eesti natsionalistid lootsid, et fašistid lasevad neid riigitüüri juurde. See aga ei kuulunud hitlerlaste plaanidesse. Eestist pidi saama hitlerliku Saksamaa koloonia. Fašistlike röövlite programmi kohaselt tuli likvideerida Eesti rahvusriiklus, hävitada eesti kultuur, samuti ka osa eesti rahvast, ülejäänud aga orjastada. Järelikult võisid natsionalistid arvestada ainult sellega, et neid hakatakse kasutama fašistide röövellike plaanide elluviimisel. Natsionalistide katsed luua oma autonoomia kukkusid läbi. Okupandid lõid ainult silmakirjaks „omavalitsuse", mis tegelikult oli vaid fašistlikuks tööriistaks eesti rahva riisumisel.

Hitlerlased kasutasid küll natsionaliste terroristliku okupatsioonirežiimi kehtestamisel, kuid nad ei kavatsenud nendega

[31] ЦГАОР СССР ф. 7445, д. 189, оп. 2.

võimu jagada. „Einsatzgruppe A" ülem Stahlecker märkis oma aruannetes, et Saksamaa valitsuse liikmed olid küll erinevatel seisukohtadel Baltimaades teostatava koloniaalpoliitika küsimuses, kuid kellelgi neist ei tulnud mõttessegi jagada natsionalistidega riigivõimu. Eesti pidi eksisteerima ainult kui fašistliku Saksamaa koloonia.[32]

„Omavalitsusele" anti konkreetsed ülesanded eesti rahva saksastamise ja eesti elu igakülgse germaniseerimise alal, samuti nende inimeste füüsilise hävitamise osas, kes ei olnud okupantidele meelepärased.

Sisedirektooriumi alla, mida juhtis Angelus, kuulusid julgeolekupolitsei, „Omakaitse", vanglad, koonduslaagrid ja sõjavangide laagrid. See direktoorium suunas politseiorganite karistustegevust kõigis maakondades. Direktooriumi koosseisus loodud Eesti poliitiline politsei täitis timuka funktsioone ning ei põlanud ära ühtki meetodit oma eesmärkide saavutamiseks. Nii näiteks 1942. aasta 28. mai direktiivis nõuab sisedirektoorium: „Tööjõudude tugevdatud töölerakendamisega sõja- ja rahvamajanduslikult tähtsates käitistes suurenevad töökeeldumise juhud, mida tuleb takistada saksa rahva sõjajõu huvides kõigi vahenditega. Tööjõud, kes keelduvad töötamast või mõnel teisel teel kahjustavad töömoraali ja korra ja julgeoleku säilitamiseks tulevad võtta politsei hoole alla, tulevad koondada erilistesse töö- ja kasvatuslaagritesse ja panna seal korrapäraselt tööle. Töö- ja kasvatuslaagrid on määratud tööpõlgurite ja tööst keeldujatele, kelle käitumine võrdub sabotaažile. Laagrisse määramine sünnib kasvatuslikul alusel, see ei loe karistusena ja seda ei tohi ka sellisena ametlikult üles tähendada."

Fašistlik propaganda tehti ülesandeks haridusdirektooriumile, kus loodi terve rida spetsiaalseid ideoloogilise mõjutamise organeid. Seda direktooriumi juhatas Mäe. Tema võttis enda peale ka niinimetatud kohtuvõimu. Litzmanni korralduse põhjal kohustas Mäe ka teisi omavalitsuse direktoreid tegelema natsionaalsotsialistliku propagandaga.

9. detsembril 1941. aastal andis Mäe salajase direktiivi nr. 475-k, mille kohaselt raamatukogusid ja koole kohustati „viivitamata hävitama kommunistlik ja muu ebasoovitav kirjandus". Nimekirja nr. 1 järgi kuulusid viivitamatult kõrvaldamisele Martin Andersen Nexø, Henri Barbusse'i, August Bebeli, Theodore Dreiseri, Albert Einsteini, Sigmund Freudi, Maksim Gorki, Heinrich Heine, Paul Lafargue'i, Thomas Manni, Aleksei Novikov-Priboi, Erich Maria Remarque'i, Upton Sinclare'i, Aleksei Tolstoi, Arnold Zweigi, Stefan Zweigi, kõigi nõukogude autorite ning paljude, paljude teiste teosed.[33]

---

[32] ЦГАОР СССР ф. 7445, д. 189, оп. 2.
[33] ЦГАОР СССР ф. 7021, оп. 97, ед. хр. 881.

Eesti kirjanikeks, kelle teosed kuulusid raamatukogust kõrvaldamisele, olid A. Alle, A. Antson, J. Vares-Barbarus, E. Hiir, A. Hint, A. Jakobson, M. Jürna, E. Kippel, J. Kärner, M. Raud, J. Semper, E. Tammlaan.

Kõrvaldatud kirjanduse asemel ujutati raamatukogud ja koolid üle fašistlike autorite ning esmajärjekorras natsionaalsotsialismi ideoloogide teostega.

„Eesti Omavalitsus" koos oma direktoritega oli kohandatud koloniaalpoliitika teostamisele. Mingisuguseid muid õigusi tal faktiliselt ei olnud.

„Omavalitsusse" kuulusid veendunud kodanlikud natsionalistid. Töörahva huvid olid neile võõrad. Mäe juhtimisel viisid need inimesed praktiliselt ellu alanduste, sunnitöö, peksmiste, piinamiste ja võllaste režiimi. Nad täitsid kuulekalt oma peremeeste käske. „Omavalitsusse" pääsesid kodanlike natsionalistide hulgast ainult need, kellele hitlerlased võisid usaldada eriülesannete täitmise, mis seisnesid eesti rahva orjastamises ja tema parimate esindajate füüsilises hävitamises.

„Omavalitsusele" silmapetteks mõningate õiguste andmine majandusküsimustes lükati sealsamas okupantide teadaannete ja hitlerlaste praktiliste sammudega ümber.

Kutsudes sakslasi üles „oskuslikumale tegutsemisele", kirjutas SD ja julgeoleku politsei ülem Sandberger 1943. aasta juulis oma politseiinstantsidele: „Isiklike kogemuse põhjal on eestlased kaotanud igasuguse usu. Selles on süüdi mitmesugused asjaolud, kuid peamiseks põhjuseks on tunne, et eestlastesse suhtutakse nagu teisejärgulistesse inimestesse. Tähtsat osa etendas siin ka eestlaste märksa halvem varustamine sakslastega võrreldes toiduainete ja teiste vajalike tarbeesemetega. Sellele lisandus ka veel see, et eestlaste mõju omavalitsuses järk-järgult ahenes. Neid tõrjuti kõrvale ega lastud kõigile tähtsamatele majanduspositsioonidele. Majanduse juhtimine monopolistlike ühingute ja kaubandusettevõtete kaudu on täielikult sakslaste käes."[34]

Kui halduse osas oli „omavalitsus" vaid hitlerlaste truualamlikuks ja õigusteta sabarakuks, kes täitis üksnes käske, siis repressioonide küsimuses anti talle üsnagi laialdased õigused. Siin said Mäe ja tema käsilased täieliku tegutsemisvabaduse. Mäe ja tema direktorite aktiivsel osavõtul moodustati Eesti poliitiline politsei, sõjalis-fašistlik organisatsioon „Omakaitse", SS-leegion ja teised karistusüksused, kelle kätega okupandid peamiselt oma veretöid korda saatsidki.

Vastavalt kindralkomissar Litzmanni käskkirjale nr. 201 allusid Eesti julgeolekupolitsei ja kõik teised karistusorganid vahetult Angelusele ja Mäele. Arhiivides säilinud arvukad käskkirjad politsei isikulise koosseisu määramiste ja ümberpaigutuste kohta kõne-

[34] Uurimismaterjalid.

levad sellest, et Mäe tegeles aktiivselt politsei asjadega ja oli tema veretööde innustajaks. Sellest kõnelevad samuti käskkirjad ja direktiivid, mis Mäe andis välja juhendmaterjalidena politsei jaoks: 1942. aasta 29. juuni direktiiv nr. 274 Nõukogude sõjavangidesse suhtumisest; 1943. aasta 18. mai käskkiri nr. 1663 andmete kogumisest poliitiliselt ebakindlate isikute kohta ja teised taolised direktiivid.

Kellele veel kui mitte Baltimaade SS-i ja politsei endisele kõrgemale juhile Jeckelnile oli hästi tuttav reetur Mäe tõeline pale. Ülekuulamisel, mis leidis aset 21. detsembril 1945, ütles ta Mäe ja teiste reeturite kohta järgmist: „Mul tuli sageli kokku puutuda Läti omavalitsuse juhtide Dankeri ja Bangerskiga, Leedu omavalitsuse juhi Kapillonosega ning Eesti omavalitsuse juhi doktor Mäega. Pean ütlema, et nad kõik olid suured sakslaste sõbrad. Need inimesed pidasid silmas vaid meie, sakslaste huvisid ning ei mõelnud üldsegi oma rahvaste saatusele. Nad olid vaid Saksa marionettideks. Nendega vesteldes sai mulle selgeks, et nad soovivad kõigi kommunistide hävitamist isegi rohkem kui meie. Nad arvasid, et isegi sel juhul, kui Saksamaa sõja kaotab, on ikkagi väga hea, kui nemad ja sakslased likvideerivad nõukogude patrioote ning eriti kommuniste, kuna ilma kommunistideta on neil kergem oma rahvaid maha sahkerdada teistele maailma tugevatele riikidele."[35]

Vastuseks Saksa Riigi Julgeoleku Peaameti järelepärimisele andis Eesti julgeolekupolitsei ja SD ülem Sandberger 1943. aasta mais Berliinile küllaltki huvipakkuvaid andmeid Mäe poolt juhitava „omavalitsuse" reeturliku tegevuse kohta. Ta kirjutas järgmist: „Saksa ja eesti asutuste koostöö läheb ladusalt. See on oskuslikult juhtiva kindralkomissari ja esimese landesdirektori doktor Mäe teene, kes, nagu varemgi, on poliitiliselt absoluutselt usaldusväärne eestlane. Kuid dr. Mäel ei ole õnnestunud võita populaarsust oma rahva hulgas. Talle heidetakse isegi ette seda, et ta on eesti rahva heaks teinud vähem kui kindralkomissar. Kogu Eesti elanikkond soovib, et ta paneks oma ameti maha."[36]

22. detsembril 1942. aastal andis kindralkomissar Litzmann direktor Mäele loa määruste ning nende juurde kuuluvate juhendite väljaandmiseks. Kuid see oli vaid võte, mida fašistid kasutasid rahva petmiseks, sest faktiliselt andsid kõik määrused välja Saksa võimud. Isegi kõige tähtsusetumad direktori määrused tuli kooskõlastada vastavate saksa asutustega. „Eesti Omavalitsus" oli tegelikult Saksa kindralkomissariaadi allosakond, „omavalitsuse" direktorid aga Saksa ametnikud.

Saksa SD salajases aastaaruandes ajavahemiku kohta 1941. aasta juulist kuni 1942. aasta 30. juunini kirjeldatakse üksikasjaliselt,

---

[35] Uurimismaterjalid.
[36] Sealsamas.

kuidas „omavalitsus" oli isikulise koosseisu osas, administratiivselt ja majanduslikult allutatud kindralkomissar Litzmannile. Politsei kirjavahetusest nähtub, et 1942. aasta suvel tehti Eesti kindralkomissarile Berliinis etteheiteid seepärast, et ta võiks „Eestist majanduslikult märksa rohkem välja pigistada". Püüdes ennast nagu õigustada, vastas Litzmann: „... Tihedas kontaktis Eesti direktooriumiga ja majandusdirektor Wendtiga pigistati Eestist Saksa riigi ja tema relvastatud jõudude jaoks palju rohkem välja kui ajavahemikul juulist detsembrini, millal selle küsimusega tegeles Põhja-tagala sõjavägede majanduslik inspektsioon."[37] Tollesama etteheite kohta märgitakse teises dokumendis: „Eesti omavalitsuse pidev kõrvaletõrjumine ja eestlaste üha suurenev eemaldamine kõigilt tähtsamatelt majanduslikelt positsioonidelt on viinud äratundmiseni, et Saksa võimu all ei ole iseseisvaks eluks mingeid võimalusi. Paljude ürituste oskamatu läbiviimine tugevdas seda tunnet."[38]

Eestis asuva Saksa kindralkomissari Litzmanni ja „omavalitsuse" direktori Mäe omavahelistest suhetest räägitakse salajase aruande osas „Poliitiline õigusetus" sõna-sõnalt järgmist: „Litzmanni ja Mäe vahelisi suhteid iseloomustab Litzmanni absoluutne sisemine ja väline autoriteet, tema vaadete ja otsuste autoriteet ning Mäe nii väline kui ka sisemine tingimusteta allumine sellele." Teises aruande osas „Idapoliitika põhimõttelised küsimused" seletatakse Mäe isiklikku allumist kindralkomissar Litzmannile kui „omavalitsuse" vajadust orjastada eesti rahvast. Fašistlik kindralkomissar, luues näilikult Eestis omavalitsuse, rääkis tegelikult oma esinemistes täiesti avalikult, et iseseisvat Eesti riiki ei saa enam kunagi olema. Seda ei varjanud ka teised natslikud liidrid.[39]

1946. aasta 27. jaanuaril vastas endine „Ostlandi" SS-i ja politsei juht oobergruppenfüürer Jeckeln kohtus prokuröri küsimusele Balti vabariikide riikliku iseseisvuse likvideerimise kohta järgmist: „Hitleri, Himmleri, Göringi ja Rosenbergi ühiseks arvamuseks oli, et Balti vabariikide riiklik iseseisvus tuleb hävitada. Asusime seda tegema kohe pärast maa okupeerimist, kusjuures jätsime alles kohaliku õigusteta omavalitsuse. Himmler andis mulle üldjoontes edasi oma arvamuse ja maailmavaate, mis oli umbes järgmine: Ostland, s. o. Leedu, Läti ja Eesti on iidsed saksa asukate alad. Seda sakslaste asundamispoliitikat tuleb teostada ka edaspidi ning selliselt, et sakslastel oleks võimalus nendele maadele elama asuda. Himmler ütles, et ainult tühine osa lätlastest, leedulastest ja eestlastest on väärilised Saksa kodanikeks ning sakslas-

---

[37] Ленинградский областной архив Октябрьской революции и социалистического строительства, оп. 12, ед. хр. 2, л. 24.

[38] Sealsamas.

[39] Нюрнбергский процесс. Т. IV. Москва, 1959, стр. 126.

teks saama. See osa elanikkonnast, kes Himmleri arvates sobis ja keda võis ära kasutada, tuli assimileerida, germaniseerida."[40]

Hitlerliku Saksamaa koloniaal-anastuslikke plaane ei varjanud ka militaristlik kildkond. Eesti rahva orjastamises nägi sõjaväe hitlerlastest juhtkond oma ülemvõimu kinnitamist Balti merel. 1944. aasta 15. augustil kirjutas Saksa teise armeekorpuse komandör kindralleitnant Hasse oma käskkirjas: „Balti platsdarm, mis asub vahetult meie kodumaa väravate juures, kujutab endast sidelüli Soomega ning moodustab aluse, millele baseerub kogu Euroopa põhjatiiva kaitse. See on Saksa ülemvõimu pandiks Balti merel."[41]

Alates 1941. aastast kuni röövvallutajate väljakihutamiseni Eestist oli Mäe poolt juhitav „omavalitsus" fašistliku Saksamaa poliitika elluviijaks ning tegeles aktiivselt eesti rahva saksastamisega. „Omavalitsus" pumpas Eestist välja materiaalseid ja inimreserve fašistide sõjaliste vajaduste tarvis. „Omavalitsuse" direktorid võtsid vahetult osa sõjaväeüksuste ning kõikvõimalike politseisalkade formeerimisest. Nende korralduste kohaselt õiendati arveid täiesti süütute rahulike Nõukogude kodanikega. Koos hitlerlike anastajatega tegeles „omavalitsus" Eesti majanduse tühjakspumpamise ja eesti rahva paljaksriisumisega.

Mäe ning tema poolt juhitav „omavalitsus" on vastutavad paljude kuritegude eest, mis kodanlikud natsionalistid okupeeritud territooriumil toime panid.

### 3. POLITSEIORGANID NÕUKOGUDE KODANIKEGA ARVEID ÕIENDAMAS

Kohe pärast Nõukogude Eesti okupeerimist hakkasid hitlerlikud röövvallutajad oma kuritegelikke plaane ellu viima. Rikkudes kõige jämedamal kombel sõjapidamise seadusi ja tavasid, panid nad toime raskeid kuritegusid. Neid toetasid seejuures igati eesti kodanlike natsionalistide politseiorganid, kelle abil hitlerlased tegelikult oma röövlitegusid okupeeritud territooriumil sooritasidki. Enne kui vaadelda eesti natsionalistide politseiaparaadi mehhanismi, peatume veidi okupeeritud Eestis tegutsenud Saksa julgeolekupolitsei ja SD karistusorganitel, kuna just nemad suunasid natsionaliste ning kasutasid neid ära oma kuritegelike plaanide realiseerimisel.

Veel enne sõda, 1941. aasta mais loodi hitlerliku sõjaväe põhigrupeeringute juurde neli julgeolekupolitsei ja SD operatiivgruppi

---

[40] Судебный процесс по делу о злодеяниях немецко-фашистских захватчиков на территории Латвийской, Литовской и Эстонской ССР, Рига, 1946, стр. 165.

[41] Нюрнбергский процесс, Т. IV. Москва, 1959, стр. 126.

tinglike nimetuste all A, B, C ja D. Need mobiilsed formeeringud olid mõeldud karistusoperatsioonideks Nõukogude Liidu territooriumil. Taoliste SS-laste gruppide loomine oli esimeseks sammuks, et realiseerida Hitleri tuntud avaldust niinimetatud „puhastustehnika" arendamise kohta, mida rakendati tervete etniliste elanikegruppide hävitamiseks.[42]

Operatiivgruppide (Einsatzgruppe) koosseisus loodi sõjaväe eesliinide piirkonnas tegutsemiseks erikomandod (Sonderkommando), karistusoperatsioonideks sõjaväe tagalas aga operatiivkomandod (Einsatzkommando). Operatiivgruppidesse ja -komandodesse kuulusid kõige paadunumad kõrilõikajad gestaapo ja kriminaalpolitsei ametnike ning SD kaastööliste hulgast. Operatiivgrupid koosnesid peamiselt SS-lastest. Miniatuuris kajastus neis Himmleri politseisüsteemi ja SS-väeosade mitmesuguste komponentide koostöö.

1960. aastal Berliinis ilmunud raamatus „Saksa imperialism ja Teine maailmasõda" kirjutatakse nende SS-üksuste kohta järgmist: „Teatavasti loodi juba enne sõda SS-süsteemis neli operatiivgruppi (Einsatzgruppen A, B, C, D) rahulike nõukogude inimeste massiliseks hävitamiseks vastavalt hitlerlaste edasiliikumisele itta. Need operatiivgrupid lasksid maha miljoneid inimesi. Nad panid toime selliseid erakordselt ebainimlikke politseiaktsioone, nagu rohkem kui 130 000 Nõukogude kodaniku massiline mahalaskmine Kiievi all Babe Jaris ja paljusid teisi. Just nimelt operatiivgrupid võtsid esimesena kasutusele nn. „hingevõtjad" NSV Liidu lõunaosas ning hiljem ka teistes ajutiselt okupeeritud rajoonides."[43]

Mõni päev enne sõjategevuse algust käskis Riigi Julgeoleku Peaameti ülem Heydrich asuda operatiivgruppidel lähtepositsioonidele, kust nad pidid koos Saksa vägedega liikuma Nõukogude territooriumile. Selleks ajaks kuulus igasse operatiivgruppi koos komandode ja politseiüksustega 600—700 ohvitseri ja reameest. Suurema mobiilsuse saavutamiseks olid kõik allüksused varustatud sõidu-, veo- ja eriautodega ning mootorratastega.

Operatiiv- ja erikomandode koosseisus oli 120—170 inimest. Okupeeritud Nõukogude territooriumil tegutsenud operatiivgruppidest piirdume vaid operatiivgrupi A vaatlemisega, mis pani kuritegusid toime ka Eesti NSV-s.

Julgeolekupolitsei ja SD operatiivgrupp A loodi armee Põhjagrupeeringu juurde. Ta alustas Nõukogude Liidule kallaletungi esimestel päevadel liikumist Königsbergist NSV Liidu sisemaale. Selle grupi karistusoperatsioonid leidsid aset Leedus, Lätis ja Ees-

---

[42] Szymon Datner. Zbrodnie wehrmachtu na jencach wojennych w II wojnie Swiatowey. Warszawa, 1961, s. 141.

[43] Der Deutsche Imperialismus und der zweite Weltkrieg. Berlin, 1960, s. 424, 425.

tis ning Pihkva, Novgorodi ja Leningradi oblastis. Operatiivgrupi A komandod jõudsid välja kuni Leningradi ümbruskonda, nad tegutsesid Tihvinis, Novgorodis ja Tšudovos.

Operatiivgrupi A ülemaks oli SS-kindral Franz Stahlecker, seejärel brigaadenfüürer Heinz Jost ja SS-ooberfüürer Fritz Panziger. Grupi staap asus Riias. Oma verist karistustegevust arendas grupp 18. ja 16. armee tagalas. SS-i arhiividokumentidest nähtub, et ainuüksi kuni 15. oktoobrini 1941. aastal tapsid operatiivgrupi A allüksused Baltikumis 135 567 inimest.[44]

Oma süüdistuskõnes Nürnbergi protsessil kuritegelike organisatsioonide asjas tõi Suurbritannia süüdistaja Maxwell Fife väga iseloomuliku fakti SS-operatiivgrupi isikulise koosseisu kohta, mida juhtis Stahlecker. Ta ütles: „Näete, milline on näiteks operatiivgrupi A koosseis: SS-vägesid 34,4 protsenti, SD-vägesid 30,3 protsenti, kriminaalpolitseid 4,1 protsenti, gestaapot 9 protsenti, abiteenistuse politseid 8,8 protsenti ja muid politseiteenistusi 13,4 protsenti."[45]

SS-väed olid eelsalgaks kogu natside agressiivses sõjategevuses.

Operatiivgrupi A koosseisus olid operatiiv- ja erikomandod, kes tegutsesid Leedus, Lätis ja Valgevenes ning Pihkva, Novgorodi ja Leningradi oblastis. Okupeeritud Eesti NSV territooriumil korraldas karistusoperatsioone ja viis neid läbi erikomando 1-a. See komando tegutses Saksa 18. armee tagalas. Komandot juhtis SS-sturmbannfüürer doktor Karl-Martin Sandberger, kes praegu elab Saksa Föderatiivses Vabariigis. (Sandbergile 1948. aastal Ameerika sõjakohtu poolt määratud surmaotsus jäeti täide viimata, talle anti armu ja ta vabastati. Ka Jost, keda sama kohus karistas eluaegse vangistusega, vabastati mõne aja pärast ja töötab praegu juristina. — *L. B.*). Erikomando 1-a staap asus Tallinnas, vastavad salgad aga paiknesid Narvas, Tartus, Pärnus, Kuressaares, Pihkvas ja Luugas.

1941. aasta detsembri keskpaiku reorganiseeriti erikomando 1-a territoriaalseks julgeolekupolitsei organiks. Seoses niinimetatud tsiviilvõimu kehtestamisega Eestis loodi Eesti kindralkomissariaadi julgeolekupolitsei ja SD. Erikomando 1-a määrati kõigi oma allüksustega selle uuesti loodud karistusorgani koosseisu. Kindralkomissariaadi julgeolekupolitsei ja SD ülemaks sai juba mainitud Sandberger, kes enne seda oli erikomando 1-a juht. Julgeolekupolitsei oli ühtseks organiks, kes täitis nii gestaapo, kriminaalpolitsei kui ka SD funktsioone. Oma karistustegevuses oli ta pidevas kontaktis sõjaväe salajase välipolitsei (Geheimfeldpolizei), välisandarmeeria ja teiste sõjalise luure asutustega (Abwehr), kellel olid Eesti territooriumil tegutsemiseks laialdased võimalused. Eestis paiknes rida sõjalise luure gruppe, nagu „Abwehrnebenstelle Reval", „Abwehrgruppe 326" ja teisi, kes võtsid samuti

[44] ЦГАОР СССР, ф. 7445, оп. 2, д. 189.

[45] Нюрнбергский процесс. Том VI. Москва, 1960, стр. 610.

aktiivselt osa võitlusest partisanide vastu ja süütute rahulike kodanike areteerimistest ning tapmistest. Julgeolekupolitsei ja „Abwehri" asutused vahetasid pidevalt omavahel andmeid ning andsid vajaduse korral üksteisele üle areteerituid.

Pärast reorganiseerimist hakkas Sandberger alluma „Ostlandi" julgeolekupolitsei ja SD ülemale Piffraderile, kes asus oma staabiga Riias.

Nõukogude Baltikumi germaniseerimise hitlerliku plaani edukamaks elluviimiseks määrati 1943. aasta augustis Kaltenbrunneri käskkirjaga „Ostlandi" julgeolekupolitsei ja SD ülemaks Riigi Julgeoleku Peaameti juhtiv töötaja SS-kindral Fritz Panziger. Ta lubas Berliinile, et lämmatab „eriliste karistus-politseilike abinõude" kompleksi rakendamisega Baltikumis igasugused bolševismi avaldused ja likvideerib täielikult partisaniliikumise.

1949. aasta 16. detsembril toimunud ülekuulamisel tunnistas Panzinger ise selle kohta järgmist: „Riigi Julgeoleku Peaamet määras mu Baltikumi julgeolekupolitsei ülemaks. Mulle allusid kõik gestaapo ja SD asutused Läti, Leedu ja Eesti territooriumil. Enne mind oli sellel ametikohal gestaapolane Piffrader, kellele langes osaks massiliste hukkamiste ja teiste karistusabinõude teostamine Nõukogude Balti vabariikide territooriumil. 1943. aastal sai Saksa sõjavägi Nõukogude armeelt rea purustavaid lööke ning julgeolekupolitsei ülemaks Baltikumi oli vaja mitte lihtsalt Piffraderitaolist timukat, vaid luure- ning karistustegevuses soliidsete teadmistega kvalifitseeritud luurajat. Sellega seoses teatas gestaapo ülem gruppenfüürer Müller mulle 1943. aasta augustis, et mind saadetakse Baltikumi. Gestaapo ülem Müller käskis mind iga hinna eest aktiviseerida luuret Leningradi osas. Asi oli selles, et vaatamata blokaadile ja Leningradi lakkamatule tulistamisele pidasid linna elanikud kindlalt vastu ning ajasid kõik Saksa ülemjuhatuse kaardid segi. Vaja oli luure teel teada saada, milline olukord valitseb tegelikult Leningradis, ning meie agentuuri kaudu laostada linna kaitsjate ridu. Müller tegi mulle erikohustuseks pöörata õige tõsist tähelepanu võitlusele põrandaaluse kommunistliku liikumisega Baltikumis ja partisanide mahasurumisele, kes seoses meie olukorra halvenemisega rindel muutusid meile sõna otseses mõttes väljakannatamatuiks. Enne ärasõitu läksin ma Riigi Julgeoleku Peaameti ülema Kaltenbrunneri juurde. Ta rõhutas, et nõukogude patriootide mahasurumise asjas peab mul olema koostöö Baltimaade SS-i kõrgema juhi Jeckelniga... Pean kiitlemata ütlema, et ma ei säästnud jõudu juhtkonna ettekirjutuste täitmiseks. Minu korralduste põhjal lasti Nõukogude kodanikke maha, poodi ja heideti vanglaisse. Karmide abinõude tarvituselevõtmisega õnnestus mul tõesti mõningal määral partisaniliikumist Baltikumi üksikutes rajoonides maha suruda ning likvideerida terve rida põrandaaluseid kommunistlikke organisatsioone. Poolteist kuud pärast seda, kui ma ametisse astusin, saabus Riiga Himmler

eesmärgiga inspekteerida Saksa okupatsiooniorganeid Eestis ja Lätis. Ma olin tema juures ettekandel. Himmler käskis mind veelgi otsustavamalt võidelda põrandaaluste kommunistlike organisatsioonide vastu ning osutada igakülgset toetust ülalmainitud Jeckelnile partisaniliikumise mahasurumiseks... Võitluses kommunistliku põrandaalusega Eestis likvideeriti minu juhtimisel illegaalsed grupid. Minu ettekirjutuste kohaselt rakendati mitmeid abinõusid nende eestlaste väljaselgitamiseks ja vahi alla võtmiseks, kes hoidusid kõrvale mobilisatsioonist Saksa sõjaväkke. Pean siiski ütlema, et kohalik elanikkond osutas Saksa sõjaväkke võtmisel niivõrd tugevat vastupanu, et eestlaste mobiliseerimine oli täielikus nurjumise ohus. Julgeolekupolitsei tähtsaimaks ülesandeks Eestis oli Kiviõli piirkonnas leiduva kütteaine valvamine. Seoses sellega viidi minu ettekirjutuste põhjal koos sõjalise luurega läbi insener-tehnilise personali ja tööliste vastav kontrollimine. Tehastes töötamiseks oli toodud kohale suur hulk juute, kes hiljem hukati. Ma organiseerisin spioonide toimetamist Eesti territooriumilt ümberpiiratud Leningradi. Need agendid värvati reeturliku ja kuritegeliku elemendi hulgast ning saadeti Leningradi kui inimesed, kes olla põgenenud saksa ikke alt. Tabatud partisane hukkasime avalikult."[46]

Peale Sandbergeri olid Eesti julgeolekupolitsei ja SD juhtivateks töötajateks veel Ullmann, Seyler, Seefeld, Bergmann, Büttner, Schmittnagel, Störtz ja teised. Sandberger oli Eesti julgeolekupolitsei ja SD ülema ametikohal kuni 1943. aasta lõpuni. Seejärel viidi ta, nüüd juba oobersturmbannfüüreri auastmes, üle juhtivale ametikohale Berliinis. Sandbergeri asemele tuli Eestisse SS-oobersturmbannfüürer Baatz.

Riigi Julgeoleku Peaamet tegi just Eesti politsei juhtidele ülesandeks korraldada Nõukogude kodanike füüsilist hävitamist. Kuid nagu nähtub operatiivgrupi A ülema Stahleckeri aruandest 1941. aasta kohta, ja nagu see tegelikult ka oli, „formeeris julgeolekupolitsei kohe pärast linna hõivamist sel eesmärgil vabatahtlike salgad usaldusväärsetest kodanikest. Seda praktiseeriti kõigis kolmes Balti riigis, kusjuures need inimesed täitsid oma kohustusi meie juhtimisel küllaltki edukalt."[47]

Erikomando 1-a, seejärel aga Eesti julgeolekupolitsei ja SD juhtisid ning suunasid pidevalt Eesti kodanlike natsionalistide karistustegevust. Kolme aasta jooksul tapsid kodanlikud natsionalistid koos hitlerlike röövvallutajatega päevast päeva teadlikult ja plaanipäraselt hulga süütuid inimesi, kelle arv järk-järgult kasvas kümnete tuhandeteni. Nendeks kuritegudeks formeeritigi vabatahtlike salku „usaldusväärsetest kodanikest", mida me asumegi järgnevalt vaatlema.

---

[46] Uurimismaterjalid.
[47] ЦГАОР СССР, ф. 7445, оп. 2, д. 189.

* * *

Fašistliku okupatsiooni esimestest päevadest alates teostasid karistusoperatsioone ja omavoli nõukogude patriootide kallal kõrvuti saksa SS-politsei allüksustega kodanlike natsionalistide poolt spetsiaalselt loodud Eesti poliitiline politsei ja sõjalis-fašistlik organisatsioon „Omakaitse", mis kuulusid „Eesti Omavalitsuse" süsteemi. „Omavalitsuses" loodi sisedirektoorium, mille koosseisu kuulusid politseivalitsus ja „Omakaitse". Iseseisvaks organiks selles valitsuses oli poliitiline politsei, mis loodi veel kindral von Roques'i valitsemise ajal Eesti üle. Poliitilise politsei esimeseks ülemaks sai 1941. aasta septembris Roland Lepik, kes oli 1941. aasta juulis-augustis Tartu koonduslaagri üheks juhiks. Okupandid tegid poliitilisele politseile ülesandeks vahetu arveteõiendamise nõukogude patriootidega.

Eesti emigrandid võltsivad oma väljaannetes Eesti töörahva võitluse ajalugu saksa fašistlike röövvallutajate vastu ning moonutavad jämedalt fakte. Nad püüavad arvukatest kuritegudest ja hitlerlikele röövvallutajatele kaasaaitamisest kõrvale hiilida. Kuna nad on võimetud täielikult varjama Eestis sooritatud kuritegusid, püüavad natsionalistid veeretada kogu süü Saksa julgeolekupolitsei ja SD kaela. Nad varjavad täielikult omaenda karistusorganite olemasolu, rääkimata osavõtust okupeeritud Eesti NSV territooriumil toimepandud metsikustest ja kuritegudest.

1954. aastal Stokholmis ilmunud väljaandes „Eesti ajalugu noorsoole", kirjutatakse näiteks: „Koos Saksa sõjaväega saabus Eestisse ka Saksa julgeolekupolitsei, kes pidas teravasti silmas rahva meelsust ja käitumist. Ta areteeris ka Eestisse mahajäänud kommuniste ja kommunistide poolehoidjaina kahtlustatuid. Terve hulk areteerituist mõisteti vangi või sunnitööle või hukati pärast vastavat juurdlust. Kuna juurdlus alati polnud küllalt erapooletu ega põhjalik, siis pidid tõeliste süüdlaste hulgas nii mitmedki üsna väikese süüga või koguni süütud inimesed kannatama karmi vangipõlve või koguni kaotama elu. Eriti kurb oli Eestisse jäänud juutide saatus. Vihkasid ju natsionaal-sotsialistid juute eriti. Juudid Eestis areteeriti kohe pärast sakslaste tulekut julgeolekupolitsei poolt. Varsti seejärel kadusid nad jäljetult. Usaldusväärsete andmete järgi hukati nad."[48]

Emigrantlike ajaloolastega poleemikasse astumata läheme kodanlike natsionalistide veriseid jälgi mööda, vaatleme meie käsutuses olevaid arhiivi- ja teisi dokumente ning jõuame järeldusele, et massilised tapmised ning teised inimsusevastased kuriteod muutusid igapäevaseks tegevuseks natsionalistidele, kes olid ennast hitlerlikele röövvallutajatele maha müünud.

---

[48] J. Parijõgi, T. Algma, J. Koit. Eesti ajalugu noorsoole. Stokholm, 1954, lk. 337.

Kohe pärast Tallinna hõivamist kirjutas Sandberger aruandes oma esimeste sammude kohta: „Eestisse jäetud illegaalse vastupanuorganisatsiooni keskus eesotsas Eesti kommunistliku partei juhtivate tegelastega tabati ja tehti kahjutuks julgeolekupolitsei poolt eesti politsei aktiivsel kaasabil kohe pärast Tallinna vallutamist."[49]

1941. aasta 1.—12. oktoobrini viibis Tallinnas Soome riigipolitsei ülema korraldusel Soome politseiteenistuja O. Viherluoto, et luua sidet Soome politsei ja Saksa erikomando 1-a vahel. Oma juhtkonnale esitatud aruandes Eestisse sõidu kohta kirjutab ta Eesti poliitilise politsei tegevusest järgmiselt: „Politsei ülemaks on endine pangaametnik Lepik, umbes 31 aastat vana, kellest tema tegevuse pärast valitsusaparaadis lugu peetakse. Värbamis- ja informatsiooniosakonna ülemaks on endine Eesti poliitilise politsei ametnik Evald Mikson. Ta töötab, elab ja sööb Tallinna Keskvangla ülekuulamisruumis. See politsei tegutseb alles neli nädalat, kuid on ka selle aja jooksul saavutanud häid tulemusi. Politsei on pannud toime tuhandeid vahistamisi, korterite läbiotsimisi ja ennast varjavate kommunistide ning Vene relvaladude tagaotsimisi. Eestis on areteeritud kokku 10 000 kommunisti. Praegu on Tallinna Keskvanglas 2600 vahialust... See noor ja kogenematu politsei on lühikese ajaga saavutanud häid tulemusi seetõttu, et ülekuulamistel saadakse ülestunnistusi, kuna ei valita vahendeid. Üksnes sellega saab seletada lühikese aja jooksul tuhandete inimeste vahistamist, kes ei jõudnud peitu pugeda... Tavaliselt kasutatakse piinamisi kõrvade kallal ja peaga ning seljaga vastu seina tagumist. Kui see ei aita, siis seotakse ülekuulatav kinni laialiaetud jalgadega, kusjuures käed köidetakse jalapöidade külge. Viimase vahendina kasutatakse võimsat magneetot. Ülekuulataval pannakse käed ja jalad raudu. Üks magneetojuhe ühendatakse jalaraudadega, teisest magneetojuhtmest aga antakse sädet käeraudadesse. Mikson, kes oli nende tulemusrikaste piinamiste juhtijaks, ütles, et välja arvatud üks kord, on see vahend sundinud rääkima isegi kõige kangekaelsemad.

Eestis ei rakendada enam pikaajalisi vanglas kinnipidamisi, kuna seda peetakse kahjulikuks... Need isikud, kes on seotud kommunistliku tegevuse, luure või nn. hävituspataljonidega, lastakse maha...

... Kuna ma ei kohanud Tallinnas ühtegi juuti, siis pärisin härradelt politseist, kuhu on Tallinnast kadunud kõik juudid? Nad vastasid, et juute peetakse kinni kusagil sisemaal, 15 kilomeetri kaugusel rannikust. Mind saatnud eestlaselt kuulsin, et juudid on paigutatud koonduslaagritesse. Pärisin selle kohta paarilt poliitilise politsei ametnikult, sealhulgas Miksonilt. Nad selgitasid, et Eestis juute enam ei ole. Ainult gruppi noori juudi naisi ja lapsi

[49] ЦГАОР СССР, ф. 7021, оп. 97, ед. хр. 881.

peetakse kinni koonduslaagris. Kõik juudi rahvusest mehed on maha lastud. Pärast Tartu vallutamist lasti maha 2600 juuti ja kommunisti. Tartus surid paljud väikesed juudi lapsed nälga . . ."[50]

Poliitilisse politseisse võeti tööle kodanliku Eesti politseinikke, bandiidijõukude ja sõjalis-fašistliku organisatsiooni „Omakaitse" liikmeid ning teisi natsionalistlikke elemente. Sandbergeri direktiivide põhjal organiseeris poliitilise politsei ülem Lepik oma alluvate töö nii, et see „tekitas õudust kõigis okupeeritud Eesti elanikes". Lepikust sai fašistide poolt pukki seatud Mäe isiklik ihukaitsja. Mäe ise juhtis ja jälgis piinamisi ning peksmisi. Varsti aga tuli Sandbergeril veenduda, et Lepiku ja Miksoni auahnusel pole piire. Peale selle avastas Sandberger, et nad mõlemad varastasid ja omastasid areteeritute väärtasju. Sandbergeri korraldusel lasti Lepik maha, Mikson aga heideti vanglasse. 1942. aasta mais vanglast vabanedes liitus Mikson uuesti terrorikampaaniaga Eesti töörahva vastu, kuid Tallinnast saatsid sakslased ta siiski eemale. 1941. aasta 8. detsembril määrati Lepiku asemele poliitilise politsei ülemaks Ain Mere.

Kuni 1942. aasta maikuuni kuulusid poliitilise politsei jaoskonnad maakondades prefektuuri koosseisu ning allusid tööalaselt nii maakonna politseiprefektile, kui ka poliitilise politsei kõrgemalseisvale ülemusele. Politsei keskorganid, aga samuti politsei perifeersed prefektuurid olid „Eesti omavalitsuse" sisedirektooriumi alluvuses, mida juhtis praegu Rootsis elunev Angelus. Ta oli timukas Mäe kõige lähem abiline.

* * *

1942. aasta mais reorganiseeriti Eesti poliitiline politsei ning see läks julgeolekupolitsei ja SD koosseisu, kus loodi kaks sektorit: saksa (sektor A) ja eesti (sektor B).

Okupeeritud Eesti kindralkomissari Litzmanni aruandest Eesti poliitilise politsei reorganiseerimise kohta nähtub, et eesti sektor jäi ka pärast reorganiseerimist ja julgeolekupolitsei ning SD koosseisu lülitumist Mäe alluvusse. Okupantidele oli kasulik viia karistusoperatsioone läbi esmajoones kohalike natsionalistide kätega, kuigi nad ei mõelnud teha neile mingisuguseid järeleandmisi riigivalitsemise küsimustes. Natsionalistid hoidusid ka ise hitlerlike okupantide eesõigusi rikkumast. Neil jäi üle ainult kuulekalt sooritada julmi tegusid koonduslaagrites ning rakendada praktikas terrorit ja orjatöö programmi kogu maal, piinata ja tappa okupantide juhiste järgi oma kaasmaalasi.

Politseiorganite reorganiseerimise puhul kirjutas Litzmann: „Julgeolekupolitsei ja SD ülema oobergruppenfüüreri Heydrichi

[50] Uurimismaterjalid.

käskkirja alusel ja minu nõusolekul eraldatakse endine Eesti poliitiline politsei ja kriminaalpolitsei 1. maist 1942 Eesti omavalitsuse kompetentsist ja antakse juhtimise, organisatsiooniliste, finantsning tööküsimuste suhtes ilma eranditeta vahetult üle Saksa julgeolekupolitsei ja SD koosseisu. Eesti poliitilise ja kriminaalpolitsei asutused Tallinnas ühendatakse „eesti julgeolekupolitseiks" ja nad kuuluvad saksa julgeolekupolitsei ülema koosseisu. Endised kohalike prefektuuride poliitilised ja kriminaaljaoskonnad eraldatakse neist ja organiseeritakse järgmistel printsiipidel. Linnades, kus on saksa peaosakonnad (Tartu, Narva, Pihkva) luuakse eesti julgeolekupolitsei linnajaoskonnad, mis asuvad saksa osakondadega ühes hoones ning moodustavad nendega ühtse terviku. Ülejäänud linnades reorganiseeritakse prefektuuride poliitilised ja kriminaaljaoskonnad spetsiaalseteks eesti julgeolekupolitsei jaoskondadeks. Need alluvad keskosakondadele. Keskosakondade ülemad on samaaegselt kohalikeks juhtideks oma töölõikudes. Rajooni piirid vastavad ligikaudu endistele saksa julgeolekupolitsei piiridele.

Selleks et mitte kahjustada julgeolekupolitsei suhteid elanikkonnaga ja ära hoida Eesti omavalitsuse prestiiži emotsionaalseid kaotusi, pean eriti tähtsaks, et see reorganiseerimine tehakse teatavaks ainult neile saksa tsiviilvalitsuse töötajaile, kes oma teenistuse tõttu on kohustatud seda teadma. Kõigi teiste eest, ja eriti kohalike elanike eest tuleb seda tingimata varjata, kuna väliselt ei ole reorganiseerimist märgata. Saksa julgeolekupolitsei eesti üksusi (Tallinnas osakonnad ja jaoskonnad) hakatakse ka edaspidi (näiteks siltidel, dokumentide pealiskirjades jne.) nimetama „Eesti julgeolekupolitseiks".

Poliitilise ja kriminaalkoosseisude eraldamine prefektuuridest, eesti julgeolekupolitsei loomine Tallinnas ja selle osakondade ning jaoskondade loomine kohtadel tehti Eesti omavalitsuse vastavatele instantsidele teatavaks esimese landesdirektori trükis avaldamata salajase määrusega. Sellest minu poolt sanktsioneeritud määrusest nähtub, et eesti julgeolekupolitsei ülem allub samuti esimesele landesdirektorile ja ainult temale. Silmas pidades taolise reglementatsiooni poliitilist vajalikkust, võimalikke formaaljuriidilisi kahtlusi reguleerimise vormi kohta arvesse ei võeta."[51]

Vastavalt Litzmanni sellele otsusele määras „omavalitsuse" sisedirektor Angelus oma käskkirjas nr. 201:

„§ 1. Eesti poliitiline ja kriminaalpolitsei ühendatakse ning moodustatakse neist üks asutis, nimetusega „Eesti julgeolekupolitsei".

§ 2. Eesti julgeolekupolitsei allub vahetult Eesti Omavalitsuse

---

[51] Гос. архив Октябрьской революции и социалистического строительства Ленинградской области, оп. 12, ед. хр. 2.

juhile. Eesti julgeolekupolitsei juht allub isiklikult ja vahetult Eesti Omavalitsuse juhile.

§ 3. Eesti Omavalitsuse juht nimetab ametisse kõik Eesti julgeolekupolitsei ametnikud.

§ 4. Käesoleva määruse põhjal võib Eesti Omavalitsuse juht avaldada teostamiseeskirja.

§ 5. Käesolev määrus jõustub 1. mail 1942. a."[52]

Äsja loodud eesti julgeolekupolitsei juhiks, mis läks erisektorina B julgeolekupolitsei ja SD koosseisu, sai endine poliitilise politsei ülem Ain Mere. Eesti sektori juhtivasse tuumikusse kuulusid J. Ennok, E. Viks, V. Tiit, J. Unt, E. Raig, E. Hansar ja teised endised politseitegelased. Saksa julgeolekupolitsei ja SD eesti sektori juhatajana sai Mere oma käsutusse arvuka ja laiaulatusliku politseiaparaadi, mille funktsioonid olid märksa ulatuslikumad kui siis, mil ta juhtis poliitilist politseid. Ain Mere kui eesti julgeolekupolitsei ülema alluvuses olid Eesti territooriumil loodud koonduslaagrid, poliitiline politsei, kriminaalpolitsei, piirivalvepolitsei, politseikool, aga samuti rohkearvulised muud gestaapo informatsiooniüksused, kes hõlmasid kõiki fašistide poolt okupeeritud Eesti tööstusharusid ja põllumajandust ning asutusi. 1942. aasta 1. juuli seisuga olid tema alluvuses Tallinna, Tartu, Avasaare, Järvakandi, Vaste, Rakvere, Murru ja Narva koonduslaagrid ning Tallinna, Tartu, Võru, Harku, Pärnu, Petseri, Haapsalu, Valga ja Kuressaare vanglad.

Julgeolekupolitsei ja SD tegevuse aruandes 1942. aasta kohta kirjutas Sandberger Berliini: „Üldreeglina tegutsesime me põhimõtteliselt nii, et lasksime eestlasi teha kõike seda, millega nad võisid toime tulla. Sakslased sooritasid üksnes neid töid, mida ei saanud eestlastele anda. Saksa SS-komandöride peamiseks ülesandeks oli eesti sektori kõige aktiivsem juhtimine, kasvatamine ja õpetamine. Vaatamata sellele intensiivsele juhtimistööle peab märkima, et elanike meeleolu muutus aruandeaastal märksa halvemaks. Sealjuures on julgeolekupolitsei eesti sektor endiselt tõhusaks vahendiks sisemise julgeoleku tagamisel. Edaspidi on vaja püüda selle poole, et eesti sektorile anda veelgi rohkem konkreetseid funktsioone, eriti spetsiaalsete julgeolekualaste töö-ülesannete täitmisel. Seoses sellega on vaja tugevdada saksapoolset juhtimist, õpetamist ja kasvatamist."[53]

Sektor A koosnes saksa osakondadest ja referentuuridest, sektor B aga eesti osakondadest ja referentuuridest. Samanimelised saksa ja eesti osakonnad tegelesid ühesuguse tööga. Eesti allüksustesse kuulujad allusid nii kõrgemalseisvatele eestlastest ülemustele kui ka paraleelsetele saksa osakondade ülematele ja referentidele. Eesti politseiorganite ülesannetesse kuulus karistustege-

[52] Uurimismaterjalid.
[53] Sealsamas.

vus ja jälitamine eesti elanikkonna hulgas. Saksa allüksused aga tegelesid vastavate eesti allüksuste kontrollimise kõrval ka jälitustööga okupeeritud Eesti ülejäänud elanikkonna hulgas. Okupeeritud Eestis tegutsenud julgeolekupolitsei ja SD ülema Sandbergeri vahetus alluvuses olid peale saksa aparaadi ja eesti sektori veel politsei kaitsepataljonid ning muud eriüksused. Saksa ja eesti sektorite üksikasjaline struktuur, aga samuti need liinid, mille järgi kahtlusaluseid jälitati, on näha selles raamatus äratoodud julgeolekupolitsei ja SD originaaldokumentide fotokoopiatelt.

Julgeolekupolitsei ja SD eesti sektori arvulisest koosseisust kirjutas Sandberger oma aruandes tegevuse kohta ajavahemikul 1942. aasta juulist kuni 1943. aasta juulini järgmist: „Eestlastest teenistujate arv julgeolekupolitseis oli aruandeaastal 2000—2500 inimest. 1943. aasta 1. juulil töötavast 2643 eestlasest julgeolekupolitsei teenistujast olid 569 teenistuskohustuste täitmisel väljaspool Eestit... Aruandeperioodiks on jäetud Eestisse teenima 2072 eestlast (kaasa arvatud töö- ja abilaagrid, mis nõuavad palju jõude). Sellest arvust viibis 80 inimest pidevalt julgeolekupolitsei kursustel Tallinnas. Siia hulka on arvatud ka 218 eestlast, kes töötasid tõlkidena ja teiste abiteenistujatena julgeolekupolitsei saksa osakondades ja referentuurides. Need arvud vastavad aasta keskmisele. Ligikaudu 400 eestlast töötab üksnes vangivalvuritena või kuulub administratiivkoosseisu töö- ja kasvatuslaagrites.

Julgeolekupolitsei eesti sektor kujutab endast perspektiivis laialdast baasi operatiivgrupi A võitlusstaapide isikulise koosseisu täiendamiseks."[54]

1942. aasta augustis moodustati julgeolekupolitsei ja SD eesti sektori töötajatest eriline komando julgeolekupolitsei ja SD tegevuseks Leningradis pärast selle loodetavat vallutamist. Seda 150—200 inimesest koosnevat komandot juhtis A. Mere. Tema abiks oli J. Ennok. Kuna aga Saksa vägede katsed Leningradi vallutada nurjusid, saadeti see komando laiali. Samal põhjusel saadeti laiali ka eespool märgitud operatiivgrupp A. Selle ohvitserikoosseis suunati põhiliselt okupeeritud Eesti julgeolekupolitsei ja SD ülema käsutusse, osaliselt aga viidi üle Berliini.

Politsei kasutas rahulike elanike suhtes ennenägematut omavoli ja terrorit. Mere ja temale alluv politseiaparaat järgisid rangelt kõiki Sandbergeri direktiive, kes pidevalt nõudis surveabinõude tugevdamist. Oma direktiivis politseiorganitele 1943. aasta 18. mail kirjutas Sandberger: „Terve rea sündmuste põhjal on mul kujunenud arvamus, et nii saksa kui ka eesti poliitilise politsei osakonnad ja aparaat on liiga liberaalsed kommunismi avalduste suhtes... Karmi ja kauakestva sõja tingimustes, eriti siin, operat-

[54] Uurimismaterjalid.

sioonide piirkonnas, on otstarbekohane parem areteerida kümme süütut kui jätta vabadusse üks süüdlane . . ."[55]

Mere, Viks, Ennok ja teised natsionalistid juhindusid nendest põhimõtetest. Algupärases aruandes Tallinn-Harju prefektuuri poliitilise politsei tegevuse kohta seisuga 21. mai 1943 märgitakse, et üksnes nimetatud prefektuuri tegevuspiirkonnas areteeriti 5810 inimest, kellest 2134 inimest lasti maha.

Eesti rahva reeturite verist tegevust ei saanud eitada ka niinimetatud liberaalne opositsioon. Lendlehes, mida 1944. aasta algul levitas Kulli grupp, märgiti: „Areteerimiseks kasutati paljusid eesti poliitilise politsei nuuskureid. Paljud neist kuuluvad ühiskonna põhjakihi hulka ja tahavad tasa teha kaotatud aega. Just nemad võtsidki enda peale eesti rahva hävitamise räpase töö . . . Eriti E. Freibach, kelle nimi iseseisvuse ajal oli Vabaoja. Nüüd kannab ta uuesti oma saksa nime. Gestaapos sai ta oma töö eest autasu. See inimene saatis vanglasse ja tappis palju eesti noormehi. Vabaoja-Freibachi ustavaks kaasvõitlejaks oli Uuesson (notari noorem poeg), endine läbipõlenud eesti poliitilise politsei agent . . . Siis veel Tallinna ümbruskonnas noorhärra Jürkeni nime all tuntud tegelane, keda kasutati peamiselt provokaatorina, lätlane Lezinš ja teised. Eriti madalale laskus üldinimliku moraali seisukohast lähtudes politseiagent Mikson, endine jalgpallur. Iseseisvuse ajal oli ta poliitilise politsei agendiks. Ta tegutses poliitilise politsei ülema Lepiku käskude järgi. Nad mõlemad areteerisid süütuid inimesi, piinasid neid julmalt ja siis tapsid ilma kohtuta. Ohvrite vara jagasid nad omavahel ära. Selline konkurents ei võinud sakslastele meeldida ning mõlemad pandi vangi. Lepik, kellele oli hästi teada tema sakslasest ülemuse räpased teod, mõisteti surma. Mikson aga, kes reetis suure hulga oma endisi sõpru ja töökaaslasi, lasti vabaks. Praegu on ta politseile vapraks agendiks. Timukad ja röövijad, nuhid ja põhjakiht — säärased olid sakslaste abilised eesti rahva vastu rakendatud kõige julmemas terroris. Käsikäes nendega töötab samuti rahva kasvatamise peavalitsus oma usaldusaluste võrguga. See asutus pidi, teatavasti, jälgima rahva meeleolu. Kuid gestaapo pettus oma lootustes."[56]

Saksa fašistlike röövvallutajate ja nende käsilaste kuritegude kindlakstegemiseks ja uurimiseks moodustatud Erakorralise Riikliku Komisjoni, arvukate tunnistajate seletuste ning teiste dokumentidega on tuvastatud, et julgeolekupolitsei eesti sektori uurimismeetodid olid täielikult üle võetud gestaapolastelt. Ülekuulamistel vahialuseid peksti, piinati elektrivooluga ja nõeltega, tulistati üksikutesse kehaosadesse, näljutati, mõnitati mitmel viisil ja lasti pärast maha.

Massilised mahalaskmised toimusid samuti ilma uurimise ja koh-

---

[55] ENSV ORRKA, f. R-819, nim. 1, fol. 11.
[56] Uurimismaterjalid.

tuta. Tallinnas ja teistes maakonnakeskustes loodud niinimetatud „karistuste projekteerimise komisjonid", kuhu kuulusid politseiametnikud, teostasid kohtuvälist arveteõiendamist, mõistes tuhandetele antifašistidele ja teistele süütutele inimestele surmaotsuseid. Need otsused viidi täide ööpäeva jooksul. Nende komisjonide otsuse alusel heideti kümned tuhanded inimesed laagritesse.

Eesti julgeolekupolitseis nägid hitlerlased oma inimvaenuliku rassiteooria elluviimise aktiivset kaasosalist. Okupandid usaldasid eesti julgeolekupolitseile juutide ja mustlaste massilise hävitamise, kes olid areteeritud okupeeritud Eesti territooriumil, samuti aga ka kohale toimetatud Tšehhoslovakkiast, Poolast, Saksamaalt ja teistest hitlerlaste poolt Teise maailmasõja ajal orjastatud Euroopa maadest. See küsimus leiab üksikasjalikumat käsitlust inimsuse vastu sooritatud kuritegusid käsitlevas peatükis.

Julgeolekupolitsei ja SD eesti sektor jäi kuni okupatsiooni viimaste päevadeni fašistliku režiimi ustavaks valvuriks. Isegi siis, kui rahulolematus okupatsioonirežiimiga tungis juba „Omakaitse" organisatsiooni, jäi politsei hitlerlastele täielikult ustavaks.

Sandberger, kes tundis muret politsei tegevusühtsuse pärast, kandis 1943. aasta 22. juulil oma ülemustele ette: „Nagu ma juba maikuu aruandes üksikasjaliselt teatasin, on viimastel nädalatel poliitiline meeleolu Eestis tunduvalt halvenenud. See on viinud selleni, et isegi „Omakaitse" liikmete hulgas esineb meeleolu halvenemist, mis omakorda viitab nende väeosade mõningasele ebaustavusele. Nagu ma oma viimases aruandes olukorra kohta märkisin, on meeleolu languse põhjusteks: a) laialt levinud kahtlused Saksa relvade võidusse, millel on mitmesugused põhjused; b) Saksa idapoliitika ja idaalade administratsiooni loendamatud vead.

Kuid tänu valjule juhtimisele, plaanipärasele kasvatusele ja intensiivsele hoolitsusele on seni õnnestunud julgeolekupolitsei kaastöölisi eemal hoida üldisest meeleolu langusest. Kuni käesoleva ajani ei ole märgata ebakindluse ja kõikumise tundemärke politsei käitumises, millised leidsid aset „Omakaitses"."[57]

Ülaltoodust nähtub, kuivõrd keerulised ja arvukad olid fašistliku julgeolekupolitsei asutused okupeeritud Eestis. Need asutused kasutasid oma kuritegude huvides aktiivselt ära natsionalistliku sõjalise organisatsiooni „Omakaitse" liikmeid. See organisatsioon loodi spetsiaalselt „uue korra" kindlustamiseks.

* * *

Sõjalis-fašistliku organisatsiooni „Omakaitse" allüksused moodustusid 1941. aasta juulis bandiidijõukude ja teiste kontrrevolutsiooniliste, nõukogude korra vastaste elementide baasil, kellele

[57] ENSV ORRKA, f. R-819, nim. 1, fol. 11.

hitlerlikud vallutajad andsid organisatsioonilise vormi ja vabaduse karistustegevuses.

Fašistide tulekul andsid metsades varjul olnud laialipillatud bandiidijõugud endid Saksa sõjavõimude käsutusse ja ühinesid nende juhtimisel relvastatud salkadesse „Omakaitse" nimetuse all. Need salgad olid täielikult Saksa sõjavõimude kontrolli all, kes kasutasid neid ühiseks võitluseks kohalike partisanide vastu; nõukogude ja parteitöötajate väljanuuskimiseks ja areteerimiseks, samuti valveteenistuseks mitmesugustel sõjalistel objektidel.

Saksa väejuhatus määras ühes või teises maakonnas „Omakaitse" maakondliku organisatsiooni ülema. Sellest momendist peale algab „Omakaitse" tsentraliseeritud juhtimine ja tema ametlik eksisteerimine. Mitmes maakonnas toimus „Omakaitse" ülemate määramine pärast seda, kui bandiitide grupid olid juba ise koondunud sellesse fašistlikku organisatsiooni. Sellistel kordadel määrati „Omakaitse" ülemateks peaaegu eranditult endised bandiidijõukude ninamehed. Nendes maakondades ei lange „Omakaitse" ametliku väljakuulutamise moment real juhtudel ühte tema tegevuse tegeliku algusega.

Pärast seda, kui Eesti NSV hitlerlaste poolt täielikult okupeeriti, moodustati kõikides maakondades „Omakaitse" relvastatud salgad. Paralleelselt meeste võitlusüksustega loodi kõikjal ka naiste üksused, kelle peamiseks ülesandeks oli „Omakaitse" salkade toiduga varustamine, haavatute eest hoolitsemine, haavatute jaoks raha- ja toiduainete korjanduste organiseerimine jne.

Kui vaadata „Omakaitse" organisatsioonide loomise järjekorda kogu Eestis, siis selgub järgmine pilt: 1941. aasta 3. juulil loodi Pärnumaa „Omakaitse", 8. juulil Valgamaa „Omakaitse", 8. juulil Petserimaa „Omakaitse", 9. juulil Tartumaa „Omakaitse", 10. juulil Viljandimaa „Omakaitse", 7. augustil Virumaa „Omakaitse", 17. augustil Narva „Omakaitse", 19. augustil Järvamaa „Omakaitse", 28. augustil Tallinn-Nõmme „Omakaitse", 31. augustil Läänemaa „Omakaitse", 3. septembril Harjumaa „Omakaitse" ja 21. septembril Saaremaa „Omakaitse".[58]

Terroristliku okupatsioonirežiimi tugevnemisega tekkis Saksa sõjaväevõimudel palgaliste „Omakaitse" üksuste loomise vajadus, mida hakatigi nimetama palgalisteks üksusteks, vastupidiselt teistele nn. territoriaalüksustele, kus palka ei makstud, välja arvatud tühised summad päevaste toidurahade näol. „Omakaitse" organisatsiooni astumine toimus vabatahtlikkuse alusel. Igalt organisatsiooni astujalt nõuti ankeedi täitmist, samuti allkirja andmist vandetõotuse tekstile, kus oli öeldud: „Tõotan pidulikult ja annan vande, et olen alati olnud bolševismi vastane . . . Ei ole osa võtnud ühegi teise partei või organisatsiooni tegevusest, välja arvatud allpool nimetatud (kodanliku perioodi natsionalistlikud organisat-

[58] Uurimismaterjalid, ENSV ORRKA, f. 358, nim. 1, fol. 2.

sioonid. — *L. B.*). Ei pärine täielikult ega ka osaliselt juudi rahvusest. Allun sõjaväelisele korrale ja distsipliinile. Olen valmis võitlema bolševismi vastu, ja kui vaja, andma praeguse korra eest oma elu."[59]

Mingisugust põhimäärust „Omakaitse" moodustamise, juhtimise ja kohustuste kohta algul ei olnud. Saksa sõjaväekomandandid ja politsei kasutasid „Omakaitse" liikmeid oma äranägemise järgi ja vastavalt vajadustele.

Niinimetatud sisedirektooriumi juurde loodi „Politsei- ja Omakaitse-valitsus". 1941. aasta 22. septembril määras sisedirektor „Omakaitse" ülemaks kolonelleitnant Tilgre. Sellest momendist sai alguse „Omakaitse" tsentraliseeritud juhtimine.

Oma struktuurilt koosnes „Omakaitse" keskorgan kolmest põhiosakonnast: a) juhtkond, b) varustus, c) isikuline koosseis ja üldine asjaajamine.

Osakond „a" jagunes neljaks jaoskonnaks: operatiiv-, kriminaal-, organisatsiooniline koosseis ja üldise asjaajamise jaoskond. Osakond „b" jagunes samuti neljaks jaoskonnaks: majandus-, finants-, intendandi- ja sõjatehnikajaoskond. Osakond „c" koosnes kolmest jaoskonnast: personaal-, administratiiv- ja üldise asjaajamise jaoskond.

Oma struktuurilt jagunesid kõik „Omakaitse" maakonnaorganisatsioonid ringkondadeks, need omakorda aga rajoonideks. Rajoon koosnes vallaorganisatsioonidest, samal ajal kui ringkond moodustus mitmest rajoonist, olenevalt nende asukohast maakonnakeskuste suhtes. Tallinn-Nõmme „Omakaitses" moodustati 100-mehelised salgad. Territoriaalselt hõlmasid need endisi kodanliku Eesti politseijaoskondi.

5. augustist 1942, kui sisedirektoorium kinnitas uued koosseisud, toimusid nimetustes muudatused: „Maakonna Omakaitse" nimetati ümber „Omakaitse malevaks".

„Omakaitse" organisatsioon koosnes Tallinna ja Narva linnade ning Harjumaa, Järvamaa, Virumaa, Tartumaa, Võrumaa, Valgamaa, Petserimaa, Pärnumaa, Sakalamaa (Viljandimaa), Saaremaa ja Läänemaa malevatest. „Omakaitse" malevate ülemad määrati politseiprefektide alluvusse, kelle üht abi nimetati „abiks omakaitse alal".

Prefektide abid „Omakaitse" alal olid samal ajal ka kohalike malevate ülemad. Erandiks oli ainult Petserimaa, kus prefekti abi „Omakaitse" alal ei olnud.

1942. aasta 6. augustil määras sisedirektor politseis ja „Omakaitses" ametikohtadele järgmised isikud: Tallinna linna prefektiks määrati Mart Kaerma ja tema abiks „Omakaitse" alal Juhan Paul; Saare-Läänemaa prefektiks Alfred Luts ja tema abiks „Omakaitse" alal Peeter Kangro; Virumaa prefektiks Agu Reio ja tema

[59] Uurimismaterjalid, ENSV ORRKA, f. 358, nim. 1, fol. 2.

abiks „Omakaitse" alal Jakob Varna; Võru-Valgamaa prefektiks Ernst Lübik ja abiks „Omakaitse" alal August Tiivel; Pärnu-Viljandimaa prefektiks August Orgusaar ja tema abiks „Omakaitse" alal Paul Lilleleht; Tartu ringkonnas oli prefekti abiks „Omakaitse" alal Hugo Janson.[60]

„Omakaitse" malev oli iseseisvaks üksuseks nii administratiivselt kui ka majanduslikult. Malev jagunes pataljonideks, pataljonid roodudeks. Loodi kolme tüüpi staabid — A-tüüpi, B-tüüpi ja C-tüüpi. Nende vahe seisnes koosseisuliste ametikohtade ja teenistujate arvus, keda A-tüüpi staabis oli rohkem, kõigis teistes aga vähem.

Kõigis malevate staapides oli kolm jaoskonda: juhtiv, administratiiv- ja majandusjaoskond.

Vastavalt Saksa kaitsepolitsei vägede juhataja ja Põhja-sõjaväeringkonna juhataja käskkirjale 1942. aasta 1. oktoobrist allutati „Omakaitse" territoriaalüksused Saksa armeele, „Omakaitse" palgalised üksused aga politseile. Selle käskkirja põhjal sai politseiülem juhendid vabatahtliku „Omakaitse" kohta vahetult Tartust, 207. kaitsediviisi komandörilt. Sellest ajast viidi kaitsediviisis sisse „Omakaitse" sideohvitseri ametikoht. „Omakaitse" palgalistele üksustele andis käske endiselt politseiülem. Malevate ülemad said praktilisi ülesandeid vahetult saksa väli- ja kohalikelt komandantidelt.

„Omakaitse" palgaliste üksuste baasil hakati 1942. aasta 1. detsembril moodustama kaitsepolitsei pataljone. Kaitsepataljonidesse astujad andsid SS-ile ustavusvande ja vastavalt politseiülema korraldusele pidid jääma teenistusse tähtajatult.

„Omakaitse" organisatsiooni liikmeid kasutati kõikjal karistustegevuses. Nad võtsid osa süütute inimeste areteerimistest ja tapmistest. Arhiivimaterjalides „Omakaitse" üksuste tegevuse kohta 1941. aastal on näiteks öeldud: „„Omakaitse" teostas kogu territooriumil kokku 5033 haarangut... Haarangutega võeti kinni 14 parašütisti, 5632 partisani ja 20 989 punaarmeelast, seega kokku 26 635 inimest, kes tegutsesid Punaarmee huvides. Haarangutel tapeti vastupanu osutamise tõttu 2657 ja haavati 54 inimest. Peale haarangute aitas „Omakaitse" saksa ja eesti politseivõimudel läbi viia mitmesuguseid üritusi umbes 1860 juhul."[61]

Võimalik, et need arvulised andmed on veidi liialdatud, selleks et teenida kannuseid oma hitlerlastest peremeeste ees. Kuid fakt jääb faktiks, et see organisatsioon oli tõepoolest fašistidele ustavaks toeks terroristliku okupatsioonirežiimi kindlustamisel.

„Omakaitse" liikmed võtsid aktiivselt osa Nõukogude sõjavangide laagrite valvamisest ja vangide konvoeerimisest tööle.

Julgeoleku kindlustamiseks piiritsoonis asusid okupatsioonivõimud 1942. aasta jaanuaris moodustama natsionalistidest „Oma-

[60] Uurimismaterjalid, ENSV ORRKA, f. 358, nim. 1, fol. 2.
[61] Sealsamas.

kaitse" piirivalveorganisatsiooni. See organisatsioon moodustati sõjalise korra ja distsipliini alusel. Piirivalve „Omakaitse" koosnes juhtkonnast ja kolmest administratiivselt ning majanduslikult iseseisvast üksusest.

Kogu piirivalve „Omakaitse" ülemaks sai kolonel Paul, kes allus vahetult okupeeritud Eesti politseivalitsuse ja „Omakaitse" ülemale.

1942. aasta aprillis, seoses Eesti endise idapiiri sulgemisega, läksid „Omakaitse" piirivalvefunktsioonid ja -ülesanded üle Saksa tolli-piirivalvele. Osa „Omakaitse" piirivalveüksusi läks vabatahtlikult üle Saksa tolli-piirivalve koosseisu, osa aga „Omakaitse" kasarmu- ja territoriaalüksustesse.

Kuni 1943. aasta oktoobrini põhines „Omakaitse" organisatsioon vabatahtlikkusel.

1943. aastal, kui sakslaste olukord Nõukogude rindel halvenes, algas massiline lahkumine „Omakaitsest". „Eesti omavalitsuse" juhi korraldusel muudeti teenistus „Omakaitses" kohustuslikuks kõigile 17—45-aastastele meestele. Mobilisatsioon „Omakaitsesse" toimus kohaliku prefekti korraldusel. Isikuid, kes „Omakaitses" teenimisest kõrvale hoidsid, karistati kuni viiekuuse vabadusekaotusega või 500 riigimarga suuruse rahatrahviga. Vaatamata nendele abinõudele boikoteerisid laiad rahvahulgad „Omakaitsesse" astumise üleskutseid. Seejärel kehtestati vastavalt reetur Mäe korraldusele 10. jaanuarist 1944 „Omakaitse" kohustusliku teenistuse vanusepiiriks 60 aastat.

Karistusmäärasid „Omakaitse" teenistusest kõrvalehoidmise eest tõsteti kuni kolme aastani vanglakaristust või kuni 5000 riigimarka rahatrahvi ja eriliste asjaoludega süü korral kasutati veelgi raskemaid karistusi. Kuid ka need abinõud ei andnud märkimisväärseid tulemusi.

1943. aasta märtsis moodustati sisedirektooriumi juures Eesti „Omakaitse" Peavalitsus. Seoses sellega märgitakse julgeolekupolitsei aruandes: „1943. aasta märtsis me eraldasime „Omakaitse" Eesti politseivalitsusest ja nüüd on ta „Omakaitse" Peavalitsus, mis allub sisedirektor Angelusele."[62]

1944. aastal hakati „Omakaitse" ülemat nimetama Eesti „Omakaitse" direktoriks. 14. veebruarist 1944 moodustati Ida-alade SS-i ja politsei ülemjuhataja SS-oobergruppenfüüreri Jeckelni poolt Eesti sõjaväeringkondade peastaap.

Eesti sõjaväeringkondade ülemaks määrati Eesti SS-leegioni peainspektor Soodla. Tema määras maakondades sõjaväeringkondade ülemateks „Omakaitse" malevate juhte.

Nõukogude armee lähenemisel Eestile jätkasid „Omakaitse" salgad koos okupantidega vastupanu osutamist, jäädes kuni lõpuni Saksa sõjavõimude ja politsei teenistusse.

---

[62] Uurimismaterjalid, ENSV ORRKA, f. 358, nim. 1, fol. 2.

## 4. NIINIMETATUD OPOSITSIOONI RAHVAVASTANE REAKTSIOONILINE OLEMUS

Kommunistliku Partei üleskutse üldrahvaliku võitluse hoogustamiseks fašistide vastu kutsus kõigi ausate inimeste seas esile patriotismi tõusu. Ka eesti intelligents lülitus otsustavalt Suure Isamaasõja heitlusse. Tema parimad esindajad võitlesid rindel Nõukogude armee ridades, andsid oma panuse Nõukogudemaa tagalas ja võtsid aktiivselt osa võitlusest fašistlike röövvallutajatega ajutiselt okupeeritud Nõukogude Eestis. Ainult üsna väike osa eesti haritlastest, kes suhtusid ettevaatuse ja kartusega nõukogude võimusse, tervitasid Saksa vägede tulekut Eestisse kergendustundega. Nad langesid natsionalistide pikaajalise Nõukogude-vastase propaganda mõju alla. Teatud mõju avaldasid sellele osale intelligentsist ka Beria vaenuliku tegevuse avaldused, mis leidsid aset 1940.—1941. aastal. Eestis, nagu teisteski Nõukogude liiduvabariikides, leidsid aset sotsialistliku seaduslikkuse printsiipide rikkumised. Ja natsionalistid kasutasid neid fakte oma Nõukogude-vastases propagandas oskuslikult ära. Sellises olukorras ei suutnud mitte kõik haritlaskonna esindajad kainelt orienteeruda ja langetada õiget otsust. Osa nendest langes natsionalistliku ideoloogia mõju alla. Pärast seda, kui hitlerlased okupeerisid Eesti NSV, asus see osa haritlasi äraootavale seisukohale.

Suurem osa okupeeritud territooriumile jäänud eesti intelligentsist suhtus hitlerlaste tulekusse vaenulikult. Neil haritlastel oli veel värskelt meeles Eesti okupeerimine Saksa vägede poolt 1918. aastal ning Saksa koloniaalpoliitika Eesti suhtes varasematel aastatel. Neile oli ka selge, mida kujutab endast hitlerlik režiim ja tema natsionaalsotsialistlik poliitika.

Juba hitlerlike röövvallutajate Eestis viibimise esimesed kuud valmistasid täieliku pettumuse ka nendele kihtidele, kes olid asunud äraootavale seisukohale. See pettumus väljendus esialgu ainult kriitilises suhtumises Saksa okupatsioonivõimudesse, eriti aga Mäe ja tema käsilaste marionetlikku omavalitsusse.

Kogu rahva silme all lammutasid fašistid eesti kultuuri ning püüdsid füüsiliselt hävitada parimat osa eesti intelligentsist. Paljud teaduse ja kultuuri esindajad heideti vanglatesse ja koonduslaagritesse. Fašistliku terrori ohvriteks langesid kunstnikud A. Johani, K. Liimand ja H. Kummits, kirjanikud E. Tammlaan ja J. Ruven, teadlased A. Looring, A. Kliiman, L. Silberstein, P. Ruubel ja paljud teised.

Koolides tehti jõhkrat propagandat, mis oli suunatud fašismi ja saksa rahvuse ülistamisele, nagu seisaks viimane mõõtmatult kõrgemal kõigist teistest rahvustest. Kogu okupantide käitumisest paistis välja püüdlus eesti rahvast saksastada.

Eesti julgeolekupolitsei ja SD ülem Sandberger, kes kutsus üles

tegutsema tasakaalukamalt Eesti germaniseerimise küsimustes, kirjutas kohe pärast Eesti okupeerimist Berliini: „Alaväärsustunne võrreldes sakslastega, mis on eestlasele ajaloo poolt edasi antud ja mille selgitamise eest ajakirjandus pidas nii väga hoolt, teeb eestlase sakslasega suhtlemises erakordselt hellaks ja valvsaks. Eestlane kaldub igas teravamas sõnas nägema halvakspanu; teiselt poolt ilmutab ta vastuvõtlikku iseloomu, kui Saksa valitsus suhtleb temaga vastutulelikult. Eestlasel on sellised rassiomadused ja iseloomujooned, mis võimaldavad taandada teda viimases reas olevale kohale seal, kus otsustavat osa etendavad sakslased. Reaalne mõtlemisviis, iseloomulik tung omandi poole, visa tööarmastus ja talupoeglikult konservatiivne suunitlus näitavad talle teed sellesse ritta."[63]

Okupantide poliitika, mille eesmärgiks oli eesti rahva orjastamine, kutsus laiade rahvahulkade seas paratamatult esile rahulolematuse.

Juba 1941. aasta lõpul oli Sandberger sunnitud tunnistama: „Elanike hulgas ilmneb praegu üha rohkem rahulolematuse tunnuseid ja püüdu luua tulevast Eestit väljaspool Saksa mõjusfääri."[64]

Loomulikult äratas selline olukord eesti demokraatlikus intelligentsis patriotismivaimu ja sundis teda olukorrast väljapääsu otsima. Tol ajal arutati ägedalt okupeeritud territooriumile jäänud eesti intelligentsi nõndanimetatud kolme tee küsimust. Need olid:

1) Võtta koos eesti rahva parimate poegade ja tütarde ning kogu patriootliku intelligentsiga Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei juhtimisel aktiivselt osa võitlusest saksa fašistlike röövvallutajate vastu ajutiselt okupeeritud territooriumil.

2) Täielik orientatsioon Saksamaale ja tema igakülgne abistamine võitluses Nõukogude Liidu vastu. Seda teed kaaludes arvestati okupatsioonivõimude ähmaseid lubadusi, et kui natsionalistid panevad võitluseks Nõukogude Liiduga välja kõik oma materiaalsed ja inimressursid ning täidavad teisedki okupantide nõudmised, siis võimaldatakse neile tulevikus teatud iseseisvus Saksamaa protektoraadi all.

3) Orientatsioon Inglismaale, Rootsile ja Ameerika Ühendriikidele. Välismaiste emigrantlike keskuste mõjul jõudsid selle tee pooldajad järeldusele, et kui võtta tarvitusele energilised abinõud ja näidata oma tegevust rahvusvahelisel areenil, siis võidakse sõjajärgsel rahukonverentsil otsustada nende kasuks kapitalistliku korra taastamise küsimus Eestis. Nad arvasid, et eesti emigrantide natsionalistlikud grupid, kes elunesid Rootsis ja teistes maades, saavutavad juba enne sõja lõppu seda, et ajakirjandus ja kodanlik avalik arvamus välismaal on valmis toetama nende nõudmisi.

---

[63] ЦГАОР СССР, ф. 7021, оп. 97, ед. хр. 281.
[64] Sealsamas, ед. хр. 881.

Patriootlikult meelestatud intelligents tegutses aktiivselt, paljastas Saksa okupatsioonivõimude poliitikat ja propagandat ning kasvatas laiades rahvahulkades leppimatut suhtumist okupantidesse ning nende käsilastesse. Nende tegevus seisnes samuti informatsiooni levitamises okupantide kuritegude, natside ürituste ja kavatsuste kohta eesti rahva suhtes, tegeliku olukorra kohta Nõukogude—Saksa rindel ja muus osas. Nõukogude Liidu tagalasse evakueerunud eestlaste jaoks anti välja eestikeelseid ajalehti ja ajakirju, mida koos patriootiliste lendlehtedega heideti alla ka okupeeritud territooriumile. Moskva ja Leningradi raadiokomiteede juures töötasid samuti eesti toimetused. Nende saateid kuulasid okupeeritud Eesti elanikud suure huviga. Nendest saadetest saadi teada ja anti suust suhu edasi tõde sõjasündmuste kohta.

Seoses karistusabinõudega, mida rakendati nõukogude patriootide suhtes, kirjutas Sandberger 1942. aasta juulis oma aruandes: „Talvel viisid bolševikud läbi laialdasi operatsioone parašütistide heitmiseks Eesti territooriumile. Kommunistliku õõnestustöö tugev mõju ilmneb laostavate kuulduste levimises, mis on seletatav Moskva raadio eestikeelsete saadete kuulamisega."[65]

Eesti intelligentsi patriootlik liikumine okupatsiooni ajal liitus järk-järgult partisaniliikumisega, mida hakkas juhtima partisaniliikumise eesti staap. Mainitud staap loodi Moskvas ning ta tegi suurt tööd Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee juhtimisel.

„Teise tee" valis endale kõige reaktsioonilisem kodanlik-natsionalistlik intelligents, kes võitles juba aastail 1940—1941 nõukogude võimu vastu. Need inimesed kartsid vastutust oma kuritegude pärast, mida nad olid toime pannud eriti sõja algul. Hitlerlastest vallutajates nägid nad endi vabastajaid. Nad võtsid täielikult omaks natside maailmavaate, ühinesid mitmesugustesse fašistlikesse organisatsioonidesse ning võtsid aktiivselt osa okupantide röövpoliitika teostamisest. Kodanliku intelligentsi selle rühmituse esindajaid oli politseis, sõjaväelistes karistussalkades, nad võtsid osa „omavalitsuse" marionetlikust tegevusest. Niisugused inimesed pärinesid põhiliselt linnakodanluse ja suurmaaomanike hulgast. Juba kodanliku korra ajal puhastasid nad natsionaalsotsialismile teed Eestisse. Okupatsiooni ajal hukkus nende käe läbi tuhandeid inimesi.

Okupatsiooni lõpupäevil asusid „teisele teele" kõik natsionalistlikud grupid, sealhulgas ka niinimetatud „Liikuminė Eesti sõltumatuse eest". Oma möödapääsmatut hukkumist nähes jooksid igat masti natsionalistid fašismi poole üle ja hakkasid selles otsima pääseteed.

---

[65] ЦГАОР СССР, ф. 7021, оп. 97, ед. хр. 881.

1943. aasta oktoobri lõpul, kui Nõukogude armee arendas hoogsat pealetungi, kutsus „Eestimaa kindralkomissar" SA-oobergruppenfüürer Litzmann oma residentsi kodanliku Eesti viimse fašistliku valitsuse peaministri prof. Jüri Uluotsa. Saksamaa välisministri Ribbentropi korraldusel tegi kindralkomissar Uluotsale ettepaneku kokku kutsuda eesti kodanlike tegelaste nõupidamine selleks, et nad pöörduksid elanikkonna poole ühise üleskutsega aktiivselt abistada hitlerlikku Saksamaad Nõukogude Liidu vastases sõjas.

Seniajani olid okupatsioonivõimud asju ajanud ainult Mäe ja Angeluse tüüpi tallalakkujatega, kellest oli moodustatud „Eesti omavalitsus" ja kelle abiga teostati nõukogude patriootide kallal metsikuid arveteõiendamisi. Mäe ja tema kamp aga olid juba jõudnud ära teenida üldsuse sellise viha, et nende kaudu rahva „läbitöötamine" andis väga nigelaid tulemusi. Uluots ja temataolised kodanlikud politikaanid olid end elanikkonna silmis vähem kompromiteerinud, ja okupatsioonivõimud lootsid, et nende abiga õnnestub Eesti territooriumil läbi viia mobilisatsioon verest tühjaks jooksvasse fašistlikku armeesse.

Asjaolu, et okupatsioonivõimud Berliini käsul püüdsid otsida uusi kvislingeid, annab tunnistust sellest, et hitlerlased hakkasid üha rohkem muret tundma oma tagala pärast. Nagu kõikjal mujal, nii tugevnes ka Eestis rahva võitlus okupantide vastu: laienes partisaniliikumine, sagenesid avaliku ja varjatud sabotaaži juhtumid jne.

Uluots ja teised kodanlikud tegelased võtsid okupatsioonivõimude koostööettepaneku hea meelega vastu. Olles koos kodanlusega võimust ilma jäetud, 1940. aasta revolutsiooniga ajaloo prügimäele heidetud, tundsid nad surmaviha töörahva vastu, kes oli Eesti kuulutanud nõukogude vabariigiks ja üksmeelselt pooldanud Eesti NSV astumist Nõukogude Liitu. Kodanlikud natsionalistid tahtsid, et Eestis oleks kapitalistlik kord, ükskõik millises vormis; nad olid nõus isegi parema meelega Eestit nägema Hitleri kanna all kui suveräänse nõukogude vabariigina. Neile oli oluline vaid see, et varakad klassid saaksid taas võimaluse töörahvast ekspluateerida.

Litzmanni käsul Uluotsa poolt kokkukutsutud koosolekust võtsid osa endiste kodanlike erakondade esindajad jt. politikaanid O. Pukk, A. Maurer, J. Kõpp, J. Lattik, J. Klesment, K. Soonpää, J. Sikkar, E. Kant jt. Koosolekut juhatas J. Uluots. Juba sellel esimesel nõupidamisel selgus, et eesti kodanluse need tegelased olid täielikult valmis andma oma panuse võitlusse Nõukogude armee vastu, õigemini — tegema kõik selleks, et tõugata sellesse võitlusse võimalikult palju eesti rahva poegi ja tütreid.

Nähtavasti lootes, et okupatsioonivõimud tegutsevad põhimõttel „käsi peseb kätt", otsustas Uluots otsese võimu juurde pugeda. 1944. aasta veebruaris pöördus ta Litzmanni poole alandliku palvega anda tema rühmitusele kolm kohta marionetlikus „omavalit-

suses": „peadirektori" (s. o. Mäe), „sisedirektori" ja „kohtudirektori" koht. Ülejäänud „direktooriumide" etteotsa pidid jääma endised kvislingid. Seega oli Uluotsa kamp valmis okupante teenima käsikäes nende eesti soost hitlerlastega, kes olid end määrinud kohutavate kuritegudega, oli valmis asuma tähtsatele ametikohtadele okupatsioonirežiimi süsteemis. Kuid Litzmann lükkas selle ettepaneku tagasi, eelistades läbi ajada Himmleri, Rosenbergi ja teiste „reichsleiterite" usaldusalustega, nende poolt ametisse määratud tüüpidega. Gestaapo kohaliku osakonna juht teatas Berliini: „Läbirääkimistel professor Uluotsa ja kindralkomissariaadi juhi vahel ilmnes valmisolek vastastikuseks abistamiseks ja ühiseks võitluseks. Uluots avaldas soovi võtta vastu ametikoht („omavalitsuses". — *L. B.*), kuid kindralkomissari vastus — „jätke doktor Mäe rahule, ta ei ole mitte ainult minu kaastööline, ta on ka minu sõber" — tekitas väga tugeva mulje."[66]

Asjaolu, et Litzmann ei soovinud Mäed Uluotsaga asendada, on seletatav mitte ainult sellega, et Mäe oli hitlerlaste vana agent, kes neile oli korduvalt oma truudust näidanud — ta laskis fašistliku režiimi heaks kõhklemata surma saata sadu ja tuhandeid inimesi. Okupatsioonivõimud lootsid Uluotsa kodanlike natsionalistide gruppi ära kasutada elanikkonna ideoloogiliseks mõjutamiseks; selle missiooniga aga võis see kamp Litzmanni arvates paremini hakkama saada väljaspool rahva poolt vihatud „omavalitsust".

Sellest ebameeldivast intsidendist hoolimata jätkas vana paadunud kodanlik politikaan Uluots lähenemist okupatsioonivõimudele. Ta külastas Eesti julgeolekupolitsei ja SD uut ülemat SS-oobersturmbannfüürer Baatzi ja jõudis sellega „täielikule vastastikusele arusaamisele". Baatz, veendudes Uluotsa „siiruses", andis loa korraldada erakorteris kodanlike natsionalistide koosolek, kus arutati, kuidas saaks kõige paremini kaasa aidata eestlaste mobiliseerimisele fašistlikku armeesse.

Uluots oli valmis nahast välja pugema, selleks et õigustada „kõrget usaldust". Ühel kollaboratsionistide koosolekul ütles ta: „Meile on antud luba koos käia selleks, et tõsta eesti rahva vaimu võitluses bolševike vastu. Me oleme selleks teinud veel väga vähe. Mida me Baatzile oma tegevusest ette kanname?"

Nõukogude-vastased eesti emigrandid püüavad neid Uluotsa aktsioone kujutada kui „ettevalmistust Eesti sõltumatuse taastamiseks". See on täielik väljamõeldis. Uluotsal oli juba tol ajal hästi teada, et saksa fašistid olid väga kaugel mõttest kunagi eesti rahvale omariiklust lubada. Näiteks kui Uluots ühes vestluses Baatziga puudutas Eesti kodanliku riikluse kunagise taastamise võimalikkust, käratas peremees vastuseks: „Ei saa juttugi olla sõltumatu Eesti taastamisest. Saksa okupatsioonivõimude ja nende

[66] Uurimismaterjalid.

poolt kehtestatud institutsioonide autoriteet peab jääma kõikumatuks."

Baatzi loal kutsus Uluots 1944. aasta veebruaris uuesti kokku oma kambameeste nõupidamise. Seal otsustati, et tuleb kõigi jõududega okupatsioonivõimudele kaasa aidata mobilisatsiooni läbiviimisel Eesti territooriumil.

Pärast seda esines Uluots raadios ja ajakirjanduses, kutsudes elanikkonda üles relvastatud võitlusele Nõukogude armee vastu ja toetama kõiki Saksa väejuhatuse korraldusi.

On iseloomulik, et emigratsioonis viibivad kodanlikud natsionalistid ei vaiki sellest kuriteost, vaid isegi uhkeldavad sellega. Häbitult kirjutatakse 1954. aastal Stokholmis väljaantud raamatus „Eesti ajalugu noorsoole": „Juba 1. veebruaril (1944. aastal. — *L. B.*), pärast vastavat nõupidamist Saksa võimudega, kuulutas Eesti Omavalitsuse juht H. Mäe välja aastail 1904—1923 sündinud meeste mobilisatsiooni. Eestile tekkinud seisukorras asus peaminister presidendi ülesannetes (?!) J. Uluots eesti ringkondade (loe: paadunud kodanlike tegelinskite. — *L. B.*) toetusel seda mobilisatsiooni avalikult pooldavale seisukohale. Sellist avalikku seisukohavõtmist soovisid ka okupatsioonivõimud. Uluots kutsus eesti rahvast üles täitma mobilisatsioonikäsku . . . Eesti seadusliku Riigivolikogu (1940. aasta revolutsiooniga minema pühitud Riigivolikogu. — *L. B.*) esimees Otto Pukk sõitis läbi põhjapoolsed maakonnad ja riigikontrolör (jällegi anakronistlik ametinimetus. — *L. B.*) Karl Soonpää lõunapoolsed maakonnad, et kohapealseid tegelasi kaasa tõmmata mobilisatsiooni toetamiseks."[67]

Mobilisatsioon aga edenes väga visalt. 1944. aasta juunis, kui Nõukogude armee juba asus ületama Eesti geograafilisi piire, kogus Uluots oma kambamehed uuesti kokku, et nõu pidada, kuidas intensiivistada elanikkonna hulgas kihutustööd fašistliku sõjamasina toetamise kasuks. Mõni päev pärast nõupidamist esines Uluots Tartu ülikooli aulas kõnega, kus ta tungivalt soovitas igaühele, kes on võimeline relva kandma, minna võitlema bolševike vastu.

Uluotsa ja teiste kodanlike natsionalistide abiga õnnestus okupatsioonivõimudel fašistlikku armeesse värvata teatud hulk kahuriliha, peamiselt poisikeseohtu noormehi. Kuid paljud mobiliseeritud deserteerisid esimesel võimalusel. Kodanlike natsionalistide agitatsiooni tulemused olid üsna haledad. Ühes okupatsioonivõimude järjekordses rapordis Berliini on öeldud:

„Ehkki natsionalistide propaganda taotles seda, et eesti rahvas toetaks sakslaste sõjalisi ja majanduslikke jõupingutusi, edu sellel ei olnud. Eriti ilmnes see ebaedu siis, kui propageeriti eestlaste

---

[67] J. Parijõgi, T. Algma, J. Koit. Eesti ajalugu noorsoole, Stokholm, 1954, lk. 344—345.

otsest osavõttu sõjategevusest Eesti Leegioni koosseisus. Küsimusele, mille nimel on vaja seda osavõttu, ei saanud natsionalistid anda veenvat vastust."

Edasi tunnistatakse otseselt, et okupatsioonivõimude ja kvislingite katsed elanikkonda propagandaga üles kihutada kukkusid läbi: „Ei minevikku pöördumised Saksamaale tänu avaldamise vormis ega viited tulevikku uuele Euroopale mõtlemise vormis või eesti rahva tuleviku tagamise vormis ei andnud tagajärgi. Viimane idee ei avaldanud mõju peaasjalikult sellepärast, et ei õnnestunud küllalt hästi selgitada vastuolu, mis esineb ühelt poolt valitsemises ning majanduses järjest kasvava saksa mõju ja teiselt poolt eesti rahva tuleviku garanteerimise lubaduste vahel."[68]

1944. aasta juulikuus kutsus J. Uluots kokku kirjanikud. Ta teatas neile, et rahva hulgas on süvenenud eitav suhtumine Nõukogude Liidu vastu peetavasse sõjasse ja et sellepärast tuleb tõhustada Nõukogude-vastast propagandat. Uluotsa üleskutsele reageerisid vaid üksikud kirjanikud — August Gailit, Karl August Hindrey ja mõned teised. Ülejäänud ei tahtnud ennast rakendada hitlerlaste teenistusse.

Vastavalt sellele, kuidas fašistlike vägede seisukord rindel kriitilisemaks muutus, Eestis endas aga kasvas vastupanu okupatsioonivõimudele, avaldas Uluotsa kamp üha suuremat närvilisust. Uluots külastas uuesti Baatzi, seejärel kohalikku Saksa merejõudude juhatajat ja maavägede juhatuse kohalikku esindajat, paludes neilt informatsiooni hitlerlaste väejuhatuse kavatsuste kohta: kas rinne jääb püsima või jäetakse Eesti ilma tõsisema vastupanuta maha. Maavägede juhatuse esindaja teatas, et ta on valmis „Eestit kaitsma", merejõudude juhataja tõotas Uluotsale, et ta on „täielikult võimeline tema käsutuses olevate merejõududega tagasi lööma kõik Nõukogude laevastiku katsed tungida välja Soome lahe idaosast". Baatz aga lubas Uluotsale Berliinist välja kaubelda „vastava ametliku avalduse, mis võiks julgustada natsionalistlikke elemente Eestis".

Kuid neid oli üha raskem „julgustada": fašistlikud väed kandsid ühe kaotuse teise järel; 1944. aasta juulikuus vabastas Nõukogude armee Narva linna; partisanivõitlus hitlerlaste poolt okupeeritud Eesti territooriumil omandas enneolematu hoo. Eesti kodanlike natsionalistide hulgas tugevnes veendumus, et Hitler on sõja kaotanud ja et temaga pole mõtet enam siduda oma lootusi kodanliku Eesti riigi taastamiseks.

Selles olukorras kerkis esiplaanile rühm kodanlikke natsionaliste, kes sõja algusest peale orienteerusid fašistliku Saksamaaga vaenujalal olevatele imperialistlikele lääneriikidele, valisid nn. kolmanda tee. Jutt on grupist, mille eesotsas oli eesti kodanluse ühe kunagise juhi ja ideoloogi Jaan Tõnissoni isiklik sekretär

---

[68] Uurimismaterjalid.

Ernst Kull. Sellesse rühma kuulusid professor K. Liidak, ajakirjanik O. Mänd, kirjastaja A. Ekbaum, kodanliku Riigikogu liige J. Sikkar jt., samuti mõned Tartu üliõpilased. Juba 1943. aasta septembris lõi Kull sidemed kodanliku Eesti kunagise saadikuga Soomes Aleksander Varmaga, kes asus Helsingis, ja tema kaudu Rootsis viibivate eesti emigrantlike politikaanidega.

Kulli grupil ei olnud mingit pistmist eesti rahva võitlusega fašistlike okupantide vastu. Nagu Uluotsa kampki, unistas ka Kulli rühm kodanliku Eesti riigi taastamisest, kuid ei sidunud oma lootusi Hitleriga, vaid Inglismaa ja USA-ga. Teatavasti „ei tunnistanud" nende imperialistlike riikide valitsused revolutsioonis sündinud Eesti NSV-d, „ei tunnistanud" Eesti NSV vabatahtlikku ühinemist NSV Liiduga. Ameerika ja Inglise reaktsiooniliste ringkondade Nõukogude-vastane positsioon innustas kodanlikke natsionaliste.

Kulli grupi vaadete ja kavatsuste kohta olid okupatsioonivõimude vastavad asutused teinud Berliini ettekande, kus öeldi muuseas järgmist: „Selle liikumise niidid ulatuvad Soome ja Rootsi, Rootsi kaudu aga Inglismaale. Laialt levitatakse versiooni Inglismaa mõju kasvust pärast seda, kui Saksamaa ja NSV Liit on ennast sõjaga ära kurnanud. See idee on valitseva ladviku (mõeldakse kodanliku Eesti aegseid tegelinskeid. — *L. B.*) rahulolematute liikmete juhtmotiiv. Nad võrdlevad käesolevat poliitilist ja sõjalist olukorda 1918. aasta olukorraga, kui lääneriikide abiga sai võimalikuks Eesti riigi loomine."[69]

1944. aasta märtsikuus, kui sai ilmseks, et hitlerliku Saksamaa kokkuvarisemine on vaid aja küsimus, Kulli grupp aktiviseerus. See aktiviseerumine ei väljendunud okupantidevastase võitluse tugevnemises, vaid elavamas politiseerimises. 23. märtsil 1944 toimus Kulli korteris selle grupi esindajate koosolek. Otsustati luua keskus kõlava nimetusega „Eesti Vabariigi Rahvuskomitee". Sellega asi seks korraks piirduski, sest juba aprillikuus arreteeris julgeolekupolitsei E. Kulli ja osa tema mõttekaaslasi. Mitmed „komitee" liikmed aga jäid vabadusse.

1944. aasta juulikuuni ei avaldanud „rahvuskomitee" mingeid elumärke. Siis aga alustas ta Rootsis emigratsioonis viibivate eesti kodanlike natsionalistide ergutusel uuesti oma tegevust.

Rootsis asuvad emigratsiooni ninamehed alustasid „komitee" tegevuse taaselustumise ümber kärarikast kampaaniat. Sel puhul korraldati Stokholmis vastuvõtt, kus viibis üle viiekümne ajakirjaniku, sealhulgas ka Inglise ja Ameerika ning teiste riikide korrespondendid. Sellel vastuvõtul deklareeriti, et on loodud „rahvuskomitee väliskeskus", mille eesmärgiks kuulutati „komitee" esindamine väljaspool Eestit. „Väliskeskusse" kuulusid endine kodanliku Eesti esindaja Rootsis H. Laretei, tuntud politikaan

---

[69] Uurimismaterjalid.

A. Rei, eespool mainitud A. Varma ja kunagine asunike koondise tegelane R. Penno. Oma kõnes sellel vastuvõtul puhus Laretei igati üles „rahvuskomitee" tähtsust, tituleerides selle „Eesti riikluse kandjaks" jne. Samal ajal ei olnud Eestis kellelgi peale käputäie politikaanide ja saksa julgeolekupolitsei organite midagi teada selle komitee olemasolust.

Kogu see kära „Eesti Vabariigi Rahvuskomitee" ümber oli avalikult Nõukogude-vastase suunaga. Nördimust tekitab see, et samal ajal kui inglise ja ameerika rahvas pidas koos Nõukogudemaa rahvastega rasket heitlust fašismi vastu, ergutasid ja toetasid inglise-ameerika imperialismi reaktsioonilised ringkonnad igati seda räpast Nõukogude-vastast kampaaniat.

„Rahvuskomitee" laialdasel reklaamimisel oli kaugeleulatuv eesmärk: veenda ajakirjandust ja avalikku arvamust, nagu tahaks eesti rahvas pärast hitlerlaste okupatsiooni kadumist mitte nõukogude võimu, vaid kodanlikku korda. See reklaam pidi inglise-ameerika reaktsionääridele andma veel ühe argumendi selleks, et õigustada „Baltimaade sovjetiseerimise mittetunnistamist".

Oma pimedas vihas Nõukogude Liidu vastu kutsusid kodanlik-natsionalistlikud emigrandid lakkamatult üles toetama okupatsioonivõimusid ja fašistlikke vägesid nende võitluses Nõukogude armee vastu. Nende plaan oli järgmine: niikaua kui Saksa fašistlikud väed asuvad Eesti territooriumil ja võitlevad Nõukogude armee vastu, tuleb neid täielikult toetada, sest okupantide minemakihutamine tähendab nõukogude võimu taastamist Eestis.

1944. aasta juulikuus, kui lahingud käisid Narva pärast, toimetati Rootsist Eestisse kahe lendlehe tekstid, et neid elanikkonna hulgas levitada. Lendlehed trükiti „rahvuskomitee" nimel ja suurema kaalu andmiseks nimetati neid „Korralduseks nr. 1" ja „Korralduseks nr. 2". Rahvalt nõuti okupantide poolt väljakuulutatud mobilisatsiooni toetamist. Nendel isikutel, kes olid mobilisatsioonist kõrvale hoidunud, soovitati otsekohe ilmuda värbamispunktidesse. Talupoegadel kästi anda vili okupatsioonivõimudele.

„Korralduses nr. 2" andsid kodanlikud natsionalistid käsu alustada relvastatud jõukude loomist, kelle ülesandeks pidi saama diversioon ja terror pärast Eesti vabastamist Nõukogude armee poolt. Lendlehes oli öeldud: „Kes ei jõua evakueeruda, varjaku end bolshevike eest! Organiseerige bolshevike seljataga metsavendade salku ja looge side Eesti omakaitsega ja väeosadega!" Marionetliku „omavalitsuse" ametnikele soovitati: „Evakueerimisel võtke kaasa kõik tähtsad nimestikud ja muud väärtuslikud dokumendid, või kui see Teil pole võimalik, peitke need või hävitage, nii et need ei satuks vaenlase kätte."

Nii püüdsid kodanlikud natsionalistid anda seljatagant lööki Nõukogude armeele, kes pidas lahinguid eesti rahva vabastamiseks fašistlike okupantide hirmsast ikkest. Hitlerlastel mitte midagi muud vaja polnudki. Järjekordses ettekandes Berliini 1944.

aasta augustis märkisid nad tunnustavalt kodanlike natsionalistide seisukohta ja tegevust Eesti lahingute ajal. Nad informeerisid Berliini kodanlike natsionalistide seisukohtadest: „Iga mees Eestis peab jääma kohale ja haarama relva. Soome põgenemine on reetmine. Sidemed kindralkomissariaadiga lükati esialgu kõrvale, kuid pärast peeti kõige paremaks tegutseda koos Saksa sõjajõududega."

Seejärel mindi veelgi raskemale roimale. 1944. aasta augustis, kui Nõukogude väed vabastasid Eesti NSV kaguosa, saabus „rahvuskomitee" väliskeskuse mahitusel Soomest Eestisse kaks eesti pataljoni, mis olid seal formeeritud hitlerliku okupatsiooni alt põgenenud noormeestest. Kokku saabus umbes 1700 meest. Pataljonid paisati pealetungivate Nõukogude vägede vastu.

Väliskeskus andis korralduse laiendada „rahvuskomitee" koosseisu, et see täielikumalt esindaks kogu kodanliku kontrrevolutsiooni kirjut leeri. „Rahvuskomitee" uuteks liikmeteks said kodanliku vabariigi aktiivne tegelane O. Tief, endine vabrikuomanik R. Övel, endine riigikoguliige J. Kaarlimäe jt. Augustikuus hakkas O. Tief „komitee" esimeheks.

Uluots vormiliselt „komiteesse" ei kuulunud, kuid oli selle tegevusega täielikult kursis, pidas sidet väliskeskusega ja oli selle tegevusest ning kavatsustest informeeritud. 1944. aasta augustikuus oli Uluotsa kildkond veendunud Hitlerile tehtud panuse lootusetuses. Kõik kodanlike natsionalistide rühmitused peale okupantidega täielikult kokkukasvanud H. Mäe kamba jõudsid ühisele seisukohale, et ainukeseks lootuseks jääb Inglismaa ja Ameerika Ühendriikide „abi".

Samal ajal, 1944. aasta augustikuus nõudis väliskeskus „rahvuskomitee" asemele illegaalse „Eesti vabariigi valitsuse" loomist. See oli reeturite viimne panus.

Et anda „valitsusele" seaduslikkuse ja järjekestvuse värvingut, pidi selle etteotsa asuma kodanliku vabariigi viimne peaminister Uluots. Kodanliku Eesti põhiseaduse järgi oli peaminister presidendi asetäitja ja tal oli õigus presidendi äraoleku korral uut valitsust moodustada. Kõik see nägi välja väga idülliline, kuid isehakanud „võimumehed" ei tahtnud kuidagi aru saada faktist, et 1940. aasta suve revolutsioonilised sündmused olid kodanliku Eesti vabariigi põhiseaduse paberilipakaks muutnud, et eesti rahva absoluutne enamus tahtis tagasi saada nõukogude võimu, oma nõukogude vabariiki, mitte aga Uluotsa ja tema kildkonna poolt pakutavat härrasriiki.

Pannes vana politikaani Uluotsa illegaalse „valitsuse" etteotsa, lootsid kodanlikud natsionalistid, et see kergendab Inglise-Ameerika valitsevatel ringkondadel selle valitsuse toetamist, sest sellega sai võimalikuks viidata „seaduslikkusele", „järjekestvusele" jne. Väliskeskus andis Eestis asunud „rahvuskomitee" liikmetele mõista, et Eesti territooriumil kodanliku „valitsuse" loomise mõte

leiab poolehoidu Inglismaa ja USA valitsevate ringkondade hulgas.

Mida kodanlikud natsionalistid oma „valitsuse" moodustamisega lootsid saavutada? Neile pidi ju selge olema, et eesti töörahvas mitte selleks ei heitnud 1940. aastal minema ekspluataatorite võimu, et 1944. aastal neil uuesti aidata oma turjale ronida. Nad ei saanud ju ka tõsise sõjalise jõuna arvestada Soomest tulnud pataljone ega teisi kiiruga kokkuklopsitud relvastatud jõuke.

Eesti kodanlike politikaanide viimseks panuseks oli suur avantüür. Neil oli kaks varianti, kuidas ennast uuesti Eestimaal võimu juurde upitada, kusjuures mõlemal juhul oli ainukeseks lootuseks Inglismaa ja USA abi ning toetus. Esimene variant seisis selles, et soodsal hetkel kuulutada Tallinnas välja Eesti kodanliku vabariigi taastamine ja seada Nõukogude Liit sündinud fakti ette. Avantüristid lootsid, et Inglismaa ja USA avaldavad nende jaoks soodsat diplomaatilist survet Nõukogude Liidule, ja (issanda teed on ju imelikud) võib-olla õnnestub püsima jääda . . .

Teine variant on kopeeritud 1918. aasta veebruarikuu sündmustest: kui keiserliku Saksamaa väed lähenesid Tallinnale, kiirustasid kodanlikud tegelinskid Toompeale ja kuulutasid välja kodanliku Eesti vabariigi. Ehkki see riik eksisteeris seekord vaid mõne tunni, tuginesid kodanlikud politikaanid sellele aktile oma läbirääkimistes USA, Inglismaa ja Prantsusmaa valitsustega, kuulutades enese „Eesti riikluse kandjateks".

1944. aastal tahtsid nad seda trikki korrata: kuigi näis tõenäolisena, et varsti tuleb jalga lasta, kuulutada ometi kas või hetkekski välja kodanlik Eesti vabariik, et hiljem emigratsioonis sellega spekuleerida, ära kasutada seda fakti ühelt poolt oma Nõukogude-vastases propagandas ja teiselt poolt selleks, et manguda välja imperialistlike riikide valitsevate ringkondade toetus.

1944. aasta augustis, kui Eesti NSV territooriumil, Võru linnas, juba tegutses Eesti töörahva seaduslik valitsus, asus Uluots hitlerlaste vaikival nõusolekul oma „valitsust" moodustama ja „ministreid" valima. Kes sellesse valitsusse pidid siis saama? Endised kodanlikud tegelased, ettevõtete omanikud jne. „Ülemjuhataja" kohale nähti ette kolonel J. Maide, omaaegse „Kaitseliidu" üks juhte, kes fašistliku okupatsiooni ajal „omakaitse" ülema asetäitjana kuulsaks sai julma arveteõiendamisega nõukogude patriootide kallal. „Peaministri asetäitjaks" pidi saama ülalmainitud Otto Tief.

Sel ajal kui käis kauplemine ministriportfellide pärast, algas Nõukogude armee suur pealetung Eestis paiknevatele fašistlikele vägedele. Meie väed, nende hulgas Eesti Rahvuskorpus, ületasid 17. septembril Emajõe ja lähenesid hoogsalt Tallinnale. Uluots kiirustas . . .

„18. septembril 1944," teatas hiljem „rahvuskomitee" esimees ja „peaministri asetäitja" O. Tief, „tuli minu juurde Uluots,

andis deklaratsiooni teksti ja ütles: „Aeg on käes. Sakslased taganevad Eestist. Koguge valitsuse liikmed kokku ja asuge tegevusse." 19. septembril kutsusin valitsuse liikmed kokku ja lugesin neile deklaratsiooni teksti ette. Selle aluseks oli väliskeskuse kiri. Deklaratsioonis kuulutati, et Eesti seaduslik valitsus on asunud täitma oma kohustusi, millega seoses põrandaalune rahvuskomitee lõpetab oma tegevuse. Deklaratsioon sisaldas Nõukogude-vastaseid kallaletunge."[70]

„Valitsus" tegi ühele oma liikmele ülesandeks deklaratsioon paljundada ja see 21. septembril avaldada. Seejärel oli neil kavas raadio teel pöörduda abipalvega USA ja Inglismaa valitsuse poole. Trükiti ära Uluotsa „käskkirjad" „ministrite" kohalemääramise kohta. Kuid deklaratsiooni ja „käskkirjade" avaldamine neil tegelinskitel korda ei läinud. Nende plaanidele tõmbas sündmuste kiire käik kriipsu peale.

„21. septembril, päev enne Nõukogude vägede Tallinna jõudmist," seletas Tief, „me kõik põgenesime Tallinnast, lootes välismaale pääseda. Sealjuures andsin ma rahandusminister Pärtelpojale korralduse valitsuse evakueerimise kulude katteks pangast kaasa võtta Nõukogude raha, mida ka tehti. Täpset summat, mis pangast võeti, ma ei mäleta, kuid see ületas 900 000 rubla."[71]

Seega oli selle „valitsuse" esimeseks ja viimaseks nimetamisväärseks sammuks raha varastamine . . .

22. septembril vabastasid Nõukogude väed Tallinna. Nõukogude Eesti pealinna sissemarssinud vägede hulgas oli ka Eesti Rahvukorpus, kelle sõjamehed heiskasid Pika Hermani tippu punalipu. Surnult sündinud kodanliku „valitsuse" liikmed peale Uluotsa ja mõne teise võeti kinni. Uluotsal läks korda Rootsi pageda, kus ta varsti suri.

Reeturite viimne kaart oli löödud. Ja teisiti see ei saanudki olla: eesti töörahvas näitas 1940. aasta revolutsiooniga selgesti kogu maailmale, et ta on jäädavalt oma saatuse sidunud sotsialismi ja kommunismiga, Nõukogude rahvaste vennaliku perega. Ajalooratast ei saa tagurpidi pöörata. Eesti töörahvas vaatab kindlalt tulevikku, hoolimata sellest, et ühel või teisel „vaba maailma" maal leidub veel kunagise eesti kodanluse riismeid, kes „vanu häid aegu" taga nutavad.

---

[70] Uurimismaterjalid.
[71] Sealsamas.

# EESTI KODANLIKE NATSIONALISTIDE KURITEOD INIMSUSE VASTU

## 1. FAŠISTLIK RASSITEOORIA JA KURITEOD INIMSUSE VASTU

Hitlerlaste ennekuulmatute kuritegude aluseks on inimvihkajalik rassiteooria, mis jutlustab aaria rassi üleolekust kõikidest teistest „alamatest" rassidest ja pidi õigustama saksa fašismi püüdlusi maailmavalitsemisele. Selle teooria järgi peavad sakslased olema valitsejad, kõik teised rahvad aga muutuma kas nende orjadeks või hävitatama.

Hitler rääkis küünilise avameelsusega: „Ma ei tunnista kunagi teiste rahvaste võrdsust saksa rahvaga. Meie missioon seisab selles, et allutada teised rahvad. Saksa rahvas on kutsutud selleks, et anda maailmale uus valitsejate klass... Meie ees seisab ülesanne vähendada võõrast elanikkonda ning metoodiliselt aidata kaasa saksa elanikkonna arvu kasvule... Kes võib vaidlustada minu õigust hävitada miljoneid alamatest rassidest, kes paljunevad nagu putukad."[1]

Juba ammu enne sõda rääkisid natslikud liidrid avalikult nn. mittetäisväärtuslike elanikkonna rassigruppide hävitamise põhjalikult väljatöötatud programmist. Seejuures tuginesid nad imperialismi inimvihkajalikule filosoofiale, mida kõige avameelsemalt oli jutlustanud F. Nietzsche.

Viimane ülistas valitsemistahet kui „tõelise" inimese parimat omadust, õigust ja kõlblust aga pidas ta nõrkade leiutiseks, mis ei ole kohustuslik tugevatele. Oma „üliinimest" nägi Nietzsche piiramatute õigustega isandana, kes ei tunnista mingit õigust, mis kaitseb nõrku, vaid ainult enda „mina" ning teostab enda valitsemistahet.[2] Ei keegi muu kui Nietzsche kirjutas: „Teie räägite, et üllas eesmärk õilistab sõda? Mina aga räägin teile, et hea sõda õilistab eesmärki."[3]

---

[1] И. Гольдштейн. Расовая политика германского фашизма. — «Мировое хозяйство и мировая политика», 1942, № 11—12, стр. 36 и 37.

[2] Friedrich Nietzsche. Nõnda kõneles Zarathustra. Tallinn, 1936.

[3] Что ненавистно нам в германцах? — «Заря», 1915, № 16, стр. 3.

Meenutame muide, et Nietzsche filosoofia etendas üldse tähtsat osa hitlerliku ideoloogia väljakujundamisel.

Fašistide rassiteooria oli formuleeritud juba enne nende võimuletulekut Hitleri raamatus „Mein Kampf", fašistliku partei põhikirjas ja paljudes juhtivate fašistlike tegelaste kõnedes.

NSDAP programmi neljandas punktis öeldi: „Riigikodanikuks võib olla ainult see, kes kuulub rassi. Rassi kuulub ainult see, kelle soontes voolab germaani veri, olenemata usust."

Oma teooria rakendamist alustasid hitlerlased Saksamaa enda elanikkonna kallal kohe pärast võimuletulekut, kasutades selleks mitmesuguseid meetodeid ning tuginedes Hitleri valitsuse seadusandlikele aktidele ja korraldustele. 7. aprillil 1933 vastuvõetud seaduse „Professionaalse tisiviilteenistuse sisseseadmise kohta" § 3 järgi kuulusid mitteaarialikku päritolu ametiisikud vallandamisele. Siseministeeriumi korralduse teine jagu sama aasta 12. aprillist reglementeeris pärilikkuse küsimusi. Selles märgitakse: „Mitteaarialane on see, kes pärineb mitteaarialastest vanematest, vanaisast ja vanaemast, eriti aga juutidest. On küllaldane, kui üks vanematest, vanaisa või vanaema ei ole aarialane."[4] Sama ministeeriumi korraldusega 30. juunist 1933 tehti ettepanek ametnike määramisel nõuda tõendeid nende abikaasade aaria rassi kuuluvuse kohta.

Teiste rassistlike seaduste põhjal tuli ametist tagandada kõik arstid, advokaadid, õpetajad, professorid ning õppejõud, kes ei kuulunud aaria rassi. Sellisteks seadusteks olid näiteks 1933. aasta 10. aprilli seadus advokatuuris töötamise lubamise kohta, sama aasta 26. aprilli seadus saksa koolide ja ülikoolide „risustatuse" kohta võõraste elementidega ja teised.

Rassistlik seadusandlus võimaldas ka maa äravõtmist mitteaarialastelt. 1933. aasta mais võttis Hitleri valitsus vastu seaduse, mille järgi võis talumajandi pärida vaid isik, kelle soontes voolab saksa veri.[5]

Nõndanimetatud Nürnbergi seadustega 15. septembrist 1933 võeti juutidelt saksa kodakondsus.

15. septembril 1936 kehtestati julm seadus „Saksa vere ja saksa au kaitse kohta", mille § 1 keelas abielud juutide ja saksa alamate vahel, kelles voolab sakslaste või saksa hõimlaste veri. Sama seaduse § 5 alusel karistati selle keelu rikkujaid sunnitööga.[6]

Rassistlikke seadusi aitas ellu viia fašistlik ajakirjandus, mis avalikult kutsus üles juudi rahva hävitamisele.

Sama eesmärki teenis ka Saksamaal elavatele juutidele 1938. aasta novembris määratud kollektiivne trahv 1 miljard riigimarka.

---

[4] Конрад Гейден. История германского фашизма. И. Л., 1935, стр. 365 и 366.

[5] А. Леонтьев. Кто такие «национал-социалисты». Архангельск, 1942, стр. 21.

[6] Н. Н. Волков. Скопчество и стерилизация. И. Л., 1937, стр. 124.

Rassistlik-pogrommilist poliitikat rakendasid hitlerlikud võimud peale Saksamaa ka vallutatud territooriumidel. Ja mida rohkem Saksa sõjamasin riike vallutas ning natside täielikule võimule allutas, seda enam muutus nende maade elanikkond hitlerlaste hävitusprogrammi objektiks.

Hitlerlaste rassiteooria oli paljude miljonite inimeste hävitamise „teoreetiliseks põhjenduseks". Paljude hitlerliku Saksamaa ülemvõimu alla sattunud rahvaste saatus sõltus rassilise mittetäituslikkuse astmestikust, mille olid välja töötanud aarialastest teoreetikud.

„On vaja," kuulutas Hitler, „igasuguste vahenditega saavutada seda, et maailma vallutaksid sakslased. Kui meie tahame luua suurt Saksa Impeeriumi, peame eelkõige lahti saama slaavi rahvastest: venelastest, poolakatest, tšehhidest, slovakkidest, bulgaarlastest, ukrainlastest ja valgevenelastest, nad hävitama. Ei ole mingit põhjust seda mitte teha."[7]

Eriti julmalt viisid hitlerlased oma kuritegelikku rassiteooriat ellu Nõukogude Liidu okupeeritud territooriumil.

„Üle kümne aasta valitses Euroopas fašistliku diktatuuri masendav õhkkond," ütles A. N. Kossõgin 1965. aasta 8. mail peetud kõnes võidupäeva auks. „Olles upitanud võimule Hitleri, taotles Saksa imperialism maailmavalitsemist. Selle nimel kuulutas fašism välja ühe rahva rassilise üleoleku teistest rahvastest. Ta kujutas endast suurimat pahet kogu inimkonnale, ähvardades teda tõugata barbaarsusse ja orjusesse. Sõda hitlerismi vastu oli eriline sõda: progressi jõud võitlesid paadunud reaktsiooni vastu ja kaitsesid rahvaid, keda ähvardas ikestamine, paljudel juhtudel aga füüsiline hävitamine."[8]

Tavalistes kantseleilikes ettekannetes ja üldise informatsiooni hulgas, mis räägivad sündmustest okupeeritud aladel, leidub teateid sellest, et ainuüksi 1941. aastal tapeti Valgevenes 55 000 juuti, Simferoopoli oblastis 54 596, Dnepropetrovski oblastis 10 000, Tšernigovis peaaegu niisama palju, Minski rajoonis 16 964, Nikolajevis 5000 ja palju, palju tuhandeid teistes linnades.[9] Juudid hävitati igal pool peaaegu täielikult.

Suurel hulgal hävitati venelasi, valgevenelasi, ukrainlasi ja teisi rahvusi, nii mehi kui ka naisi, rauku ja lapsi.

Leningradi, Lvovi, Smolenski, Kiievi ja Odessa oblastis lasti hitlerlaste poolt mittetäielikel andmetel maha, poodi üles või piinati surnuks üle pooleteise miljoni inimese. Riia ümbruses tapsid natsid 50 000 rahulikku elanikku. Babji-Jaris, Kiievi lähistel aga hävitasid sakslased ainult ühe päevaga 130 000 inimest.

---

[7] И. Н. Андрюхин. Геноцид — тягчайшее преступление против человечества, Москва, 1961, стр. 61.

[8] «Известия», 8 Мая 1965 г.

[9] 6 миллионов обвиняют. Иерусалим, 1961, стр. 101.

Eesti, Läti ja Leedu NSV territooriumil tapeti okupatsiooniajal üle 987 000 inimese, Krimmis viidi üle 144 000 Nõukogude kodaniku praamidel merele ja uputati. Krasnodari krais surmati üle seitsme tuhande inimese eriautodes, nn. hingevõtjates.[10]

Hitlerlaste kuritegude loetelu, mida nad sooritasid Nõukogude Liidu ja teiste fašistliku agressiooni ohvriks langenud rahvaste vastu on lõputu, kuid ka eespool toodud faktid annavad küllaldase ettekujutuse fašistide kuritegude erandlikkusest, nende suunatusest tervete rahvaste ja rahvuste hävitamisele.

Piirdugem eespool esitatud näidetega, mis küllaldase selgusega demonstreerivad inimvihkajaliku rassiteooria otsesesid tagajärgi ning seda, et see teooria oli natsionaalsotsialistide maailmavalitsemise kindlustamise ja teiste rahvaste orjastamise teenistuses.

## INIMSUSE VASTU SUUNATUD KURITEGUDE MÕISTE

Enne kui asuda analüüsima niisugust kuriteo liiki, nagu seda on kuriteod inimsuse vastu, samuti üksikuid elemente, mis moodustavad selle kuriteo koosseisu, peatugem mõningatel üldise iseloomuga küsimustel.

Teatavasti oli rahu vastu suunatud ja sõjaliste kuritegude mõiste välja kujunenud juba ammu enne Teist maailmasõda.[11] Hitlerivastasesse koalitsiooni kuulunud liitlased arendasid edasi Genfi ja Haagi konventsiooni põhimõtteid ning lõid nende baasil ja Teise maailmasõja praktikat arvestades rahvusvahelise kriminaalõiguse normid, mis käsitlevad vastutust kuritegude eest rahu vastu ning sõjaliste kuritegude eest.

Kui nende normide loomise ajal võis rääkida eeskujude olemasolust ja viidata nende normide kehtestamise aluseks olnud õiguslikele ideedele, siis hoopis teine lugu on rahvusvaheliste deliktidega, mida nimetatakse kuritegudeks inimsuse vastu.

Kui kuritegelik agressioon ja kuritegelik sõjaseaduste rikkumine olid inimkonnale juba ammust ajast tuntud ja nende vastu oli sageli välja astutud, siis inimsuse vastu suunatud kuriteod ja nende aluseks olnud inimvihkajalik teooria olid enne fašistliku süsteemi tekkimist maailmale tundmatud. Need ennekuulmatud fašistlikud kuriteod dikteerisidki vajaduse kehtestada uued õigusnormid, mis käsitleksid vastutust kuritegude eest inimsuse vastu.

Otsustav osa õigusnormide väljatöötamisel, mis fikseerivad hitlerlaste vastutuse kuritegude eest inimsuse vastu, kuulub Nõukogude Liidule. Fašistlike vallutajate kuritegevust ja vastutust selle

[10] И. Н. Андрюхин. Геноцид — тягчайшее преступление против человечества. Москва, 1961, стр. 65.

[11] И. Я. Рапопорт. К вопросу об ответственности за преступления против человечества. — «Вестник Ленинградского университета», 1965, № 5, стр. 77.

eest käsitletakse Nõukogude valitsuse 1941. aasta 4. detsembri deklaratsioonis, NSV Liidu välisasjade rahvakomissari 1941. aasta 25. novembri ja 1942. aasta 27. aprilli noodis, Nõukogude valitsuse 1942. aasta 14. oktoobri avalduses, NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 1943. aasta 19. aprilli seadluses ja teistes Nõukogude valitsuse aktides.

Inimsuse vastu suunatud kuritegude määratlemise sõjajärgsetel aastatel ei tinginud üksnes vajadus anda vastav hinnang neile koletislikele kuritegudele, mida saksa fašistlikud anastajad olid sooritanud, vaid ka rahvaste püüe vältida tulevikus taoliste kuritegude võimalikkust.

Juba sõja ajal püüti määratleda fašistide kuritegude mõistet, milleks Londonis loodi vastav komisjon — London International Assembly (LIA).

See komisjon eristas neli gruppi rahvusvahelisi kuritegusid:

a) agressiivse sõja ettevalmistamine ja pidamine, samuti iga liiki agressiooniaktid;

b) sõjapidamise seaduste ja -tavade rikkumine;

c) nii omal maal kui ka väljaspool selle piire sooritatud kuriteod, mille eesmärgiks on rassi, rahva või poliitilise partei hävitamine ja

d) kuriteod, mis on sooritatud pärast sõjategevuse lõppemist eesmärgil takistada rahu taastamist (terrorism jne.).

Londoni komisjon ühendas kõik need neli gruppi ühte mõistesse „sõjalised kuriteod" ja andis neile järgmise definitsiooni: „Sõjalisteks kuritegudeks tuleb pidada igasugust jämedat seaduse rikkumist ja tsiviliseeritud rahvaste poolt tunnustatud kriminaalõiguse põhiprintsiipidest üleastumist, kui see on toime pandud sõjaajal, on seotud sõja ettevalmistamise või pidamisega või sooritatud eesmärgil takistada rahu taastamist."[12]

Seda definitsiooni järgides kandsid mõnede riikide sisemised seadusandlikud aktid „sõjaliste kuritegude" hulka kõik kuriteod, mida vaenlane oli sõja ajal sooritanud. Nii käsitatakse Prantsuse 1944. aasta 28. augusti ordonansis „sõjaliste kuritegudena" kõiki neid raskeid kuritegusid, mida vaenulike maade kodanikud või nende agendid pärast vaenuliku tegevuse algust on sooritanud.

Nii koondusid kõik fašistlike anastajate roimad ühte mõistesse „sõjalised kuriteod".

Sammuks edasi fašistlike kuritegude klassifikatsioonis kujunes rahvusvahelise sõjatribunali statuut, mis võeti vastu 1945. aastal. Selle järgi jagunevad hitlerlaste kuriteod kolme gruppi:

a) kuriteod rahu vastu: kallaletungi planeerimine ja ettevalmistamine ning agressiivse sõja vallapäästmine ja pidamine, samuti sõjapidamine, millega seoses rikutakse rahvusvahelisi

---

[12] The Punishment of War Criminals. Recommendations of the LIA. London, 1945.

lepinguid või kokkuleppeid ning osavõtt sõja planeerimisest või vandenõust, mis on suunatud ükskõik milliste ülaltoodud tegude sooritamisele;

b) sõjalised kuriteod, nagu sõjapidamise seaduste ja tavade rikkumine; tsiviilelanike tapmine, piinamine või orjusesse viimine okupeeritud territooriumil; sõjavangide või merel viibivate isikute tapmine ja piinamine; pantvangide tapmine; isikliku või ühiskondliku vara röövimine; linnade või külade mõttetu hävitamine; purustamised, mida ei tingi sõjalised vajadused ja teised kuriteod;

c) kuriteod inimsuse vastu: tsiviilelanike tapmine, hävitamine, orjastamine ja teised julmused, mis on sooritatud enne sõda või sõja ajal, samuti poliitiline, rassiline või usuline tagakiusamine kuritegude sooritamise eesmärgil või ükskõik millised kuriteod, mis alluvad tribunali jurisdiktsioonile, sõltumata sellest, kas nende kuritegudega rikuti selle maa õigusi, kus nad sooritati, või mitte.[13]

Aasta pärast võeti see klassifikatsioon peaaegu sõna-sõnalt üle 1946. aastal Tokios avaldatud Kaug-Ida Rahvusvahelise Sõjatribunali statuuti. Samad seisukohad on täielikult väljendatud ka Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni otsustes. ÜRO 1946. aasta 13. veebruari ja 11. detsembri ning 1947. aasta 31. oktoobri resolutsioonis tunnistatakse need kuritegudeks ja räägitakse peamiselt kurjategijate väljaandmisest ja karistamisest.

Rahvusvaheliste sõjatribunalide statuutides fikseeritud inimsuse vastu suunatud kuritegude õiguslikud normid räägivad palju ohtlikematest roimadest kui need, mis on juba ammu karistatavaks tunnistatud riigisisestes kriminaalõiguslikes sätetes. Kui mingi maa kriminaalseaduse järgi peetakse inimese tapmist kuriteoks, siis paljude inimeste tapmist tuleb samuti kuriteoks pidada. Seda enam aga tuleb karistatavaks tunnistada paljude kodanike, tervete inimgruppide, rahvaste ja rahvuste hävitamine.

Seda liiki rahvusvaheliste kuritegudega seotud küsimused on eriti aktuaalsed, kuna Ameerika Ühendriikide — kaasaegse agressiooni kantsi — teatavad ringkonnad järjest avalikumalt diskrimineerivad värvilisi rasse, jutlustavad üha pealetungivamalt fašistlikku inimvihkajalikku rassiteooriat.[14]

Rassistlikud ideed on eriti võõrad paljurahvuselise Nõukogude Liidu kodanikele, kes on harjunud võrdsuse ja üheõiguslusega ning sellega, et väikerahvaste kultuuri ja iseseisvuse arenguks on loodud võrdsed tingimused suurtega. Seda suurem vastutus lasub Nõukogude juristidel vaadeldava rahvusvaheliste kuritegude liigiga seotud küsimuste uurimisel.

Esimesel pilgul võib näida, et kuriteod inimsuse vastu ei erine

---

[13] Нюрнбергский процесс. Том I. Москва, 1957, стр. 67.

[14] Мы обвиняем в геноциде. Москва, 1952; Стетсон Кеннеди, Путеводитель по расистской Америке. Москва, 1955; M. Konvitz. The Constitution and Civil Rights. New York, 1947; Расовая проблема и общество. Москва, 1957.

millegi poolest kuritegudest rahu vastu ja sõjalistest kuritegudest, mis on samuti fikseeritud nii Nürnbergi kui ka Tokio sõjatribunali statuudis. Ka 1907. aastal vastuvõetud Haagi konventsiooni § 46 sisaldab sätte tsiviilelanikkonna kaitsest, mis oli kohustuslik okupatsioonivägedele ning pidi tagama okupeeritud maa elanikkonna au, vabaduse, elu, perekonna- ja omandiõiguse puutumatuse. Kuid kuritegusid inimsuse vastu ei saa samastada nende deliktidega, samuti teiste rahvusvaheliste kuritegudega.

Vastavalt eespool mainitud normidele, mis käsitlevad kuritegusid inimsuse vastu, väljendusid need kuriteod poliitilises agressioonis või sõja ajal sooritatud terves kuritegude süsteemis, nagu ettekavatsetud tapmised, orjastamised ja teised ebainimlikud aktid elanikkonna religioossete, rahvuslike, poliitiliste jt. püsivate gruppide kallal.

Teiseks iseärasuseks, mis kuritegusid inimsuse vastu eraldab kuritegudest rahu vastu ja sõjalistest kuritegudest, on see, et inimsuse vastu suunatud kuriteod haaravad ka neid ülalmainitud kuritegusid, mida ei sooritatud mitte ainult sõja ajal, vaid ka enne sõda, ja mille ohvriks ei langenud mitte ainult tsiviilelanikud okupeeritud territooriumil, vaid ka Saksamaa enda elanikud.

Niisugused on selle uue, varem mitte üheski seadusandlikus aktis sisalduva kuriteo mõiste iseärasused.

Juba varem kerkis ja ka tänapäeval kerkib puhuti küsimus põhimõtte *nullum crimen, nulla poena sine lege* kohaldamisest sõjaroimarite kohta, kuna mõiste viimaste karistatavusest sai formaalse jõu ja sanktsioneeriti alles pärast nende kuritegude sooritamist.

Sellele tuleb aga täie kindlusega vastata, et uute, inimsuse vastu toimepandud kuritegusid käsitlevate normide sissetoomine ei tähenda mingil määral kõrvalekaldumist kõnesolevast põhimõttest, rääkimata sellest, et oleks ilmselt ebaõige argumenteerida selle põhimõttega, mis sündis võitluses absolutismi omavoli vastu, fašistlike kurjategijate karistamatust. Juba tapmine ja julmused iseenesest on vastuolus rahvusvaheliste konventsioonidega üldse ja 1907. aasta Haagi konventsiooni 46 paragrahviga eriti, nad on vastuolus ka sõjapidamise seaduste ja tavadega ning kriminaalõiguse üldiste põhimõtetega ja sisemiste kriminaalõiguslike seadustega nendel maadel, kus kuriteod sooritati. Niisugusel puhul saab vaevalt rääkida põhimõttest *nullum crimen, nulla poena sine lege* kõrvalekaldumisest.

Iga üksikisiku kui poliitilise, rassilise või rahvusgrupi esindaja vastu suunatud kuritegelik akt on ebaseaduslik ja vastuolus Haagi konventsiooniga. Kuna aga juba ühe juudi, poolaka või poliitilise vaenlase tapmine on kuritegu, siis seda suurem kuritegu on kõigi või paljude juutide, poolakate või poliitiliste vaenlaste hävitamine. Kuritegelik kavatsus hävitada kõik ühe või teise rahvuse, rassi või poliitilise grupi esindajad räägib erilisest, oma raskuselt

võrreldamatust kuriteost, mis ohustab kõige elementaarsemaid kaasaja inimkonna tsivilisatsiooni aluseid.

Samal ajal annab taoliste kuritegude esinemine tunnistust nende kuritegude süsteemi olemasolust.

Oma teoses „Rahu kaitsmine ja võitlus inimkonna vastu suunatud kuritegudega"[15] on A. Trainin kogu kuritegude grupi inimsuse vastu ühendanud üheks mõisteks „genotsiid".

See Trainini seisukoht kutsub esile vastuväiteid, samuti kui tema poolt selles teoses antud inimsuse vastu suunatud kuritegude klassifikatsioongi. Ta väidab: „Ning lõpuks moodustab inimsuse vastu suunatud kuritegude kolmanda grupi igasugune rünne, mille eesmärgiks on tervete elanike gruppide füüsiline hävitamine, lähtudes rassilistest, rahvuslikest ja usulistest tunnustest, mis on ühendatud ühesse mõistesse „genotsiid".

Niisiis, võib märkida järgmist inimkonna vastu suunatud kuritegude süsteemi, mis kujutab enesest rünnet tema eksisteerimise alustele ja progressiivsele arengule:

1) kuriteod rahvaste rahuliku kooseksisteerimise aluste vastu;
2) kuriteod sõjapidamise seaduste ning tavade vastu ja
3) kuriteod rahvaste füüsilise eksisteerimise aluste vastu — „genotsiid".[16]

Genotsiidi all mõistetakse teatavasti elanike massilist hävitamist rahvuslikel, rassilistel, usulistel või muudel põhjustel. Need kuriteod on orgaaniliselt seotud fašismiga ja tema rassiteooriaga, mis jutlustab rassilist ja rahvuslikku vaenu, nn. kõrgemate rasside ülemvõimu ja „alamate" rasside hävitamise vajadust.

Teises maailmasõjas võtsid hitlerlike timukate poolt sooritatud genotsiidsed kuriteod tohutu ulatuse. Kahtlemata kuuluvad kõik need roimad inimsuse vastu suunatud kuritegude koosseisu, kuid määratleda kuritegusid inimsuse vastu vaid ühe mõistega „genotsiid", nagu seda teeb A. Trainin, oleks ebaõige. Inimsuse vastu suunatud kuritegude koosseisu objektiivse küljena võib vaadelda ka teisi kuritegelikke käitumisi nagu tapmine, hävitamine, orjastamine, asumisele saatmine ja muud julmused, mida sooritatakse poliitilistel motiividel oma ideeliste vaenlaste kallal. Neil aga ei ole midagi ühist genotsiidiga, mis on suunatud rahva, mitte aga üksikute poliitiliste gruppide hävitamisele. Genotsiidi objektide ring on alati piiratud rahvusega. See nähtub juba ka sõnast „genotsiid", mis on moodustatud kreekakeelsest sõnast *genos* (sugu) ja ladinakeelsest *caedere* (tapma).

Kui ühendada genotsiidi alla kõik inimsuse vastu suunatud kuriteod, tekib uus probleem: kuhu peaks kuuluma hitlerlaste arveteõiendamine oma ideeliste vaenlastega, nende hulgas ka Saksamaa

---

[15] А. Н. Трайнин. Защита мира и борьба с преступлениями против человечества. Москва, 1956.

[16] Sealsamas.

enda kodanikega, kes kuulusid teatavatesse poliitilistesse rühmitustesse. On selge, et need kuriteod ei saa kuuluda rahu vastu suunatud, samuti sõjaliste kuritegude hulka ning neid tuleb pidada inimsuse vastu suunatud kuritegudeks, nagu see on ette nähtud ka rahvusvaheliste tribunalide statuutides.

Pärast sõda püüdis imperialistlik reaktsioon kõrvuti rahvuslike, etnograafiliste ja rassiliste gruppidega genotsiidi alla viia ka poliitilisi gruppe, püüdes sellega genotsiidi kohta sõlmitud konventsiooni muuta relvaks demokraatia vastu, rahvaste revolutsioonilise liikumise vastu.[17]

Minu arvates on kõige vastuvõetavam see inimkonnavastaste kuritegude süsteem, mis koosneb kuritegudest rahu vastu, sõjalistest kuritegudest ja inimsuse vastu suunatud kuritegudest ning on fikseeritud rahvusvaheliste sõjatribunalide statuutides ja ÜRO otsustes. Mis puutub aga inimsuse vastu suunatud kuritegude loetelusse, siis ei saa seda pidada ammendatuks. Kõrvuti genotsiidi ja elanike tagakiusamisega poliitilistel motiividel võivad inimsuse vastu suunatud kuritegude mõistesse kuuluda ka teised inimõiguste vastu suunatud kuritegelikud käitumised.

Järelikult tuleb inimsusevastaste kuritegude all mõista ühiskonnaohtlike, õigusvastaste, süüliste ja karistatavate tegude süsteemi, mis on suunatud kogu inimkonna huvide vastu tema teatavate inimgruppide kaudu, mida ühendab rassiline, rahvuslik, poliitiline või muu tunnus.

## 2. INIMSUSE VASTU SUUNATUD KURITEGUDE KOOSSEIS

Õigusteaduse seisukohalt mõistetakse kuriteo koosseisu all kõigi objektiivsete ja subjektiivsete elementide kogumit, mis vastavalt seadusele määravad kindlaks konkreetse ühiskonnaohtliku teo või tegevusetuse.[18]

Rahvusvahelise õiguse teooria seisukohalt tuleb rahvusvaheliste kuritegude all mõista neidsamu, mis figureerivad riikide eneste sisemises kriminaalõiguses.[19]

Vaatamata kogu inimsuse vastu suunatud kuritegude keerukusele, tuleb nende koosseisu juriidiliselt analüüsida kriminaalõiguses üldiselt kehtivast põhimõttest lähtudes. Saaksime neli gruppi tunnuseid, mis

---

[17] И. Н. Андрюхин. Геноцид — тягчайшее преступление против человечества. Москва, 1961, стр. 88.

[18] А. А. Пионтковский. Учение о преступлении. Москва, 1961, стр. 108, 121 и 125.

[19] Conférence internationale d'unification du droit pinal (Varsovie, 1—5 novembre, 1927). Actes de la Conférence. Paris, Sirey, 1929, p. 132; М. С. Строгович и А. Н. Трайнин. Международный конгресс юристов. — «Советское государство и право», 1964, № 12, стр. 54.

1) iseloomustavad kuriteo objekti;
2) on iseloomulikud kuriteo subjektile;
3) iseloomustavad kuriteo objektiivset külge, s. t. üldisi ühiskonnaohtliku teo omadusi, ning
4) iseloomustavad kuriteo subjektiivset külge.

Selline inimsuse vastu suunatud kuriteo koosseisu tunnuste jaotus nelja gruppi kergendab tunduvalt teoreetilist analüüsi.

Nürnbergi ja Tokio sõjatribunali statuudi paragrahvide kitsast tõlgendusest lähtudes võiks järeldada, et nende kuritegude objektiks on inimese isiksus, tema elu, tervis, au jne. Kuid kuriteo objektiks ei ole siin siiski üksik isik, vaid terved inimgrupid, keda ühendavad teatavad tunnused.

Üksikisiku hävitamine ei ole inimsuse vastu suunatud kuriteo puhul lõppeesmärk, vaid ainult vahend selle eesmärgi saavutamiseks, s. o. teatava inimeste grupi likvideerimiseks, kelle vastu kogumis on kuriteod suunatud ja kes on kuriteo objektiks. Üksik inimene, üksikud kuriteo ohvrid esinevad antud juhul peaobjekti üksikute osadena ning neil on „ründeeseme" tähendus, kui sellist terminit võib üldse rakendada inimese suhtes.

Selle „ründeeseme" iseloomulikuks tunnuseks on inimese kuulumine ühte või teise hävitamisele määratud rahvuslikku, rassilisse või poliitilisse rühmitusse. Järelikult on ründeobjektiks tingimata inimeste grupp. Selles avaldubki selle delikti erinevus ja poliitiline iseloom. Kõnesoleva tunnuse puudumisel kuulub kuritegu kas teiste rahvusvaheliste, näiteks sõjapidamise seaduste ja tavade vastu suunatud kuritegude liiki või kaotab üldse rahvusvahelise iseloomu ning muutub tavaliseks kriminaalkuriteoks (näit. saksa sõjaväelase poolt ühe inimese tapmine röövimise eesmärgil).

Seega tuleb inimsuse vastu suunatud kuritegudele õige hinnangu andmiseks alati tuvastada tegelik ründeobjekt.

Minu arvates esineb mõnedel nõukogude teadlastel selles küsimuses ebatäpsusi. Nii näiteks märgib M. Gernet oma teoses „Hitlerlaste kuriteod inimsuse vastu" selle kuriteo objekti iseloomustades Nürnbergi sõjatribunali statuudi § 6 kohta: „Punktis „c" on loetletud kuriteod, mis on suunatud inimese isiksuse vastu."[20] Peatükis „Tapmised, piinamised ja teised hitlerlaste kuriteod isiksuse vastu," kirjutab Gernet: „Hitlerlaste koletuiks tegudeks on nende kuriteod inimsuse vastu, mis on märgitud rahvusvahelise sõjatribunali statuudi § 6 p. „c" ja mille eesmärgiks on võtta inimeselt elu, vabadus ning valmistada talle erilisi kannatusi."[21]

Seepärast pole imekspandav, et M. Gernet, jättes ründeobjektis esile tõstmata olulise, vähendab nende kuritegude tähendust ter-

---

[20] М. Н. Гернет. Преступления гитлеровцев против человечности. Москва, 1946, стр. 4.

[21] Sealsamas, lk. 9.

vikuna, samastades need sisuliselt „sõjaliste kuritegudega", nagu ta nimetab kuritegusid sõjapidamise seaduste ja tavade vastu. „Kõik saksa fašistide mõttetud julmused," väidab M. Gernet, „rikuvad inimlikkuse nõudeid."

Kasutades väljendite „kuriteod inimsuse vastu" ja „ebainimlikkus" sarnasust, kuna nad mõlemad tähendavad sisuliselt ka ebahumaanset kohtlemist, teeb M. Gernet järelduse: „Tuleb samuti märkida seda, et süüdistuskokkuvõtte eri osas „Kuriteod inimsuse vastu" iseloomustatakse teatavat liiki sõjalisi kuritegusid ebainimlikena. Üksikud sõjalised kuriteod nagu sulaksid seepärast ühte „kuritegudega inimsuse vastu".[22]

Samasugusele mittevahettegemisele erinevate tunnustega kuritegude vahel on üles ehitatud ka M. Gerneti kõnesoleva teose teised osad. Tõsi küll, rahvusvaheliste tribunalide statuutides ei ole selget kuritegude piiritlust, kuna need on välja töötatud teataval määral anglo-saksi õiguse mõju all, mis üldse väldib täpseid kriminaalõiguslikke dispositsioone. Seda enam on nõukogude teadlaste ülesandeks sellised piiritlused ning nende kuritegude tõelise poliitilise ja ideelise olemuse kindlakstegemine, lähtudes ründeobjektist.

Mõtet, et inimsuse vastu suunatud kuritegude objektiks ei ole mitte üksikisiku elu ja puutumatus, mitte isiksus, vaid teatav grupp inimesi, on oma uurimustes väljendanud A. Piontkovski, A. Trainin, N. Poljanski, V. Kurljandski jt. nõukogude tegelased.[23]

Mis puutub inimsuse vastu suunatud kuritegude objekti kui grupi olemusse, siis tuleks märkida järgmist.

Riigisisese kriminaalõiguse seisukohast lähtudes mõeldakse „grupi" all tavaliselt väikest arvu isikuid, kuid rohkem kui üht, inimsuse vastu suunatud kuriteo objektiks aga on tunduvalt suurem inimgrupp, mis koosneb tuhandetest, kümnetest tuhandetest ja isegi miljonitest inimestest. Juudi rahvusest inimesi näiteks hävitasid hitlerlased ligi kuus miljonit.

Kuid inimsuse vastu suunatud kuritegude objekti ei määra mitte arvuline suurus. Seda liiki kuritegude objektiks on inimeste grupp, keda ühendab peale ühise keele ka poliitiline ja muu ühtsus. Teatavasti ei toimunud tagakiusamine mitte ainult rahvuslikel, vaid ka poliitilistel ja usulistel motiividel.

Sõjapraktika näitas, et rahvusvahelised kurjategijad õiendasid oma mõjupiirkonnas olevate poliitiliste vastastega arveid pikemalt

---

[22] М. Н. Гернет. Преступления гитлеровцев против человечности. Москва, 1946, стр. 4.

[23] А. Н. Трайнин. Защита мира и борьба с преступлениями против человечества; А. А. Пионтковский. Учение о преступлении; А. А. Пионтковский. Вопросы материального условного права на Нюрнбергском процессе. Москва, 1948; Н. Н. Полянский. Международное правосудие и преступники войны. Москва, 1946; Н. Н. Полянский. Международные суды. Москва, 1951; В. И. Курландский. Советская наука право о понятии международного преступления, Москва, 1949.

mõtlemata nende füüsilise hävitamise teel. Erilise küünilisusega tallati jalge alla ning naeruvääristati ka fašistlike vallutajate võimu alla sattunud rahvaste religioosseid tundeid.

V. I. Lenin konstateeris juba omal ajal, et „kodanlus aga on valmis kõigiks metsikusteks, julmusteks ja kuritegudeks, et päästa hävivat kapitalistlikku orjust".[24]

Seega on selle rahvusvahelise kuriteo objektiks inimkonna, teatava inimeste grupi huvid, keda ühendavad rassiline ja rahvuslik kuuluvus ning poliitilised ja usulised tõekspidamised. Niisugusesse inimeste gruppi kuuluva iga üksiku inimese elu, tervise ja vabaduse ning teiste subjektiivsete õiguste garanteerimine ja arendamine moodustab inimkonna olemasolu mõtte.

Inimsuse vastu suunatud kuriteo ja üldkriminaalõigusliku kuriteo subjekti mõiste ühtuvad. Erinevused kuritegude olemuses ei muuda nende subjekti ning kriminaalvastutus inimsuse vastu suunatud kuritegude puhul rajaneb üldistel põhimõtetel isiku kriminaalvastutusest ja tema süüdivusest.

Nürnbergi Rahvusvahelise Sõjatribunali statuut näeb ette, et kuritegude eest inimsuse vastu vastutab iga süüdlane; ametiisiku seisund, olgu siis tegemist kas riigipea või vastutavate ametnikega, ei saa olla karistusest vabastavaks või karistust kergendavaks asjaoluks.

Subjektidena esinevad konkreetsete kuritegude organisaatorid ja täideviijad. Ka kaasaaitajate vastutus on vaieldamatu. Nürnbergi sõjatribunali statuudis öeldakse, et kõigi oma tegude eest kannavad vastutust nii juhid, organisaatorid, kihutajad kui ka kaasaaitajad. See, et süüdlane tegutses riigi korraldusel või ülemuse käsul, ei vabasta teda vastutusest.

Rahvusvaheline kokkulepe ja sõjajärgne praktika on fikseerinud kolm fašistlike kurjategijate gruppi: 1) peamised sõjaroimarid, 2) ohvitserid, (armee)sõdurid ja Saksa fašistlike karistusorganite teenistujad, kes võtsid osa kuritegudest inimsuse vastu, 3) kvislingid, kodumaa reetjad ja oma rahva timukad, kes asusid reetmise teele ning võtsid osa hitlerlaste kuritegudest.

Nende kuritegude subjektide süü, vastutus ja protsessuaalne saatus ei ole ühesugune. Peamised sõjaroimarid vastutavad rahvusvahelise sõjatribunali, ülejäänud aga liitlaste sõjatribunalide, samuti kohtute ees kuritegude sooritamise koha järgi.

Kohtuprotsesse kvislingite, kodumaareeturite ja timukate üle korraldavad suveräänsed riigid oma maa seaduste järgi. Selliseid protsesse on peetud kõigis maades, kelle territooriumi olid hitlerliku Saksamaa väed okupeerinud. Kuna neil protsessidel esinevad kohtualustena oma maa kodanikud, määrab riik vastavalt oma suveräänsetele õigustele asjade kohtualluvuse ja volitab inimsuse

---

[24] V. I. Lenin. Teosed. 19. kd., lk. 77.

vastu kuritegusid sooritanute üle kohut pidama kas tsiviil- või sõjakohut.

Eesti NSV Ülemkohtu otsusega mõisteti 27. novembril 1959 süüdi osavõtu pärast kuritegudest inimsuse vastu ja karistati surmanuhtlusega Kelti, Sinisalu ja Kriipsalu. 6.—11. märtsini 1961 toimus Tallinnas avalik kohtuprotsess sõjaroimarite Mere, Gerretsi ja Viigi üle. 16.—20. jaanuarini 1962 arutas Eesti NSV Ülemkohtu Kriminaalasjade Kohtukolleegium Tartus eesti ja teiste rahvaste timukate Jüriste, Linnase ja Viksi kriminaalasja. Aastail 1962—1966 mõistis Eesti NSV Ülemkohus süütute inimeste massilistest tapmistest isikliku osavõtu, piinamiste ja teiste kuritegude eest inimsuse vastu süüdi Kuusiku, Reinvaldi, Kaldre, Kuke, Tuudaku, Orro, Meisneri, Tamula, Pästlase, Siiraku, Orgi, Varrese ja teised kurjategijad. Kõik nad olid ümberlükkamatute tõenditega paljastatud roimade sooritamises, tunnistasid end süüdi ja kandsid teenitud karistuse.

Rahvusvahelised kokkulepped ei näe ette sõjaroimarite vastutuse aegumist, mis võiks mingil määral piirata nende kriminaalvastutusele võtmist. Ka üheski rahvusvahelises õiguslikus dokumendis ei leidu sõnagi võimalusest kohaldada natslike kurjategijate suhtes aegumistähtaegu, kuna nende kuriteod on äärmiselt rasked ja põhjustasid maailma rahvastele tohutuid kannatusi ning õnnetust. Samuti tuleb rõhutada, et rahvusvaheline õigus ei tunne üldse aegumise instituuti ning riigisiseses seadusandluses ettenähtud aegumise sätteid ei saa vastandada rahvuvahelise õiguse normidele.

Seepärast ei tulene aegumise kohaldamine natsistlike kurjategijate suhtes rahvusvahelisest õigusest ning on sellega otseselt vastuolus.

Mis puutub objektiivsesse külge, siis määratakse inimsuse vastu suunatud kuritegude materiaalne sisu nende kuritegude objektidega. Selle objekti iseloomust, millel peatusime eespool, tuleneb ka kuriteo eesmärk, milleks on teatava inimgrupi hävitamine.

Kuritegusid, mis seisnevad küll inimeste massilises hävitamises, kuid mille eesmärgiks ei ole konkreetse inimeste grupi hävitamine, ei saa vaadelda kuritegudena inimsuse vastu. Need kuuluvad teiste rahvusvaheliste kuritegude hulka. Nii on kuriteod rahu vastu seotud inimelude massilise hävitamisega ebaõige sõjapidamise tõttu. Sõjalised kuriteod seisnevad samuti inimeste sihitus massilises hävitamises, kuid nende eesmärgiks ei ole hävitada mingit konkreetset rahvus-, poliitilist või rassilist gruppi.

Seega määravad inimsuse vastu sooritatavate roimade iseloomu ründe objekt ja eesmärk.

Kuna nende roimade eesmärgiks on hävitada mingi teatav grupp inimesi, siis seisneb ka kuritegelik käitumine siin hävitamises ja inimgruppide orjastamises. Siia kuuluvad samuti kõik teised inimõiguste vastu suunatud kuritegelikud käitumised.

Kõige iseloomulikum inimsuse vastu suunatud kuritegudele on just see, et nad seisnevad teatavate elanikkonna gruppide hävitamises, röövimises ja igasuguste kriminaalkuritegude sooritamises nende vastu. See, et niisugust elanikkonna gruppi kui inimsuse vastu sooritatud kuritegude ründeobjekti iseloomustab inimeste kuulumine teatavasse rassi, või rahvusesse, nagu eespool märkisime, on põhiline, kuid mitte ammendav. Teatavasti õiendasid hitlerlased juba ammu enne sõda oma kodumaal armutult arveid kodanikega, kes kuulusid nende poliitiliste vaenlaste hulka, nimelt saksa kommunistide ja sotsialistidega.

Just nende poliitiliste vastaste likvideerimiseks loodigi surmalaagrid, kus hukkusid tuhanded antifašistid, kommunistliku ja teiste parteide liikmed. Tähtis on seejuures märkida, et tavaliselt ei huvitanud hitlerlasi konkreetne isik kui niisugune, vaid see, et ta kuulus mingisse teatavasse poliitilisse parteisse, kuna selle konkreetse isiku hävitamine ei olnud kurjategijate lõppeesmärgiks, vaid ainult vahendiks partei, s. t. terve isikute grupi hävitamisel.

Kurjategijate tegevus, mis oli suunatud teatavate poliitiliste gruppide hävitamisele, kuulub seega täiel määral inimsuse vastu suunatud kuritegude hulka.

Seega on inimsuse vastu suunatud kuritegude materiaalseks sisuks, nende objektiivseks küljeks inimgruppide hävitamine. See sisaldab endas kõige erinevamate tegude keerulist süsteemi, mille iseloomulikuks jooneks on ebainimlikkus, julmus.

Selle roima objektiivne külg kujutab endast tegude süsteemi, kuhu kuulub nii teatavate gruppide füüsiline hävitamine, mis koosneb paljudest konkreetsetest deliktidest, kui ka teised teod, mida sooritati selleks, et lõpetada nende inimgruppide eksisteerimine. Nagu teame, kasutasid hitlerlased niisuguste inimgruppide hävitamiseks „teaduslikku" surmamist gaasikambrites, massilist mõrvamist, haigustega nakatamist, füüsilist väljakurnamist üle jõu käiva tööga jne. Füüsiline hävitamine kui tegevus, milles väljendub kuritegu inimsuse vastu, ei ole ühekordne, vaid koosneb konkreetsete tegude süsteemist, mis kogumis moodustab vaadeldava kuriteo objektiivse külje. On tähtis alla kriipsutada, et rassiline poliitika, mida hitlerlased teostasid, rakendades inimsuse vastu koletuslikku süsteemi, ei piirdunud teatavate inimgruppide füüsilise hävitamisega.

Rahvusvaheliste sõjatribunalide statuutides, kus neid kuritegusid iseloomustatakse, räägitakse peale tapmiste ja hävitamiste ka orjastamisest, asumisele saatmisest ja teistest julmustest tsiviilelanike kallal. Need teisedki teod on lõpuks samuti suunatud niisuguste inimgruppide likvideerimisele.

Seega võib kokkuvõttes öelda, et inimsuse vastu suunatud kuritegude objektiivne külg väljendub kas teatavate inimgruppide füüsilises hävitamises või tegudes, mis on suunatud nende grup-

pide olemasolu likvideerimisele. Just nimelt sel põhjusel ongi need roimad suunatud mitte üksikisikute, vaid rahvaste vastu. Inimsuse vastu suunatud kuriteod on ohuks kogu inimkonnale ja on täie õigusega paigutatud rahvusvaheliste kuritegude liiki.

Nagu iga kriminaalkuriteo, nii on ka inimsuse vastu suunatud roimade puhul vaja kindlaks teha kuriteo koosseis, tema subjektiivne külg, s. t. isiku psüühiline suhtumine kuritegelikku käitumisse ja selle tagajärgedesse, või teiste sõnadega: tuleb tuvastada süü. Rahvusvaheliste sõjatribunalide statuudid ei sisalda otsest viidet süü võimalikele vormidele. Kuid lähtudes kuriteo koosseisu analüüsist selgub, et süü kui inimsuse vastu suunatud kuriteo koosseisu element võib esineda vaid tahtluse ning seejuures otsese tahtluse vormis. Niisuguse kuriteo subjektiivsed tunnused, nende sisu olemus välistavad nende sooritamise võimaluse ettevaatamatusest. Põhiliseks omapäraks on see, et niisugusel kuriteol on selgelt väljendatud eesmärk: teatavate elanikkonna gruppide hävitamine, kusjuures kuriteo motiiv on rassiline, rahvuslik, poliitiline või usuline. Nende kuritegude sooritamisel on motiiv teo koosseisu oluliseks elemendiks.

*

Inimsuse vastu suunatud kuritegude käsitlemisel tuleb silmas pidada kaht peamist momenti: 1) nende kuritegude mõiste määratlemisel arvestati hitlerlikku režiimi kui konkreetset ajaloolist fakti, 2) see mõiste haarab kuritegude ringi, mis on suunatud kogu inimkonna huvide vastu. Siit järeldub, et nende kuritegude eest vastutuse õiguslikuks aluseks ei ole mitte eri riikide kriminaalseadused, vaid rahvusvahelised kokkulepped. Fašistlike sõjaroimarite karistamatuse tingimustes ei osuta kodanlik teooria küllaldast tähelepanu võitlusele kuritegudega, mis on suunatud inimkonna vastu üldse, eriti aga sellise ohtliku kuriteoliigiga nagu kuriteod inimsuse vastu.

Nende kuritegude vastu võitlemise vajaduse ignoreerimine paljude kodanlike teoreetikute poolt väljendub ka hitlerlike sõjaroimarite rehabiliteerimises.

20. novembril 1964 tegi Saksa Föderatiivse Vabariigi valitsus teatavaks oma kavatsuse lõpetada 1965. aasta maiks natslike sõjaroimarite kohtulik jälitamine nende kuritegude aegumise tõttu.

Hitlerlaste koletud kuriteod rahu ja inimsuse vastu, mis nõudsid miljonite ja miljonite inimeste elu ning tõid kaasa ennekuulmatuid purustusi ja kannatusi, otsustas Saksa Föderatiivse Vabariigi valitsus võrdsustada tavaliste kriminaalkuritegudega ning rakendada nende suhtes Saksa Föderatiivses Vabariigis kehtivat 1871. aasta kriminaalkoodeksit, mis maksimaalse aegumistähtajana näeb ette 20 aastat. Selle sammu põhjendamiseks kinnitasid Bonni ametlikud ringkonnad, et enamik natslikke kurjategijaid olevat juba

vastutusele võetud, uusi kurjategijaid olevat võimatu avastada ja et neid kuritegusid olevat raske uurida, kuna neist on möödunud hulk aega. Lõpuks olevat üldse vaieldav, kas võib karistada inimesi, kes sooritasid kuriteod palju aastaid tagasi.

Nõukogude valitsuse 1964. aasta 24. detsembri avalduses näidati täiesti selgelt, et sellel argumentatsioonil puudub igasugune poliitiline, juriidiline ja moraalne alus. Saksamaa Föderatiivses Vabariigis on käesoleva ajani vabaduses ja karistamata tuhanded natslikud roimarid. Veel enam, paljud nimekad hitlerlased on riigiaparaadis kõrgetel kohtadel, teenivad Bundeswehris ja politseis ning kohtu- ja prokuratuuriorganites. Saksa Föderatiivse Vabariigi valitsuse katsed asetada kahtluse alla natslike kurjategijate vastutusele võtmise õiguspärasus aegumise tõttu, ei ole kooskõlas kaasaegse rahvusvahelise õiguse põhiseisukohtadega.

Maailma avaliku arvamuse võimsa protestilaine mõjul hääletasid Saksa Föderatiivse Vabariigi Bundestagi saadikud 1965. aasta märtsis selle poolt, et aegumise tähtaega tuleb arvestada mitte sõja lõppemise päevast, vaid SFV moodustamisest. Sellega määrati aegumise tähtajaks 31. detsember 1969.

Bundestagis toimunud läbirääkimistele oli iseloomulik, et hitlerlike sõjaroimarite karistamise küsimust arutati kui eranditult SFV siseasja. Ajalehtede andmetest lähtudes näib, et sel puhul toimunud läbirääkimistel ei mainitud üldse SFV rahvusvahelisi kohustusi, mis tal on täita sõjaroimarite karistamise osas.

SFV-s kiputakse unustama, et just hitlerlik režiim ja fašistide kuriteod esitasid rahvale ülesande rakendada edasilükkamatuid abinõusid võitluses uute, varem esinemata rünnete vastu rahvaste tsivilisatsiooni alustele, inimsuse vastu suunatud kuritegudega.

13. aprillil 1965 kirjutas Saksa Föderatiivse Vabariigi president alla Bundestagis vastuvõetud seadusele „Aegumistähtaegade arvestamisest kriminaalkuritegude eest vastutusele võtmisel", mis, nagu juba öeldud, pikendab natslike sõjaroimarite jälitamist formaalselt kuni 31. detsembrini 1969, s. t. umbes nelja aasta võrra. Kuid see puudutab ainult isikuid, keda SFV seaduste järgi ähvardab eluaegne vangistus. Nagu näitab Lääne-Saksamaa justiitspraktika, on niisuguste isikute arv tegelikult tühine, võrreldes avastatud sõjaroimarite hulgaga. Kõik teised natslikud kurjategijad amnesteeritakse selle seaduse järgi.

Samal ajal esitati Bundestagi juriidilisele komisjonile veel üks seaduseelnõu, mis näeb ette avarad võimalused jälitamisest pääsemiseks ka neile kurjategijatele, keda ähvardab eluaegne vanglakaristus. Nende kurjategijate vastutusest vabastamise motiividena tuuakse ette süüaluse viibimist kuriteo sooritamise ajal „alluvuse olukorras", vajadust „täita oma ülema käske või korraldusi", „piiratud otsustamisõigust" jne., kuigi on teada, et rahvusvahelised sõjatribunalid omal ajal taolised motiivid kui alusetud tagasi lükkasid.

SFV-s vastuvõetud seadus ei ole midagi muud, kui katse päästa õiglasest kättemaksust fašistlikke roimareid, kes on sooritanud kõige raskemaid kuritegusid rahu ja inimsuse vastu. Samal ajal on see seadus jäme silmakirjalikkus, katse viia eksiteele kõigi maailma maade ausaid inimesi, kes 1964. aasta novembris raevukalt protesteerisid SFV valitsuse otsuse vastu vabastada hitlerlikud roimarid vastutusest sooritatud kuritegude eest.

Täiesti ilmne on, et 13. aprillil allakirjutatud seadus kajastab tendentsi julgustada neid jõude, kes loodavad revanšeerida hitlerliku Saksamaa purustamist. Ilmselt tahavad SFV juhtivad ringkonnad Lääne-Saksamaa muuta kohaks, kus fašistid võiksid leida kindla varjupaiga rahvaste viha ja teenitud karistuse eest.

Nõukogude valitsus rõhutab oma 1965. aasta 26. aprilli avalduses, et vastavalt oma õigustele ja kohustustele võtab ta tarvitusele vajalikud abinõud natslike sõjaroimarite paljastamiseks ja karistamiseks. Ning teeb seda seni, kui nad kõik on saanud õiglase karistuse.

Rahvusvahelises õiguses on välja kujunenud printsiibid, mis, nagu toonitatakse NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 1965. aasta 4. märtsi seadluses, leidsid oma väljenduse rahvusvaheliste sõjatribunalide statuutides ja Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni Peaassamblee resolutsioonides. Teod, mis on märgitud Nürnbergi Sõjatribunali statuudis § 6, kuuluvad rahvusvaheliste kuritegude hulka ning riigid on kohustatud karistama isikuid, kes on süüdi nende kuritegude sooritamises.

Hitlerlikud roimarid, kes tõukasid inimkonna Teise maailmasõja katastroofi ja valasid hulgaliselt verd, peavad kandma teenitud karistuse, vaatamata sellele, kus ja kui kaua nad end õigusemõistmise eest ka ei varjaks. Seda nõuab elementaarne õigus, seda nõuavad rahu kindlustamise huvid kogu maailmas.

## 4. EESTI KODANLIKE NATSIONALISTIDE OSAVÕTT RAHULIKE ELANIKE HÄVITAMISEST

Me tutvusime inimsuse vastu suunatud kuritegude mõiste ja koosseisuga ning tegime selgeks, et need kuriteod ei seisne mitte episoodilistes tegudes (noalöök, üksiktapmine, süütamine jms.), vaid terves tegude süsteemis, teatud liiki kuritegevuses. Seda liiki kuritegevus nõudis oma olemuselt ja mastaapidelt suure hulga kurjategijate kooskõlastatud tegevust. Selleks oli vaja arvukate lülide ja isikute keerulist ning samal ajal tihedat koostööd. Seepärast leidis inimsuse vastu suunatud kuritegude sooritamisel harva aset osavõtu primitiivseim vorm — lihtne osavõtt, kus side kuriteost osavõtjate vahel on minimaalse intensiivsusega ja kus osavõtjad on ainult vastastikku teadlikud üksteise kuritegudest.

Osavõtu teise vormi — osavõtt eelneval kokkuleppel — olemasolu on siin täiesti reaalne. Kuid rahva huvide vastu suunatud kuritegevuseks vajaliku aparaadi keerukus viib paratamatult järeldusele, et osavõtu kõige tüüpilisemaks vormiks oli eri liiki osavõtt, mis eeldas pikaajalist tihedat koostööd kuritegelikust rühmitusest osavõtu kujul.

Sellise isikutevahelise kooskõlastatud tegevuse näol pandi toime kuritegusid inimsuse vastu nii Saksamaal kui ka okupeeritud territooriumidel. Kõikjal, kuhu astus fašistlike röövvallutajate jalg, sooritasid julmuselt ennekuulmatuid kuritegusid tihedalt ühteliitunud isikud, nende isikute püsivad kuritegelikud rühmitused.

Okupeeritud Nõukogude Eestis kujutasid inimsuse vastu suunatud kuriteod endast samuti tervet, teatud elanikkonna gruppide hävitamiseks mõeldud tegude süsteemi, kusjuures põhiliseks tegevuseks oli ühte või teise inimgruppi kuuluvate inimeste füüsiline hävitamine. Selline hävitamine viidi läbi üldreeglina isikute osavõtu vormis kuritegelikest rühmitustest. Eesti kodanlike natsionalistide fašistlikud rühmitused muutusid selleks ühinemise vormiks ja hitlerliku okupatsioonirežiimi kuritegelike plaanide täideviimise instrumendiks.

Selliste rühmituste kätega panidki hitlerlased okupeeritud Eestis oma koletuid kuritegusid toime. Okupantide eesmärgiks oli likvideerida Nõukogude Eesti riiklik iseseisvus ja muuta ta Saksa kolooniaks, hävitada rahvuslik kultuur, laastata ja riisuda paljaks tööstus ning põllumajandus, võtta elanikelt poliitilised ja majanduslikud õigused ning hävitada massiliselt nõukogude inimesi.

Natsionalistid kiirustasid nende ülesannete täitmisega seepärast, et eesti rahva paremate poegade füüsiline hävitamine kuulus nende isikliku programmi hulka. Ainult sellega võib seletada seda agarust ja külmaverelisust, millega natsionalistid võtsid osa okupeeritud Nõukogude Eestis toimepandud kuritegudest.

Viies ellu oma kuritegelikke plaane, kehtestasid hitlerlikud röövvallutajad ja nende käsilased kohe pärast Nõukogude Eesti okupeerimist „uue korra" ja asusid antifašiste ning teisi täiesti süütuid inimesi massiliselt hävitama. Okupeeritud Eestis kehtestati täielik omavoli, rahulike elanike suhtes võeti kasutusele terror. Eesti rahvas jäeti ilma kõigist poliitilistest ja majanduslikest õigustest. Seati sisse kehalised karistused. Eesti NSV territoorium kattus koonduslaagrite, vanglate ja teiste gestaapo piinapaikade tiheda võrguga, kuhu heideti kümned tuhanded nõukogude inimesed. Nendes laagrites pandi vangidele numbrid, neilt võeti nende perekonnanimed, neid mõnitati igal viisil ja kasutati füüsilistel töödel 16—18 tundi päevas. Vähimagi protestiavalduse eest lasti nad kohapeal maha.[25]

---

[25] Нюрнбергский процесс. Том IV. Москва, 1959, стр. 132.

Sellise kuritegeliku poliitika elluviimiseks asutasid hitlerlikud okupandid rahva reetureist politsei ja natsionalistliku sõjaväelise organisatsiooni „Omakaitse". Need karistusorganid panid hitlerlike röövvallutajate juhtimisel enam kui kolme aasta jooksul toime eesti rahva ajaloos ennenägematuid kuritegusid.

Kuigi inimsuse vastu suunatud kuritegudele, nagu me juba näitasime, on kõige iseloomulikum inimeste hävitamine rassitunnuste alusel, vaatleme algul nõukogude inimeste hävitamise fakte poliitilistel ja klassimotiividel, sest okupeeritud Eestis tekitas see kuriteoliik rahvale kõige enam kahju. Kuna Eestis oli okupeerimise momendil enam-vähem ühtse koosseisuga elanikkond, suunati peamine löök kõigi nende vastu, kes olid fašistliku režiimi vastased. Kuid juba siin tuleb rõhutada, et esmajärjekorras ning ilma igasuguse arutamiseta hävitati juudi rahvusest ja teistesse hävitamisele määratud rassigruppidesse kuuluvad kodanikud.

Et aga mõrvatute arvu järgi oli neid tunduvalt vähem kui teisi surmale määratuid, vaatleme algul fašistliku režiimi ideeliste vastaste mõrvamise fakte, pärast seda aga asume elanike rassilistel motiividel tagakiusamise küsimuse juurde.

Fakt, et natsionalistid okupatsiooni ajal oma hitlerlastest peremeeste käsilastena tapsid, piinasid ja panid vangi nõukogude inimesi ning neid igati terroriseerisid, on väljaspool kahtlust. Ainult piiritagused Nõukogude-vaenulikud emigrandid — põhiliselt kuritegude konkreetsed süüdlased, kes on põgenenud vastutuse eest erinevatesse maadesse —, taibanud inglise-ameerika imperialistide tendentsi rehabiliteerida sõjaroimareid, kinnitavad, et Eestis ei pandud okupatsiooni ajal toime ühtki tõsisemat kuritegu. Rõhutame veel kord, et just natsionalistid hävitasid hitlerlaste käsul Eestis süstemaatiliselt inimesi, ja nad ei teinud seda põrmugi meeltesegaduse mõjul, vaid täie mõistuse ning veendumusega, et nii tulebki talitada. Nad mõrvasid inimesi mitut moodi: lasksid neid maha, poosid üles, peksid ja piinasid, mürgitasid, näljutasid, sundisid üle jõu raskele tööle ja kasutasid mitmesuguseid muid võtteid.

Natsionalistide massimõrvade ohvriks langesid nii nende ilmsed poliitilised vastased, kui ka täiesti süütud inimesed, kellele langes vähimgi kahtluse vari, et nad ei ole rahul kehtiva režiimiga. Nõukogude patriootide füüsiline hävitamine oli varakult ette valmistatud ja see algas mitmes maakonnas juba enne Eesti lõplikku okupeerimist hitlerlike vägede poolt. Neis paigus, kus natsionalistidel seda aga ei õnnestunud teha, lükkasid nad arveteõiendamise edasi, oodates sobivat momenti. Natsionalistide kuritegevuse kulminatsioonipunktiks kujunesid päevad, mil okupatsioonivõimud hõivasid vastava territooriumi, ja nad võisid rahulikult õiendada oma klassiarveid. Hitlerlased andsid natsionalistidele vabad käed ja võimaldasid neil asuda ohjeldamatu terrori ja nõukogude patriootide hävitamise teele. Fašistlikele röövvallutajaile oli kasulik

viia okupeeritud Eestis oma hullumeelseid, inimvihkajalikke plaane ellu kodanlike natsionalistide kätega.

Natsionaliste ei huvitanud kindlate demograafiliste tunnustega konkreetne isik. Neid huvitas ainult, kas see isik kuulus mõnda progressiivsesse organisatsiooni, on ta Kommunistliku Partei liige, töötas partei- või nõukogude organeis vastutaval ametikohal, on nõukogude patrioot või natsliku režiimi vastane. Sellise konkreetse inimese mõrvamine ei olnud kurjategijatele eesmärk omaette, vaid ainult abinõu selle või teise poliitilise rühmituse likvideerimiseks, kuhu ohver kuulus. Nimelt partei, rühmitus või organisatsioon oli määratud hävitamisele.

Esimesed löögid suunasid natsionalistid neile teadaolevate isikute pihta, nagu nõukogude patrioodid, hiljem jõudis järg nendeni, kes ei läinud natsionalistidega kaasa ja ei jaganud nende seisukohti. Sealjuures areteerisid nad ilma valikuta kõik poliitilised vastased. Represseeriti mitte ainult nõukogude ja parteiorganite esindajaid, töölisi, kes võtsid osa revolutsioonilistest ümberkujundustest, talupoegi, kes said nõukogude võimu ajal maad, vaid kõiki neid, kes ükskõik mil viisil avaldasid poolehoidu nõukogude võimule. Riigis hakkas märatsema tõeline valge terror.

Tallinnas hävitasid natsionalistid keskvanglas, mis oli eesti fašistide alluvuses ja kandis nagu pilkeks nime „Tallinna Töö- ja Kasvatuslaager nr. 1", tuhandeid Nõukogude kodanikke. Aastail 1941—1944 lasti seal vange massiliselt maha. Selle laagri paljud ajutised filiaalid asusid mitmel pool okupeeritud Eestis. Kogu laagri isikuline koosseis oli komplekteeritud okupantidele ustavatest kodanlikest natsionalistidest. Tallinna linnavanglas peeti kinni areteerituid, kes põhiliselt olid arvel Eesti poliitilise politsei keskaparaadis ja Tallinn-Harju politseiprefektuuris.

Tallinna keskvangla ülema endine asetäitja Julius Mihkelsoo vastas uurimisel esitatud küsimusele vangide arvu kohta järgmist: „Vanglas peeti kinni kuni 6000 inimest, kuid see arv kõikus alaliselt, kuna vanglasse paigutati järjest uusi ja uusi inimesi, kusjuures osa vange, kelle saatus oli juba otsustatud, kasutati vangla juures töödel, osa aga, nagu see meil, vangivalvuritel oli kombeks öelda, kirjutati maha igaveseks. Kirjutati maha, sest nad kuulusid mahalaskmisele . . . Iga päev saabus meile vanglasse 100—150 vangi ja umbes niisama palju veeti mahalaskmisele."[26]

Sõjaroimar Mere kriminaalasja uurimise käigus ülekuulatud Tallinna vangla endine valvur Jehe tunnistas: „. . . Mahalaskmisele viidi tavaliselt öösiti. Ma jälgisin valvetoa aknast, kuidas areteerituid ära viidi. Valgustus lülitati välja. Nägin vangide gruppe, keda aeti autosse. Sealjuures peksid valvurid erikomando koosseisust vange püssipärade ja mingisuguste pikkade kantsikutaoliste

[26] Süüdistuskokkuvõte Mere, Gerretsi ja Viigi kriminaalasjas. Tallinn, 1961, lk. 8.

rihmadega ... Korraga saadeti ära 3—4 autot. Igale autole paigutati 50—60 vangi ... Surmaotsused viidi täide ka vahetult vanglas. Selleks oli eriline kong."[27]

Tunnistaja Kaunsaar, endine vangivalvur, teatas: „Mehed jäeti särgi ja aluspükste, naised ihupesu ja sukkade väele. Sellessamas komandos seoti areteeritud käsipidi kahe-kolme kaupa kokku. Areteerituil kästi kiiresti autodesse istuda. Kuna nad olid omavahel kokku seotud, siis tirisid nad üksteist kaasa. Käed olid neil köidetud selja taha ja see raskendas autodesse minekut. Seepärast areteeritud karjusid, valvurid aga tõukasid neid käte ja automaadipäradega tagant. Vahialuseid veeti mahalaskmisele kakskolm korda öö jooksul, peaaegu igal ööl."[28]

ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riikliku Keskarhiivi andmeil kirjutati üksnes 1942. aasta veebruarist kuni 1944. aasta jaanuarini „Tallinna Töö- ja Kasvatuslaagris" arvelt maha 7705 vahialust. Ainuüksi 1942. aasta 27. oktoobril mõrvati mitusada inimest.

Selles laagris peeti kinni sadu kodanikke, kelle süü kohta isegi politsei tunnistuse järgi ei olnud mingeid andmeid. Laagri komandandi Laagi allkirjaga vahialuste nimekiri tõendab, et 1944. aasta 1. augustil oli vahi all 440 inimest, kelle tegevuse kohta ei olnud mingeid andmeid.[29]

Vahialuseid peeti kinni talumatult rasketes tingimustes, paljud surid nälja, haiguste, kurnava töö, mõnitamiste ja piinamiste tagajärjel. Ainuüksi 1942. aasta veebruaris, nagu sellele viidatakse aruandedokumentides, suri Tallinnas 193 vahialust.[30] Arhiividokumentidest nähtub, et 1943. aasta 1. jaanuarist kuni 31. detsembrini peeti Tallinna laagris kinni 117 last, kelle vanus oli üks nädal kuni 15 aastat.[31]

Õudse pildi vahialuste kinnipidamisest Tallinnas annab oma tunnistustes fašistlike koonduslaagrite endine vang P. Oisaar: „... 1942. aastal peeti Tallinna vanglas kinni umbes 4000—5000 inimest, kuid kogu aeg toodi juurde uusi vange. Vangla oli inimesi täis kiilutud. 15 $m^2$ suuruses kambris oli enam kui 40 vangi. 32 $m^2$ suuruses kambris aga 80—90 vangi. Magada tuli järjekorras või istudes. Inimesed haigestusid. Aknast oli näha, kuidas veeti ära surijaid. Öösiti kutsusid vangivalvurid nimekirjade järgi vange mahalaskmisele. See toimus igal ööl."[32]

Analoogilisi seletusi andsid kümned tunnistajad, kes kuulati üle sõjaroimar Mere süüasjas kas eeluurimise käigus või kohtus.

Veretöid toime pannes võtsid natsionalistid varakult tarvitusele

---

[27] Uurimismaterjalid.
[28] Sealsamas.
[29] ENSV ORRKA, f. R-64, nim. 1, s.-ü. 79, l. 143.
[30] Sealsamas, s.-ü. 101.
[31] Sealsamas, s.-ü. 106.
[32] Uurimismaterjalid.

abinõud kuriteo jälgede varjamiseks. Politsei püüdis oma tegusid elanike eest varjata. Sel eesmärgil saatis poliitilise politsei ülem Ain Mere 1942. aasta 20. märtsil kõigile Eesti maakondade poliitilise politsei osakondade juhtidele direktiivi nr. 880, kus tehakse korraldus: „... Kõikide koonduslaagrites surnud vahialuste laipadega toimida kui eksekuteeritutega, s. o. nende väljaandmine omastele on kategooriliselt keelatud."[33]

1942. aasta direktiivis nr. 592/42 tegi Mere järgmise korralduse: „... Palun kõiki poliitilise politsei prefektuuride juhatajaid teatada eksekuteeritute nimed ja karistuse täideviimise kuupäevad vastavatele perekonnaseisuametnikele ... Perekonnaseisuameteid tuleb kohustada nimestikke täiesti salajas pidama."[34]

Kuid natsionalistidel ei õnnestunud oma koletuid kuritegusid varjata. 1944. aasta augustis leidis aset fakt, kus ainuüksi ühel ööl veeti Tallinna keskvanglast välja ning mõrvati 800 inimest. Need inimesed lasti maha Kose alevi lähedal metsas. Mõnedel areteeritutel õnnestus mahalaskmiskohalt põgeneda, hiljem sattusid nad uuesti vanglasse ja jutustasid juhtunust teistele vahialustele. See fakt sai teatavaks paljudele vangistuses vaevlevatele nõukogude inimestele. Siis hakkasid natsionalistid Laagi juhtimisel välja selgitama neid vahialuseid, kes teadsid juhtunust, ning neid vanglas kinnipidamise põhjuseid arvestamata maha laskma.

Tallinnas organiseerisid ja viisid täide nõukogude inimeste mõrvamisi Roland Lepik, Ain Ervin Mere, Julius Ennok, Johannes Unt, Ernst Hansar, Arnold Sinka, Evald Mikson, Aleksander Laak, Ralf Gerrets ja paljud teised natsionalistid. Mõrvarid juhindusid sealjuures kohaliku Saksa julgeolekupolitsei ja SD ülema Sandbergeri, hiljem aga Baatzi ettekirjutustest.

1941. aasta septembris toodi Tallinna üle need fašistide käsilased, kes olid Tartu koonduslaagris Nõukogude kodanike massilisel hävitamisel eriti silma paistnud. Nende hulgas oli ka Ervin Viks, endine Tartu koonduslaagri nn. eriosakonna ülema asetäitja. Viks sai ametikõrgendust ja määrati Tallinn-Harju prefektuuri poliitilise politsei juhiks. Sel ametikohal juhtis ta poliitilise politsei karistustegevust Tallinnas ja Harjumaal. Tartu koonduslaagris omandatud kogemusi rakendades arendas Viks Tallinnas aktiivset karistustegevust ja korraldas nõukogude patriootide massilist hävitamist.

Julgeolekupolitsei dokumentide hulgas, mis saadi kätte ja mida käesoleval ajal säilitatakse Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklikus Keskarhiivis, on rohkesti materjale sõjaroimar Viksi ja tema alluvate karistustegevusest. Selles arhiivis säilitatavas aruandes Tallinn-Harju prefektuuri poliitilise politsei tegevuse kohta, mida juhtis Viks, öeldakse, et

---

[33] ENSV ORRKA, f. 60, nim. 1, fol. 2-a, l. 213.
[34] Sealsamas, l. 208.

ajavahemikul 1942. aasta maist kuni 1943. aasta maini areteeriti ainuüksi selles prefektuuris 5810 inimest, kellest 2134 maha lasti.[35]

Nende inimeste, kes ei olnud saksa okupantidele meelepärased, paremaks hävitamiseks loodi nii Tallinn-Harju prefektuuris kui ka kõigis teistes okupeeritud Eesti maakonnakeskuste politseiorganeis niinimetatud „karistuste projekteerimise komisjonid". Komisjon, kuhu kuulusid kaks poliitilise politsei ja üks kriminaalpolitsei esindaja, määras areteerituile sunnitöökaristusi, sealhulgas ka surmanuhtlusi. Need komisjonid mõistsid paljud nõukogude patrioodid surma.

Arhiividokumentidest nähtub, et „karistuste projekteerimise komisjon" määras Viksi osavõtul ilma igasuguse aluseta surmanuhtlusi ka vangivõetud Nõukogude armee sõjaväelastele. Ülalnimetatud komisjoni 1942. aasta 24. aprilli otsuses surmanuhtluse määramise kohta Ivan Smaktalinile öeldakse: „... Töötanud kokana. 1940. a. astunud punaarmeesse sundaega teenima, määratud ehituspataljoni ja saadetud Eestisse Paldiski lähedale, kus olnud kuni sõja alguseni. Sõja ajal kaevanud väeosaga kraave Tallinn—Paldiski vahel. 27. augustil 1941. a. saadetud Tallinna sadamasse evakueerimiseks. Selle nurjumisel läinud sisemaale ja Tallinn—Keila vahel andnud vangi ning saadetud sõjavangilaagrisse, kust hiljem paigutati ümber Keskvanglasse. Enda seletusel ei ole sõjavangilaagris sakslaste kohta midagi kompromiteerivat rääkinud. Smaktalini poliitiline meelsus ja kuuluvus kommunistlikkudesse organisatsioonidesse ei ole juurdlusega selgunud."[36] Tallinn-Harju prefektuuri komisjoni otsuse põhjal mõrvati samuti Eestis vangilangenud Nõukogude sõjaväelased V. I. Petrov, N. I. Kolossov, I. M. Rjadnov, I. V. Sahharov, I. A. Boboško, M. I. Jegorov, N. K. Bogdanov ja paljud, paljud teised

Natsionalistid mõrvasid inimesi, ilma et nende süüasja oleks eelnevalt arutatud. Viks ja tema kaaslased koostasid isiklikult nimekirju vahialuste kohta, kes määrati mahalaskmisele. Viks esitas need nimekirjad Saksa julgeolekupolitseile ja SD-le kinnitamiseks. Viksi kriminaalasja uurimisel võeti asitõendina toimikusse tema allkirjaga nimekirjad. 1941. aasta 28. septembril saatis Viks Sandbergerile nimekirja 23 areteeritud Nõukogude kodaniku kohta ja tegi ettepaneku nad surma mõista. Dokumendis öeldi, et need isikud on eriti aktiivsed kommunistlikud tegelased ning tuleb seepärast maha lasta. Selle nimekirja järgi seisnes areteeritu Jevgeni Borkovski süü järgmises: „Venelane. Oli venelaste juures teenistuses, sõitis Nõukogude Venemaale. Käis läbi militsionääride ja teiste kahtlaste isikutega."[37]

---

[35] ENSV ORRKA, f. R-64, nim. 1, s.-ü. 70.
[36] Uurimismaterjalid.
[37] Sealsamas.

1941. aasta 31. novembril tegi Viks ettepaneku mõista kolmele vahialusele surmanuhtlus. Sellist karistusmäära motiveeriti dokumendis sellega, et need isikud „avaldusid kehtiva korra suhtes äärmiselt vaenulikult". Selles dokumendis mainitud 1868. aastal sündinud Miina Kuusiku kohta märgiti: „Oli nõukogude riigikorra pooldaja, arvas, et oleks meelsasti teinud midagi Nõukogude Liidu heaks, kui ta poleks olnud nii vana. Pojad on kommunistid." Neist ja teistest arhiividokumentidest nähtub, et Tallinn-Harju prefektuuri poliitilise politsei juhi ametikohal töötamise ajal saatis Viks surma paljud täiesti süütud nõukogude inimesed. Arhiivis on säilinud 1942. aasta 16. aprillil Viksi poolt allakirjutatud dokument nr. 756, mis on adresseeritud Saksa julgeolekupolitsei ja SD ülemale. Dokumendis tuuakse ära 67 areteeritud Nõukogude kodaniku nimed ja teatatakse, et nad kõik lasti maha 16. aprillil 1942. aastal.[38]

Mõrvamisi ei pandud toime mitte ainult komisjoni otsuse põhjal ja Saksa julgeolekupolitsei ja SD poolt kinnitatud nimekirjade järgi. Tihtipeale lasksid valvurid areteeritud omavoliliselt kohapeal maha.

Siin esitatud natsionalistide kuritegude loetelu, mida nad toime panid Tallinna tsiviilelanike suhtes, pole kaugeltki täielik, kuid needki faktid annavad piisava ettekujutuse ebainimlikust julmusest, mida natsionalistid Nõukogude Eesti okupeeritud pealinnas ja selle ümbruses üles näitasid. Kui sellele lisada repressioonid, mida Saksa julgeolekupolitsei ja SD, salajane välipolitsei, välisandarmeeria ning „Abwehri" asutused natsionalistide osavõtul Tallinnas toime panid, siis mitmekordistub kannatanute arv.

Tartumaal tapeti 12 836 inimest. Põhiline osa neist mõrvadest sooritati Tartu koonduslaagris, mille natsionalistide bandiidijõukude peamehed lõid veel enne, kui hitlerlikud väed Tartu lõplikult vallutasid. Bandiidid ehitasid selle laagri kiires korras linna Näituse väljakule ja hakkasid sinna tooma nõukogude patrioote ja kõiki neid, kellega nad kavatsesid arveid õiendada. Juba siis aeti laagrisse terveid perekondi koos laste, sealhulgas ka rinnalastega. Kõiki neid peeti kinni ebainimlikes tingimustes.

1941. aasta 14. juulil määras bandiidijõugu peamees Kurg Tartu koonduslaagri ülema ametikohale Eesti kodanliku sõjaväe ohvitseri Juhan Jüriste.

Pärast seda, kui hitlerlased olid okupeerinud kogu Eesti, muudeti natsionalistlike bandiitide organiseeritud Tartu koonduslaager Eesti kõige suuremaks surmalaagriks. Jüriste asemel sai laagri ülemaks Karl Linnas, Jüriste aga asus valveteenistust juhtima. 1941. aasta septembris viidi koonduslaager Näituse väljakult vanade sõjaväekasarmute rajooni Kastani tänava lähedal.

Selleks et ilma kohtumõistmiseta õiendada arveid nõukogude

---

[38] Uurimismaterjalid.

inimestega, loodi Tartu koonduslaagris eriline karistusorgan „eriosakonna" nime all, mis komplekteeriti endistest kodanliku Eesti politseinikest, kes koos laagri juhtkonnaga organiseerisidki massimõrvu. Laagri „eriosakonna" ülemaks oli algul Roland Lepik, hiljem sai selleks Artur Paal. Lepik, Viks ja Paal juhtisid juurdlust, määrasid kindlaks karistusmäära, koostasid hävitamisele kuuluvate vangide nimekirju ja organiseerisid koos koonduslaagri juhtkonnaga nende toimetamist mahalaskmisele. Nad kuulasid isiklikult üle areteerituid ja peksid neid sealjuures.

Tunnistaja H. Laats andis laagri „eriosakonna" töö kohta järgmise seletuse: „Tartu koonduslaagri juures oli nõndanimetatud „eriosakond". „Eriosakonnas" kuulati üle koonduslaagri vange. Ma nägin korduvalt, kui käisin „eriosakonnas", kuidas need „ülekuulamised" toimusid. Minu juuresolekul peksis Lepik ülekuulatavat vangi, teinekord aga nägin, kuidas vangi peksis Ervin Viks. Niisugusel viisil uurisid asja „eriosakonna" töötajad, kes ka otsustasid koonduslaagri vangide saatuse.

... Esialgu, kui laager asus Näituse väljakul, otsustasid „eriosakonna" ametnikud koonduslaagri vangide saatust üksinda. See oli täielik omavoli, sest mitte mingisuguseid kohtuorganeid ei eksisteerinud. Spetsiaalse nõukogude patriootide hävitamise organi eesotsas asus südametu inimene, kõrilõikaja Roland Lepik, endine „Isamaaliidu" Tartu osakonna sekretär ... Mõned ohvitserid ja ametnikud „eriosakonnast" sõitsid tihti välja tankitõrjekraavi äärde ja võtsid osa Nõukogude kodanike massilisest hävitamisest."

Selle karistusallüksuse tegevuse kohta andis tunnistaja V. Rajalo järgmise seletuse: „... „Eriosakond" oli koonduslaagri vahetuks karistusorganiks. Ta toimetas juurdlust koonduslaagri vahialuste üle ja otsustas nende saatuse. „Eriosakonnas" oli viiestkuuest inimesest koosnev uurijate grupp eesotsas Ervin Viksiga. Viksi tegevusest nähtus, et oma ametiseisundi poolest oli ta pärast Roland Lepikut teine inimene koonduslaagris. Viks kuulas vahialuseid üle kantselei ruumis minu juuresolekul. Areteerituid, keda süüdistati „tõsisemates" tegudes, kuulas Viks üle Lepiku kabinetis, mõnikord koos tema endaga. Olemasolevate materjalide alusel koostas Viks areteeritud Nõukogude kodanike suhtes arvamuse ja määras kindlaks karistuse. Niisugused arvamused kujutasid endast vastavate lahtritega nimekirju, kus oli väga lühidalt ära tähendatud süüdistuse sisu ja ettepandav karistusmäär ... Oli juhtumeid, kui Viks koostas kantseleis minu juuresolekul arvamusi vangide „süüasjus" ... Nägin ka Ervin Viksi koostatud valmis dokumenti, mis oli mõeldud sakslastele saatmiseks. Ma nägin, et kõigi selles dokumendis loetletud isikute suhtes oli tehtud üks karistusettepanek — surmanuhtlus."[39]

---

[39] Uurimismaterjalid.

Pärast Viksi üleviimist Tallinna asus koonduslaagris tema kohale endine politseinik Boris Juht, kes oli sama julm kui tema eelkäijagi.

Koonduslaagris peeti kinni kommuniste, kommunistlikke noori, nõukogude ja parteitöötajaid, riigiasutuste ja -ettevõtete töötajaid, uusmaasaajaid, sõjavange, juute ja mustlasi, samuti teisi täiesti süütuid nõukogude inimesi, keda kodanlikud natsionalistid olid areteerinud. Massilised mahalaskmised algasid juba enne laagri loomist Näituse väljakul, hiljem valisid natsionalistid aga hukkamispaigaks 1941. aasta suvel kindlustustööde ajal kaevatud tankitõrjekraavi Riia maantee ääres, nelja kilomeetri kaugusel Tartust. Surmale määratud toodi hukkamispaika 30—40 inimese kaupa autobusside ja veoautodega. Koonduslaagrist mahalaskmispaika toomise ajal olid areteeritud relvastatud valvurite, „Omakaitse" liikmete ja politseinike, kes olid ka mahalaskjateks, tugevdatud valve all.

Mahalaskjate komandod valiti vabatahtlike hulgast. Mahalaskmise juhtimiseks sõitsid tankitõrjekraavi juurde laagri ülemused ja valveohvitserid. Hukkamispaigal tõid valvurid areteeritud autodest välja ja sundisid neid tankitõrjekraavi kaldale põlvili heitma. Iga surmamõistetu selja taha asus mõne meetri kaugusele valvur. Ohvitseri käskluse peale tulistasid nad areteerituid. Vangid kukkusid kraavi põhja. Pärast seda surmasid ohvitserid püstolilaskudega need, kes veel elumärke avaldasid. Seejärel loopisid valvurid tapetute laipadele kerge mullakihi. Kohalik elanik, tunnistaja E. Suits andis nende mõrvamiste kohta järgmise seletuse: „... Minule kuuluv Suitsu talu asub viie kilomeetri kaugusel Tartust Tartu—Riia maantee ääres. Umbes saja meetri kaugusele maanteest kaevasid Tartu elanikud sõja algul tankitõrjekraavi, mis läks risti üle maantee. Kraav oli umbes kolm meetrit sügav. Esimestest päevadest peale pärast Tartu linna okupeerimist Saksa fašistlike vägede poolt, see on 1941. aasta juulist alates, hakati tankitõrjekraavis Nõukogude kodanikke maha laskma. Neid toodi kohale autobusside ja veoautodega. Esialgu toimusid mahalaskmised iga päev, mõnikord kuus-seitse korda päevas. Mahalaskmised toimusid erinevatel aegadel: öösel, õhtul ja päeval. Mahalaskmised toimusid kahel pool maanteed asuvas tankitõrjekraavis."[40]

„Omakaitse" liikmed ja Eesti politseiametnikud saatsid Tartu koonduslaagrisse ka rauku, mitmesuguses vanuses lapsi, haigeid ja haavatuid. Neid abituid inimesi veeti koos teiste vahialustega Jüriste, Linnase ja Viksi juhtimisel koonduslaagrist tankitõrjekraavi äärde ja lasti seal maha. Selle kraavi ääres lasti maha ka inimesi, kes olid toodud Tartu koonduslaagrisse okupeeritud Eesti maakondadest.

---

[40] Uurimismaterjalid.

Massiliste mahalaskmiste ajal leidsid aset juhtumid, kus koonduslaagri valvurid matsid mahalaskmisel ellujäänud inimesi elusalt mulla alla. Talvel, kui maa oli külmunud, ei maetud laipu üldse, vaid neile loobiti järgmise mahalaskmiseni lund peale. Varsti pärast hitlerlike okupantide Eestist väljakihutamist toimetatud juurdlusega tehti kindlaks, et 1941/42. aasta talvel tapsid eesti fašistid tankitõrjekraavis kaks partiid lapsi, esimesel korral suure partii kuue- kuni kaheteistkümneaastasi lapsi, teisel korral imikuid. Hukkamise ajal hoidsid ühed timukad imikuid jalgupidi käes, teised aga tulistasid neid. Kuna need lapsed mõrvati talvel, kandis kevadine suurvesi imikute laibad maantee- ja põllukraavidesse, kust kohalikud elanikud neid koristasid ja matsid.[41]

Et varjata koonduslaagri vangide eest nõukogude inimeste massilise hävitamise fakte, võttis koonduslaagri juhtkond tarvitusele eriabinõud. Inimeste mahalaskmisele saatmise ajal ajasid valvurid teised vangid barakkidesse ja sundisid neid põrandale pikali heitma, et nad ei saaks aknast välja vaadata. Kuid ka need abinõud ei aidanud kuritöid varjata. Koonduslaagri vahialustel õnnestus oma eluga riskides jälgida elajalike tegude toimepanemist süütute inimeste kallal.

Kodanlikud natsionalistid lõid vahialustele ebainimlikult rasked elamistingimused. Ruumidesse topiti niivõrd palju inimesi, et nad ei saanud pikali heita. Osa vange oli lageda taeva all okastraadiga piiratud maa-alal. Barakid, kus elasid vahistatud, kubisesid parasiitidest. Vangidel puudus võimalus pärast rasket ja kurnavat tööd puhata. Elamistingimused olid äärmiselt ebasanitaarsed. Arstiabi ei antud. Koonduslaagris oli vangide jaoks ainult üks käimla, kuhu neid viidi gruppide viisi ning valve all. Ruumidesse, kus oli sadu inimesi, pandi „paraskiteks" kohandatud tünnid. Vangid kannatasid pidevalt nälga, neile valmistati toitu halvaksläinud toiduainetest ja isegi surnud hobuste lihast. Laagri valvurid ja juhtkond mõnitasid igati nõukogude patrioote. Valvurid peksid vahialuseid iga tühisemagi eksimuse korral, sageli aga täiesti põhjuseta. Pärast väljasõite korraldasid koonduslaagri juhtkond ja valvurid joominguid. Purjus valvurid tungisid siis barakkidesse, kus elasid naised, mõnitasid ja piinasid neid ning viisid väevõimuga kaasa. Neil orgiatel vägistati naisvange, mõned viidi pärast seda laagrist välja ja lasti maha. Teisi vägistatud naisi sunniti surma ähvardusel vaikima. Mõned valvurid kasutasid vangide mõnitamiseks rafineeritud võtteid. Ühe sellise fakti kohta andis tunnistaja M. Afanasjev järgmise seletuse: „Koonduslaagris teenis valvurina Eelmets, keda ma tundsin, kuna elasime Tartus ühes

[41] ЦГАОР СССР, ф. 7021, оп. 97, д. 23, л. 4—15.

majas. Umbes kaks kuud pärast seda, kui mind paigutati koonduslaagrisse, oli mitu juhtumit, kus vangide mahalaskmistelt tulnud Eelmets oli sedavõrd purjus, et seisis vaevalt jalul. Ta tuli barakki ja viis mu kööki. Näidates seal oma veriseid käsi ja sinelit, rääkis Eelmets mulle, et „tappis noori kukkesid". Seejuures käskis ta enda kätele vett kallata, et saaks neilt vere maha pesta. Pärast seda sundis Eelmets mind pesema verd oma sinelilt. Eelmetsa sinelil oli mitu erineva suurusega värsket vereplekki, mis mul tuli maha pesta. Mulle oli selge, et Eelmets võttis osa nõukogude inimeste mahalaskmistest ja, olles pealaest kuni jalatallani inimverega määritud, sundis mind endalt verd maha pesema, et sel kombel minu üle irvitada."[42]

Tartu elanike hirmutamiseks korraldas koonduslaagri juhtkond avalikke hukkamisi. 1941. aasta sügisel poodi tänaval üles Tartu linna abiprokurör August Must ja nõukogude aktivist Lembit Tummi. Selle kuriteo organiseerija oli Juhan Jüriste.

Toimepandud kuritegude varjamiseks hakati 1943. aastal hävitama tankitõrjekraavis hukatute laipu. Sakslased tõid kohale partii vange, kes ehitasid tankitõrjekraavi ümber plangu ning hakkasid kraavi lahti kaevama ja laipu põletama. Laipade põletamise ajaks saadeti lähemate talude elanikud teise paika. 1944. aastal oli Riia maanteest ida poole maetud laipade põletamine lõpetatud. Pärast seda ajasid SS-lased laipu põletanud vangid ühe lähedal asuva talu sauna ja põletasid nad elusalt. Selle Saksa okupantide ja nende eestlastest kannupoiste mõrtsukatöö avastas 1944. aastal Saksa fašistlike röövvallutajate ja nende käsilaste kuritegude kindlakstegemise ja uurimise Erakorraline Riiklik Komisjon. Ajavahemikul 21. oktoobrist kuni 3. novembrini 1944 kaevati lahti lääne pool Riia maanteed asunud endine tankitõrjekraav. Kraavist võeti välja ja uuriti läbi 157 laipa. Osa laipu olid omavahel nööriga kokku seotud. Uuritud laipadest olid 139 koljus kuuliaugud. Osa laipadel kuuliauke ei avastatud. Ekspertide arvamuse järgi võis selle põhjuseks olla, et mõned mahalastavatest jäid kuulidest puutumata, kuna nad olid aga teistega kokku seotud, tõmbasid kukkujad nad endaga kaasa ja nad maeti elusalt. Samuti uurisid eksperdid läbi hulga kraavist leitud tulest puutumata jäänud inimluid.

Valgamaal mõrvasid hitlerlased ja nende käsilased 525 kohalikku elanikku. Süütute inimeste tapmist organiseerisid ja viisid täide poliitilise politsei juhid Piirisild, Joonsaare ja Kuks, viimase abi Eenmaa, „Omakaitse" organiseerija Zeemann, Valga vangla ülem Harald Maasik, vangivalvurid August Tamula ja Nikolai Pästlane, politseinikud Teodor Siirak, Peeter Taur ja teised kurjategijad. Valga vanglast veeti vahialused linnalähedasse Piiri, Naadi ja Keeni metsa ning lasti seal spetsiaalselt sel-

[42] Uurimismaterjalid.

leks kaevatud aukudes maha. Nii mõrvati 1941. aasta 18. juulil 17 inimest, 21. juulil 48, juuli lõpul 66, augustis 17, 7. oktoobril 18, 17. detsembril 27 inimest jne.

Nende õudsete mõrvade üksikasjad said teatavaks 1965. aasta mais areteeritud ja vastutusele võetud mõrvarite Tamula, Siiraku ja Pästlase kriminaalasja uurimise ja sellele järgnenud kohtuprotsessi käigus. Andes 1965. aasta 2. juunil seletust nõukogude inimeste massiliste mõrvamiste kohta, esitas Tamula üpris iseloomuliku sadistliku fakti: „Nõukogude inimeste mõrvamisest võtsin ma osa juba 1941. aasta novembris. Siis mõrvati umbes 20 inimest, kelle hulgas oli üks vene naisarst. Kui pooled vangid olid mõrvatud, läks Eenmaa järelejäänud grupi juurde, viis selle naise kõrvale ja ütles talle midagi vene keeles. Naine hakkas end riidest lahti võtma. Öö oli väga külm ja naine värises külmast. Pärast seda, kui naine oli ära võtnud musta kleidi ja särgi või kombinee, jäi ta täiesti alasti. Sel ajal kui naine end augu ääres riidest lahti võttis, irvitasid Taur, Eenmaa, „Omakaitse" liikmed ja saksa ohvitser tema üle ning solvasid teda. Eriti mõnitas teda Taur, kes ütles talle, et ta on „paradiisiingel ja seisab paradiisi väravate ees". Naine tapeti koos teiste vahialustega Kuksi käskluse peale."[43]

Nõukogude inimesi, keda peeti kinni Valga vanglas, lasti maha kogu okupatsiooniaja vältel. Timukad ei halastanud ei naistele, raukadele ega lastele.

Tamula rääkis kohtulikul ülekuulamisel 1965. aasta 2. oktoobril: „Sel ajal kui mina töötasin vanglas, lasti maha umbes paarisaja inimese ümber.

Hiljem seati mahalastavate jaoks sisse erikamber... Inimesed toodi kambrist välja öösel. Kui oli suurem mahalaskmine, olid kohal vangla ülem Maasik, tema asetäitja Rõõm ja poliitilise politsei töötaja Eenmaa."[44]

1966. aasta augustis-septembris arutas Eesti NSV Ülemkohtu kriminaalasjade kohtukolleegium Tallinnas Aleksander Zeemanni, Richard Laarmani, Poigo Ritsoni, Karl Varrese, Johannes Kivipuuri, Erich Oru, Leonhard Musta ja Kaarel Sillamäe süüasja. Zeemann sakslaste poolt okupeeritud Valga linna ja maakonna sõjalis-fašistliku organisatsiooni „Omakaitse" ülemana, Laarman, Varres ja Kivipuur sama organisatsiooni liikmetena, Org poliitilise politsei assistendina ning Must ja Sillamägi politseikordnikena võtsid 1941.—1942. a. osa süütute Nõukogude kodanike massilisest mahalaskmisest Valga—Tõrva maantee äärses liivakarjääris ning Piiri ja Tõlliste metsas. Zeemanni organiseerimisel viidi Valga vanglas 1941. a. sügisel mahalaskmisele mitmel korral vähemalt 127 kodanikku. Ta kontrollis mõrvarite tegevust ja viibis mõrvamiskohal.

---

[43] Uurimismaterjalid.
[44] Kohtuprotsessi materjalid.

Oru osavõtul lasti maha üle 150 Nõukogude kodaniku. Korduvalt oli ta poliitilise politsei vastutavaks esindajaks massiliste mahalaskmiste juures ning võttis isiklikult osa kodanike mahalaskmisest. 1941.—1942. a. võttis Org osa süütute Nõukogude kodanike vahistamisest Puka alevis Taheva vallas ja mujal, teostas nende suhtes politseilikku juurdlust ja peksis inimesi ülekuulamise ajal.

12. septembril tunnistas Eesti NSV Ülemkohus kohtualused süüdi Eesti NSV KrK § 62 lg. 1 järgi, mõistes A. Zeemannile ja E. Orule karistuseks surmanuhtluse. Ülejäänud kohtualuseid karistati vabadusekaotusega erirežiimiga parandusliku töö koloonias.

Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium jättis surmamõistetute armuandmispalve rahuldamata. Kohtuotsus on täide viidud.

Saksa okupatsiooni ajal areteeriti, piinati ja lasti maha ka Viljandimaa elanikke. Rahulikke elanikke lasti maha ilma igasuguse kohtu ja uurimiseta.

Nõukogude võimu ajal maa saamist, nõukogude asutustes töötamist loeti kuriteoks ja karistati surmanuhtlusega.

Viljandi vangla oli kogu aeg puupüsti vange täis. Lakkamatult viidi sealt inimesi mahalaskmisele. Samuti lasksid saksa röövvallutajad ja nende eestlastest kannupoisid massiliselt maha Viljandis kinnipeetavaid sõjavange.

1941. aasta suvest kuni 1944. aasta sügiseni lasti Viljandist kaks kilomeetrit lõuna pool asuvas Männimäe rajoonis maha umbes 3000 inimest, nende hulgas palju Nõukogude sõjavange, Viljandi eeslinnas Viiratsimäel mõrvati ja maeti maha umbes 2000 inimest.

Mahalaskmised toimusid pidevalt, kogu okupatsiooniaja vältel. Männimäe ja Viiratsimäe rajoonis lasti peamiselt maha Viljandi vangla ja Viljandi lähikonna laagrite vange.

Viljandi linna piirides asus veel kaks sõjavangide laagrit. Vangide elamistingimused olid neis laagrites kohutavad. Puudus igasugune arstiabi, vahialuseid kasutati üle jõu käival tööl. Nõukogude sõjavangid surid kurnatuse ja peksmiste tagajärjel, samuti lasti neid süstemaatiliselt maha. Okupatsiooniaja jooksul hukkus neis laagreis umbes 10 000 inimest ning maeti laagri lähedale. Hundimäel avastati üheksa ühishauda. Kahel neist olid sõjavangide endi tehtud puust ristid pealiskirjadega, kus oli ära märgitud mõrvatute arv — 1600 inimest ja 1864 inimest.

Viljandis toimepandud kuritegude süüdlasteks olid sakslaste käsilased prefekt Kutsar, poliitilise politsei ülem Ujuk, tema asetäitja Helmet, vangla ülem Truuväli, tema abid Pars ja Tamm. Vangla kõige verejanulisemateks inimesteks olid veltveebel Milistver ja valvur Nõmmik. Mahalaskmistest võtsid osa: „Omakaitse" major Pori, temale alluvad ohvitserid Saar, King, Villimäe, Fridrichson ja teised.

Masendava pildi kodanlike natsionalistide jõhkrusest ja sadis-

mist Nõukogude sõjavangide kohtlemisel andis 1966. aasta märtsis toimunud Tõnu Salumäe ja August Mölderi protsess. Süüaluste kohtulikul ülekuulamisel selgus, et Nõukogude sõjavangide laagris, mis asus Kehra tselluloosivabriku juures, leidsid aastail 1941—1942 aset järgmised faktid:

Salumäe peksis raudvarrastega sõjavangi Aleksander Akulkinit ning jättis ta siis verisena ja meelemärkuseta lumele lamama.

Salumäe peksis põleva puuhaluga sõjavangi eesnimega Nikolai, kes end tule ääres soojendas. Vang suri peksmise tagajärjel. Salumäe ja valvur Pakosta tõukasid kaks näljast jõuetut sõjavangi vedela lubjalahusega täidetud auku, kus vangid hukkusid.

Salumäe ja Pakosta peksid vintpüssi pärade ja kumminuiadega vangi eesnimega Dmitri, kes selle tagajärjel suri.

Salumäe peksis metallkiivriga julmalt vangi pähe selle eest, et vang oli võtnud maast suitsuotsa. Vang suri peksmise tagajärjel.

Salumäe peksis korduvalt sõjavang Vassili Kabanovit kumminuiaga, tallas teda lumme, riputas vintsi külge ja kastis peadpidi käimlaauku.

Sõjavangide mõnitamiseks ajasid Salumäe ja teised valvurid vangid putkasse, kus eelnevalt oli raudahi kuumaks köetud, valasid ahju üle õlide ja mustuse seguga, sulgesid siis ukse ja „suitsutasid" selliselt vange meelemärkuse kaotuseni.

Salumäe, Pakosta ja Simson sundisid vange sööma tooreid mustusest puhastamata loomasoolikaid ja magu. Vange, kes keeldusid seda tegemast, peksti püssipäradega.[45]

Natsionalistid hävitasid nõukogude patrioote kõigis okupeeritud Eesti maakondades ühesuguste meetoditega.

Nii mõistis 1941. aasta detsembris P a i d e politseijaoskonna politseikomissar Vello Eelnurme poliitiliste vangide süüasjade arutamise komisjoni liikmena mahalaskmisele 15 Paide elanikku. Need vahialused lasti maha „omakaitselaste" poolt Eelnurme isiklikul osavõtul. Arhiividokumentidest nähtub, et selle mahalaskmise ajal õnnestus haavatud poliitvangil Villem Pivkanil põgeneda. Seoses sellega saatis Mere endise Järva prefektuuri poliitilise politsei ülemale järgmise korralduse: „... Palun Villem Pivkani surmaotsuse täideviimisel tema ellujäämise ja ärapõgenemise võimaluse asjas toimetada põhjalik juurdlus kõigi asjaolude ja süüdlaste selgitamiseks. Juurdluse tulemustest minule ette kanda."[46]

Selle fakti kohta tegi politseikomissar Eelnurme Merele järgmise ettekande:

„Kuna Paide on väga väikene linn ja kõik inimesed peaaegu üksteist tunnevad, tahtsin vältida asjaolu, et tsiviilelanikkond saaks teada surmaotsuse täitmisest, sellepärast palusin „Omakait-

---

[45] Kohtuprotsessi materjalid.

[46] ENSV ORRKA, f. R-52, nim. 2, fol. 9, l. 1 ja 2.

set" saata abiks eriti usaldusväärseid mehi. 7 surmamõistetut lasksin varem tuua vangimajast politseiarestimajja... Kella 23.00 paiku sai vangimajast võetud 6 meesvahialust. Saatjateks oli neli omakaitsemeest, kolm politseinikku ja kaks vangivalvurit, neist üks hobusega. Vahialused said kolmekaupa käeraudadega kokku pandud. Nende hulgas oli ka Villem Pivkan... Tee peal sai juurde toodud veel politseijaoskonnast kaks naist, kes olid surma mõistetud. Enne otsuse täideviimisele asumist asetasin mahalastavad augu juurde ritta, seljaga meeskonna poole. Varem oli kokku lepitud, et iga mees tulistab ühte mahalastavat. Märguandmiseks tulistasin mina esimesena. Laskmine sündis ühe kuni kolme meetri kauguselt. Peale kogupaugu kukkusid kõik maha. Mina tulistasin veel igat ühte, lastes igale mahalastule veel ühe kuni kolm kuuli püstolist pähe, umbes 50 sm kaugusel. Kes peale kogupaugu elumärke avaldasid, neid tulistati ka meeskonna poolt püssidest... Peale seda läksime politseiarestimajja ja tõime sealt ära ülejäänud seitse surmamõistetut. Nende otsus sai täideviidud samal viisil nagu eelmistel...

Otsuste täitmise juures arsti ei viibinud, kuna seda pole kunagi nõutud ja pole ka kunagi viperusi surmaotsuste täitmisel juhtunud..."[47]

Hiljem areteeriti Pivkan teistkordselt ja lasti mujal maha.

Uurimise käigus pandi Paide lähedal mahalaskmispaigas toime lahtikaevamine, mille tulemusena leiti 14 laiba jäänused. Nende mahalastute hulgas olid Elmar Aljas, Sofia Tõns, Akulina Danner, Ernst Rannamees ja teised Paide ümbruskonna elanikud. Kohtumeditsiinilise uurimisega tehti kindlaks, et need isikud surid tulirelvaga tekitatud vigastuste tagajärjel.

Virumaal sooritasid veretöid politseiprefekt Paul Kokk, juhtiv politseitegelane Erich Surve, maakonna „Omakaitse" ülem Vaska, vangla direktor Siim, kohtunik Kütt ja paljud teised natsionalistid. Nõukogude inimeste massiliste mõrvamiste kohtadeks olid siin Kuremäe, Viivikonna, Auvere, Jõhvi, Kohtla-Järve, Kukruse, Peri, Ereda, Kiviõli, Aseri, Kunda ja Sonda laagrid. Igas laagris peeti perioodiliselt kinni mõnisada kuni neli-viis tuhat inimest.

Hirmus pilt süütute inimeste mõrvamisest avanes 1964. aasta märtsis-aprillis, kui Eesti NSV Ülemkohus arutas Edgar Voldemar Oro, okupatsiooniaegse Kukruse koonduslaagri valveülema kriminaalasja. See sadist polnud erand, tema julmus oli iseloomulik paljudele natsionalistidele. Kohtus selgus, et peale süütute inimeste massimõrvadest osavõtmise peksis Oro pidevalt vahialuseid nagu loomi ja mõnitas neid igal viisil.

Ta piinas vange seepärast, et need jäid töölt laagrisse tulles väsimuse tõttu rivist maha, seepärast, et nad korjasid maast koni-

[47] ENSV ORRKA, f. R-52, nim. 2, fol. 9, l. 1 ja 2.

sid, samuti töönormide mittetäitmise eest ning lihtsalt oma madalate kirgede rahuldamiseks. Oma ohvrite üle irvitades sundis Oro neid surmaga ähvardades üksteise kukil ratsutama, vägikaigast vedama ja üksteist peksma.

Oro laskis vange ise maha, mitu inimest tappis see sadist aga haamriga pähe tagudes, peksis oma ohvreid piitsa, kepi ja rusikatega, kõigega, mis kätte sattus. „Omakaitse" tegelinski ei pidanud isegi vajalikuks oma kuritegusid varjata. Vastupidi, ta tegutses avalikult, sealjuures suurima rahuldustunde ja isegi uhkusega. Kuid see, millega Oro omal ajal uhkustas, on tänapäeval muutunud eesti kodanlike natsionalistide igaveseks häbiplekiks.

Pöördugem nüüd arhiivimaterjalide poole ja peatugem lühidalt nõukogude inimeste mõrvamisel P ä r n u m a a l.

„Omakaitse" liikmed asutasid ka Pärnus koonduslaagri ning areteerisid fašistliku okupatsiooni esimestel päevadel massiliselt kommuniste, kommunistlikke noori, nõukogude ja parteiaktiviste ning teisi nõukogude patrioote, kel ei õnnestunud evakueeruda.

„Omakaitse" liikmed hakkasid juba esimesel päeval pärast seda, kui hitlerlikud väed linna vallutasid, ilma kohtu ja juurdluseta korraldama massilisi mahalaskmisi. Oma ohvreid mõrvasid nad Pärnu ümbruskonna metsades, kuhu vange veeti laagrist veoautodega. Need natsionalistide kuriteod avastati ning kirjeldati osaliselt 1944/1945. aastal Erakorralise Riikliku Komisjoni poolt. Kuid hoopis täielikuma pildi süütute inimeste mõrvamisest andis 1962. aasta 10.—15. detsembrini Pärnus toimunud avalik kohtuprotsess Edmund Johannes Kuusiku, Augustin Reinvaldi, Julius Viksi ja Teodor Kaldre kriminaalasjas. Kohtus tuvastati, et kohtualuste osavõtul mõrvasid Pärnumaa natsionalistid hitlerlaste juhtimisel üle 1000 Nõukogude kodaniku. Selle kriminaalasja kohtuliku uurimise materjalid avaldati Nõukogude ajakirjanduses. Nad paljastavad natsionaliste kui vägivallatsejate jõuku, kes ei arvestanud ei õiguse ega humaansuse elementaarsete mõistete, ei inimliku moraali seadustega.

1959. aastal paljastati ja võeti kriminaalvastutusele fašistide käsilased Valter Kelt, Leonid Sinisalu ja Johannes Kriipsalu. Selle asja uurimisel tehti kindlaks, et Suure Isamaasõja esimestel päevadel astusid mainitud isikud V õ r u m a a l tegutsenud bandiidijõuku ja võtsid aktiivselt osa terroristliku okupatsioonirežiimi kehtestamisest. Okupatsiooni ajal teenisid Kelt, Sinisalu ja Kriipsalu fašistlikes karistusorganeis. Nende isiklikul osavõtul piinati ja mõrvati elajalikult 1941/1942. aastal üle tuhande nõukogude aktivisti ja rahuliku Võrumaa elaniku. Massilised mahalaskmised toimusid Võru ümbruskonna metsades. Elajalikult tapetute hulgas olid EKP Võru maakonnakomitee sekretär August Kuhlberg, Võru linna täitevkomitee esimees Karl Hommik, Eesti NSV Ülemnõukogu saadikud Jaan Päll ja Oskar Kirber, Võru maakonna haridusosakonna juhataja — kommunist Karl Siilivask, tema poeg —

keskkooliõpilane kommunistlik noor Jaan Siilivask ja paljud teised nõukogude patrioodid.

Nõukogude rahva vastu sooritatud raskete kuritegude eest mõistis Eesti NSV Ülemkohus 27. novembril 1959. aastal timukad Keldi, Sinisalu ja Kriipsalu surma.

Üle kolme aasta kestnud fašistlik okupatsioon kujutas endast hitlerlaste ja nende eesti kodanlikest natsionalistidest käsilaste ennekuulmatute metsikuste ja kuritegude katkematut ahelat.

Kodanlikud natsionalistid ja nende hitlerlastest peremehed ei jäänud peatuma mitte millegi ees oma kuritegelike plaanide läbiviimisel. Eestis pole kunagi, isegi mitte kauges minevikus, nähtud sellist julmust, sellist inimsuse koletut jalge alla tallamist, mis leidis aset okupatsiooniaastail. Isegi keskaegsete piinamiste ja hukkamiste õudused kahvatuvad natsionalistide poolt okupeeritud territooriumil toimepandud metsikuste ja kuritööde süsteemi kõrval. Timukad mitmekesistasid mahalaskmist, seda näiliselt üsna lihtsat inimese hukkamise viisi. Leiutati mitmesuguseid võtteid, et muuta oma ohvrite elu viimsed minutid eriti piinarikkaks. Seda tehti metoodiliselt, sadistlikult. Inimesi hukates ja piinates arvasid natsionalistid, et nende ohvrite kaitseks ei astu keegi välja, ent nad eksisid rängalt.

Tahtmatult kerkib küsimus, kust pärines selline julmus, selline õel fanatism? Kõigi maade ja rahvaste ajaloost on teada, millised jõletised on raevunud omanikud, kes kardavad kaotada ebaausalt saadud varandust. Kuid eesti kodanlus kaotas selle omandi. Seepärast õiendasidki natsionalistid arveid kommunistide, revolutsiooni kangelaste, uusmaasaajate ja kõigi nendega, kellest mingil määralgi võis arvata, et nad on uue elu ehitajad. Kodanlikest natsionalistidest timukad torkasid oma ohvritel silmad peast välja, viimistlesid piinamisvõtteid, sundisid naisi ja lapsi oma lähedaste hirmsaid piinu pealt vaatama. Ja seda kõike seepärast, et töörahvas julges rünnata „kodanliku omandi pühi ja puutumatuid põhimõtteid". Natsionalistid hävitasid oma ohvrite näol nõukogude võimu ja Eestis toimunud revolutsioonilisi ümberkorraldusi.

## 5. INIMESTE TAGAKIUSAMINE RASSILISTEL MOTIIVIDEL

Kriminaalõiguslik praktika on täiesti selgepiiriliselt kindlaks määranud, et inimeste hävitamine rahvuslike ja rassitunnuste järgi on kuritegu inimsuse vastu. Veel enam, elanike hävitamine rassimotiividel on peamine, milles need kuriteod üldse väljenduvadki.

Kõigi hitlerlaste poolt inimsuse vastu toimepandud kuritegude ideoloogiliseks aluseks oli „rassiteooria", mis kuulutas välja sakslaste õiguse valitseda teiste rahvaste üle ja lubas rakendada nende sõnakuulmises hoidmiseks ükskõik milliseid vahendeid,

kaasa arvatud füüsiline hävitamine. Fašistlikul Saksamaal loodi instituute rasside uurimiseks ning rahvaste koha tähistamiseks rasside hierarhias. Juudid ja mustlased osutusid kõige alamal astmel olijaiks ja kuulusid esmajärjekorras hävitamisele.

Mitteaarialaste jaoks lõid rassistid mõiste „poolinimene" (Untermensch), mille alla viidi ka kõik slaavi rahvad. Fašistlik klikk valmistas 1941. aasta 13. mail ette direktiivi nimetuse all „Sõjaväelise kohtualluvuse kohaldamisest Barbarossa aladel". See direktiiv nägi ette Nõukogude rahvaste, keda hitlerlased arvasid „mitteväärtusliku rassi" hulka, massilise hävitamise. Ammu enne sõja algust koostasid fašistid plaani Nõukogude rahvaste hävitamiseks, kuid nende vihavaen juutide vastu võttis kõige kuritegelikumad ja ebardlikumad vormid.

Juudid valiti rahvaste hävitamise elajaliku programmi peamiseks objektiks. Hitlerliku Saksamaa sisepoliitika seisukohalt olid juudid riisumiseks üpris sobivad. Juutidelt vägivaldselt äravõetud kuld, valuuta, välismaiste ettevõtete aktsiad ja muud väärtused, mille kogusumma ulatus 3—5 miljardi margani, võimaldasid fašistlikul valitsusel finantseerida võidurelvastumist. Juudid olid kaitsetud, ja kui neid hakati taga kiusama, ei teinud kapitalistlik välismaailm suudki lahti. Esimestele juutide tagakiusamistele ei reageerinud sõna otseses mõttes mitte keegi peale kommunistide, kui mitte arvestada üksikute eraisikute süütut sõnasõda. Ainult Nõukogude Liit tegi konkreetseid ettepanekuid fašistliku agressiooni ohjeldamiseks. Faktid tõendavad, et kui hitlerlik agressioon oleks kohanud 1938. aasta sügisel otsustavat vastupanu, siis oleks tõenäoliselt fašistliku diktatuuri edasine eksisteerimine Saksamaal, rääkimata juba hitlerlaste ennekuulmatutest kuritegudest maailma mastaabis, osutanud võimatuks. „Juhul kui Hitler on sunnitud väljastpoolt tuleva tugeva surve tõttu oma kavatsustest loobuma, siis ei pea ta sellisele löögile vastu," — teatas Londonisse Inglise diplomaat Henderson.[48] Kuid Müncheni sobing likvideeris 1938. aasta sügiseks küpsenud sisepoliitilise kriisi Saksamaal ja andis Hitlerile võimaluse alustada agressiooni.

Olulise tähtsusega abinõuks agressiooni ettevalmistamisel oli elanikkonna ideoloogiline mõjutamine, eelkõige ohjeldamatu šovinismi ja antisemitismi propageerimine. Just nimelt sel perioodil, s. o. kohe pärast Müncheni sobingut, hakkasid Saksamaal arenema sündmused, mis oma julmuse ja barbaarsusega hämmastasid kogu tsiviliseeritud maailma.

Oma kuritegude sooritamisel kujutasid hitlerlased juute kommunismi ideede kandjatena, see on kogu saksa kodanluse vaenlastena. Kuna oli olemas aga ka juudi kapitaliste, siis andis see võimaluse kujutada neid töörahva vaenlastena. Natsionaalsotsialistid muutsid juudid rahvusliku ja klassivaenu märklauaks. Peale

[48] Documents on British Foreign Policy 1919—1939. Third Series, vol. II, p. 125.

selle osutusid juudid sobivaks ettekäändeks, et juhtida avaliku arvamuse tähelepanu kõrvale teistelt probleemidelt.

Juutide massilise hävitamise organiseerija Adolf Eichmann andis 1961. aastal Jeruusalemmas ülekuulamisel järgmise seletuse: „„Juudiküsimus" oli soovitud manöövriks, et juhtida tähelepanu teistelt raskustelt kõrvale. Kui sel ajal tekkisid mingisugused teist laadi raskused, pöörduti otsekohe juudiküsimuse juurde, suunates sel kombel tähelepanu kõrvale. Nii ei toiminud mitte ainult Hitler, vaid ka tema gauleiterid, igaüks, kes kuulus valitseva ladviku hulka."[49]

Kasutades osa inimeste teadmatust, eelarvamusi ja rahvuslikku egoismi, arendasid hitlerlased tohutuis mastaapides antisemiitlikku propagandat nii Saksamaal kui ka teistes maades. Nad võtsid tarvitusele mõjuvad abinõud kogu maailma antisemiitlike elementide ühteliitmiseks. „Sel ajal, kui Saksamaa sõjaline võimsus kohutas maailma maid ja rahvaid, halvas nende mõistuse, oli antisemitism läbiproovitud vahendiks rahvaste südametunnistuse äraostmisel, selleks et õhutada madalaid instinkte, kasvatada kvislingeid ja teisi sabarakke. Natside partei ja Saksa riigi valitsus kujutasid juute inimkonna vaenlastena ja kutsusid üles rahvusvahelise liidu asutamisele juutluse vastu võitlemiseks — Völkerbund gegen Juda."[50]

Ekspordiartiklina tungis antisemitism ka kodanlikku Eestisse. Diplomaatide ja teiste Saksamaa esindajate kaudu hakkas antisemitism levima esialgu sakslaste seas. Hiljem haaras antisemitismi laine vapse ning teiste natsionalistlike organisatsioonide liikmeid. Hitlerlased õhutasid vaenu juutide vastu ja kasutasid seda ära kodanliku Eesti kõigi fašistlike elementide ühteliitmiseks, kergendades sellega siin oma viienda kolonni loomist. Saksa välisminister Ribbentrop ja Tallinnast pärinev ning Pätsi režiimi peameeste isiklik sõber, fašistlik ideoloog Rosenberg võtsid tarvitusele mõjuvad abinõud antisemitismi levitamiseks Eestis. See tegevus muutus eriti hoogsaks 1939. aastal, pärast Saksamaa ja Eesti vahel vastava kokkuleppe sõlmimist, mille järgi Eesti muutus Saksamaa tooraineripatsiks. Mitmesuguste kanalite kaudu ujutati Eesti üle antisemiitliku kirjanduse, filmide ja ajalehtedega. Siia veeti sisse juudivaenulikke raamatuid „Rituaalne mõrv" ja „Siioni tarkade protokollid", rääkimata juba sellistest, lubatagu öelda „teostest", nagu „Mein Kampf" ja „Stürmer'i" materjalid. Need tööd muutusid fašistide kannupoistele käsiraamatuiks. Kodanlike natsionalistide hulgas oli juba varem väga populaarne Oswald Spengleri raamat „Euroopa loojang". Selle autor oli üks saksa

[49] Речь Израильского генерального прокурора на процессе Эйхмана. Иерусалим, 1961, стр. 14.

[50] Sealsamas, lk. 18.

fašismi eelkäijaid. Spengleri vaadete kirglikuks propageerijaks oli Leonhard Vahter, kes kirjutas eriraamatu „Euroopa loojangu" põhiideede kohta. Natsionalistid andsid suurel hulgal välja rassiküsimusi käsitlevaid teoseid. I. Kleini „Pärilikkus ja rahvas" ja „Pärilikkuse valik", A. Sauli „Pärilikkus", H. Madissoni „Rassi tervishoid ja rahva tulevik", I. Vilmsi „Kommunismiohust eesti rassi tervisele" ja teistes taolistes raamatutes propageeriti rassistlikke väljamõeldisi niinimetatud kõrgemate rasside üleolekust madalamate suhtes. Šovinismi ja rassismi propageerimisel oli elavaks eeskujuks riigipea Päts ise.

Kodanlikus Eestis leidus piisavalt fašistide käsilasi, kes olid nõus end ükskõik kellele maha müüma. Need eesti rahva reeturid, kodumaata ning autundeta inimesed, nagu Mäe, Mere, Ennok, Laak, Viks, Gerrets, Linnas ja paljud teised, olid moraalselt ammugi küpsed juutide mõrvamiseks ja nende varanduse riisumiseks.

1934. aasta üldise rahvaloenduse andmeil elas Eestis 4381 juudi rahvusest kodanikku. Järgnevail aastail hakkas Eestisse saabuma juute Austriast, Tšehhhoslovakkiast, Poolast ja teistest maadest, nii et 1941. aastal arvati siin olevat üle viie tuhande juudi. Mustlasi oli Eestis sel ajal umbkaudu tuhat inimest. Nende inimgruppide hävitamiseks hakkasidki hitlerlased eesti rahva reetureid ette valmistama. Kuid sellest oli veel vähe. Juba siis teadsid natsid, et Eesti saab hauaks paljudele juudi rahvusest kodanikele, kes tuuakse siia hävitamiseks orjastatud Euroopa maadest. Nii see hiljem kujuneski. Me näeme, et hitlerlased usaldasid eesti kodanlikele natsionalistidele mitte ainult Eestis areteeritud, vaid ka Tšehhoslovakkiast, Poolast, Saksamaalt ja teistest maadest spetsiaalselt siia hävitamiseks toodud juutide massilise mõrvamise.

Juutidest vabanemine nende hävitamise teel, nende vara omastamine ning oma poliitiliste vastastega arvete õiendamine vastas samuti Eesti fašistide eesmärkidele. Nende jõugud tungisid juutide korteritesse, riisusid, lõhkusid, peksid, seejärel aga korraldasid juutide füüsilist hävitamist. Okupandid andsid eesti kodanlikele natsionalistidele vabad käed selliste kuritegude toimepanemisel. Kahtlemata tulenes seda liiki tegevus eesti rahva reeturite endi poliitilisest kreedost. Selline seisukoht rahuldas täiesti fašistlikke röövvallutajaid, kes tahtsid süütute inimeste mõrvamisest vähemalt esialgugi eemale jääda. Meie käsutuses on „Einsatzgruppe A" ülema politsei-kindralmajori Stahleckeri aruanne, mille ta saatis 1941. aasta 15. oktoobril Himmlerile. See aruanne paljastab Balti vabariikide natsionaliste kui juutide massimõrvadest osavõtjaid. Sellest aruandest võime lugeda eesti natsionalistide osavõtu kohta nendest kuritegudest järgmist:

„Julgeolekupolitsei tegevusega seotud ülesannete täitmiseks pidasime meie (s. t. „Einsatzgruppe A". — *L. B.*) vajalikuks hõivata koos sõjaväega suuri linnu. Me omandasime selles osas

mõningaid kogemusi, kui üks väike allüksus minu juhtimisel koos eelvägedega 25. juunil 1941. aastal Kaunase linna sisenes. Kui me vallutasime selliseid suuri linnu nagu Liepaja, Miitavi, Tartu, Tallinn, samuti ka suuri asulaid Leningradi ümbruses, anti sõjaväe eelgruppidele alati kaasa julgeolekupolitsei salk. Esmajärjekorras oli vaja tabada juhtivatel ametikohtadel olnud kommuniste, saada enda kätte väärtuslikud materjalid ja dokumendid; peale selle oli vaja linnades endis kaitsta sõjaväe esindajaid võimalike elanikepoolsete ootamatuste eest. Väeosad ei saanud tavaliselt nende küsimustega tegelda ...

... Me sundisime kohalikke antisemiitlikke elemente organiseerima juutide pogromme juba mõni tund pärast linna vallutamist ... Meie nõuande kohaselt otsustas julgeolekupolitsei lahendada juutide küsimuse kõigi võimalike vahenditega ja äärmise resoluutsusega ... Me otsustasime esitada asja nii, et kõigile näiks, nagu oleksid kohalikud elanikud ise võtnud initsiatiivi võitluses juutide vastu enda kätte. Oli vaja, et kõik mõtleksid, nagu oleks saabunud täiesti loomulik juudivastane reaktsioon ...

... Seoses tegevuspiirkonna laienemisega ning et julgeolekupolitseil tuli täita kolossaalselt palju ülesandeid, oli algusest peale ette nähtud, et usaldusväärsed elemendid kohalike elanike seast abistaksid politseid võitluses parasiitidega, s. o. peamiselt juutidega ... Peale stiihilise „enesepuhastusliikumise" juhtimise tuli politseil jälgida seda, et „puhastustööd" (s. t. rahulike tsiviilelanike vahistamine ja mõrvamine. — *L. B.*) oleksid teinud usaldusväärsed inimesed, keda määrati abipolitseisse. Samuti tuli alati võtta arvesse erinevaid situatsioone tegevuspiirkonna igas üksikus osas. ... Vanglad olid täis omakaitse salkade poolt areteeritud juute ja kommuniste ...

Julgeolekupolitsei töö nende rajoonide puhastamisel oli eriti kerge siis, kui sellest tööst võtsid aktiivselt osa natsionalistid, nagu Leedu „partisanid" ning Läti ja Eesti „omakaitse" väeüksused ...

... Suur osa neist 4500 juudist, kes elasid Eestis Idaretke algul, põgenes koos taganevate Punaarmee väeosadega. Kohale jäi umbes 2000 inimest. Ainuüksi Tallinnas oli ligi 1000 juuti.

Kõigi üle 16 aasta vanuste meessoost juutide areteerimine oli peaaegu lõpule viidud. Kõik nad hukati „omakaitse" väeosade poolt erikomando 1-a juhtimisel. Erandid tehti arstidele ja vangigruppide vanematele. Töövõimelised juuditarid, vanuses 16 kuni 60 aastat, areteeriti ja saadeti turbarabadesse ning teistele töödele.

Käesoleval ajal organiseeritakse Harkus laagrit, kuhu kavatsetakse paigutada kõik Eesti juudid; sel kombel vabaneb Eesti lühikese ajaga lõplikult juutidest."[51]

---

[51] ЦГАОР СССР, ф. 7445, оп. 2, д. 189, л. 381—395.

31. jaanuaril 1942 teatas Stahlecker Berliini, et „tänaseks päevaks Eestis juute enam ei ole".[52] Kõik nad olid selleks ajaks hävitatud.

Vaatleme nüüd, kuidas natsionalistid praktiliselt organiseerisid arveteõiendamise juudi rahvusest kodanikega.

Tallinnas algasid juutide massilised areteerimised otsekohe pärast seda, kui hitlerlikud väed linna vallutasid. Sellele järgnenud juutide hävitamine toimus natsionalistidele omasel viisil. Arhiividokumentide, Eesti politsei endiste töötajate seletuste, tunnistajate-pealtnägijate ütluste ja muude tõendite abil on kindlaks tehtud, et juutide areteerimine viidi läbi Eesti poliitilise politsei juhi Ain Mere näpunäidete põhjal ning tema juhtimisel. Juutide hävitamisel näitasid Tallinnas erilist aktiivsust üles Viks, Laak, Lepik, Mikson ja teised politseitegelased. Ainuüksi ühe päeva jooksul, 6. oktoobril 1941, mõrvasid nad 207 juuti. Kõik need ohvrid, peale kolme inimese, elasid kuni areteerimiseni Tallinnas. ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklikus Keskarhiivis säilitatakse Eesti politsei koostatud juudi rahvusest kodanike täielik nimekiri, kes mõrvati 1941. aasta 6. oktoobril. Samasugune saatus tabas ka teisi Tallinnas areteeritud juute. Tallinn-Harju prefektuuri poliitilise politsei aruandes märgitakse, et ainult selles prefektuuris areteeriti ja mõrvati poolteise aasta jooksul pärast Tallinna okupeerimist 659 juuti.[53]

Fakt, et juutide hävitamisega tegelesid eesti kodanlikud natsionalistid, on vaieldamatu. Nende hulgast pärinesid mõrvade otsesed kordasaatjad, samuti ka need, kes tegid oma verist tööd kirjutuslaua taga. Nende allkirjad, korraldused ja telefonikõned saatsid surma sadu süütuid inimesi. Viimast liiki mõrvarite hulka kuulub nn. „Eesti omavalitsuse" juhtkond eesotsas eesti rahva reeturi Mäe ja „sisedirektori", timukas Angelusega. Just viimane formuleeris käskkirjad, mille järgi toimus Eesti politseiorganite kogu karistustegevus. Käesoleval ajal püüab Angelus Rootsis oma „sirgeldustega" tõendada, et tal pole olnud midagi ühist karistustegevusega, kuigi tal ei ole õnnestunud täielikult oma kuritegusid varjata. „Lepiku lugu näitas," kirjutas Angelus oma memuaarides, „et julgestuspolitsei oli mahalaskmisi toimetanud, mida kuidagi põhjendada ega õigustada ei saadud. Kui palju siis ja hiljem Saksa okupatsiooni ajal inimesi maha lasti, seda ei läinud kõigile katsetele vaatamata korda selgitada, isegi umbkaudselt ei oska midagi öelda... Kuid ilmsüütute inimeste mahalaskmised on tapmised, olgu vastavad arvud suured või väikesed."[54]

Niisiis tunnistab Angelus ise, et süütute inimeste tapmised leidsid aset. Siin ei saa talle ebaobjektiivsust ette heita. Kuid ta unus-

---

[52] ЦГАОР СССР, ф. 7021, оп. 148.
[53] ENSV ORRKA, f. R-64, nim. 1, s.-ü. 70, l. 120.
[54] E. Martinson. Haakristi teenrid. Tallinn, 1962, lk. 76.

tab seejuures, et politsei allus temale kui „Eesti omavalitsuse" sisedirektorile ning et ta kannab nende kuritegude eest isiklikku vastutust. Endine „Eesti omavalitsuse" juht reetur Mäe aga eitab üldse igasugust kodanlike natsionalistide karistustegevust okupeeritud Eestis.

Eestist taganemisel võtsid Mäe, Angelus, Mere ja kogu nende kuritegelik jõuk tarvitusele abinõud oma kuritegude jälgede hävitamiseks: põletati mõrvatute laipu, hävitati politseidokumente natsionalistide karistustegevuse kohta. Kuid neil ei läinud korda kõiki jälgi likvideerida. Säilinud on suur hulk toimikuid, mida Eesti politsei alustas juutide kohta, üksikud represseeritute nimekirjad ja teised originaaldokumendid. Need räägivad täie selgusega sellest, et eesti kodanlikud natsionalistid võtsid neist kuritegudest aktiivselt osa.[55]

Stahleckeri aruande järgi hävitati Eestis umbes 2000 juuti. Faktiliselt mõrvati siin juute tunduvalt rohkem. Eesti poliitilise politsei arhiivimaterjalid tõendavad, et üksnes Tartu koonduslaagris hävitati umbes 2000 juuti. Selle kohta esitas poliitilise politsei Tartumaa osakond 1942. aasta 30. detsembril politsei juhtkonnale eriettekande. Tartu koonduslaager oli okupeeritud Eestis juutide mõrvamise üheks keskuseks. Kodanlikud natsionalistid tõid siia juute Lõuna-Eesti valdadest ja mõnedest maakonnalinnadest. Politseinikud ja „Omakaitse" liikmed pidasid nagu verekoerad oma ohvritele jahti. Sellest räägib muuhulgas protokoll nr. 994, kus öeldakse: „1. augustil 1941. a. kell 20.25 ilmus Tartu prefektuuri konstaabli H. Haldma juurde Tartu abipolitsei liige Eduard Joosepi p. Hilpus, sündinud 3. VII 1906. a. elukoht Tartu Jaama tänav 103—2 ja avaldas: „Minule tehti võõraste isikute poolt teatavaks, et Tartus Aida tänav 10 asuvat veel üks juut. Läksin kohale ja selgus, et eelpool tähendatud majas asus juudisoost isik, kes nimetas end Kaplan'iks. Toimetasin isiku politsei korraldusse. Lukustasin juudi korteri ja tõin korterivõtme kaasa. Protokoll loeti ette.""[56]

Areteerituks osutus 77-aastane Movša Kaplan. Ta saadeti Tartu koonduslaagrisse ja lasti 1941. aasta 8. augustil maha.[57]

Eesti kodanlikud natsionalistid võtsid kõige aktiivsemalt osa juudi rahvusest kodanike mõrvamisest. Nende süü on selles vaieldamatute tõenditega kindlaks tehtud.

Mõrvamine muutus natsionalistidele igapäevaseks tegevuseks. Pärast iga veresauna korraldasid mõrtsukad joomingu või orgia, mõnitasid oma ohvreid ja seejärel panid uuesti toime arveteõiendamise vahialuste järgmise partii kallal.

---

[55] ENSV ORRKA, f. R-56, R-60, R-62, R-63, R-64, 130 S/R-294, R-207, R-350, 365, S/R-932.

[56] Uurimismaterjalid.

[57] Sealsamas.

Kodanlike natsionalistide praktikast juutide mõrvamisel Tartu koonduslaagris andis endine valvur Karikosk 1962. aasta 17. jaanuaril seoses Jüriste, Linnase ja Viksi kriminaalasja arutamisega järgmise seletuse: „1941. aasta oktoobri lõpul või novembri algul toodi koonduslaagrisse järjekordne grupp juudi rahvusest isikuid. See grupp, kus oli 20—30 inimest, koosnes erineva vanusega naistest, kuid põhiliselt olid need elatanud juuditarid, osa oli noori, sealhulgas viieteistkümneaastane tüdruk ja 2—3 väikest last. Surmamõistetutel kästi üleriided maha võtta, neilt aga, kes seda ei tahtnud teha, võtsid riided maha laagri valvurid. Algul käitusid surmamõistetud rahulikult, kui nad aga mõistsid, mis neid ootab, hakkasid mõned, sealhulgas ka lapsed, nutma.

Vaatamata sellele sidusid valvurid ilma igasuguse halastuseta igal ohvril käed nööriga selja taha ning kõik tõugati autobussi . . . Me sõitsime mööda Riia maanteed ja keerasime enne tankitõrjekraavi teelt vasakule.

Sõitsime mõnikümmend meetrit rööbiti tankitõrjekraaviga maanteest eemale ning peatusime. Kui olime kohale jõudnud, anti naistele ja lastele käsk autobussist välja tulla. Mõned täitsid käsu, ülejäänud tirisid valvurid autobussist välja. Siis nägin, et mõned naised olid täiesti alasti. Purjus valvurid olid nad autobussis sõidu ajal lahti riietanud. Mahalastavate hulgas oli üks Sacki-nimeline Tartu elanik, 28-aastane väga sümpaatne naine. Teel mahalaskmispaika oli selle naise kõikide nähes vägistanud valvur Udo Kupper . . . Kõik hukatavad, sealhulgas ka lapsed, viidi kraavi äärde ja pandi põlvili näoga augu poole. Siis teatas Koppel eesti keeles naiste ja laste poole pöördudes, et nad kui juudid kuuluvad hävitamisele ja lastakse maha. See oli kohutav pilt. Lapsed ja mõned naised hakkasid nutma. Samal ajal lasksid Koppeli käsu peale iga vangi selja taga seisvad valvurid vintpüssidest oma ohvri pihta ja kõik kukkusid tankitõrjekraavi. Pärast seda läks Koppel kraavi serva juurde ja laskis oma püstolist maha mõned endast veel elumärke avaldavad naised."[58]

Mõrvatavate hulgas oli sageli ka timukate isiklikke tuttavaid. Andes 1962. aasta 16. jaanuaril kohtule seletust juudi rahvusest kodanike hävitamise kohta, teatas endine Tartu koonduslaagri valvur Elk: „Ülemuse käsul võtsin ma kahel korral osa mahalaskmisest. Peale selle olin veel ühe korra mahalaskmiskoha juures valves . . .

Inimesed, kes olid hukkamisele määratud, toodi ükshaaval „surmabarakist" välja. Neil kästi riidest lahti võtta. Siis seoti käed selja taha ja sama nööriga kinnitati kõik ühe pika köie külge. Niiviisi kinniseotud vangid aeti autosse ja veeti linna taha tankitõrjekraavi juurde. Seal käsutati nad kraavi äärele ja surmati lasuga kuklasse. Esimese vangide grupi mahalaskmist juhatas

[58] Uurimismaterjalid.

Jüriste. Tookord lasti maha 28 inimest. Need olid mehed ja naised, noored ja vanad, kõik läbisegi. Iga mahalastava taga, mõne sammu kaugusel, seisis valvur vintpüssiga. Ka minul oli oma ohver. Jüriste kamandas: „Tuld!". Selle käskluse peale igaüks meist tulistas oma ohvrit. Kõik nad langesid näoli kraavi põhja porri. Pärast kõnniti laipadel. Kes vähegi liigutas, seda tulistati uuesti.

Teisel korral lasti maha lapsi... Hukkamisele määratute hulgas oli naiskodanik Mirwits Tartust oma kolme lapsega, keda ma tundsin. Poisid olid umbes 10—11-aastased, tütar 5—6-aastane. Ema lasti kõige enne maha, lapsi hoiti niikaua bussis. Nad nägid, kuidas nende ema tapeti. Väike tüdrukuke nuttis haledalt ja karjus: „Kus ema on? Näidake veel emakest!" Siis tuli valvur Mark ja viis nad ühekaupa kraavi äärde ja laskis püstolist maha. Enne seda näitas ta lastele ema laipa... Pärast seda mõrva anti mulle kaks pudelit õlut..."[59]

Pärast neid tunnistusi kõlas saalis, kus kohtuistung toimus, hämmelduskahinat. Tõepoolest, inimeste elu eest — kaks pudelit õlut. Milleni küll langesid need elajad! Nende sadismil ja ebainimlikkusel polnud piire.

Hukkamisele määratud inimeste üle irvitamise kohta Tartu koonduslaagris andis seletuse tunnistaja Hilda Jalakas: „Paljud laagri valvurid olid sadistlike kalduvustega. Mäletan hästi valvur Robert Taskat. 1941. aasta detsembris kelkis see valvur naiste barakis, kuidas ta inimesi tapab. Kuulsin ise, kuidas Taska kiitles: „Küll on hea soome pussiga juute tappa! Eriti rasedaid naisi ja väikesi lapsi. Lööd noaga kui sulepatja!" Tihti oli Taska üleni verine, samuti oli tal sinelil värskeid vereplekke. Valvurid mõnitasid juuditare nagu oskasid. Nad ajasid vange laagri õuele pori sisse, sundisid neid käskluse järgi pikali heitma ja tõusma, samuti jooksma. Naisi kepiga taga ajades hirnusid valvurid ise naerda. Nii ei mõnitatud mitte ainult mind ja mu ema. Neid vange, keda laagri territooriumil niiviisi ringi kihutati, oli umbes sada inimest. Valvurid nimetasid seda „riviõppuseks". Nägin ise, kuidas pärast niisugust „riviõppust" mitu vanemat naist porri lebama jäid — neil polnud enam jõudu tõusta. Teistel naistel kästi nõrgaksjäänud barakkidesse viia. Sealjuures peksid valvurid naisi jalgade, käte ja vintpüssipäradega. Nägin naisi sageli veriseks pekstuina...

Öösiti viisid valvurid barakkidest naisi enda „lõbustamiseks" välja ja vägistasid neid. Surmaga hirmutades keelati neil vägivallast rääkida, kuid mõned rääkisid siiski. Valvurid peksid vange oma äranägemisel. Peale selle kehtis laagris veel karistamise süsteem rihmaga peksmise näol. Ükskord viis üks valvur mu barakist valveruumi ja tahtis seal mind vägistada, kuid ma lõin teda

[59] Uurimismaterjalid.

näkku ja rabelesin lahti. Selle eest peksti mind rihmadega. Umbes kella kahe paiku öösel viidi mind barakist välja. Mitu valvurit viisid mu talli, seal võeti mul riided seljast ja mind pandi selleks ettenähtud pingile. Üks valvur istus mulle pea peale, teine jalgadele. Kolmas valvur peksis mind toornahast nuudiga paljale ihule. Ta andis mulle 15 hoopi. Sealjuures loeti mulle ette mingi paber, kust selgus, et laagri ülema või asetäitja korraldusel nuheldakse mind valvele vastuhakkamise eest 15 nuudihoobiga. Barakki tagasi tulles olin üleni verine."[60]

Juutide mõrvamist Tartu koonduslaagris organiseerisid ning viisid vahetult täide ühed ja samad isikud, kes mõrvasid seal ka teisi vahialuseid. Me nimetasime nende nimed, kui vaatlesime Nõukogude kodanike hävitamist poliitilistel motiividel.

Pärnumaal areteeriti kõik juudid Eesti politsei ja „Omakaitse" liikmete poolt 1941. aasta juulis ja paigutati poliitvangide laagrisse, mida nimetati „Peti aidaks", samuti Pärnu linna vanglasse. Neid peeti kinni koos teiste vahialustega. Areteerituid valvasid „Omakaitse" palgalise roodu liikmed.

Nagu kõikjal, peksti ja mõnitati ka „Peti aidas" vahialuseid. Näiteks valveülem Kaldre ei piirdunud ainult vangide peksmisega, vaid lavastas mitmel korral mahalaskmisi otse laagri ruumides, kus peeti kinni naisi. Kaldre rivistas naised ülestõstetud kätega seina äärde ja andis valvuritele käsu lasta nende pihta vintpüssidest. Niiviisi õpetas ta oma käealuseid inimesi tapma otse laagris. Kasutades ära naisvangide abitut seisundit, vägistas Kaldre neid süstemaatiliselt valveruumis. Mitu naist jäid sellest lurjusest rasedaks. Mitmel korral valis Kaldre koos oma joomakaaslastega öösiti laagrist noori ja ilusaid tüdrukuid, kes pärast vägistamist mõrvati.

Juutide olukord koonduslaagris „Peti ait" oli niivõrd raske, et kui natsionalistid ei oleks neid mõrvanud, oleksid nad niikuinii mõne kuu pärast nälja ja viletsuse kätte surnud. Eesti politsei arhiivimaterjalide hulgas leidus mitu juudi rahvusest kodanike kollektiivset ja üksikavaldust, kus nad kaebavad politsei juhtkonnale viletsuse üle, mis neil tuleb taluda koonduslaagris „Peti ait".

Toome siinjuures nende dokumentide tekstid täielikult ära, esimese kohta esitame aga ühtlasi ka fotokoopia.

*„Pärnu linna ja maakonna Politseiülemale*

*Palve*

*Raske olukord sunnib meid Teie poole pöörduma suure palvega. Meie kõik, lapsed, naised ja mehed, kannatame väga puuduliku riietuse ja pesu all, jalanõud on peaaegu kõigil kandmiseks kõlbmatud.*

[60] Uurimismaterjalid.

*Meid vahistati juulis, palaval ilmal, ei öeldud, mida kaasa võtta, see pidi olema mõneks tunniks, ülekuulamiseks; mõned on isegi töölt tulles tee pealt kaasa võetud.*

*Nüüd oleme juba peaaegu 6 nädalat vahialused, moraalselt ja füüsiliselt purustatud. Sellises seisukorras väikeste laste kannatusi, nälga ja haigusi pealt vaadata on emadele hirmus raske ja valus. Sügis ja talv lähenevad, ööd on külmad; ei ole millega ennast katta ega midagi pea alla panna. Laps ei saa aru oma seisukorrast; ta ainult nõuab süüa ja sooja riietust. Pisarsilmil palume Teie kaastunnet, sest oleme kõik Eestis sündinud ja kasvanud, oleme lojaalsed kodanikud ja armastame oma kodumaad kogu südamest. Palume veel kord inimlikkuse nimel Teie lahket kaasabi, et saaksime oma vajaliku riietuse kodust ära tuua. Loodame, et Teie meie rasket seisukorda mõistate ja meie palvele vastu tulete*

*Kõige austusega*
*kõik juudisoost lapsed ja naised*

*Pärnus, 5. sept. 1941. a.*"[61]

„*Väga austatud*
*härra vanglate inspektor.*

*Jällegi oleme sunnitud pöörduma Teie poole suure palvega, sest meid kõiki ei suutnud rahuldada kolmest perekonnast säilinud riietusesemed. Meie korterid on tühjendatud, oleme jäetud varanduseta. Usume siiski, et inimestena on meil ja meie lastel õigus kehakattele ja jalanõudele ja teistele hädavajalistele esemetele. Nagu teate, ei võimaldatud meile vahistamisel midagi kaasa võtta. Selle tagajärjel tekkiski väljapääsmatult raske olukord. Meile kättetoimetatud asjade hulgas ei leidunud midagi lastele ja lapsed on meile emadele praegu raskeim küsimus, kuna talv on lähenemas.*

*Loodame, et leiate võimaluse ka meie või teiste perekondade esemetest kõige vajalikumad talveriided, pesu ja jalanõud meile kätte muretseda. Palume Teid südamest meie palvele vastu tulla.*

*Austusega . . .*"[62]

Sellele järgnevad kümned koonduslaagri vangide allkirjad.

---

61 ENSV ORRKA, f. 365 S/R-432, nim. 1, fol. 1, l. 134.
62 Sealsamas, f. 365 S/R-932, nim. 1, fol. 1, l. 33.

*„Pärnu Poliitiliste vangide Laagri Komandandile*
*Herbert Hansu pg. Põhako*
*elukoht Pärnus Jaani 2*

*palve*

*Olen juba üle nädala raskekujulises reumas, mis muutus viimaseil päevil äärmiselt tõsiseks ja valurikkaks. Mõlemad jalad on paistetanud, krampi kiskunud ja liikumisvõimetuks muutunud. Valud on kehas ja kätes, eriti piinavad aga on nad jalaliigestes. Palavik on vahel nii kõrge, et kaotasin meelemärkuse. Praegustes oludes on mul elu ja ravimine äärmiselt raske, kuna pean lamama kõval põrandal ja mind kantakse välja kui vaja. Tunnen end väga nõrgana ja kardan, et see võib jääda mulle eluaegseks haiguseks, kui seda ei saa kiiresti ravida. Palun tungivalt Teie abi, et mind viidakse haiglasse, või kui haiglas puudub vaba ruum, siis koju ravimisele.*
*Pärnus 6. okt. 1941*

*Allkiri.*"[63]

Kõigile neile palvetele ja kaebustele ei pööratud mingit tähelepanu. Veel enam, vastuseks ülaltoodud kaebustele järgnes „Omakaitse" ülemalt laagri komandandile range korraldus võtta areteerituilt ära väärtasjad. Selles korralduses öeldi: „Mulle sai teatavaks, et vangilaagris ja haiglas on vahialustele jäetud alles mõned väärtasjad, nagu näiteks kellad ja isegi raha. Käsin ilma viivituseta vahialustelt väärtasjad ära võtta ja anda need kuni edaspidise korralduseni hoiule. Viia sisse range arvestus, et vältida segadust."[64]

Arhiividokumentidest nähtub, et natsionalistid otsustasid kiirendada „Peti aidas" kinnipeetavate juutide hävitamist. 1941. aasta 11. septembril nõutasid nad SS-lastelt ametliku loa nende hävitamiseks. Pärnu linna ja Pärnu maakonna politsei juht Orgusaar saatis 1941. aasta 9. septembril kinnipidamiskohtade inspektoritele ettekirjutuse koostada saksa keeles kõigi Pärnus areteeritud juutide kohta nimekiri. Nimekiri koostati ja saadeti samal päeval, s. o. 9. septembril 1941, kooskõlastamiseks. Nimekirjas oli 92 täiskasvanud juuti. Varsti pärast seda asusid natsionalistid kõiki Pärnus vahistatud juute massiliselt mõrvama.[65]

Vahialuste mõrvamiseks moodustati grupp enamtuntud kõrilõikajaist, „Omakaitse" liikmetest ja politseinikest. Pärnus organiseeriti inimeste mõrvamine rassimotiividel sama moodi nagu Tartus ja teistes okupeeritud Eesti maakondades. Pärnumaal valiti mõrvamise kohtadeks linna keskusest 5—8 kilomeetri kaugusel asuv Reiu, Tammiste ja Rae mets.

---

[63] ENSV ORRKA, f. 365 S/R-932, nim. 1, fol. 1, l. 10.
[64] Sealsamas, f. 130 S/R-207, nim. 1, fol. 3.
[65] Sealsamas, f. 365 S/R-932, nim. 1, fol. 1, l. 4, 57, 62—67, 83.

Täiesti süütute inimeste mahalaskmise asjaolude kohta Pärnus toome ära ühe kuriteo täideviija seletuse. Mõrvadest osavõtja A. Reinvald seletas ülekuulamisel 1962. aasta 16. aprillil:

„1941. a. septembris hoiatas politseiprefekt kapten Orgusaar mind, et ma järgmisel päeval vara hommikul tuleksin koos relvaga „Omakaitse" staapi. Nimetatud ajal ilmusin „Omakaitse" staapi, kusjuures mul oli kaasas vintpüss ja padrunid. Staapi kogunes kolmkümmend-nelikümmend „Omakaitse" liiget ja politseitöötajat. Käsu peale istusime autodesse ja sõitsime Pärnu linnavanglasse. Autod peatusid vangla väravate juures. Tänavale pandi välja valvepostid. Osa „Omakaitse" liikmeid läks vangla õue, osa aga jäi tänavale autode juurde. Mina isiklikult seisin vangla värava juures. Mõne aja pärast hakkasid vanglast välja tulema areteeritud Nõukogude kodanikud. Nägin, kuidas leitnant Kiilas koos mõne „Omakaitse" liikmega hakkas keset vangla õue vahialuseid kinni siduma. Algul sidusid nad igal vangil käed selja taha, pärast aga seoti kõik vangid omavahel ühe pika köiega kokku. Üldse toodi välja umbes kuuskümmend inimest. Kõik vahialused olid mehed. Suurem osa olid juudid, Pärnu elanikud. Paljusid neist tundsin näo järgi, mõningaid perekonnanimede järgi, nagu Goldberg, kelle isal oli Pärnus valmisriiete ja riidekauplus; mütsitegija Bub, segakaupluse omanik Kahn ja mütsipoe omanik Kuschner. Kõik vahialused pandi autodesse ja me sõitsime Riia maanteed mööda Riia suunas. Üheksandal kilomeetril keerasime maanteelt vasakule ja peatusime varsti. Kapten Teder „Omakaitse" staabist valis välja kümme inimest „Omakaitse" liikmete ja politseinike seast, nende hulka kuulusin ka mina. Meid viidi mööda metsasihti männimetsa, väikeste liivaküngaste keskele kaevatud augu juurde. Auk oli suur ja sügav. Augu pikem külg jooksis paralleelselt Reiu mõisa viiva teega, lühem külg oli raudteega risti. Nagu ma mäletan, kuulusid vangide mahalaskmiseks väljavalitud kümne hulka peale minu Leetsaar, Kolla, Targu, Matsina ja Sulbi. Meid pandi augu ette seisma sinnapoole, kus oli august väljaloobitud mullast vall. Vahialused viidi aga augu vastaskülje äärde. Sel viisil oli auk meie vahel. Seotud kätega vangid pandi augu äärele seisma, seljaga meie poole. Edmund Kuusiku käskluse peale lasksime nad maha. Nagu alati, tulistasid ka seekord ühte vahialust kaks meest — üks pähe, teine selga. See kordus niikaua, kuni kogu vangide partii oli maha lastud. Vahialused ei osutanud mahalaskmise eel mingit vastupanu. Ainult siis, kui augu juurde toodi grupp, kelle hulgas oli Goldberg, pöördus ta näoga meie poole ja hüüdis kõva häälega: „Elagu Stalin! Maha Hitler!" Sel ajal anti käsklus: „Tuld!" ja Goldberg kukkus koos teistega auku . . .

Järgmine kord sõitsin ma mahalaskmisele samuti 1941. aasta septembris, varsti pärast Reiu metsas käimist. Sel korral olid vangla õues ainult juudi naised. Nad tulid vanglast välja koos oma

asjade — kohvrite ja kompsudega. Neil kästi jätta asjad vangla õuele, mitte aga endaga kaasa võtta. Nad hakkasid vastu ja tõusis lärm. Siis öeldi naistele, et asjad tuuakse teise masinaga järele. Naiste rahustamiseks öeldi neile, et nad viiakse kas Viljandi või Riia laagrisse. Kokku oli neid umbes kolmkümmend. Kinni neid ei seotud ja kõik pandi autodesse istuma. See toimus varahommikul, oli veel päris pime. Vanglast sõitsime mööda Riia maanteed Riia poole ja keerasime pärast kümnendat kilomeetrit maanteelt paremale, metsasihile. Mööda seda sihti sõitsime kolmsada, nelisada meetrit ja peatusime. Seal valiti jälle välja 10-liikmeline grupp, kes pidid vahialused maha laskma. Gruppi kuulusid peale minu, Augustin Reinvaldi, Reima, Sulbi ja Matsina, teisi ma ei mäleta. Augu juures andis mahalaskmiseks käsklusi Edmund Kuusik. Sellest kohast, kus peatusid masinad, oli auguni umbkaudu kakskümmend meetrit. Auk oli kaevatud Rae männikusse. Pikema küljega oli auk merekaldaga paralleelne. Autodest toodi augu juurde esimene grupp naisi, kus oli viis inimest. Nad pandi augu äärde seisma seljaga meie, näoga mere poole. Mina seisin koos teiste mahalaskjatega augu teisel äärel. Edmund Kuusiku käskluse peale andsime naistegrupi pihta kogupaugu ja nad kukkusid auku. Kui enne esimese viie naise mahalaskmist käitusid kõik naised võrdlemisi rahulikult, siis pärast seda kogupauku hakkasid nad karjuma ja nutma.

Järgmine grupp naisi keeldus augu juurde minemast. Siis hakati neid väevõimuga augu juurde viima, tiriti kättpidi, tõugati tagant. Nad nutsid, karjusid midagi, kuid peamiselt juudi keeles, ja ma ei saanud sellest aru. Seetõttu teise grupi augu juurde viimine venis. Mul on meeles selline fakt: teises või kolmandas grupis oli Levini-nimeline juuditar, kellel oli Pärnus kööginõude kauplus; ta oli umbes 30-aastane ja ma tundsin teda. Kui neid augu juurde viidi, pöördus Levin meie poole ja nägi Matsinat, kes seisis minuga ühes rivis. Matsinate ja Levinite perekonnad käisid omal ajal läbi. Levin küsis: „Matsina, kas sina lased mu maha?" Ja ta jooksis ümber augu ning tormas Matsina juurde, et teda emmata. Kuid need „Omakaitse" liikmed, kes tõid naisi autodest augu juurde, kiskusid Levini Matsinast eemale ja viisid ta tagasi augu teisele äärele ning me lasksime Edmund Kuusiku käskluse peale selle grupi maha. Edasi polnud enam mingit korda, kuna naised ei läinud enam käsu peale augu äärde. Need, kes olid nooremad, hoidsid elatanud naistel käe alt kinni. Kõik nutsid. Vaatamata sellele viidi nad 5-inimeseliste gruppide viisi augu juurde ja lasti maha."[66]

Eesti kodanlike natsionalistide veretööde ajaloos on eriti vapustavaks peatükiks juudi laste saatus. Tartus löödi imikutel päid lõhki, neid visati õhku ja mõrvati lennult, võeti täägi otsa, kus-

[66] Uurimismaterjalid.

juures vanemaid sunniti seda pealt vaatama. Pärnus eraldati lapsed vanematest ja paigutati sünagoogi. 1941. aasta oktoobri keskpaiku mürgitati kõik 50 sünagoogis viibinud last. Neile anti kohvi, millesse oli segatud tugevatoimelist mürki. Hommikul laaditi laste laibad autodele ja veeti Reiu metsa ühte ühishauda.

Natsionalistid sattusid süütute inimeste mõrvamisest sedavõrd hoogu, et hakkasid neid maha laskma otse laagri seinte vahel. Koonduslaagri „Peti ait" komandant kandis oma 1941. aasta 4. oktoobri kirjas nr. 80 ette Pärnu linna „Omakaitse" ülemale, et sel päeval kell 11 tappis „Omakaitse" liige, laagri valvur Georg Põhjakas laagri ruumides vintpüssist juuditari Eide Matskina.[67] Selletaolisi inimeste mõrvamisi sooritasid otse laagri ruumides ka teised valvurid.

Pärnus organiseerisid juutide mõrvamisi prefekt Orgusaar, „Omakaitse" ülem Kubu, poliitilise politsei juht Koop ja teised isikud. Mõrvadest võtsid osa Kuusik, Viks, Kaldre, Reinvald, Mänd, Leetsaar, Koger, Matsina, Kala, Sulbi, Tambert, Karu, Allikson, Põld, Tiidu, Kiilas, Kõrnas, Reimaa, Ilves, Rand, Glükman ja teised „omakaitselased".

Samuti nagu Tallinnas, Tartus ja Pärnus mõrvati ka okupeeritud Eesti teistes linnades ja asulates elanud juudi rahvusest Nõukogude kodanikke.

Kaitsetute inimeste hävitamist organiseerisid Saksa fašistlikud röövvallutajad, kuid nende alatute kuritegude täideviijate osas esinesid kõikjal eesti kodanlikud natsionalistid. Hitlerlased võimaldasid neil oma äranägemise järgi tegutseda ja natsionalistide metsikustel polnud piire. Riisumine ja vägivald, mõnitamised ja mõrvad — need olid „juudiküsimuse lõpliku lahendamise" nimel toimepandud kuritegude variatsioonid.

Hitlerlastele oli aga sellest vähe. Surmale määratud inimeste massiliseks hävitamiseks ettenähtud kurjategijate kaader valiti välja eesti kodanlike natsionalistide hulgast, keda peeti selleks eriti sobivaks. Ma mõtlen eesti natsionalistide aktiivset osavõttu mitme tuhande juudi mõrvamisest, keda hitlerlased spetsiaalselt selleks Eestisse tõid. Ent pöördugem arhiivimaterjalide poole ja tutvugem nende inimeste tragöödiaga.

Inimvihkajaliku rassiteooria elluviimisel nägid hitlerlased Eesti politsei ja „Omakaitse" näol oma aktiivseid käsilasi ja usaldasid neile peale okupeeritud Eestis areteeritute ka Tšehhoslovakkiast, Saksamaalt, Poolast ja teistest Euroopa maadest kohaletoodud juutide massilise hävitamise.

1942. aasta augustis-septembris organiseeriti poliitilise politsei juhi Ain Mere osavõtul Tšehhoslovakkia, Saksamaa ja Poola kodanike massiliseks hävitamiseks Jägalas, Tallinnast 30 kilomeetri kaugusel, surmalaager, mida ametlikes dokumentides

[67] ENSV ORRKA, f. 365 S/R-932, nim. 1, l. 20.

hakati nimetama „Jägala Töö- ja Kasvatuslaagriks". Jägala laagri komandandiks määrati Läänemaa „Omakaitse" staabi operatiivosakonna ülem Aleksander Laak, tema abiks selle organisatsiooni aktiivne tegelane Ralf Gerrets.

1942. aasta augustis kasutati Laagi ja Gerretsi juhtimisel Jägala laagris barakkide ehitamisel ja muudel töödel poliitilise politsei poolt areteeritud tsiviilelanikke ja Nõukogude sõjavange. Need tööd toimusid Mere pideva kontrolli all.

1942. aasta augustis komandeeriti Laak ja Gerrets kui Jägala laagri ülemused Riiga, et nad omandaksid seal juutide massilise hävitamise praktilisi kogemusi. Riias tutvusid Laak ja Gerrets juudi geto organisatsioonilise küljega ning käisid mahalaskmiskohal, kus jälgisid, kuidas saksa karistusallüksused spetsiaalselt valmistatud aukudes veriseid arveteõiendusi korraldasid. Sealjuures ei piirdunud Laak üksnes pealtvaataja osaga, vaid laskis ka isiklikult surmale määratuid maha.[68]

Riia-lähedase massiliste mahalaskmiste paiga külastamise ja Laagi osavõtu kohta mahalaskmistest andis Gerrets järgmise seletuse: „Ma nägin augus kolme sõjaväelast, kes teostasid mahalaskmisi. Üks neist oli Riia geto komandant Krause. Peale järjekordse partii mahalaskmist vaatas ta august välja ning meid nähes hakkas meile käega lehvitama. Aleksander Laak läks augu juurde ja hakkas Krausega rääkima. Hiljem laskus Laak Krause kutsel auku. Mulle oli hästi näha kõik, mis augus tehti. Augu põhi oli kaetud laipade korraga, 15 meetri kaugusel asusid Laak, Krause ja veel kaks sakslast automaatidega. Nad käisid laipadel. Aleksander Laak võttis Riia geto komandandile Krausele kuuluva automaadi ja hakkas koos kahe teise automaaturiga auku aetavaid vange maha laskma. Laak ja kaks automaaturit sundisid auku tulnud vange pikali heitma varem mahalastud laipadele, näoga allapoole, ja tulistasid kohe automaatidest lamavatele vangidele kuklasse. Minu nähes lasti Laagi osavõtul maha umbes 40 inimest."[69]

Pärast Jägalasse tagasijõudmist vedasid Laak ja Gerrets osa Jägala laagrit ehitavaid vahialuseid Kalevi-Liivale ja sundisid neid kaevama suurt auku.

1942. aasta 5. septembri hommikul kell 5 toodi Raasiku jaama Tšehhoslovakkiast eriešeloniga umbes 1500 juuti. Üle tuhande inimese, peamiselt lapsed, haiged ja raugad, viidi päeva jooksul autobussidega Jägala laagri valvurite ja politseitöötajate valve all Kalevi-Liivale ning lasti maha neid „kogemusi" rakendades, mida Laak ja Gerrets olid Riias omandanud.

Mahalaskmine toimus selleks kaevatud augus. Kalevi-Liivale saabuvad autobussid peatusid selle lähedal. Gerrets sundis surmale määratuid lahti riietuma, võttis neilt ära kellad ja väärtese-

---

[68] Uurimismaterjalid.
[69] Uurimismaterjalid.

med ning pani need selleks määratud kohvrisse. Pärast seda saatis ta inimesed auku, kus Jägala laagri komandant Laak, laagri valvurid ja politseinikud nad maha lasksid.

Surmale määratute üle irvitades teatas Gerrets neile, et nad peavad end augus puhtaks pesema ja tegema läbi sanitaarse korrastuse. Neid, kes aeglaselt lahti riietusid, peksid Gerrets ja mahalaskjad keppidega.[70]

Jägala laagri komandandi endine autojuht Madar, kes kuulati üle tunnistajana, seletas: „Ma nägin, et Gerrets ja veel mingisugused ametimehed ajasid auku alasti naisi, lapsi ja rauku. Gerrets vehkis kepiga ja karjus: „Schneller! Schneller!" Politsei ja SD vormis automaaturid teostasid mahalaskmist. Mõnikord tulistasid nad augus lamavate vangide pihta ülevalt augu servalt. Mõnikord olid nad ka ise augus, kus ligilähedalt tulistasid automaatidest alasti inimeste pihta. Aleksander Laak lõpetas laskudega nende elu, kes haavatutena karjusid ja oigasid. Hirmsasti karjusid naised ja lapsed, kui nad auku sattudes nägid seal äsja mahalastud vangide veriseid laipu, kes olid nähtavasti nende tuttavad.

Augu lähedal liivaseljandikul seisid selle veresauna tegelikud korraldajad Mere ja Bergmann, kes rahulikult jälgisid, kuidas nende alluvad tapsid sadade viisi naisi, lapsi ja rauku, kes polnud milleski süüdi."[71]

Gerrets ise andis selle mahalaskmise kohta järgmise seletuse: „Mahalaskmisest osavõtjatel olid käes kepid, millega nad peksid neid vange, kes riietusid lahti liiga aeglaselt. Minust mööduvatelt vangidelt, keda auku aeti, võtsin ma ära kõrvarõngad, sõrmused ja kellad. August kostis tulistamist. Siis hakkas kostma südantlõhestavaid karjeid ja oigeid. Autobussi juures lahtiriietuvad vangid sattusid ärevusse. Minust mööduvad vangid, keda ma paljaks riisusin, ei tahtnud auku minna. Neid hakati keppidega peksma. Hirmsaid karjeid augus põhjustas see, et kaks eksekutsioonisalga liiget hakkasid elusatel vangidel enne mahalaskmist tangidega kuldhambaid välja kiskuma. Mahalaskmine toimus väikeste vaheaegadega terve päeva kuni õhtuni. Vaheaegadel söödi ja joodi viina."[72]

1942. aasta septembri keskpaiku toimetasid hitlerlased Raasiku jaama teise ešeloni, kus oli umbes 1500 Saksamaalt pärinevat juuti. Saabunute hulgas oli samuti naisi, lapsi ja rauku. Suurem osa vahialuseid oli määratud kohesele hävitamisele. Selle kuriteo toimepanijateks olid jällegi poliitilise politsei ülem Mere, Jägala laagri komandant Laak, tema abi Gerrets, laagri valvurid ja politseinikud. Raasiku jaama saabunud vahialuseid jaotasid Mere, Laak ja Gerrets. Ainult väike osa füüsiliselt terveid inimesi saa-

[70] Uurimismaterjalid.
[71] Sealsamas.
[72] Sealsamas.

deti sellest ešelonist Jägala laagrisse. Üle 1000 inimese koos lastega, kaasa arvatud ka rinnalapsed, laaditi autodesse, veeti Kalevi-Liivale ja lasti seal maha.

Selle kuritöö kohta seletas Gerrets ülekuulamisel: „Kalevi-Liiva nõos oli massiliseks mahalaskmiseks kõik valmis. Umbes selle koha kõrval, kus toimus esimese ešeloni mahalaskmine, asus suur auk. Nõgu oli ümber piiratud Jägala laagri valvurite poolt. Augus olid eksekutsioonisalga liikmed, augu ees seisid kahes reas julgeolekupolitsei ja SD töötajad.

Vangid, kelle hulgas oli naisi, lapsi ja rauku, võeti bussi juures alasti ning seejärel läksid nad julgeolekupolitsei ja SD töötajate rivi vahelt läbi. Keppide abil aeti vangid auku, kus eksekutsioonisalga liikmed ja Jägala laagri komandant Laak nad maha lasksid. Ihualasti inimesed läksid tervete perekondadega, lastega kätel ja käekõrval, üksteist julgustades liivaauku, kust kostis automaatidest tulistamist ja surijate oigeid."[73]

Jägala laagrisse toodud vahialuseid peeti kinni rasketes tingimustes. Nad elasid talveks kohandamata ruumides. Jägala laagrit teenindav personal peksis neid. Laagris korraldati orgiaid ning tarvitati vägivalda seal kinnipeetavate naiste kallal, kes pärast seda Kalevi-Liival maha lasti. Jägala laagri endine vang, Tšehhoslovakkia kodanik Herta Madlova, kes esines Mere ja Gerretsi süüasjas tunnistajana, seletas: „... Me nägime Laaki ja Gerretsit sageli joobnud olekus. Sellistel juhtudel tulid nad tütarlaste eluruumidesse, tirisid neid sealt väevõimuga kaasa ja korraldasid nendega orgiaid ... Need tütarlapsed, kes vastu hakkasid, viidi hiljem ära ja laagrisse nad enam tagasi ei tulnud. Mulle meenub, et minu kaasvang Anna Dubova keeldus minemast Laagiga, kes ta hiljem maha laskis. Meeste üle irvitasid Laak ja Gerrets kõige jämedamal ja ebainimlikumal kombel. Me nägime tihti, kuidas neid peksti, sunniti seisma poolalasti pakase käes, roomama mööda maad mudas jne. Meeste jaoskonnast lahkus samuti väga palju isikuid tappidega teadmata suunas. Nende meesisikutega, kes laagrist ära saadeti, me enam kunagi ei kohtunud. Nendesse tappidesse määramisega tegelesid Laak ja Gerrets, see oli meile teada. Seejuures räägiti inimestele, kes välja kutsuti, et nad saadetakse teistele töödele, mis aga tegelikult ei olnud õige, sest nad saadeti hukkamisele."[74]

Süstemaatiline mõnitamine, ebasanitaarsed tingimused ja nälg kutsusid esile vangide täieliku kurnatuse.

1942/43. aasta sügisel ja talvel lasti peaaegu kõik vahialused väikeste gruppide viisi Kalevi-Liival maha.

Okupeeritud Eestisse tapi korras toodud juutide hävitamiseks organiseeriti ka teisi koonduslaagreid. 1943. aasta septembris asu-

---

[73] Uurimismaterjalid.

[74] Sealsamas.

tati Kloogal eriline surmalaager, kuhu toodi 2330 inimest. Nende hulgas oli 25 juristi, 33 arsti, 9 inseneri, 2 agronoomi, 15 mehaanikut, 6 raamatupidajat, 37 meditsiiniõde, 11 apteekrit, 39 juuksurit, 25 pesunaist, 147 tislerit, 268 kudujat, 651 õmblejat, 441 lihttöölist jne. Kõiki neid kasutati raskel füüsilisel tööl.

Klooga laagris valvas vahialuseid 80-meheline 287. politseipataljoni 3. rood, mis täielikult koosnes eesti kodanlikest natsionalistidest. Nimetatud väeosa valvas laagrit kogu selle eksisteerimise jooksul. Laagrit ümbritses viis vahiposti. Enne toimkonda saatmist instrueeris vahtkonna ülem põhjalikult valvureid. Tunnimeestel oli õigus tulistada ilma hoiatamata vange, kes lähenesid traattõketele. Vahetusest vabad valvurid konvoeerisid vahialuseid tööle.

Mõni päev enne seda, kui Nõukogude armee 1944. aasta septembris vabastas Tallinna, saabus Klooga laagrisse kuuel veoautol eesti fašistide väeüksus, samuti Saksa julgeolekupolitsei erigrupp, kokku umbes 150 inimest, kes olid relvastatud kuulipildujate, automaatide ja püstolitega. 19. septembril kell 5 hommikul rivistati kõik kinnipeetavad nagu harilikult 287. politseipataljoni 3. roodu valve all laagriplatsile loendusele, kus laagriülem neile ametlikult teatas, et nad Saksamaale evakueeritakse. Nende hulgast valiti välja 301 füüsiliselt kõige tugevamat ja tervemat meest „Saksamaale saatmise" eeltööde tegemiseks.

Tegelikult seisnes ettevalmistus „evakueerimiseks" selles, et kanti puid ühe kilomeetri kaugusele metsaveerele tuleriitade püstitamiseks, kus kinnipeetavad hiljem ära põletati. Vange sunniti ridastikku püstitama neli tuleriita, neist igaüks mõõdetega 6×6,5 meetrit, 4 meetri kaugusele üksteisest.

Kui riidad valmis said, asusid mõrvarid kinnipeetavate massilisele mahalaskmisele. Kõigepealt lasti maha puude kandjad ja riitade tegijad. Vahialuseid samuti relvadega ähvardades riitadele heitma, näoga allapoole. Selles asendis tulistati neid kuklasse automaatidest ja püstolitest. Kui kogu riit oli mahalastutega kaetud, laoti nende peale kiht puuhalge, kuhu sunniti teisi vange samal viisil pikali heitma. Pärast nende vangide mahalaskmist, kes riitade ladumisel olid töötanud, toodi laagrist riitade juurde uued grupid vange, 30—50 inimest igaühes, keda sunniti samuti riitadele heitma ning siis maha lasti. Algul lasti maha mehed, pärast naised. Samuti surmati ka kõik haiged, kes viibisid laagri haiglas, ühes arstliku personaliga kinnipeetavate hulgast.

Samal ajal lasti vange maha ka laagrist 200 meetri kaugusel asuvas pooleliolevas majas. Selle hoone juurde toodi vahialuseid 30—50-inimeselistes rühmades. Põgenemise vältimiseks sunniti neid näoga allapoole pikali heitma, hiljem aga viidi vahialused ühekaupa hoonesse, kus nad lasuga kuklasse tapeti. Pärast mahalaskmise lõppemist, umbes kella 10—11 paiku õhtul valati laipa-

dega riidad ja hoone naftaga üle ning süüdati põlema, kuid need ei põlenud täielikult ära.

Sel ajal kui tuleriidad ja hoone juba põlesid, toodi laagrisse Tallinna vanglast 73 vahialust, kes lasti maha laagri ühiselamu alumisel korrusel. Nendega koos lasti maha kuus Klooga laagri vangi, kes selleks, et mahalaskmisest pääseda, olid end ära peitnud. 18 vahialust lasti maha riitadelt põgenemise katsel. Nende laibad leiti 5—200 meetri kaugusel riitadest. Üldse lasti 19. septembril 1944 Klooga laagris maha umbes 2000 vangi. See koletu kuritegu pandi toime eesti kodanlike natsionalistide aktiivsel osavõtul.

1943. aasta oktoobris asutati Poolast toodud juutide jaoks koonduslaager Virumaal, Eredal. Sealseid vange kasutati põlevkivikaevandustes, tee-ehitusel ja teistel rasketel töödel. Laagris peeti kinni 2500 inimest, kelle hulgas oli arste, kunstnikke, näitlejaid ja teisi haritlaste esindajaid. 1944. aasta 4.—6. augustini lasti kõik selle laagri vangid maha.

1944. aasta augusti keskpaiku viidi Virumaal mere kaldal Aseri külast asuvast koonduslaagrist ära ja lasti maha 1500 Ungarist Eestisse toodud juuti. Mitu tuhat juuti viidi 1943. aasta sügisel Narva. Neid hoiti kinni Linaketrusvabrikus. 1944. aasta märtsiks oli neist järele jäänud ainult 200 inimest, teised olid hukatud. Enne oma ohvrite surmamist pigistasid hitlerlased neilt raske füüsilise tööga viimase välja. Enne Eestist taganemist likvideeriti kõik koonduslaagrid, kus peeti kinni siia erinevatest maadest toodud juute, vangid aga hävitati. Ainult üksikutel õnnestus pääseda.

Selles raamatus pole võimalik anda täielikku pilti eesti kodanlike natsionalistide kõigist kuritegudest, mis nad panid toime juutide kallal. Kuid ka siin toodud faktid on veenvaiks tõendeiks natsionalistide jõledate ja alatute kuritegude kohta, millel ei ole ega saagi olla mingit õigustust.

Lõpetades kuritegude vaatlemise, mida eesti kodanlikud natsionalistid sooritasid rassimotiividel, peatugem lõpuks veel lühidalt mustlaste mõrvamisel, kes hävitati viimseni kogu okupeeritud Eestis.

Teise maailmasõja algul oli Eestis umbes tuhat mustlast. Pärast Nõukogude Eesti okupeerimist hitlerlike röövvallutajate poolt areteeriti nad kõik ja paigutati koonduslaagritesse. Igas maakonnas areteeriti 50—70 mustlast, Tallinna ümbruses oli neid aga tunduvalt rohkem. Koondaruandest areteeritute arvu kohta nähtub, et Tallinna keskvanglas oli vahi all 252 mustlast. 1941. aasta 23. septembril oli Pärnu koonduslaagris 50 mustlast. Valga vanglas peeti kinni 35 mustlast.[75] Mustlaste tapmine tehti ülesandeks Eesti politseile. 1942. aasta 14. veebruari kirjas nr. 443/42 tegi julgeolekupolitsei ja SD ülem politseiprefektidele veelkordse korralduse, et mustlastega tuleb ümber käia nagu juutidega. ENSV Oktoobrirevo-

[75] ENSV ORRKA, f. R-308, fol. 257, l. 165.

lutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklikus Keskarhiivis hoitakse dokumenti selle kohta, et 27. oktoobril 1942 mõrvati 243 mustlast, keda hukkamise momendini peeti kinni Harju koonduslaagris. Selle nimekirja järgi oli mahalastute hulgas 154 naist, kellel olid lapsed. Kõik need 243 inimest tapeti julgeolekupolitsei eesti sektori IV osakonna ülema Viksi kirjaliku korralduse põhjal. Nimetatud vahialuste hävitamisest kandis Viks ette 1942. aasta 30. oktoobril dokumendiga nr. 871 julgeolekupolitsei ja SD saksa sektori IV osakonna ülemale oobersturmfüürer Bergmannile.[76]

1943. aasta märtsis mõrvas eesti julgeolekupolitsei Kalevi-Liival umbes 25 kolme kuni viie aasta vanust mustlaslast ja niisama palju täiskasvanuid. Juurdlusega tehti kindlaks, et selle metsiku mõrva panid toime Jägala laagri komandant Laak, tema abi Gerrets ja laagri valvurid. Ohvrid viidi kahe autoga Kalevi-Liivale. Ühes autos olid täiskasvanud mustlased, teises lapsed. Algul lasti maha täiskasvanud. Gerrets, kes Laagi korraldusel mustlasi maha laskis, sundis täiskasvanuid ise auku minema. Kui see mahalaskmine oli lõpule viidud, võtsid Gerrets, Viik ja valvurid teise autoga kohaletoodud lastel käest kinni ja tirisid nad väevõimuga auku. Pärast seda, kui lapsed olid auku viidud, lasksid Laak ja Viik nad maha. Gerrets ise rääkis selle kuriteo kohta järgmist: „Laak väljus autost automaat käes ja ütles: „Noh, kas hakkame peale?" Küsisin Laagilt, kas vangid tuleb alasti võtta. Laak avas autoukse. Kui ta nägi, millised kaltsud vangidel seljas olid, käskis nad riidesse jätta. Vangid kuulsid seda. Naised hakkasid hüsteeriliselt karjuma. Kui Aleksander Laak oli juba augus, hakkasin autobussist vange kahekolme inimese kaupa augu juurde saatma. Valvurid saatsid, õigemini konvoeerisid neid augu juurde, kus Laak nad automaadist maha laskis. Viimaseks jäi autobussi üks elatanud, ilma jalgadeta mustlanna. Kaks valvurit, üks neist, nagu ma mäletan, oli Purka, haarasid tal kätest kinni ja lohistasid augu juurde... Mina andsin sel ajal käega märku teise auto juhile, kes selle peale mahalaskmiskohale lähemale sõitis ning peatas masina augu juures. Autojuht avas autol presendi ja tegi lahti auto kasti tagaluugi. Auto pealt hüppasid maha umbes 3—5 aasta vanused lapsed. Lapsed karjusid ja nutsid külma pärast, sest nende riietuseks oli ainult midagi pidžaamataolist. Valvurid haarasid lastel käest kinni ja tirisid nad kahekaupa auku. Viimasel kahel lapsel võtsin ma käest kinni ja viisin nad augu juurde."[77]

Niisama metsikult tapeti mustlasi kõigis teistes okupeeritud Eesti maakondades.

1942. aasta märtsis sai politsei teada, et grupp mustlasi põgenes Eestist Pihkva oblasti Gdovski rajooni Tšernevski külanõukogu Filippovštšina külla. Sama aasta märtsis saadeti sinna eesti polit-

---

[76] ENSV ORRKA, f. R-64, nim. 1, s.-ü. 108-a.
[77] Uurimismaterjalid.

sei karistussalk. Selle eesotsas oli Eesti kodanliku sõjaväe endine ohvitser Erik Meisner. Meisner sai korralduse sõita oma salgaga Filippovštšina külla ja lasta maha seal elavad mustlased. Kohapeal tegi Meisner kindlaks majad, kus mustlased elasid. Oma abile Liivile andis ta korralduse leida koht mahalaskmiseks. Pärast seda, kui koht oli välja valitud, andis Meisner korralduse kõik mustlased, sealhulgas raugad ja lapsed, majadest välja tuua ja hukata. Neid, kes püüdsid end ära peita või ei tulnud majadest välja, peksti püssipäradega ja sunniti väevõimuga mahalaskmispaika minema. Surmale määratute üle irvitati ja neid sunniti enne surma tantsima. Timukad võtsid mustlastelt ära jalanõud ja riided, mistõttu neil õnnetutel tuli minna mahalaskmispaika paljajalu läbi lume. Mahalaskmine toimus automaatidest lõhkekuulidega. Nii tapeti Meisneri juhtimisel 26 mustlast.

Meie käsutuses olevad andmed kõnelevad sellest, et sellised mõnitamised leidsid aset kõikidel mustlaste mõrvamisjuhtudel. Natsionalistid armastasid kasutada selliseid ebainimlikke võtteid, kuigi selleks polnud mingit vajadust.

### 6. ORJASTAMINE, VÄGIVALD JA METSIKUSED

Paljud autorid Nõukogude Liidus ja välismaal on juhtinud tähelepanu sellele, et tegevus, milles väljendusid hitlerlaste kuriteod inimsuse vastu, ei kujutanud endast ainult inimeste füüsilist hävitamist. Nende autoritega nõustudes loeme me inimsuse vastu suunatud kuritegude iseloomulikuks tunnuseks metsikuse ja julmuse kui seesuguse. Saksamaa Kontrollnõukogu 1945. aasta 20. detsembri seaduses nr. 10, mis võeti vastu sõjaroimarite kohtuliku jälitamise ühtsete printsiipide kindlaksmääramise eesmärgil, on metsikustele ja julmusele omistatud määrav tähendus.

Selles seaduses ja teistes rahvusvahelistes õiguslikes aktides määrati kindlaks üldkohustuslikud printsiibid natsidest kurjategijate vastutusele võtmiseks nende poolt sooritatud kuritegude eest.

Esinedes Suures Isamaasõjas hitlerliku Saksamaa üle saavutatud võidu 20. aastapäevale pühendatud pidulikul koosolekul Kremli Kongresside Palees ütles L. I. Brežnev:

„Meie rahvas ei saavutanud võitu kergelt. Nii halastamatut sõda nagu see, mille tegi läbi Nõukogude Liit, ei ole saanud osaks ühelegi rahvale. Sõda nõudis ohvriks rohkem kui 20 miljonit nõukogude inimest. Sõja tagajärjeks olid kümned miljonid vaeslapsed, lesed ja invaliidid. Kui tohutult palju inimeste kannatusi ja muret peitub nende arvude taga! Meie maal võib harva kohata perekonda, kuhu sõda ei oleks jätnud oma traagilist jälge. Nõukogude inimeste hukkumine on meie kõige rängem kaotus. Me ei

unusta iialgi ühtki tilka verd, mida nõukogude inimesed valasid meie kodumaa eest, tema vabaduse ja õnne eest.

Ei saa ilma vihata ja valuta meenutada hitlerlaste metsikusi meie maal ja teiste riikide territooriumil. Fašistliku okupatsiooni aastad olid tragöödiaks tervetele rahvastele. Kes võib unustada hitlerismi koletuid roimi Nõukogude Liidus, Poolas, Jugoslaavias, Tšehhoslovakkias ja teistes Euroopa maades, elusatest inimestest tuleriitu, gaasikambreid ja surmalaagreid? Kas saab unustada neid miljoneid mehi, naisi, rauku ja lapsi, kes põletati Oświecimi krematooriumides, lämmatati Maidaneki gaasikambreis või piinati surnuks Mauthauseni laagris? Buchenwaldi häirekell kõlab ka tänapäeval inimeste südames, äratab viha fašismi ja rassismi vastu, nõuab nende inimeste karistamist, kes on süüdi inimkonna vastu toimepandud kuritegudes."[78]

Karistamisele kuuluvad mitte ainult metsikuste ja kuritegude organiseerijad, vaid ka nende kaasosalised, kes pahatihti polnud oma peremeestest põrmugi vähem usinad kuritegelike eesmärkide taotlemisel.

Selle peatüki käesolevas osas püüame saada pildi okupeeritud Nõukogude Eesti elanike orjastamisest, hitlerlaste ning nende käsilaste metsikustest ja julmustest.

Okupeeritud Nõukogude Eestis nagu teisteski okupeeritud maades rakendati süütute inimeste massimõrvade kõrval ka ebaseaduslikku vabadusekaotust, piinamist ja peksmist, orjatööle sundimist, maaelanike riisumist ja muid julmusi.

Võeti tarvitusele kõik abinõud, et eesti rahvast „saksastada", hävitada tema rahvuslik omapära ja mõtteviis, juurida välja arusaamad, mida natslik ideoloogia omaks ei võtnud.

Ettekandes Saksamaa poliitiliste eesmärkide kohta eelseisvas sõjas Nõukogude Liidu vastu teatas tuntud hitlerlik ninamees ja fašismi ideoloog Alfred Rosenberg 1941. aasta 20. juunil toimunud kõrgemate Saksa kindralite salajasel nõupidamisel: „... Me kavatseme viia Lääne-Baltimaadel läbi põhjaliku germaniseerimise ja vere uuendamise."[79]

Orjastamine viidi igal pool läbi natsliku plaani nimel luua tulevased põlvkonnad peamiselt germaani tõugu inimestest, keda oleks rõhuv enamus võrreldes teiste rahvustega. Peale inimeste rassilise füüsilise hävitamise viisid hitlerlased ellu läbimõeldud süsteemi, mille eesmärgiks oli omariikluse likvideerimine ja orjastatud rahvaste ilmajätmine sellest baasist, neist elementidest, millest kujuneb rahvuse mõiste.

Meie käsutuses olevad kõrgemate natslike võimuorganite direktiivid tõendavad ilmekalt, et need hitlerlike röövvallutajate kuriteod olid ettekavatsetud. Nad paljastavad nii Saksa fašistliku oku-

---

[78] „Rahva Hääl", 9. mail 1965.
[79] ЦГАОР СССР, ф. 7445, оп. 2, д. 144, л. 333.

patsioonipoliitika üldist iseloomu, kui ka selle konkreetset, praktilist rakendamist.

Nii näiteks öeldakse 1941. aasta 1. juuni instruktsioonis ametiisikute käitumise kohta okupeerimisele kuuluval NSV Liidu territooriumil järgmist: „... Te peate endale selgeks tegema, et olete pikki sajandeid Suur-Saksamaa esindajateks ja natsionaalsotsialistliku revolutsiooni ning uue Euroopa lipukandjateks. Seepärast peate teie oma väärikust tunnetades viima ellu kõige julmemaid ja kõige halastamatumaid abinõusid, mida nõuab teilt riik ..."[80]

Huvipakkuv on Hitleri ja teiste fašistliku Saksa riigi juhtide 1941. aasta 16. juuli nõupidamise, kus arutati Nõukogude Liidu vastase sõja eesmärke, protokolliline üleskirjutus.

Selles öeldakse: „... Kuid meie ei soovi põrmugi teha enneaegselt kellestki oma vaenlast. Seepärast me tegutseme senikaua nii, nagu kavatseksime mandaadi ellu viia. Kuid meile endile peab täiesti selge olema, et me neist piirkondadest kunagi välja ei lähe ... Asja tuum on järgmine: omandada suur pirukas selleks, et me seda, esiteks, oma käes hoiaksime, teiseks, valitseksime, ja kolmandaks, ekspluateeriksime ... Riigimarssal peab õigeks liita Ida-Preisimaaga Baltimaade erinevad osad ... Führer rõhutab, et kogu Baltimaa peab saama impeeriumi alaks. Gigantne maa-ala tuleb loomulikult võimalikult kiiresti rahustada. Kõige paremini võib seda saavutada sel teel, kui igaüks, kes heidab kas või viltuse pilgu, maha lasta ..."[81]

Eesti rahva orjastamisel omistasid hitlerlased määrava osa koonduslaagritele, mis loodi sõna otseses mõttes okupeeritud Eesti igas maakonnas. Need laagrid kujutasid endast küllaltki laialdast võrku. Maakonnalinnades asuvaid kesklaagreid ümbritsesid filiaalid, kus peeti kinni mõnisada kuni tuhat Nõukogude kodanikku. Kiviõli põlevkivikaevandustes loodi näiteks kolm koonduslaagrit. Neis peeti kinni kuni 9000 tsiviilelanikku.

Okupandid asutasid eesti kodanlike natsionalistide aktiivsel kaastegevusel erikoonduslaagrid, niinimetatud töö-, kasvatus-, kogunemis-, edasisaatmislaagreid ja teisi taolisi kinnipidamiskohtasid, kuid nendel laagritel oli igal pool otsene side fašistlike röövvallutajate kuritegelike eesmärkidega, mida nad püüdsid saavutada terrori ja hirmutamise abil.

Rakendades praktikas koonduslaagrite vangide orjatööd, juhindusid okupeeritud Eesti politseivõimud fašistliku Saksamaa Riigi Julgeoleku Peaameti järgmisest instruktsioonist:

„Laagri komandant vastutab isiklikult t ö ö j õ u ä r a k a s u t a m i s e e e s t. See ärakasutamine peab kujutama endast sõna otseses mõttes kogu jõu t ä i e l i k k u v ä l j a p i g i s t a m i s t, et saavutada kõige kõrgem tööviljakus.

---

[80] ЦГАОР СССР, ф. 7021, оп. 148, д. 12. л. 59—60.
[81] Sealsamas, ф. 7445, оп. 2., д. 162, л. 433—443.

Töö jaotamine toimub tsentraliseeritud korras ametkondliku grupi ülema kaudu. Laagrite komandantidel ei ole õigust võtta vastu tööd kolmandailt isikuilt, samuti ei või nad pidada selles küsimuses läbirääkimisi.

Tööpäev on piiramatu. Tööpäeva pikkus sõltub laagri tootmisstruktuurist ja täidetava töö iseloomust ning määratakse kindlaks laagri komandandi poolt isiklikult.

Seepärast kuulub laagrite komandantide kohustuste hulka vähendada miinimumini kõik üritused, mis toovad endaga kaasa tööpäeva lühenemise (lõunavaheaeg, kogunemised jms.). On keelatud aeganõudvad päevateekonnad, samuti lõunavaheajad, mis on mõeldud ainult söömiseks . . ."[82]

Oma kuritegelike plaanide elluviimiseks oli hitlerlastele vaja ustavaid abimehi avantüristide ning kodumaa reeturite hulgast.

Selles raamatus esitati juba varem veenvaid tõendeid eesti kodanlike natsionalistide osavõtu kohta süütute inimeste füüsilisest hävitamisest. Kuid nende osavõtt kuritegudest ei piirdunud ainult sellega. Natsionalistid ei mõrvanud ega mõnitanud ainult süütuid inimesi, vaid nad võtsid osa ka kõige robustsemate inimese ekspluateerimise vormide loomisest ja aitasid igati kaasa eesti töörahva orjastamisele. Seda tõestavad rohked arhiivimaterjalid ja kirjalikud allikad.

Viimase kümne aasta jooksul on eesti kodanlike natsionalistide välismaised emigrantlikud organisatsioonid andnud välja arvukalt teoseid, kus hitlerlaste käsilased püüavad eitada, et nad võtsid osa karistustegevusest ja töötasid koos Saksa fašistlike röövvallutajatega.[83] Need tööd kannavad välismaal laialt levinud hitlerlike sõjaroimarite rehabiliteerimise kontseptsiooni pitserit. Neis esitatatud faktilised andmed ja järeldused on jäme võltsing.

Oma seisukohti esitades tahaksin veel kord rõhutada, et eesti kodanlikud natsionalistid teenisid okupante hävitamise ja orjastamise aparaadi kõigis lülides. Nad ei seisnud mitte ainult haudade ja võllaste juures, nad seisid ka vanglakongide ja laagribarakkide kõrval. Politseinikud ja nuhid, timukad ja vangivalvurid, natslikud propagandistid ja teised fašistlikud tegelinskid — see oli jõud, mille abil hitlerlased okupeeritud Eestis oma inimvihkajalikke plaane täide viisid.

Okupeeritud Eestis loodud koonduslaagrid kuulusid „Eesti omavalitsuse" sisedirektooriumi süsteemi. Koonduslaagrite kogu juhtiv ja valvekoosseis koosnes end hitlerlastele müünud eesti kodanlikest natsionalistidest. Säilinud on suur hulk käskkirju laagrivalvurite nimetamise ja ümberpaigutamise kohta, direktiive ja ettekirjutusi laagrite kohta, vahialuste nimekirju ja muid doku-

---

[82] ЦГАОР СССР, ф. 7445, оп. 2, д. 189, л. 397—398.

[83] O. Angelus. Mälestusi Saksa okupatsiooni ajast 1941—1944. Stokholm, 1956; Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas. Vihikud I—X, Stokholm, 1954—1964.

mente, millele on alla kirjutanud poliitilise politsei juht Mere. Neist arhiividokumentidest ilmneb kodanlike natsionalistide aktiivne osa eesti töörahva orjastamisel.[84]

Nii tegi Mere oma 1942. aasta 2. märtsi korraldusega nr. 880 kõigile koonduslaagrite ja poliitilise politsei ülematele korralduse toimida laagris surnud inimeste laipadega nagu eksekuteeritute laipadega.[85]

1942. aasta 3. aprilli direktiiviga nr. 1406 keelas Mere koonduslaagrites kinnipeetavatel poliitvangidel kohtuda oma sugulaste ja tuttavatega.[86]

1941. aasta 19. detsembri juhendiga tegi Mere korralduse seada sisse kõigi vangistusest vabastatud niinimetatud poliitiliste kurjategijate üle range politseikontroll.[87]

9. jaanuaril 1942 tegi Mere politseiprefektuuridele korralduse (nr. 592/4a), et nad teataksid suurima saladuskatte all perekonnaseisuametnikele andmed inimeste kohta, keda poliitiline politsei on maha lasknud.[88]

Oma direktiivides nr. 883 28. veebruarist 1942 ja nr. 998 11. jaanuarist 1943 tegi Mere korralduse seada sisse range tsensuur vahialuste kirjavahetuse üle välismaailmaga. Mere eeskirjad võtsid vahialustelt igasuguse võimaluse välismaailmaga suhtlemiseks ja kehtestasid range korra vangide omavahelises suhtlemises laagrites.

Arhiivides on palju dokumente, mis annavad tunnistust koonduslaagrite süsteemist, okupantide verisest režiimist ja eesti natsionalistide koostööst hitlerlastega selle režiimi rakendamisel.

Üpris veenvaid tunnistusi ebainimlikust suhtumisest vahialustesse andis okupatsiooni ajal vangis olnud kirjanik Rudolf Sirge. 1945. aasta 7. detsembril teatas ta Erakorralisele Riiklikule Komisjonile järgmist:

„1. septembril (jutt on 1941. aastast. — *L. B.*) läksin ma oma töökohta Riiklikku Kirjastusse (Tallinn, Pärnu mnt. 10), kus sain teada, et paljud eesti haritlased on juba areteeritud. Mul soovitati kaduda. Kuid poole tunni pärast tulid kirjastuse ruumidesse relvastatud inimesed, kes mu ilma mingit areteerimismäärust esitamata areteerisid. Koos minuga areteeriti Riikliku Kirjastuse pedagoogilise kirjanduse peatoimetaja K. Ader ja ekspeditsiooniosakonna inspektor K. Kaasik. Meid viidi Olevimäele, kuuendasse politseijaoskonda, kus meid paigutati suurde tuppa. Õhtuks kogunes sinna üle 60 inimese. Vahialustelt kuulsin, et kõigis linna politseijaoskondades on palju vahistatuid, mõnedes veel rohkem

---

[84] ENSV ORRKA, f. R-60, R-62, R-64, R-294, R-117, R-121.
[85] Sealsamas, nim. 1, fol. 2-a, l. 213.
[86] Sealsamas, l. 139.
[87] Sealsamas, f. R-117, nim. 1, fol. 1, l. 33.
[88] Sealsamas, f. R-60, nim. 1, fol. 2-a, l. 208.

kui 6. jaoskonnas. Sedasama kinnitasid tagantjärele inimesed, kes toodi vanglasse 5. ja 3. jaoskonnast. Vahistatud naised paigutati eraldi ruumi . . . Õhtul asuti ülekuulamisele. Ülekuulamine seisnes selles, et küsiti perekonnanime, sünniaastat ja muid ankeetandmeid, pärast seda kuulutati vahistatule, et ta on vangistatud „riikliku julgeoleku huvides". Vahistatuid toodi juurde ja viidi ära. Äraviidud kadusid jäljetult.

Vahistatute meeleolu oli sünge. Inimesed lamasid üksteise kõrval põrandal. Kuue päeva jooksul, mis ma olin Olevimäel, ei antud vahistatuile üldse toitu. Hiljem anti luba koju omastele lühike teade saata, et toodagu süüa; igasugune muu kontakt oli absoluutselt keelatud. Sel kombel õnnestus mõnedel vahistatutel saada omastelt toitu ja suitsu, mis omavahel ära jagati. Sel ajal, kui olin 6. politseijaoskonnas, käis iga päev kambri läbi keegi saksa ohvitser eestlasest tõlgiga. Mõne säärase käigu järel viidi üks või teine vahistatu minema — teadmata, kuhu või milleks. Meie neid enam ei näinud. Juutidest kutsuti välja Epštein, kellele tuldi autoga järele. Epštein ei tulnud enam tagasi.

Varsti hakati vahialuseid tööle saatma. Algul oli tööleminejaid rohkesti, kuna taheti tänavale pääseda. Õhtul saabusid mitmed aga tagasi näod peksmisest paistes ja verevalumeid täis. Selline peksmine oli süstemaatiline. Nägin isiklikult, et alati oli tagasitulijail peksmise ja mõnitamise jälgi. Et seejärel vabatahtlikke tööleminejaid enam ei leidunud, hakati tööle saatma sunniviisiliselt, nimekirja järgi. Kõik see, samuti teadmatus, mis ootab homme, viis inimesed meeltesegaduse ja enesetapmiseni.

Ühel õhtul pani üks mees enesele nööri kaela ja püüdis ise oma kätega nööri kokku tõmmates end üles puua. Ta kukkus aga valvurile ukse juures jalgu. Valvur lõi meelemärkuseta vahialust püssipäraga. Mees toibutati ja eemaldati teiste hulgast. Niisugustes tingimustes olin ma Olevimäel 6 päeva. 6. septembril koostati vahialustest grupp, kuhu määrati ka mind. Meid saadeti tugeva valve all „Patareisse" — keskvanglasse Kalda tänaval.

Seal paigutati meid kambrisse, kuhu öö jooksul vahistatuid kogu aeg juurde toodi, nii et hommikuks oli kambris juba 50—60 inimest. Hommikul otsiti vahialused läbi ja neilt võeti kõik asjad ära. Samas viidi läbi selektsioon, juudid eraldati eestlastest. Juudid paigutati üksikkambritesse. Hiljem välistöödel olles nägin mitmel korral, kuidas juute erilistes kinnistes autodes vangla õuest välja viidi. Tagasi nad enam ei tulnud.

Esimestel päevadel anti vahialustele 200 grammi leiba kolme päeva peale, hiljem lisandus sellele veel mingi supilake mädanenud kartulitest. Kambrid olid vange puupüsti täis. Mina olin kambris, mis oli määratud kümnele inimesele, kuid sinna paigutati üle kahekümne inimese. Hiljem oli meid kambris, kus oli narisid 28 mehe jaoks, kuni 75 inimest. Lamati hunnikus niiskel kivipõrandal. Sellises kohutavas ruumipuuduses ja ebasanitaarsetes tingi-

mustes oli sel ajal (1941. a. oktoobris) „Patareis" 3500—4000 vangi. Et vangistatuid ühtepuhku juurde toodi ja ära viidi, oli nende arvu võimatu täpselt kindlaks määrata.

25. või 26. septembril sain teada, et mulle oli määratud karistuseks kaheksa kuud koonduslaagrit. Selle kohtuotsuse kuulutas mulle vangla veltveebel Isop. Kui ma keeldusin kohtuotsusele allakirjutamast, öeldi mulle, et minu allkirja pole üldse vajagi. Pärast seda arvati mind uurimisaluste hulgast karistusekandjate hulka, mulle anti triibuline vangiriietus ja saadeti tööle. Vangid kandsid tuhka merre ja lõhkusid puid. See töö polnud mulle jõukohane. Seega kandsin ma tegelikult sunnitöökaristust, ise teadmata mille eest."[89]

Vabaduse äravõtmine inimeselt, kel polnud vähimatki võimalust tõestada, et ta milleski süüdi ei ole, ja kes ei teadnud vangist vabanemise tähtaega, on iseendast juba raske vapustus. Kui lisada sellele veel alanduste süsteem, sunnitöö, peksmine ja piinamine, siis saab mõistetavaks, milline kohutav olukord valitses koonduslaagrites.

Okupatsiooni ajal vangis olnud tunnistaja J. Atka seletas ülekuulamisel 1960. aasta 10. oktoobril: „Valvur Põld peksis nuudiga ühe haige vangi, kel oli kõrge palavik, minu silme all veriseks. Lõi vastu paljast keha. Seejärel see vang pandi raudu ja seoti niiviisi puu külge, et käed olid peast kõrgemal. See haige ja üleni verine inimene rippus seal käsipidi keskpäevast kuni õhtuni, kuna ei suutnud nõrkusest ja teadvuse kaotuse tõttu jalgadel seista."

Inimesest taheti laagris teha nürimeelne, tundetu olevus, kes kuulekalt täidab oma valvurite korraldusi ja teeb sõna otseses mõttes kõik, mida kästakse, isegi siis, kui tal tuleb endale haud kaevata.

Vangis taheti lämmatada sellised inimlikud tunded nagu kurbus ja kaastunne. Töötades laagri laos hukatute riiete virna juures, sattusid vahialused tihtipeale oma lähedaste asjadele. Nad ei hakanud karjuma, ei kaotanud mõistust, ei tormanud oma orjastajaile kallale, vaid jätkasid tööd ja tegid riided korda, et neid pärast parandamist saaksid kanda mõrvarid.

Selle raamatu lehekülgedel pole võimalik rääkida kõigist natslikest koonduslaagreist, mis katsid okupeeritud Eesti territooriumi. Tuletame ainult meelde, et 1944. aasta algul funktsioneeris Eestis üle 20 koonduslaagri. Okupatsiooni esimestel aastatel oli neid veelgi rohkem.

Laagrid ei etendanud väikest osa terroristliku okupatsioonirežiimi kindlustamise ja poliitiliste vastaste hirmutamise abinõuna, kuna inimeste laagritesse saatmisel ei piiranud võimusid praktiliselt mitte keegi. Natsionalistid leidsid endale pidevalt ohvreid ja saavutasid nende isoleerimise.

---

[89] Erakorralise Riikliku Komisjoni materjalid.

Hitlerlased mõistsid, et ilma resoluutsete abinõudeta ei ole nad suutelised okupatsioonirežiimi kindlustama. Loomulikult oli terror esmajärjekorras suunatud nõukogude võimu pooldajate vastu ja alles siis nende vastu, kes potentsiaalselt võisid kehtivat režiimi ohustada.

Koonduslaagrite hirmutav toime rajanes avalikel ähvardustel, et käitutakse julmalt. Kui ohvrilt oli võetud vabadus ja ta oli sattunud politsei kätte, siis sai ta kohe tunda peksu, piinamisi, nälga, hiljem aga orjatööd. Sellest, kuidas taolisi kuritegusid läbi viidi, rääkis oma seletuses F. Rebman: „Juurdluse läbiviimise meetodid võeti üle sakslastelt. Areteerituid peksti ülekuulamistel. Oli juhtumeid, kus piinati elektrivoolu, nõelte, üksikute kehaosade läbilaskmise ja kartseriga. Areteerituid toideti soolakalaga, aga juua neile ei antud."[90]

Tallinna vangla endine valvur E. Kaunsaar teatas ülekuulamisel 1960. aasta 25. septembril: „Vahialuseid kuulasid üle politseitöötajad. Pärast ülekuulamisi tulid areteeritud kambritesse tagasi hirmsasti läbipekstuina, sageli toodi nad tagasi teadvuseta olekus. Küsisin vahialustelt, kes neid üle kuulas ja niiviisi peksis, kuid nad ei nimetanud ülekuulajate perekonnanimesid."[91]

Üldreeglina ei teadnud areteeritud oma kinnipidamistähtaega. Tähtaeg oli piiramatu. Mõnikord küll räägiti, et nende või teiste asjaolude tõttu areteeritut ei vabastata enne kahte-kolme aastat või „enne sõja võidukat lõppu", kuid see oli samuti pettus.

Koonduslaagrite karistussüsteem ei oleks häbi teinud ka kõige julmemaile barbareile, keda ajalugu tunneb. Paljale ihule peksmine oli suhteliselt kerge karistus. Valvurid valasid vahialuseid pakase käes veega üle, kiskusid ära küüsi, näljutasid inimesi mõistuse kaotuseni.

Tartu koonduslaagris olid näiteks eriti julmad laagri juhtkonda kuulunud Jüriste ja Linnas ning vangivalvur Taska. Nad ei lasknud mööda ühtki võimalust, et vahialuseid piinata. Nad kasutasid vangide peksmiseks üksikut kuuri laagri territooriumil. Seal peksti vange püssivarraste, vitste, keppide ja igasuguste muude esemetega, mis aga kätte sattusid. Vahialuseid peksti veriseks, pärast seda visati ohver külmale põrandale. Selles laagris pakkus timukatele erilist naudingut karistamine käsklustega „pikali-püsti". Seda tehti seni, kuni vahialused meelemärkusetult maha kukkusid. Rusikalöök näkku, hammaste väljalöömine olid vähimagi protesti või vastuvaidlemise otseseks tagajärjeks.[92]

Eesti koonduslaagrite kommete näitena võib tuua episoodi, mille kohta Jägala surmalaagri komandandi abi Ralf Gerrets andis 1960. aasta 12. septembril ülekuulamisel järgmise tunnistuse:

---

[90] Uurimismaterjalid.
[91] Sealsamas.
[92] ЦГАОР СССР, ф. 7021, оп. 97, д. 23, л. 4—15.

„1942. aasta sügisel toimus Jägala laagris okupatsioonivõimude seisukohalt häbiväärne juhtum. Jägala laagri valvur, perekonnanimega Uibo, eesnime ei mäleta, umbes 20 aastat vana, pärit kuskilt Otepää kandist, armus ühte vahialusesse, kes oli rahvuselt sakslanna. Uibo rääkis sellele sakslannale, et Tšehhoslovakkiast ja Saksamaalt saabunud kaks ešeloni vahialuseid, kelle hulgas oli ka selle tütarlapse ema, on maha lastud. Ma kuulsin, kui Uibo ütles kõigi valvurite kuuldes, et ta ei saa edaspidi enam varjata laagris toimepandavaid metsikusi ja et ta rääkis sakslannale kõik ära. Aleksander Laak läks paanikasse, helistas Merele ja teatas, mis oli juhtunud. Mere lubas rääkida Bergmanniga. Samaaegselt andis ta käsu selgitada välja vahialuste meeleolu ja teatada sellest talle. Sealjuures Mere ütles, et juhul, kui vangid on liiga ärritatud, tuleb kogu laager, s. o. kõik vahialused, hävitada. Jägala laagris oli sel ajal umbes 500 vahialust. Sel ajal, kui Mere rääkis Laagiga, olin ma viimase juures kantseleis.

Aleksander Laak tegi mulle ettepaneku koos laagrisse minna, et teha kindlaks, mida vahialused teevad. Vahialused olid rahulikud, millest Laak Merele telefoni teel ette kandis. Õhtul saabus SD töötaja, kes hakkas valvur Uibot ja vahialusest sakslannat üle kuulama. Viimane tunnistas üles, et Uibo rääkis talle kahe ešeloni vahialuste mahalaskmisest, kuid et ta sellest teistele vahialustele ei ole rääkinud, kuna ei uskunud Uibo sõnu, vaid arvas, et see tahab teda lihtsalt võrgutada ja räägib talle igasuguseid lugusid. Muuseas, see tütarlaps lasti hiljem vahialuste „ülejäägi" hulgas, kelle Laak enne talvesessiooni saabumist mõrvas, maha. Ta oli noor ja terve, kuid Laak kartis, et ta võib kellelegi mahalaskmistest rääkida.

Järgmisel päeval sõitis Jägala laagrisse julgeolekupolitsei ja SD juht Mere. Ma olin kantseleis telefoni juures ja nägin, kuidas Mere koos Laagiga läksid ruumi, kuhu oli kogu Jägala laagri isikuline koosseis kokku kutsutud. Seal loeti ette major Mere käskkiri valvur Uibo mahalaskmise kohta.

Nädala või kahe pärast jalutasin ma Jägala laagri ümbruses, kus mulle tuli vastu valvur Purka, kes näitas mulle Uibo hauda. Purka teatas, et augu Uibo jaoks, kuhu seda sunniti minema, kaevas tema. Aleksander Laagi käsu kohaselt pidi valvemeeskonna vanem Eigi valvur Uibo maha laskma. Kuid Uibo hakkas armu paluma. Kuna Eigi käsi hakkas värisema, ei saanudki ta Uibo pihta lasta, keda ta tundis kui head inimest. Siis laskis Aleksander Laak ise Uibole püstolist pähe."[93]

Okupeeritud Eesti laagrites peeti kinni kümneid tuhandeid inimesi, keda oli otsustatud tööga surnuks piinata või hävitada — nõukogude patrioote, sõjavange, juute, mustlasi, hitlerlaste poliitilisi vastaseid teistest maadest jne. Neid ootas ees julm kohtle-

[93] Uurimismaterjalid.

mine, omavoli, orjatöö ja surm. Kommunistide, juutide ja mustlaste suhtes oli kõigil laagritel üks eesmärk — nad täielikult hävitada.

Töövõimelised vahialused saadeti valiku järgi sunnitööle, ülejäänud aga hukati. Töö tõotas elu ja inimesed püüdsid näida tervetena, hoidsid end sirgelt, ajasid rinna ette, tõstsid pea püsti ning tegid näo, et nad on normaalses seisundis.

Tööpäev laagris, nagu nähtub eespool toodud instruktsioonist, oli piiramatu ja algas kell 4.30 hommikul. Õhtul tulid vangid töölt kurnatuina ja vigaseks pekstuina, tuues endaga kaasa seltsimeeste laipu, kelle valvurid olid tapnud või kes olid nälga surnud.

Laagrites valitses pidevalt nälg. Vahialustele anti toitu üks kolmandik elu alalhoiuks vajalikust miinimumist. Isegi pärast vabanemist surid inimesed sadade kaupa kurnatuse ja alatoitluse tagajärjel.

Orjatöö ja kurnatuse tagajärjel hukkus laagrites suur hulk inimesi. Meie käsutuses on ainult ligikaudsed andmed koonduslaagrites hukkunud inimeste arvu kohta ja vaevalt me täpseid andmeid kunagi saamegi.

Natsid registreerisid fakte ja sündmusi lausa piinliku täpsusega. Kuid see registratsioon, mida nad pidasid koonduslaagrite kohta, ei olnud kaugeltki täielik. Suur hulk surmajuhtumeid jäid üldse registreerimata.

Üksikuist trofeedokumentidest nähtub, et 1944. aastal suri Tallinna koonduslaagris 207 inimest.[94]

1943. aasta novembris suri Vaivara koonduslaagris 254 vahialust, selle laagri filiaalides suri samal ajal 296 inimest, detsembris 294; 1944. aasta jaanuaris 160, veebruaris 199, märtsis 245 inimest.[95] Samasugune oli surevus ka teistes laagrites.

*

Kuid mitte ainult laagrites ja gestaapo piinakambreis ei märatsenud omavoli. Orjastamist, asumisele saatmist ja muid julmusi rakendati ka kogu okupeeritud Eesti tsiviilelanikkonna suhtes, kusjuures siingi olid eesti kodanlikud natsionalistid hitlerlike röövvallutajate tihukategevuse kaasosalisteks.

Nagu eelmises peatükis juba märgiti, jagati okupeeritud Nõukogude Eesti — Eesti kindralkomissariaat, nagu sakslased teda nimetasid — seitsmeks piirkonnaks, mille eesotsas olid saksa ohvitseridest piirkonnakomissarid, kes allusid kindralkomissar Litzmannile. Eesti rahva orjastamisel ja vägivallaaktide toimepanemisel toetusid nad arvukale abiaparaadile, niinimetatud omavalitsusele, mille koosseisu kuulusid Litzmanni poolt määratud

[94] ENSV ORRKA, f. R-64, nim. 1, s.-ü. 112.
[95] «Советская Эстония» 5. июля 1963.

agarad kodanlikud natsionalistid. Direktooriumides, maakonna- ja valla omavalitsusasutustes töötasid okupantidega koos kodanlik-natsionalistlike parteide kasvandikud, endised bandiidijõukude liikmed ja teised hitlerlaste kannupoisid. Okupeeritud Eesti julgeolekupolitsei ja SD 1942. aasta aruandes öeldakse, et „määramine omavalitsusse — munitsipaliteedi liikmeteks, munitsipaliteedi- ja piirkonnanõunikeks toimub endiste „Isamaaliidu" liikmete ja vapside poliitilise ühinemise foonil".[96]

Elanike petmiseks kuulutasid okupandid, et „omavalitsus" hakkab juhtima üksikuid majandusharusid. Tegelikult oli aga „omavalitsus" fašistliku röövpoliitika tööriistaks Eestimaal.

Töörahvas ei teinud okupantide ja nende käsilaste „omavalitsuse" vahel mingit vahet.

Kohe pärast fašistliku okupatsioonirežiimi kehtestamist Eestis viidi läbi elanike registreerimine. Reas maakondades anti okupatsiooni esimestel päevadel välja ümmargused numbritega plekkžetoonid, mida tuli ühest kohast teise sõitmisel esitada isikuttõendava dokumendina. 1942. aasta jaanuaris andsid okupatsioonivõimud elanikele välja paberist isikutunnistused, millel olid omanike sõrmejäljed, ja niinimetatud tööraamatud. Seda tehti eelkõige selleks, et võtta arvele kogu töövõimeline elanikkond.

Üldine töökohustus kehtestati kõigi 16—60 aasta vanuste elanike suhtes. Maal saadeti 18—50-aastased mehed ja 20—40-aastased naised sundkorras metsavarumistöödele. Metsavarumistöödest vabastati ainult haiged, kel oli arstitunnistus, naised pärast kuuendat raseduskuud, samuti rinnaga toitvad emad. Kõik korraldused metsavarumistööde kohta anti Litzmanni direktiivi alusel „Eesti omavalitsuse" asutuste poolt.

Kuigi eesti talupojad neid okupatsioonivõimude üritusi saboteerisid ja metsa väljaveo norme ei täitnud, oli 1944. aasta suveks maha raiutud 3500 ha metsa, mis moodustab 3 500 000 kantmeetrit puitu.[97]

Okupandid ja nende käsilased riisusid tegelikult maaelanikke. Riisumine toimus talupoegadelt mitmesuguste sundnormikohustuste sissenõudmise teel. 1940. aastal talupoegadele nõukogude võimu poolt tasuta antud maa üldpinnaga 404 000 ha võeti ära. Endiseid uusmaasaajaid sunniti tasuma vanu, kodanliku võimu ajal tekkinud võlgasid. Peale selle pidid nad vallavalitsuses kustutama need laenud, mis olid talupoegadele antud nõukogude võimu poolt. Okupatsioonivõimud andsid korralduse, mille järgi uusmaasaajad sattusid jälle oma endiste peremeeste võlaorjadeks. Selles korralduses öeldi muuhulgas: „Maa tagastatakse peremeestele ja uusmaasaajad loetakse nende sulasteks."[98]

---

[96] ЦГАОР СССР, ф. 7021, оп. 97, ед. хр. 881.
[97] Нюрнбергский процесс. Том IV. Москва, 1959, стр. 131.
[98] Eesti NSV ajalugu. Tallinn, 1957, lk. 543.

Talupoeg oli kohustatud andma peaaegu kõik põllumajandussaadused ja kariloomad okupatsioonivõimudele. Iga talu kohta seati vallavalitsuses sisse niinimetatud talundi põhiraamat, kuhu märgiti kogu inventar, maa suurus, kariloomade arv, teraviljasaak ja tehti täpne ettekirjutus saagi üleandmise kohta. Peale selle seati vallavalitsuses sisse eriline kartoteek, kus peeti arvestust normikohustuste täitmise kohta. Normikohustuste täitmisest kõrvalehoidumise korral võttis vallavalitsus talupojalt vilja ja kariloomad sundkorras ära. Nõukogude Eesti maatöölise olukorda okupatsiooni ajal võib illustreerida kirjanik Rudolf Sirge avaldusega, mille ta tegi 1945. aasta 7. detsembril Erakorralisele Riiklikule Komisjonile:

„Pärast vanglast vabanemist 1941. aasta lõpul asusin elama isa juurde, kellel oli renditalu Harju maakonnas Hageri vallas Maidla külas. Hiljem, kui isa ei suutnud vanaduse tõttu enam talule määratud raskeid norme täita, kirjutati koht minu nimele. Talu suurus oli 20 ha, sellest põldu 5,6 ha, heinamaad 7 ha. Ülejäänu oli karjamaa. 1942. a. veebruarist kuni augustikuuni nõuti sellelt talundilt 340 kg suurust lihanormi, aasta lõpuni aga lisati veel üle 360 kilo, nii et kogu 1942. aasta eest tuli sakslastele anda üle 700 kg liha. Hiljem kehtestati kindlad normid aasta algul. Nii määrati 1943/44. aasta lihanormiks 130 kg, tegelikult nõuti aga aasta jooksul 1320 kg (!) liha äraandmist. Kirjutati lihtsalt ette, et rinne nõuab vallalt nii ja nii palju liha ja sellel või tollel talupidajal tuleb viia. Nii polnud kunagi teada, kui suureks võivad aasta lõpuni nõudmised paisuda, kui palju „rinne võib vajada". Rinde vajadusi teadis ainuüksi vallamajja käsutama seatud saksa ohvitser, kes kirjutas omalt poolt nõudmised vallavanemale ette. Kuna ma poleks suutnud isegi siis mulle määratud normi täita, kui oleksin kõik kariloomad ära andnud, siis rekvireeriti mult kaks lehma. Seega vähenes kahe okupatsiooniaasta jooksul kariloomade arv majapidamises 50% võrra.

Selline kariloomade massiline hävitamine toimus ka teistes majandites. Peale selle oli talule pandud raske rahaline maksukoorem: üks mark hinderubla kohta, lisaks kogukonnamaksud, kindlustusmaksud jne. Kokku tegi see talu kohta välja üle 150 marga aastas, samal ajal kui normiviljana sissenõutud odra kilo eest maksti 10 penni, või kui normiks antud eluskaaluga 50-kilose vasika eest maksti 16 marka ja 5 penni. Peale otseste maksude olid talupojad sunnitud naeruväärse tasu eest metsa üles töötama, vedama metsamaterjale kui ka kruusa maanteele, maanteid sillutama ja täitma mitmesuguseid küüdikohustusi. Talupidajailt hakati sisse nõudma vanu maa väljaostu võlgu, mis nõukogude võim oli 1940. aastal kustutanud. Uusi laene majapidamise parandamiseks võis saada ainult lühiajaliste vekslilaenude näol.

Sakslased püüdsid Eesti õitsvat põllumajandust oma soovide kohaselt ümber korraldada ja propageerisid eriti kartuli- ning

odrakasvatust. Eesti põllumajanduse „ooberfüüreriks" määratud prints Hohenlohe ja keegi doktor Kaltenbrunner käsutasid vallamehed linna, kus pidasid neile pikki loenguid selle kohta, kui tulus on kartuli- ja odrakasvatamine. Selle selgitustöö eesmärgiks oli varustada Saksa piirituse-, viina- ning õlletööstust toorainega. Vastavalt sellele anti 1942. aastal talupoegadele korraldus suurendada teiste kultuuride arvel kartuli ja odra külvipinda 30% võrra.

Neilt maapidajailt, kes maad said 1940. a. nõukogude maareformiga, võeti maa ära. Nii võeti Hageri vallas Maidla külas Johannes Kaljuveelt 9 ha, Liisa Sädelt 8 ha, Gustav Jaanimäelt 12 ha maad ära. Jaanimägi saadeti hiljem koonduslaagrisse, kus teda ilma süüdistust esitamata 9 kuud kinni peeti . . .

Kõige rangemate korraldustega keelasid sakslased igasuguse toiduainetega kauplemise. Turud olid suletud. Keelati ka maanteedel liikumine toiduainetega vankris või jalgrattal. Tihtipeale konfiskeeriti linnaelanikelt toiduained, mida need said maalt vahetuskaubana. Kui ma 1943. aasta talvel Tallinna sõitsin, nägin, kuidas patrull võttis maalt tulnuilt piima ära, mis kallati selleks määratud suurde tõrde.

Kuna talupidajad ei saanud kusagilt vajalikke tarbeesemeid ja tööriistu, läks Eesti põllumajandus üldiselt täiskäigus tagasi naturaalmajanduse olukorda. Talumees oli sunnitud ise, kodusel teel produtseerima peaaegu kõike, mida ta vajas, alates kodusest nahaparkimisest pasteldeks ja hobuseriistadeks kuni suhkrupeedist siirupi keetmiseni.

Kõige selle eesmärgiks oli valmistada ette tulevast maade äravõtmist ja väljajagamist saksa kolonistidele. Ja et sakslastel sellega küllalt tõsi taga oli, näitab kas või saksa ohvitseri von Eppi käik Hageri-Maidlasse 1943. a. juulis. See saksa ohvitser ilmus sinna teatega, et ta on endise mõisaomaniku parun Markgrafi volinik, tulnud ülesandega kohapeal järele vaadata, missuguses seisukorras on mõisa härrastemaja, tallid ja laudad. Kas võib pärishärra, kes elas sel ajal Ida-Preisimaal, jälle oma mõisa tagasi asuda. Kui von Eppile seletati, et Markgrafile on mõis riigi poolt juba kakskümmend aastat tagasi välja makstud ja et praegu mõisa maa-aladel elab nelikümmend viis perekonda, kes omakorda maa on ostu alusel saanud riigilt, ei suutnud von Epp seda uskuda, tõendades, et maa kuulub parun Markgrafile ja tuleb talle tagastada. Seesuguseid saksa parunite külaskäike oma endistesse valdustesse esines, nagu mulle rääkisid teiste valdade talupojad, ka teistes kohtades. Kõik see näitab, et Saksa agressiooni lõppeesmärgiks oli eesti rahva orjastamine."

Sakslaste ja nende käsilaste röövmajandamise ja nende poolt Eesti talupoegkonna koletu ekspluateerimise tulemusena käis Eesti põllumajandus järjekindlalt alla. Teravilja külvipind vähe-

nes 1944. a. võrreldes 1941. a. 35%, kartuli külvipind vähenes selle aja jooksul 31% võrra, lina külvipind 64% võrra.

Külvipindade vähenemist ja saagikuse langemist täheldati kõigi teravilja-, tehniliste ja söödakultuuride osas. Üldine külvipind vähenes 1943. a. võrreldes 1939. a. külvipinnaga 170 234 ha võrra.

Talupoegadelt võeti ära ja aeti Saksamaale 107 000 hobust, 31 000 veist, 214 000 siga ja 790 000 kodulindu.

Nõukogude võimu ajal organiseeriti Eestis 25 masina-traktorijaama, mille masinapark koosnes 350 roomiktraktorist. Okupandid purustasid ja rüüstasid need jaamad. Suurt kahju tekitati põllumajandusmasinate laenutusjaamadele. Jaamadest viidi minema 1700 hobust, suur hulk mitmesuguseid põllumajandusmasinaid lõhuti või riisuti.

Kõige suuremat kahju tekitasid fašistid Viru maakonna põllumajandusele. Selles maakonnas põletasid nad maha 2566 elumaja ja põllumajandushoonet. Täielikult hävitati põllumajandus Narva, Piiri, Raja, Alutaguse, Vaivara ja Vasknarva valdades."[98]

Saksa röövvallutajad riisusid natsionalistide aktiivsel osavõtul Eesti maaelanikkonda. Põllumajandussaaduste normid olid kohutavalt suured. Harju maakonna Hageri valla talupoeg Peeter Rebane teatas, et 1942/43. aastal määrati tema majandile kohustuslikuks normiks 900 kilogrammi liha. Lihanormi täitmata jätmise pärast võeti Rebaselt ära kaks lehma. Normide täitmisega viivitamise korral määrati talupoegadele ka rahatrahve või kohaldati areste.

* * *

Äärmiselt suurtes raskustes olid okupatsiooni ajal linnaelanikud. Töölise keskmine palk oli 90—100 idamarka kuus. Kaartide järgi antavate toiduainete kuunormist jätkus 10—13-päevaseks poolnäljas virelemiseks, kusjuures nende toiduainete eest tuli maksta 25—30 marka. Tallinnas määrati päevaseks leivanormiks 285 grammi inimese kohta, okupatsiooni lõpupoole vähendati seda 215 grammini päevas.[99] Selleks et tööline nälga ei sureks, tuli tal muretseda hõlma alt 240—260 idamarga eest toiduaineid.

Kogu okupatsiooniaja jooksul kannatasid linnaelanikud nälja, orjatöö ja puuduse all. Töölt omavoliline lahkumine, isegi ülalpidamise otsimiseks, oli keelatud. Tööle mitteilmumise eest võidi töölisi areteerida ja kuni kolmeks aastaks laagrisse saata.

Isegi ihunuhtlus võeti uuesti kasutusele. Esmajoones rakendati seda raudteelaste suhtes. Esimest korda saadi selle kohta veenvaid tõendeid saksa fašistlike röövvallutajate ja nende käsilaste kuri-

---

[98] Нюрнбергский процесс. Том IV. Москва, 1959, стр. 131.
[99] Eesti NSV ajalugu, Tallinn, 1957, lk. 543.

tegude kindlakstegemiseks ja uurimiseks moodustatud Erakorralise Riikliku Komisjoni teadaandest.[100]

Selle otse uskumatuna tunduva fakti kinnituseks esitame alljärgnevalt vastava dokumendi ärakirja:

Ihunuhtluse sisseseadmisest eesti raudteelastele
Väljavõte Riigi Raudteevalitsuse telegrammist
20. veebruar 1942

Rinde varustamine nõuab suurimat isiklikku pingutust ja iga üksiku saksa ja kohaliku teenistuja äärmist ärakasutamist. Iga teenistuskohuste rikkumist kohalike teenistujate poolt, eriti tööle mitteilmumist, hilinemist, joobnud olekut töö ajal, teenistuskäsu täitmatajätmist jne. tuleb nüüdsest alates karistada täie rangusega:

a) esimesel korral 15 kepihoopi paljale istmikule,
b) korduval juhtumil 20 kepihoopi paljale istmikule.

Eriti rasketel juhtudel tuleb viivitamatult nõutada otsust: VBD (liiklusteede direktsiooni) transpordiülema komissar-volinikult ja Riia T (transpordi Komandantuuri) komandandilt. Teadaanded asjaolude lühida kirjeldamisega BO (jaamakomandantuuri) ohvitseridele, kelle kompetentsi kuulub karistuse määramine . . .

Alla kirjutanud Balk.[101]

Okupandid ja nende käsilased püüdsid murda nõukogude inimeste vähimatki vastupanu. Seda tehti hirmutamise teel, mis nende arvates oli „ainus asi, mis pidi elanikkonnalt võtma igasuguse isu vastuhakkamiseks".[102]

Kuid selliste lootuste alusetus oli ilmne okupantidele endilegi. Politseiaruandeisse ilmusid järjest märkused, mis viitasid, et isegi kõige halastamatumad abinõud ei kõigutanud eesti rahva meelekindlust ja usku vabanemisse. Ühes sellises aruandes öeldakse: „Suureks veaks selles mõttes on Saksa raudtee määrus lohakate eesti raudteelaste suhtes kehalise karistuse — peksmise kehtestamise kohta. Eestlane näeb neis läbimõtlematuis abinõudes pagan-like rahvastega ümberkäimise meetodite mehaanilist ülekandmist ja talle meenuvad meetodid, mis on tüüpilised saksa ülemkihile. Eestlane võib üldiselt loovutada kõigil elualadel esikoha soldatile, kuid saksa tsiviilisikuga tahab ta olla võrdne."[103]

Teises politseiaruandes öeldakse:

„Eestlane, kes on näinud ajalugu oma silmadega, on harjunud ajaloolistes suhetes saksa rahvaga nägema end üksnes kannataja ja andja osas . . . Hirm isikliku vabaduse piiramise ees kutsub ikka ja jälle esile antipaatia natsismi suhtes . . . Üksikutel juhtu-

---

[100] Документ СССР — 39, Нюрнбергский процесс.
[101] ENSV ORRKA, f. R-65, nim. 1, s.-ü. 2106, l. 44.
[102] ЦГАОР СССР, ф. 7445, оп. 2, д. 141, л. 140.
[103] Sealsamas, ф. 7021, оп. 97, ед. хр. 881.

del me räägime sellest, et tuleviku Eestile antakse riiklik vorm koos hooldusmandaadiga. Pärast seda, kui need soovid ja ootused ei täitunud, levis tugev meeleheide, mis suurendab hirmu läbiviidava germaniseerimise ees . . ."[104]

Fašistlike röövvallutajate jõhkraks omavoliaktiks oli aastail 1943 ja 1944 väljakuulutatud mobilisatsioon Saksa armeesse. Püüdes sellele aktile leida juriidilisi aluseid, kuulutasid Rosenberg ja Litzmann selle mobilisatsiooni välja eesti rahva reeturite Mäe ja Soodla nimel. Hitlerlased mõistsid, et rahvusvaheline õigus lubab mobilisatsiooni välja kuulutada ainult suveräänse riigi vastavatel organitel. Püüdes seda ebaseaduslikku akti mingil määral õigustada, tituleerisid nad natsionalistide käsilasaparaadi riigi kõrgeimaks võimuorganiks ja viisid mobilisatsiooni läbi tema nimel. Pühadust teotades nimetas Mäe mobilisatsiooni „eesti rahva esimeseks suveräänseks sammuks". Kuid eesti rahvas mõistis, et see Saksa võimude ja nende käsilaste samm ei ole midagi muud, kui õiguserikkumine, vägivallaakt. Töötajad hoidusid massiliselt mobilisatsioonist kõrvale ja osutasid abi kõigile, kes varjasid end selle häbiväärse akti eest.

Seda kinnitab väljavõte julgeolekupolitsei ja SD aruandest eestlaste meeleolude kohta 1943. aasta aprillis, kus öeldakse: „Väidetakse, et eestlasi kasutatakse ainult vahendina eesmärgi saavutamisel, kusjuures rahvast leegioni ja töökohustusse värbamise läbi füüsiliselt ja moraalselt nõrgendada tahetakse, et hiljem saavutada Eestis domineerivat kohta. Selle olukorra peasüüdlastena tõstetakse esile Eesti Omavalitsust eesotsas Omavalitsuse juhiga, kelle isikus nii varem kui nüüdki nähakse ainult tahtetut sakslaste tööriista . . ."[105]

Niinimetatud omavalitsuse organid võtsid aktiivselt osa suure hulga füüsiliselt tervete eestlaste Saksamaale küüditamisest ning nende kasutamisest sõjatööstuses ja põllumajanduses, täitsid kuulekalt ja pimesi oma hitlerlastest peremeeste käsku.

Sellisest kuulekusest annab ilmeka tunnistuse alljärgnev väljavõte reetur Mäe ettekandest kindralkomissar Litzmannile 1942. aasta 8. jaanuaril. Mäe kirjutab: „Eesti valitsuse (mõeldud on nn. „Eesti omavalitsust". — *L. B.*) eilsel istungil teatas minule härra direktor Leesment, et härra kriegsverwaltungsrat (valitsusnõunik. — *L. B.*) Glücker olevat temale teatanud, et lähemal ajal saadetakse Eestist umbes 5—6 tuhat inimest, mehi ja naisi, Danzig—Lääne-Preisi piirkonda ja nimelt tähtajatult. Härra kriegsverwaltungsrat Glücker on öelnud, et töökohustus Danzig—Lääne-Preisi piirkonnas võivat kesta 5—10 aastat . . ."[106]

„Omavalitsuse" asutused organiseerisid demagoogilist propagandat eesti noorsoo Saksamaale sõidu küsimuse ümber. Nii tea-

[104] ЦГАОР СССР, ф. 7021, оп. 97, ед. хр. 881.
[105] ENSV ORRKA, f. R-51, nim. 1, s.-ü. 19, l. 70—71.
[106] Sealsamas, f. 1163, nim. 1, s.-ü. 4, l. 3.

tas 1944. aasta 8. jaanuaril ilmunud „Eesti Sõna" nr. 5, et möödunud ööl sõitis 100 eesti noort Saksamaale töölaagritesse. 10. jaanuaril 1944. aastal teatas sama ajaleht, et 30 maanoort saadeti Saksamaale töölaagritesse. Selline küüditamine toimus pidevalt. Tuhanded eesti noorukid saadeti Saksamaale. Ülikoolidesse ei saanud astuda enne, kui abituriendid olid täitnud oma töökohustuse Saksa laagrites. Neis laagreis olid tingimused niivõrd rasked, et paljud sinna saadetud noored kaotasid seal oma tervise, mõned isegi elu.

Toodud faktid annavad tunnistust sellest, et hitlerlased kasutasid natsionaliste mitte ainult Nõukogude kodanike otseseks hävitamiseks, vaid ka nende orjastamiseks ja teisteks julmusteks okupeeritud Nõukogude Eesti tsiviilelanike vastu.

## 7. KURITEOD KULTUURI VALDKONNAS JA IDEOLOOGILINE DIVERSIOON

Inimkond lõi oma kultuuri aastatuhandetega. Lugematud saavutused progressi valdkonnas kannavad humaansuse ja inimlikkuse eest võitlemise pitserit. Seepärast on täiesti õige nimetada rahvusliku kultuuri, kunsti ja teaduse mälestusmärke hävitanud ja rahvale vägivaldselt inimvihkajalikke, jampslikke ideid pealesundinud hitlerlaste ja nende käsilaste vaenulikke aktsioone kultuuri valdkonnas kuritegudeks inimsuse vastu.

Hitlerlaste süü nende maade rahvaste ees, kaasa arvatud ka Saksamaa, kust nad tule ja mõõgaga läbi käisid, on mõõtmatu. Igal pool suunasid natsid esimese löögi nende vastu, kes sõna ja teoga teenisid progressi, kes võitlesid humaansuse eest, kes kõrgelt hindasid teadust, kes nõudsid inimeste võrdsust ja vendlust, kes viisid inimkonda edasi. Natsid põletasid avalikult inimkonna geeniuste teoseid, mis ei olnud neile meeltmööda.

Kultuuri jalge alla tallates kuulutas Hitler, et haridus nagu südametunnistuski muudab inimese invaliidiks. Ta kuulutas oma eeliseks selle, et teda ei hoia tagasi mitte mingisugused teoreetilist või moraalset laadi kaalutlused. Hitlerlased nakatasid jälgi natsionaalsotsialistliku doktriiniga kõiki nende poolt loodud kuritegelike organisatsioonide liikmeid.

17. novembril 1946 teatas Prantsusmaa peasüüdistaja de Menthon Nürnbergi sõjakohtu istungil: „Ma tahan tuletada meelde doktriini, mis eitas kõiki neid mõistuslikke ja moraalseid vaimuväärtusi, mille abil rahvad püüdsid aastatuhandete jooksul inimlikku eksisteerimist paremaks muuta. Selle doktriini eesmärgiks on tõugata inimkond tagasi barbaarsusse ... Natsionaalsotsialismi doktriin, mis ülendas ebainimlikkuse põhimõtteks, lõi tegelikult kaasaegse ühiskonna hävitamise õpetuse."[107]

---

[107] Нюрнбергский процесс. Том 1. Москва, 1957, стр. 402.

Teatavasti hukkus natside käe läbi hulk intelligentsi esindajaid. Hävitades kultuurisaavutusi, kasutasid hitlerlased natsismi ideoloogi Rosenbergi deviisi:

„Haletsus — see on nakkus, mis tuleb juut Kristuselt, venelaselt Tolstoilt, inglaselt Dickensilt ja prantslaselt Victor Hugo'lt."[108] Siinkohal on sobiv märkida, et fašismi teoreetik Rosenberg, kes sai hariduse Eestis, sõitis 1942. aasta suvel isiklikult Tallinna, et veenduda, kuivõrd õigesti viiakse ellu tema inimvihkajalikke seisukohti.

Muutnud Eesti Saksamaa kolooniaks, ei saanud fašistlikud ninamehed muidugi mõista jätta eesti rahvale alles tema kultuuri. Seati sisse rangeim kontroll, et hoida ära igasugused rahvuskultuuri avaldused. Ka neis kuritegudes loovutasid saksa fašistlikud röövvallutajad tähtsa koha täielikult hitlerismi positsioonidele asunud kodanlikele natsionalistidele. Nad seadsid sisse kontrolli raadio, ajakirjanduse, kino ja kirjanduse üle. Igalt kunstnikult, muusikult, arhitektilt, kujurilt, kirjanikult, näitlejalt, samuti teistelt kultuuritöötajailt nõuti kunsti vallas tegutsemise jätkamiseks erilise litsentsi omandamist. Natsionalistid asusid ise viivitamatult raamatukogusid „puhastama". „Eesti omavalitsuse" 1941. aasta 9. detsembri salajases ringkirjas anti korraldus kõrvaldada raamatukogudest kõik nõukogude kirjandus alates 1917. aastast; kõik kommunistlik kirjandus, ükskõik mis keeles ja kus see on ilmunud; inglise ja prantsuse kirjandus alates aastast 1933; Eestis 1940. ja 1941. a. ilmunud kirjandus; juudi kirjandus ükskõik mis keeles; 1933. a. Saksamaalt emigreerinud kirjanike teosed; saksavaenulise tendentsiga kirjandus ükskõik mis keeles.

Halastamatult hävitati ja riisuti rahvusliku kultuuri ja kunsti mälestusmärke. Okupandid asutasid erilise staabi eesotsas eespool nimetatud Rosenbergiga, kes tegeles kunstiväärtuste riisumisega kõigis Balti vabariikides. Hitleri 1942. aasta 1. märtsi dekreedi alusel töötas see staap koos sõjaväe kindralkortermeistriga.[109] Eestist saadeti Saksamaale üle 10 000 kunstiteose. 1944. aasta 23. augusti korralduses väärtuste täiendava väljaveo kohta Eestist enne fašistlike vägede taganemist öeldakse:

„21. augustil 1944. a. nõudis reichsleiter Alfred Rosenberg peaoperatiivjuhilt Friedrich Schüllerilt (reichsleiter Rosenbergi operatiivstaap) ettekannet käesoleval ajal olemasolevate võimaluste kohta Ida-aladelt kultuuriväärtuste evakueerimiseks. Selle ettekande põhjal võttis reichsleiter vastu otsuse viia oma operatiivstaabi jõududega Ida-aladelt välja tähtsamad kultuuriväärtused, kuivõrd see on tegevvägede huvidele kahju tekitamata võimalik. Eriti tähtsaiks pidas reichsleiter järgmisi väärtusi: ... Tallinna linnaarhiiv, Eesti Kirjameeste Seltsi fondid, „Mustpeade" ja rae-

---

[108] Е. Тарле. Гитлеризм — душитель интеллигенции. Москва, 1942, стр. 2.
[109] ЦГАОР СССР, ф. 7445, оп. 2, д. 139, л. 205—226.

koja väikesed fondid, luterlaste konsistooriumi ja Püha Nikolausi (Niguliste) kiriku fondid. Tartus: Ülikooli raamatukogu ja Järlepa, Vadja, Weissensteini, Lahmessi mõisates asuvad fondid. Väljavedamise organiseerimine pannakse peaoperatiivjuhile Schüllerile kui reichsleiter Rosenbergi operatiivstaabi „Ida" keskgrupi ülema kohustetäitjale . . ."[110]

Hitlerlased püüdsid paljaks riisuda üht meie maa vanimat, kuulsa minevikuga Tartu Ülikooli. Sealjuures omastas gestaapo agent Edgar Kant, kes oli okupatsiooni ajal Tartu Ülikooli rektor, isiklikult ülikoolile kuuluva plaatina, kuldesemed ja suure kollektsiooni vanu kuldmünte. Selle kohta andis Kant ülikooli varahoidjale allkirja, mis koos teiste Kandi kuritegelikku minevikku paljastavate materjalidega avaldati Nõukogude ajakirjanduses.[111]

Saksa keel sai Eestis kõigi asutuste ametlikuks keeleks. Asustatud punktide, tänavate ja isegi inimeste nimed asendati saksa omadega, nii nagu see oli olnud parunite 700-aastase valitsemise ajal. Nii ilmusid jälle päevavalgele Weissenstein, Wesenberg, Fellin, Arensburg ja teised, rääkimata Dorpatist ja Revalist.[112]

Kuidas hitlerlased vaatasid eesti keele püsimisele, selle kõige selgemaks näiteks on Goethe „Fausti" eestikeelse tõlke avaldamise küsimus. Kui kirjastus, kes oli võtnud selle oma tööplaani, pöördus „haridusdirektooriumi" poole kirjastamisloa saamiseks, sai ta vastuse, et „Fausti" tõlkimist eesti keelde ei peeta soovitavaks (s. o. lubatavaks), sest eesti keel ei suudaks selle teose mõtet hästi edasi anda, kuna ta on liiga vaene, et saksa suurkirjaniku teost sellesse keelde tõlkida.

Ka „Fausti" lavastamine Draamateatris keelati ära, kuna eesti näitlejad olevat selleks liiga madalal kultuurilisel arenemisastmel, et mõista Goethe kujusid.

Muide, kuna lavastuse keelamisest juba juttu on, siis väärib veel märkimist, et keelu all oli ka Shakespeare'i „Othello", põhjendusega, et peategelane on maur, ja Oskar Straussi operett „Valsi unistus", kuna helilooja oli juut.

Tammsaare „Põrgupõhja uus Vanapagan" lubati küll lavale tuua, kuid selle kohta kirjutas Eesti kindralkomissari kultuuriosakonna ülem Krüger 20. juulil 1944, et leheküljel 99 tuleb muuta „sakste tarkus" (!), samuti „politseisaks".

Otsekohe pärast Eesti territooriumi okupeerimist asusid hitlerlased oma eestlastest käsilaste abil loova intelligentsi — teadlaste, kirjanike, kunstnike, teatriinimeste terroriseerimisele ja füüsilisele hävitamisele.

Kohe okupatsiooni algul mõrvati üheksa Tartu Riikliku Ülikooli õppejõudu: prof. Artur-Tõeleid Kliimann, prof. Peeter Ruubel,

---

110 ЦГАОР СССР, ф. 7445, оп. 2, д. 139, л. 306.
111 «Советская Эстония» 4 сент. 1962.
112 „Amtlicher Anzeiger", 1944, Nr. 2, l. 18.

prof. Lazar Gulkovitš, dotsent Voldemar Päll, lektor Leopold Silberstein, assistent August Kajand, assistent Elmar Kruus, assistent Väino Lang, õpetaja Aleksander Looring.

Kirjanikest tapeti metsikult andekas novellist Johannes Ruven ja noorkirjanik Ott Rõdali. Evald Tammlaant vintsutati rohkem kui kolm aastat ühest vanglast ja laagrist teise, kuni ta 1945. aastal Stutthofi koonduslaagris suri. Luuletajad Aleksander Antson ja Juhan Sütiste kaotasid vanglas tervise ja surid 1945. aastal.

Kunstnik Andrus Johani, kes 1941. aastal hävituspataljoni liikmena sattus Tartu lähistel sakslaste kätte, hukati. Hävituspataljoni liikmena sai surma ka Kaarel Liimand. Kunstnik August Roosilehe lasksid fašistid maha, samuti ka ühe eesti parima graafiku Arkadi Laigo. Vanglavintsutustes kaotas oma tervise ja suri seal kunstnik Nikolai Kummits.

Fašistide ohvriks langes ka helilooja A. Vedro. Terrori mõjul lõpetasid oma elu näitleja Paris koos naisega, näitlejad Muržok ja Sakk.

Paljusid kultuuritegelasi vintsutati vanglais, nagu kirjanikud Rudolf Sirge ja Rasmus Kangro-Pool, kunstnikud Ott Kangilaski, Ida Anton, tuntud karikaturist Gori, karikaturist ning följetonist Romulus Tiitus ja paljud teised.

Neil kirjanikel aga, kes viibisid küll vabaduses, kuid polnud nõus kirjutama fašistlikult häälestatud teoseid, puudus võimalus oma loomingu avaldamiseks.

Kõik ülalnimetatud, samuti paljud teised eesti haritlaste esindajad, kes said tunda tagakiusamist, areteeriti ja kuulati üle eesti kodanlike natsionalistide poolt, kes arutasid ka nende niinimetatud süüasju ning viisid otsuseid täide.

Hitlerlaste terrorisüsteemis etendas küllaltki tähtsat osa rahva ideoloogiline uimastamine. Ilma selleta poleks hitlerlased olnud suutelised saatma isegi saksa sõdureid võitlusväljale, rääkimata juba teiste rahvaste kasutamisest oma agressiivsete eesmärkide taotlemisel.

Natsionaalsotsialistliku ideoloogia levitamine rahva hulgas tehti okupeeritud Eestis ülesandeks eesti kodanlike natsionalistide mitmesugustele kuritegelikele organisatsioonidele, kes seda ka kuulekalt täitsid. Kuna okupandid ja nende kodanlikest natsionalistidest käsilased kulutasid ohtralt energiat just inimeste vaimseks mõjutamiseks, nende „ümberkasvatamiseks", siis vaatleme seda küsimust lähemalt. Seda enam, et Nõukogude seaduste kohaselt on üleskutse kuritegude sooritamisele üheks kuritegevuse vormiks. Seepärast karistabki meie kriminaalseadus karmilt neid isikuid, kes on süüdi kuritegude propageerimises ja kuritegudele õhutamises. Mis puutub natsionalistidesse, siis kutsusid nad ideoloogilise mõjutamise teel üles antisemiitlikele pogrommidele, mõrvadele ja teistele kuritegudele inimsuse vastu.

Fašistlike röövvallutajate teenistuses olnud Nõukogude-vastaselt meelestatud natsionalistlikud ringkonnad püüdsid kuritegeliku demagoogilise propaganda abil köita rahva tähelepanu, et sel kombel muuta eesti rahvas fašistliku režiimi kuulekaks käsutäitjaks. Natsionalistid tegid süstemaatiliselt ja plaanipäraselt fašistlikku propagandat, püüdsid pimestada ja mürgitada rahva teadvust ja murda tema ustavust sotsialismiüritusele.

Ideoloogilise diversiooni akte, mis tasandasid teed hitlerismile, pandi Eestis toime juba kodanliku võimu ajal. Siis tegid seda vapsid oma avalikes, küünilistes üleskutsetes kehtestada fašistlik režiim. Kuid see, mida tegid natsionalistid okupatsiooni ajal, on pretsedenditu. Natsliku propaganda teenistusse rakendati kõik ideoloogilise mõjutamise vahendid: kirjandus, kino, ajakirjandus, koosolekud jne. Üle kolme aasta uimastasid natsionalistid eesti rahvast, tuues sellega kasu fašistlikule koloniaalrežiimile. Nad propageerisid laialdaselt rassilist vihavaenu.

Sellise ideoloogilise mõjutamiseta poleks natsionalistidel õnnestunud teatud hulka töötajaid oma ridadesse meelitada.

Natsionalistid lõid terve fašistlike propagandaorganite võrgu, mis tegutses okupantide näpunäidete järgi ja täitis kõrvalekaldumatult hitlerlastest orjastajate käske. Mitte ilmaasjata ei koondatud okupeeritud Eestis kogu propaganda juhtimine gestaapo kätte.

Gestaapolased teadsid hästi, et orjastatud rahvad on võimelised ühinema võitluseks oma vabaduse eest, seepärast püüdsid nad külvata rahvaste vahele vaenu, süüdata vihaleeki ja murda töörahva vastupanutahet. Nad teadsid hästi ka seda, kus ja millistes ringkondades võib kõige paremini selles küsimuses kõlapinda leida.

Hitlerlased said Eestis mõrvu, pogromme ja teisi kuritegusid kergemini toime panna peamiselt seepärast, et siin võis julgelt toetuda jõhkrale natsismile, mis leidis toitepinnase kodanluse erinevais kihtides juba Pätsi režiimi ajal. Fašistlikud okupandid teadsid hästi, keda nad usaldasid.

Hitlerlased ei teinud Nõukogude Eestist lihtsalt oma kolooniat, nende plaani kõige kuritegelikum osa seisnes selles, et nad püüdsid lämmatada inimeses kõike inimlikku, halvata tema tundemaailm ja summutada mõistuse häält, muuta ta hingetuks ja araks orjaks.

Kuid need kuritegelikud taotlused kandsid halba vilja. Eesti rahvas suutis siiski säilitada oma inimliku pale. Veelgi rohkem. Temas leidus küllalt jõudu, et hitlerismile aktiivset vastupanu osutada.

Juba esimese okupatsiooniaasta lõpul olid hitlerlased, ehkki üsna pehmetes väljendustes, sunnitud konstateerima: „Möödunud talve ebaharilikud raskused, puudused toiduainete ja kütusega varustamisel jne. panid aluse esimesele hukkamõistvale kriitikale. Sellele lisandus isiklik pettumine saksa inimeses. Hea arvamus, mis oli eestlastel sakslaste organisaatori-, vaimu- ja iseloomuoma-

duste kohta juba ammust ajast, lõi esimest korda vankuma sõjaväelise valitsemise päevil, kui elanikkond nägi tagalateenistuses kuritegevust, ahnust, spekulatsiooni, egoismi, tülisid, rivaliteeti jne. . . ."[113]

Eriti agaralt võltsisid eesti kodanlikud natsionalistid NSV Liidu ajalugu. Nad panid pearõhu selle tõestamisele, nagu oleks venelaste ja teiste NSV Liidu rahvaste vahel ühelt poolt ja venelaste ning Baltimaade rahvaste vahel teiselt poolt sügav kuristik. Natsionalistid valgustasid Baltimaade okupeerimist Saksa fašistlike vägede poolt kui Saksamaa „vabastusmissiooni" Idas. Kuid mingit erilist edu ajaloovõltsijail rahva hulgas saavutada ei õnnestunud. Sellest annab tunnistust Eesti politseiülema järjekordne ettekanne Berliinis 1943. aasta juulis, milles öeldakse: „Mõtte, et eesti rahvas võis juba möödunud sajanditel eksisteerida kõrvuti Idaga tänu saksa ülemvõimule, heitsid kõik täielikult kõrvale ja see ei avaldanud kuigi sügavat mõju. See on seda iseloomulikum, et selliseid ideid, ehkki vähem väljaarendatumal kujul, levitati laialdaselt juba Saksa okupatsiooni algul. Sellist maailmavaatelist ümberorienteerumist raskendasid tunduval määral ka Saksa poole mitmesugused avaldused. Ajalehtede „Das Schwarze Kopf" ja „Völkischer Beobachter" artikleid, kus kõneldi Ida-alade ümberkujundamisest, tõlgendasid eestlased selliselt, nagu näeks Saksamaa Baltimaade Euroopa süsteemi liitmise ainsa võimalusena nende koloniseerimist sakslaste poolt. Seepärast on käesoleval ajal vastastikune mõistmine üha suuremal määral kaduma hakanud. Eksisteerib sügav usaldamatus, mis põhiliselt väljendub sellises faktis, et propaganda ei avalda enam mõju ja leiab peaaegu üksmeelset vastupanu. Eestlased on Saksamaas täiesti pettunud."[114]

Natsionaalsotsialistlikud propagandaorganid hakkasid tegutsema kohe pärast Eesti NSV okupeerimist. Okupantide ettekirjutuste järgi tegutsevate eesti natsionalistide fašistliku propaganda juhtivaks keskuseks oli nn. haridusdirektooriumi „rahvakasvatusevalitsus". 1. detsembril 1942. a. viidi see valitsus haridusdirektooriumi alluvusest vahetult „omavalitsuse" juhi Mäe alluvusse ning teda hakati nimetama „rahvakasvatuse peavalitsuseks". Selle eesotsas oli Boriss Meret. Peavalitsusele pandi järgmised ülesanded: eesti rahva kasvatamine natsionaalsotsialistlikus vaimus; „omavalitsuse" informeerimine elanikkonna poliitilisest meelsusest; ajakirjanduse ja teiste asutuste töö kontrollimine ja suunamine okupatsioonirežiimi huvides; „Uue Euroopa loojate" ja „päästjatega", s. t. saksa sõjaväevõimude ja tsiviilasutustega usaldusliku koostöö vaimu sisendamine eestlastesse.

---

[113] ЦГАОР СССР, ф. 7021, оп. 97, ед. хр. 881.

[114] Sealsamas.

Kõik teised „omavalitsusasutused" pidid nn. rahvakasvatuse peavalitsust nende ülesannete täitmisel abistama.

Selle peavalitsuse kohalikeks organiteks olid niinimetatud rahvakasvatusbürood keskustega maakonnalinnades ning eraldi bürood Tallinnas, Tartus ja Narvas. Büroodel olid valdades ja suuremates ettevõtetes oma nõunikud.

„Rahvakasvatuse peavalitsuse" ja tema kohalike organite abil tehti „päästjate" ülistamiseks pidevat demagoogilist propagandat. Julgeolekupolitsei ja SD aruandes 1942. aasta kohta öeldakse: „Eesti Omavalitsus teeb propagandaalast tööd üle kogu maa loodud rahvakasvatusbüroode kaudu, mis moodustati spetsiaalselt suuremastaabiliste propagandakampaaniate läbiviimiseks. . . . Eesti Omavalitsus kuulutas 1942. aasta eesti rahva tänu aastaks vabastamise eest. Selle deviisi all viidi läbi kõik propagandaüritused ning eelkõige praegu toimuvad pidustused möödunudaastase vabastamise auks."[115]

Kuigi fašistlik propaganda pidi eesti rahvale sisendama „tänutunnet vabastamise eest", ei saavutatud selles osas nimetamisväärset edu. Siin ei aidanud ka eesti kodanlike natsionalistide jõupingutused. Ja nii oli julgeolekupolitsei ja SD ülem Sandberger sunnitud oma šefile Berliini kirjutama: „Eesti Omavalitsuse propaganda mõju on väga piiratud. Põhjuseks on ühelt poolt see, et propagandat peetakse saksa mõju all olevaks ja teiselt poolt see, et tal ei ole oma ideoloogilist alust. Püüti saavutada eesti rahva ümberorienteerumist, kuid põrgati kokku kõige ägedama vastupanuga. Esimene landesdirektor dr. Mäe pidas 1942. a. novembris kõne, kus ta püüdis Eesti ajalugu käsitleda mitte neile tavalisest seisukohast — Saksa-Eesti antagonismist —, vaid Saksa-Eesti ühtsusest lähtudes. Vastureaktsioon oli niivõrd tugev, et sellele polnud võimalik isegi vastupanu osutada."[116]

„Rahvakasvatuse peavalitsus" ja tema bürood kohtadel tegid laialdaselt natsionalistlikku nõukogude- ja juudivastast propagandat. Selle peavalitsuse 1943. aasta 5. mai direktiivis, mis saadeti ajalehtede toimetajatele, oli koos muude juhenditega järgmine ettekirjutus:

„. . . Ajalehed peavad süstemaatiliselt jätkama antisemiitlikku aktsiooni, rakendades selleks oma algatusel koostatud kirjutisi."[117]

Fašistlikel tähtpäevadel viidi läbi aktusi ja korraldati mitmesuguseid pidustusi. Fašistlikud oraatorid püüdsid eestlasi veenda, et Eesti saab eksisteerida ainult Saksamaa osana, kutsusid eesti rahvast üles koostööle, õhutasid antisemiitlikke, natsionalistlikke tundeid, laimasid Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse

---

115 ЦГАОР СССР, ф. 7021, оп. 97, ед. хр. 881.
116 Sealsamas.
117 Sealsamas.

poliitikat ning püüdsid igati hitlerlikele röövvallutajaile kasulikud olla. Selle fašistliku propagandaorgani funktsionääride eriliseks vihkamisobjektiks olid kommunism ja vene rahvas. Ettekannete peamiseks teemaks oli „bolševismi hävitamine ja päästjate ülistamine".

Seda fašistlikku ideoloogilise mõjutamise aparaati suunas ja kontrollis pidevalt okupeeritud Eesti julgeolekupolitsei ja SD. Samuti valis viimane propagandistide ja peavalitsuse teiste ametnike kaadri.

Taibates, et fašistlik propaganda on eestlastele vastuvõtmatu, teatas Sandberger oma politseiinstantsidele: „Eesti Omavalitsuse propagandat tuleb pidevalt vaimselt suunata ja juhtida. Propaganda juhtimisel Eestis on otstarbekohane võtta arvesse eestlaste psühholoogilist laadi. Eestlane on väga tundlik propaganda suhtes ja pöörab sellele selja niipea, kui märkab, et propaganda on otseselt tema pihta sihitud."[118]

Fašistlik propaganda pani erilise panuse noorsoole. „Rahvakasvatuse peavalitsuse" koosseisus oli noorsoo osakond, mille baasil 1942. aasta juulis loodi fašistlik noorsoo-organisatsioon „Eesti Noored". (Organisatsiooni hakati ühe tema juhi Kalkuni järgi hüüdma pilgates „kalkuninoorteks".) See organisatsioon tegutses saksa natsionaalsotsialistliku noorsoo-organisatsiooni „Hitlerjugend" eeskujul. Organisatsiooni eesmärgiks oli eesti noorte kaasatõmbamine „uue Euroopa" ehitamisele Adolf Hitleri juhtimisel, fašistliku maailmavaate sisendamine ja noorte vabastamine „kõigist demokraatlik-liberaalsetest ideoloogiatest". Organisatsiooni „Eesti Noored" põhikirjas, mille isiklikult koostas Mäe, öeldi: „... kohustada noori positiivsele kaastööle saksa ja eesti rahva võitlus- ja saatusühtsuse kindlustamisel, neid Euroopa kultuuri eelpostina kaasa tõmmates uue Euroopa ülesehitamisele Adolf Hitleri juhtimisel."[119] See tähendas, et eesti noori taheti muuta sõnakuulelikeks tööriistadeks hitlerlike peremeeste kätes.

Organisatsiooni „Eesti Noored" juhtkond pöördus endiste skautide ja gaidide, noorkotkaste ja kodutütarde (kodanliku Eesti sõjalise organisatsiooni „Kaitseliit" noorterühmade liikmete nimetused. — *L. B.*), „Kristliku Noorte Meeste Ühingu" ja „Kristliku Noorte Naiste Ühingu" ning teiste taoliste kodanlikus Eestis eksisteerinud noorsooühingute liikmete poole üleskutsega, et nad võtaksid osa organisatsiooni „Eesti Noored" tegevusest. Okupantide juhendite kohaselt tehti teatavaks, et selle organisatsiooni liikmed ütlevad lahti „kodanliku korra jäänustest" ja toetuvad täielikult „uue korra" põhimõtetele. Organisatsiooni liikmeid hoiatati rangelt, et neist põhimõtetest ei ole lubatud kõrvale kalduda. Neile öeldi otseselt, et ei tohi langeda „kõikeeitavasse pas-

[118] ЦГАОР СССР, ф. 7021, оп. 97, ед. хр. 881.
[119] Sealsamas.

siivsusesse", muidu võib Saksa väejuhatusel eesti noortest vale arvamus tekkida ja neisse hakatakse suhtuma samuti nagu Saksa vägede poolt okupeeritud Vene-alade noortesse.

Määrates kindlaks noorsoo hulgas tehtava fašistliku propaganda ülesanded, kirjutasid okupandid oma keskusesse: „Eesti noorsoo hulgas tehtava propaganda põhiülesandena tuleb mainida saksa ja eesti rahva ühise saatuse näitamist mitte ainult ühises võitluses ülemaailmse bolševismi vastu, vaid ka Euroopa tulevases ümberkujundamises. Siin peab olema selline mõttekäik, et eestlane on kohustatud kandma samasuguseid kohustusi ja raskusi, nagu sakslanegi. Tema mõttemaailma tuleb laiendada, et ta võiks käesolevaid sündmusi vaadelda rohkem üldisemast seisukohast lähtudes."[120]

Ajalooõpetajaile tehti ülesandeks õpilastele seletada, et eestlaste ajalooline vaenutunne sakslaste vastu ei ole millegagi põhjendatud, sest jutt 700-aastasest orjusest on muistend ja eestlaste ning sakslaste vaheline võitlus — suur ajalooline arusaamatus.

Haridusdirektori 1941. aasta 2. oktoobri kirjaga nr. 229 ja haridusdirektori abi Palloni ringkirjaga nr. 653-k 13. veebruarist 1942, anti eesti ajalooõpetajaile järgmised juhtnöörid, mille rakendamist praktilises töös ajaloo õpetamisel nõuti viivitamata:

1) Esiaja ja vanaaja osas tuleb rass tõsta ajaloolise arenemise faktoriks.

2) Tuleb rangelt hoiduda germaanlusevastasest tendentsist. Vanade germaanlaste kohtlemine barbaritena ja sellekohane nimetus hüljatagu.

3) Inglise ja prantsuse ajalugu, eriti nende rahvaste vaimuelu osas, peab taanduma, seevastu peab saksa ajalugu leidma põhjalikumat käsitlust.

4) Valgustusajastu ja Prantsuse revolutsiooni ideede ülistamine pole lubatud.

5) Maailmasõja eellugu, Versailles' diktaati ja sõjajärgset ajastut vaadeldagu natsionaalsotsialistliku ajaloo-käsituse vaimus.

6) Natsionaalsotsialismi hinnatagu väärikalt kui Euroopa päästjat vältimatust kaosest.

7) Pärisorjuse käsitlust, mis õigustamata kergekäeliste üldistuste tõttu võib anda sellest ajast liiga sünge pildi, tuleks kärpida.

Nende juhtnööride ja fašistlike ideoloogiliste alustega „kohandati" ka ajalooõpikute autorid. Püüti igati nivelleerida eestlaste ja sakslaste vahel valitsenud teravusi. Ajaloolisi tõsiasju tagurpidi kiskudes püüti eesti noortele pettekujutlust luua, et sakslus on Eesti ajaloolise arengu huvides paratamatult vajalik tegur. Sellest järeldus: astutagu vabatahtlikult Saksa fašistlikku röövarmeesse, kantagu rõõmuga tööteenistuskohustust.

Selleks et fašistlikul propagandal oleks noorsoo hulgas rohkem

---

[120] ЦГАОР СССР, ф. 7021, оп. 97, ед. хр. 881.

mõjujõudu, organiseeriti kesk- ja kõrgemate koolide õppejõududele Saksamaal erikursused, kuhu suunati usaldusväärsemad, s. t. reaktsioonilisemalt meelestatud õppejõud kodanlike natsionalistide hulgast.

1942. aasta 9. märtsil sõitsid Saksamaale 30 eesti koolitegelast. Nagu märgitakse nende aruandes „omavalitsusele", „oli selle sõidu eesmärgiks tutvumine praeguse olukorraga Saksamaal, eriti kooliharidusega ja natsionaalsotsialistliku kasvatussüsteemiga".[121] Sõiduga ja toitlustamisega seotud kulud võttis enda peale Rosenbergi ametkond — niinimetatud Okupeeritud Ida-alade Ministeerium.

Ainuüksi kursustel läbivõetud õppeainete teemade järgi võib otsustada selle üle, mis oli kursuste tegelikuks eesmärgiks. Päevikus, mida peeti Saksamaale saabumise esimestest päevadest peale, öeldakse, näiteks, et 20. märtsil 1942. a. kuulati kaht ettekannet „Saksa nooruse tee" ja „Natsionaalsotsialistliku kasvatuse põhimõtteist"; 25. märtsil „härra Klause ettekannet rassiküsimusest"; 28. märtsil doktor Szliska referaati „Saksa rahvakooli metoodikast" jne.

„Skandinaavia ja Baltimaade asjatundja" härra Schröten ütles oma ettekandes näiteks järgmist: „Demokraatlik eksperiment oli Saksamaa viinud täielikule lõhestumisele, Rootsis aga viis normaalsele koostööle kõigi kihtide vahel. Põhjus: Saksamaal oli palju juute, kelle mõju on alati laostav, Rootsis oli aga vähe juute. Eriti vaimsel alal oli Saksamaa juutide osatähtsus väga suur ja kogu demokraatia oli juutlik. Rootsis aga võis demokraatia areneda ilma juutliku mõjuta, rahvuslikult. Liitlasriikide demokraatiad ei võimaldanud Saksamaal pärast maailmasõda jalule tõusta demokraatlikul viisil. Ainult natsionaalsotsialistlik liikumine päästis Saksamaa näljasurmast."[122]

Tõepoolest oli, mida neilt härradelt õppida! Ainult orjameelsus ja elajalik viha sotsialistliku korra vastu lubasid inimestel, kes nimetasid end pedagoogideks, kuulata sellist loba ja asuda külvama natsismi seemet eesti noorte hinge.

Nimetatud kursuste kohta tehti grupi päevikusse üsnagi täpsed sissekanded. Esitame neist ühe täielikult.

„Ärasõidu eel esines gruppenleiter Kienzlen. Ta ütles: „Milleks oli õieti mõeldud see kursus? Kõigepealt selleks, et me endid vastastikku võiksime tundma õppida ... Mis peab aga nüüd saama Eestist ja eestlastest? See on küsimus, mis teid huvitab. Ausasti tunnistades pole võimalik praegu sellele küsimusele kindlat vastust anda, sest kõik alles liigub, kõik on alles kujunemisel! Meie esmaseks ülesandeks on — Euroopas kord luua ja germaani rahvaile eluruumi anda ... Kaks võimu võitlevad täna Euroopas. Ja selle võitluse tagajärjel Euroopa kujuneb kas marksistlikuks või

[121] Uurimismaterjalid.
[122] Sealsamas.

ta muutub Saksamaa poolt juhitavaks ühtseks tervikuks. Eesti peab oma rahvast kasvatama, et ta oleks küps uue Euroopa jaoks. Selleks te oletegi siia kutsutud. Õpetaja kutse on poliitilisim kutse. Teie saate oma rahva ees kord vastutama selle eest, kas teie noorsugu on õiges suunas kasvatatud või mitte — uue Euroopa jaoks. Teie noorsugu peab hakkama germaanlikult mõtlema, tundma ja tegutsema. Teie kasvatus peab kujunema vastavaks praktilistele vajadustele. Mitte paljuteadjaid vaid paljusuutjaid tuleb kasvatada noorsoost. Liigne intellektualism tuleb likvideerida." Hr. Kienzleni kõnele vastas meie ekskursioonijuht hr. Jaanvärk, kes tänas kursuslaste nimel saksa kolleege vastuvõtu eest ning tähendas, et me oleme saanud Saksamaast ja saksa kasvatusoludest rohkesti põgusaid muljeid."[123]

Lõpuks tahaks selle koolitegelaste sõidu kohta Saksamaale veel märkida, et neid seal eriti ei hellitatud. Hitlerlased suhtusid neisse kui oma lakeidesse. Vaatamata sellele, et selle „esindusliku" delegatsiooni kutsus külla Rosenbergi ametkond, oli vastuvõtt enam kui tagasihoidlik. Seepärast kirjutasid sellest sõidust osavõtjad hiljem samas päevikus: „Kahjuks ei saanud me kordagi saksa ooperisse ning ei käinud filharmoonias, kuigi vastavad avaldused said tehtud.

Raskusi oli sõiduga raudteel. Veel rohkem raskusi ja ebamugavusi oli hiljem täiskiilutud autobussides, kus paljudel polnud ruumi isegi kahel jalal seismiseks, rääkimata juba istumisest. Raskused kestsid Tilsitist kuni Tartuni."

Pärast selle grupi tagasijõudmist hoogustus natsionaalsotsialistlik propaganda veelgi. Nagu öeldud, oli grupis 30 õppejõudu, kes esindasid okupeeritud Eesti kõiki maakondi. Nad õigustasid täiel määral neile pandud lootusi.

Kodanlikud natsionalistid püüdsid okupantide juhtimisel kustutada hariduse valgust ja matta eesti rahvast harimatuse pilkasse pimedusse. Kogu natsionalistide propaganda oli hitlerismi vaimust läbi imbunud. Hitler, see inimkonna koletis, aga jutlustas: „Vähese haridusega, kuid füüsiliselt terve inimene on ühiskonnale kasulikum kui vaimselt arenenud inimene . . . Me peame hülgama mõtted, teadvuse ja alluma ainult oma instinktidele. Igaveseks on vaja teha lõpp sellele, mida nimetatakse üldhariduseks. Üldharidus — see on mürk. Täielik vabadus hariduse saamiseks on privileeg väljavalituile ja neile, kelle nad võtavad oma ringkonda. Olles järjekindlad . . . anname me alamklasside hiiglasuurele massile harimatuse hüve. Mida madalam on töölisklassi ja kogu rahva kultuuritase, seda rohkem on meil šansse võimul püsida."[124]

Sellised olid fašistide vaated tsivilisatsioonile, teadusele ja hari-

---

[123] Uurimismaterjalid.

[124] Зверства германских фашистов. Москва, 1941, стр. 4.

dusele. Ja neid vaateid aitasid eesti kodanlikud natsionalistid okupeeritud Eestis ellu viia.

Kodanlikud natsionalistid täiendasid end pidevalt hitlerlikul Saksamaal. Sinna kursustele saadeti kõige usaldatavamaid nende hulgast. 1942. aasta 16. augustil lähetas organisatsiooni „Eesti Noored" peastaap Saksamaale õppeekskursioonile kahekümnest inimesest koosneva grupi endisi Eesti kodanliku sõjaväe ohvitsere. See grupp külastas Berliini ja Braunschweigi ja tutvus seal hitlerinoorte asutustega, noorsoo juhtide — bannfüürerite — kooliga „Peter Fritz" ja teiste õppeasutustega. Programmi hulka kuulus loengute kuulamine lühikursustel, samuti praktika fašistlikes noorsoo-organisatsioonides.

Pärast grupi tagasijõudmist Eestisse tugevdati organisatsiooni „Eesti Noored" liikmete hulgas propagandat Saksamaale tööle sõitmiseks ja Eesti SS-leegioni astumiseks.

Eriline valik viidi läbi abiturientide hulgas, kes astusid kõrgematesse õppeasutustesse. Oma mälestustes kirjutab endine Tartu Ülikooli professor, praegu Rootsis elav Aadu Lüüs: „Kuidas üliõpilasi saksa esimesel okupatsiooniaastal ülikooli vasu võeti, ei tea ma öelda, kuid hiljem hakati ainult neid vastu võtma, kes Saksamaal olid ühe aasta tööteenistuses olnud või kes noortest meestest olid teatava aja saksa sõjaväes teeninud."[125]

Laialdast tegevust fašistliku ideoloogia levitamisel arendasid hitlerlased eesti natsionalistide organisatsiooni kaudu, mida nimetati „Eesti Rahva Ühisabiks". See hitlerlaste poolt „heategevusasutisena" reklaamitud organisatsioon oli üks neist vahendeist, millega eesti kodanlikud natsionalistid katsusid eesti rahvast rakendada hitlerliku röövarmee vallutusplaanide teenistusse. ERÜ-le hitlerlaste poolt määratud ülesannetest oli üks olulisemaid rahva röövimine sakslaste ja nende sulaste huvides, mis toimus nn. „annetuste läbi vabatahtlikkuse alusel", korjandustega, loteriidega ja mitmesuguste teiste üritustega.

ERÜ asutati 1941. aasta 10. detsembril Tallinnas eesti kodanluse initsiatiivil, faktiliselt aga hitlerlaste käsul. Esimesel koosolekul võeti Mäe osavõtul vastu organisatsiooni tegevusprogramm.

„Ühisabi" püüdis allutada oma mõjule ka noorsoo kasvatamise juhtimist. Ta viis ellu fašistliku Saksamaa koosseisus „ühise riigi eest võitlemise" ideed. Nagu nähtub arhiividokumentidest, pidi „Ühisabi" propaganda „looma Eesti elanikkonna hulgas tänutunde vabastamise eest."[126]

„Ühisabi" alluvuses olid lasteaiad, laste mänguväljakud, lastekodud, noortelaagrid ja fašistlikud puhkekodud, kus eriti agaralt propagandat tehti. Selle organisatsiooni juhid andsid välja erilisi ringkirju oma liikmetele, kes pidid jälgima, et nimekirjadesse ei

---

[125] A. Lüüs. Tartus ja Rootsis. Stokholm, 1959, lk. 109.
[126] Uurimismaterjalid.

satuks isikuid, kes tundsid kaasa kommunistidele. Nende nimekirjade kontrollimine tehti ülesandeks politseile.

Peale eespool mainitud organisatsioonide tegid okupeeritud territooriumil aktiivselt natslikku propagandat „Eesti SS-leegioni Sõprade Ühing", sõjalis-fašistlik organisatsioon „Omakaitse", Eesti politseiasutuste allüksused, omavalitsuse ametkonnad ja teised. Kuid nende katsed pookida eesti rahvale külge „tänutunnet vabastamise eest" kukkusid läbi.

Natsliku propaganda löögijõud vähenes pidevalt. Saksamaa sõjalise olukorra pideva halvenemise tõttu hakkasid eestlased ikka rohkem ja rohkem kuulama Nõukogude raadiosaateid, kuigi see oli karmilt keelatud ja tõi kaasa raskeid karistusi. Okupeeritud Eesti elanikkond mõistis üha selgemini hitlerlaste ja nende eesti soost sabarakkude demagoogia tõelist väärtust ning milliseid eesmärke sellega taotletakse.

Fašistide propaganda läbikukkumine ilmneb selgesti ettekannetes kõrgemalseisvatele ametkondadele. Ühes neist öeldakse: „Saksa propagandal oli aruandeaastal üha vähem ja vähem edu. Asjad läksid isegi nii kaugele, et alates 1943. aasta juunist ei leidnud propaganda vastuvõttu mitte üheski elanikkonna kihis. Selle põhjuseks on ebasoodsad eeldused, mis on tekkinud sõjalise ja poliitilise olukorra tagajärjel, samuti see, et meie propaganda juhtmotiiviks on juba kaks aastat mõte tänulikkusest vabastamise eest. Mõte tulevasest uuest Euroopast on alati takerdunud üldistesse fraasidesse. Me püüdsime nagu kord ja kohus eesti rahva vaimset juhtimist enda peale võtta, kuid me hävitasime alati eesti rahva unistuse iseseisvusest, kusjuures me ei andnud rahva väärikustundele uut sisu."[127]

Kui okupatsiooni esimestel aastatel õnnestus hilterlastel ja nende kannupoistel äärmiselt ohjeldamatu natsionalistliku demagoogia abil poliitiliselt mahajäänud elanikkonnakihte ajutiselt oma võrku meelitada, siis 1943. aasta kevadel puhkes igal pool Eestis rahulolematus okupatsioonirežiimiga. 1943. aasta juulis teatasid okupandid Berliini: „Käesoleval ajal eksisteerib Saksa ülemvõimu vastu ühisrinne. Konkreetselt väljendub see näiteks selles, et läbivaatuse kohta töökohustuse kindlaksmääramiseks ja leegioni suunamiseks tehakse tugevat vastupropagandat. Ainult kitsad ringkonnad, keda üldsus boikoteerib, tunnevad veel Riigi vastu sümpaatiat."[128]

Juba Abraham Lincoln ütles, et üht inimest võib mõnda aega, mõnda inimest kogu aeg petta, kuid petta tervet rahvast kogu aeg pole võimalik.

Kuidas hitlerlased ja nende ustavad koerapoisid — eesti kodanlikud natsionalistid ka jõudu pingutasid, ei õnnestunud neil ometigi petta eesti rahvast, ta ei võtnud omaks natside ideoloogiat.

---

[127] Uurimismaterjalid.
[128] Sealsamas.

# EESTI KODANLIKE NATSIONALISTIDE KOHTULIK VASTUTUS SOORITATUD KURITEGUDE EEST

## 1. SÕJAROIMARITE VASTUTUS RAHVUSVAHELISE ÕIGUSE JÄRGI

Juba Teise maailmasõja ajal võtsid inimesed nördimuse ja raevuga vastu teated hitlerlaste üha uutest ja uutest kuritegudest. Nad nõudsid nende kuritegude süüdlaste karmi karistamist. Nõukogude valitsus hoiatas esimesena, et ta võtab hitlerlased vastutusele kuritegude eest, mida nad on toime pannud okupeeritud territooriumil. Välisasjade rahvakomissari 1941. aasta 25. novembri, 1942. aasta 6. jaanuari ja 1942. aasta 27. aprilli nootides, mis saadeti valitsustele, kellega NSV Liidul olid diplomaatilised suhted, pani Nõukogude valitsus „kogu vastutuse Saksa vägede ebainimlike röövlitegude eest hitlerliku Saksamaa kuritegelikule valitsusele."[1]

Nõue asutada eriline rahvusvaheline sõjatribunal kohtumõistmiseks natsliku režiimi kurjategijaist juhtide üle sisaldus Nõukogude valitsuse 1942. aasta 14. oktoobri avalduses „Vastutusest okupeeritud Euroopa maades hitlerlike röövvallutajate ja nende käsilaste poolt toimepandud kuritegude eest". See nõue väljendas kogu progressiivse, fašistide kuritegudest sügavalt vapustatud inimkonna tahet. Nõukogude valitsus märkis selles avalduses, et ta „peab vajalikuks anda ükskõik milline, juba sõja käigus hitlerliku Saksamaa vastu võidelnud riikide valitsuste kätte sattunud fašistliku Saksamaa peamees viivitamatult erilise rahvusvahelise tribunali alla ja karistada teda kriminaalseadusandluse kogu rangusega."[2]

Nõukogude valitsus teatas, et tema organid peavad üksikasjalikku arvestust kõigi nende hirmsate kuritegude kohta, mille eest nõukogude rahvas nõuab õigustatult kättemaksu ning seda ka saavutab.

Ameerika Ühendriikide presidendi Franklin Roosevelti 1942. aasta 12. oktoobri avalduses, mille kahtlematult tingis Ameerika

[1] Нюрнбергский процесс. Том I. Москва, 1957, стр. 17.
[2] Sealsamas, lk. 18.

avalikkuse reageering hitlerlaste kuritegudele, nõuti, et natside „liidreid ja nende julmi käsilasi tuleb nimetada nimepidi, nad tuleb areteerida ja nende üle kriminaalseadusandluse alusel kohut mõista".[3]

1943. aasta 30. oktoobril kirjutasid Hitleri-vastasesse koalitsiooni kuulunud suurriikide — NSV Liidu, Ameerika Ühendriikide ja Suurbritannia — riigipead alla „Deklaratsioonile hitlerlaste vastutusest toimepandud metsikuste eest". See oli esimene rahvusvaheline õiguslik akt hitlerlike kurjategijate karistamise küsimuses. Selles deklaratsioonis öeldakse, et ühinenud rahvaste huvides saadetakse need Saksa ohvitserid, sõdurid ja natsliku partei liikmed, kes olid vastutavad metsikuste, mõrvamiste ja hukkamiste eest või kes neist vabatahtlikult osa võtsid „maadesse, kus nad oma jälke tegusid korda saatsid, selleks, et nende üle võidaks kohut mõista ning neid vastavalt vabastatud maade ja neis maades loodavate vabade valitsuste seaduste järgi karistada".[4]

Selle deklaratsiooni sätted leidsid kinnitust kolme suurriigi juhtide konverentsil Krimmis 1945. aasta veebruaris, kolme suurriigi juhtide konverentsil Berliinis 1945. aasta juulis, samuti NSV Liidu, Ameerika Ühendriikide, Inglismaa ja Prantsusmaa valitsuste kokkuleppes Euroopa teljeriikide peamiste sõjaroimarite kohtuliku jälitamise ja karistamise kohta, millele kirjutati alla 1945. aasta 8. augustil.

Kohtumõistmiseks peamiste sõjaroimarite üle, kelle kuriteod ei olnud seotud teatud geograafiliste paikkondadega, moodustati Londoni kokkuleppega 1945. aasta 8. augustist Rahvusvaheline Sõjatribunal. Rahvusvahelise Sõjatribunali organisatsioon ja funktsioonid määrati kindlaks statuudiga, mis on Londoni kokkuleppe lahutamatuks osaks. Peale Rahvusvahelise Sõjatribunali oli iga Ühinenud Rahvaste liikmesriigi valitsusel õigus luua sõjaroimarite ja nende käsilaste üle kohtumõistmiseks oma rahvuslikud kohtud või teha selliste süüasjade arutamine ülesandeks juba varem loodud rahvuslikele kohtuorganeile. Kokkuleppe 4. artiklis öeldakse: „Mitte miski käesolevas Kokkuleppes ei vähenda Moskva deklaratsioonis kindlaksmääratud sätete tähtsust sõjaroimarite väljaandmise kohta maadele, kus nad oma kuritegusid toime panid."[5]

See põhimõte leidis kinnitamist liitlaste kontrollnõukogus 1945. aasta 20. detsembri seaduse nr. 10 „Sõjalistes kuritegudes ning kuritegudes rahu ja inimsuse vastu süüdiolevate isikute karistamisest" 3. artiklis. Vastavate okupatsioonitsoonide ülemjuhatajatele anti õigus moodustada sõjatribunale või teha sõjaroimarite kohtulik jälitamine ülesandeks olemasolevaile tribunalidele.

---

[3] Германский империализм вторая мировая война. Москва, 1961, стр. 400.
[4] Нюрнбергский процесс, Том. I. Москва, 1957, стр. 20.
[5] Sealsamas, lk. 64.

Rahvusvahelise Sõjatribunali statuudis on täpselt kindlaks määratud, mida tuleb mõista rahu vastu suunatud kuritegude, sõjaliste kuritegude ja inimsuse vastu suunatud kuritegude all. Need määratlused on formuleeritud statuudi 6. artiklis.

1946. aasta 13. veebruaril võttis ÜRO Peaassamblee vastu resolutsiooni, milles soovitatakse ÜRO liikmetel viibimata tarvitusele võtta kõik vajalikud abinõud selleks, et sõjaroimarid, kes kannavad vastutust neljanda Haagi konventsiooniga 1907. aastal ja Rahvusvahelise Sõjatribunali statuudiga määratletud kuritegude eest või võtsid neist vahetult osa ja varjavad end mõnede riikide territooriumil, areteeritakse ja saadetakse välja nendesse maadesse, kus nad oma hirmsaid tegusid toime panid, kohtu alla andmiseks ja karistamiseks nende maade seaduste kohaselt. ÜRO kutsus üles ka nende riikide valitsusi, kes ÜRO liikmeks ei ole, võtma tarvitusele kõik abinõud selliste kurjategijate areteerimiseks ja väljasaatmiseks maadesse, kus nad kuritegusid toime panid, et nende üle kohut mõista ja neid karistada vastavalt nende maade seadustele.

Seda põhimõtet kinnitasid ka ÜRO Peaassamblee 1946. aasta 11. detsembri ja 1947. aasta 31. oktoobri resolutsioonid.

Natslike sõjaroimarite väljaandmise nõue ei tulene seega ainult inimlikest õigustest sõjaroimarite suhtes, vaid rajaneb juriidiliselt rahvusvahelistele kokkulepetele.

Pärast Teise maailmasõja lõppemist hitlerlike sõjaroimarite üle toimunud kohtuprotsesse võib tinglikult jagada kolme gruppi:

1) Nürnbergi protsess peamiste sõjaroimarite üle, kus arutati fašistliku Saksamaa kõrgemate poliitiliste ja sõjaliste juhtide kuritegusid. Agressiivsete sõdade ettevalmistamise, alustamise ja pidamise eest, sõjaliste ja inimsuse vastu suunatud kuritegude eest anti kohtu alla 24 hitlerliku Saksamaa valitsevasse ladvikusse kuulunud sõjaroimarit: Hermann Wilhelm Göring, Rudolf Hess, Joachim von Ribbentrop, Robert Ley, Wilhelm Keitel, Ernst Kaltenbrunner, Alfred Rosenberg, Hans Frank, Wilhelm Frick, Julius Streicher, Walter Funk, Hjalmar Schacht, Gustav Krupp von Bohlen und Halbach, Karl Dönitz, Erich Raeder, Baldur von Schirach, Fritz Sauckel, Alfred Jodl, Franz von Papen, Arthur Seyss-Inquart, Albert Speer, Constantin von Neurath, Hans Fritzsche ja Martin Bormann.

2) Liitlasriikide sõjatribunalide kohtuprotsessid hitlerlike sõjaroimarite üle. Näiteks Ameerika sõjatribunalid arutasid sõjaroimarite süüasjus ainult järgmisel kaheteistkümnel protsessil: protsess nr. 1 — hitlerlike arstide süüasjas; protsess nr. 2 — feldmarssal Milchi süüasjas; protsess nr. 3 — hitlerlike juristide süüasjas; protsess nr. 4 — SS-i süüasjas; protsess nr. 5 — tööstur Flicki süüasjas; protsess nr. 6 — „IG Farbeni" süüasjas; protsess nr. 7 — pantvangide mõrvamise süüasjas; protsess nr. 8 — rassiküsimustega tegelnud ametkonna süüasjas; protsess nr. 9 — SD operatiiv-

gruppide süüasjas; protsess nr. 10 — tööstur Alfred Krupp'i süüasjas; protsess nr. 11 — hitlerlike diplomaatide süüasjas ja protsess nr. 12 — hitlerliku veermahti kõrgema ülemjuhatuse (OKW) süüasjas.[6] Sadu kohtuprotsesse hitlerlike sõjaroimarite üle pidasid teiste liitlasriikide sõjatribunalid.

3) Suveräänsete riikide seadusandluse alusel toimunud kohtuprotsessid kodumaa reeturite ning oma ja teiste rahvaste timukate üle. Arvukaid protsesse kodumaa reeturite üle on peetud kõigis riikides, mis olid hitlerlike vägede poolt okupeeritud. Nendel protsessidel olid põhiküsimuseks kuriteod inimsuse vastu. Sellesse gruppi võib paigutada ka Saksa Demokraatlikus Vabariigis ja Saksa Föderatiivses Vabariigis toimunud kohtuprotsessid natslike kurjategijate üle. (Saksa DV-s mõisteti 1945. aasta maist kuni 1964. aasta detsembrini süüdi 12 807 natslikku kurjategijat, Saksa FV-s kandsid karistust ainult 5234 hitlerlikku kurjategijat.)[7]

Ülaltoodust nähtub, et fašistlike sõjaroimarite kohtulikku jälitamist toimetasid nii rahvusvahelised kohtuorganid kui ka rahvuslikud kohtud vastavalt oma rahvuslikule kriminaalseadusandlusele.

Liitlaste ametlik poliitika sõjaroimarite karistamise küsimuses oli esialgu selge ja arusaadav: sõjaroimarid tuleb vahistada ja kohtu alla anda ning neid karistada. Kuid faktiliselt töötasid selle poliitika vastu juba siis kulissidetagused salajased jõud, kes võtsid tähtsamad hitlerlikud kurjategijad oma kaitse alla.

Varsti pärast Moskva deklaratsiooni avaldamist hitlerlaste vastutuse kohta toimepandud metsikuste eest alustati Inglismaal, Ameerika Ühendriikides ja teistes maades kampaaniat, mille eesmärgiks oli sõjaroimarite päästmine vastutusest toimepandud kuritegude eest. Fašistlikud agendid ja natslikud elemendid levitasid laimavaid teateid selle kohta, et „verist kättemaksu janunev bolševistlik Venemaa" ässitab liitlasi sõjaroimarite karistamise „ebakristlikku" poliitikat teostama. Seda propagandat toetasid kõrgetel ametikohtadel olevad isikud, kel olid oma põhjused sõjaroimarite karistamisele vastu seista.

Sõja ajal põgenesid paljud sõjaroimarid läände lootuses, et nad saavad seal hoiduda kõrvale vastutusest toimepandud kuritegude eest. Mõni aasta pärast Teise maailmasõja lõppu muutsid liitlaste okupatsioonivõimud järsult oma seisukohti. Rahvusvahelistele kokkulepetele vaatamata jätsid nad paljud hitlerlikud sõjaroimarid karistamata.

Nii kujunes varsti pärast sõja lõppu välja kaks pealiini, kaks suhtumist hitlerlikesse sõjaroimaritesse. Esimene liin, mida kindlalt ja muutumatult viis ja viib ellu Nõukogude Liit, väljendub

---

[6] Fall 12 das Urteil gegen das Oberkommando der Wehrmacht. Berlin, 1960, S. 19.

[7] «Социалистическая законность» № 3, 1965, стр. 8.

otsustavas võitluses hitlerlike sõjaroimarite ja nende käsilaste vastu. Teine liin, mida viisid ja praegu visalt viivad läbi imperialistlikud ringkonnad, väljendus algul leebuses, hiljem aga üha soosivamas suhtumises Teise maailmasõja aastail toimepandud raskete kuritegude süüdlastesse.

Koletud kuriteod, mida hitlerlikud röövvallutajad ja nende käsilased panid toime Nõukogude rahvaste vastu, sundisid vastavaid organeid rakendama juba sõja ajal karme karistusi nende suhtes, kes olid süüdi mõrvades ja rahva kannatustes, ükskõik kus nad end ka varjasid. NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 1942. aasta 2. novembri seadlusega moodustati Erakorraline Riiklik Komisjon hitlerlike röövvallutajate ja nende käsilaste kuritegude ja nende poolt NSV Liidu kodanikele, kolhoosidele, ühiskondlikele organisatsioonidele, riiklikele ettevõtetele ja asutustele tekitatud kahjude kindlakstegemiseks. Selle komisjoni tööst võtsid osa teadusliku uurimise asutused, riiklikud arhiivid, juurdlusorganid ja lai nõukogude üldsus.

Fašistide metsikuste ja kuritegude kindlakstegemiseks Eesti NSV-s moodustati erikomisjon koosseisus: N. Karotamm, Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogude esimees A. Veimer, professor H. Kruus, Eesti NSV prokurör K. Paas, Eesti NSV Ülemnõukogu saadik A. Jõeäär, kindralleitnant D. Holostov, Erakorralise Riikliku Komisjoni esindaja B. Gotsev, ekspertide justiits-kindralmajor F. Petrovski ja III klassi riigiõigusnõunik E. Udras.[8] See komisjon tegi ära tohutu töö fašistlike kurjategijate ja nende poolt Eesti NSV territooriumil toimepandud kuritegude päevavalgele toomiseks. Komisjon tegi kompetentsetele organitele ülesandeks korraldada juurdlus, küsitleda kannatanuid, koguda tunnistajate seletusi ja teisi dokumentaalseid andmeid. Kohalike võimuorganite ja üldsuse igakülgse abiga tegi komisjon dokumentaalselt kindlaks fašistlike okupantide ja nende käsilaste — eesti kodanlike natsionalistide roimad. Saksa sõjaväe- ja tsiviilvõimude kuriteod leidsid komisjoni aktis ümberlükkamatut tõendamist ja kirjeldamist. Komisjoni materjale kasutati vaieldamatute tõenditena saksa sõjaroimarite ja nende eesti natsionalistidest käsilaste vastu alustatud süüdistusasjades.

Nõukogude valitsus deklareeris juba sõjaajal — ja mitte vormitäiteks, nagu seda tegid liitlased —, et ta võtab hitlerlased ja nende käsilased toimepandud metsikuste eest vastutusele. Pikkadest juriidilistest vaidlustest ja seadusevääanamistest kõrvale jäädes, võttis Nõukogude Liit Moskva deklaratsiooni alusel juba sõja ajal tarvitusele tõhusad abinõud nii fašistlikest okupantidest kui ka oma maa kodanikest sõjaroimarite karistamiseks. Kogu progressiivne inimkond kiitis heaks Nõukogude valitsuse tegevuse sõjaroimarite karistamisel.

---

[8] Нюрнбергский процесс. Том IV. Москва, 1957, стр. 123.

Varsti pärast seda, kui Nõukogude väed vabastasid Harkovi, 1943. aasta 15. detsembril seisis Punaarmee sõjatribunali ees kolm hitlerlasest sõjaväelast — kapten Wilhelm Langheld, SS-untersturmführer (-leitnant) Hans Ritz, vanemjefreitor Rengard Retzlav ja kodumaareetur Mihhail Bulanov. See oli ajalooline sündmus. Selle protsessiga alustas Nõukogude valitsus esimesena liitlasriikidest sõjaroimarite kohtulikku jälitamist. Kolme saksa sõjaväelast ja reetur Bulanovit süüdistati metsikustes, hukkamistes ja piinamistes, mille tagajärjel hävis rohkem kui 30 000 Nõukogude kodanikku. Kõik kohtualused tunnistasid end täielikult süüdi. Sel ajal kehtinud NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 1943. aasta 19. aprilli seadluse alusel mõisteti neile surmanuhtlus poomise läbi. Kohtuotsus viidi täide 1943. aasta 19. detsembril Harkovi turuplatsil. Hiljem toimusid ka paljudes teistes Nõukogude Liidu linnades sõjaroimarite kohtuprotsessid.[9]

Ka pärast sõda on Nõukogude Liit järjekindlalt ellu viinud sõjaroimarite rangele vastutusele võtmise poliitikat, tehes seda õigluse nimel, rahu ja rahvaste julgeoleku kindlustamise huvides. Nõukogude kohtud on karistanud paljusid kurjategijaid, kes olid süüdi sõja ajal toimepandud massimõrvades, riisumistes, vägivallas ja teistes rasketes kuritegudes.

1946. aasta 26. jaanuarist kuni 3. veebruarini arutas Balti sõjaväeringkonna sõjatribunal Riias avalikul kohtuistungil saksa fašistlike röövvallutajate ja nende käsilaste kuritegusid Leedu NSV, Läti NSV ja Eesti NSV territooriumil. Kohtu ees seisid: SS-i ja politsei kõrgeim juht Baltimaadel oobergruppenführer Friedrich Jeckeln, endine Riia ja Ventspilsi linna komandant kindralleitnant Siegfrid Paul Ruff, endine 391. diviisi ülem kindralleitnant Albrecht Monteton von Digon; endine 189. ja 186. välikomandantuuri komandant kindralmajor Friedrich Werter; endine 818. välikomandantuuri komandant kindralmajor Hans Küpper; endine sõjavangilaagrite valitsuse ülem kindralmajor Bruno Pawel ja endine Tallinna, Valga, Võru ja Petseri piirkonnakomissar SA-standartenführer Aleksander Boecking.

Süütute nõukogude inimeste hävitamise, piinamise ja mõnitamise, samuti muude inimsuse vastu suunatud kuritegude eest tunnistas sõjatribunal kõik seitse mainitud sõjaroimarit NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 1943. aasta 19. aprilli seadluse paragrahvis 1 ettenähtud kuritegudes süüdi ning neile mõisteti selle seadluse alusel surmanuhtlus poomise läbi.[10]

Pärast fašistlike okupantide väljakihutamist Nõukogude Eestist võeti kohtulikule vastutusele ka paljud eesti kodanlikest natsio-

---

[9] Альберт Кан. Заговор против мира. Москва, 1961, стр. 169.

[10] Обвинительное заключение по делу о злодеяниях немецко-фашистских захватчиков на территории Латвийской, Литовской и Эстонской ССР. Рига, 1946, стр. 69; Судебный процесс по этому же делу. Рига, 1946, стр. 200.

nalistidest kurjategijad. Kuid paljudel õnnestus vastutusest kõrvale hiilida ja nad paljastati tunduvalt hiljem, aastail 1960—1965.[11]

Süütute nõukogude inimeste massilise hävitamise faktide uurimise käigus tehti kindlaks, et okupeeritud Eestis toimepandud kuritegude peasüüdlased on välismaale põgenenud. Vastutust kartes pugesid nad seal peitu. Ent niipea kui liitlased hakkasid avalikult rikkuma rahvusvahelisi kokkuleppeid ja loobusid sõjaroimarite karistamisest, tõstsid viimased kohe pead. Nad mõistsid, et oma agressiivsete kavatsuste elluviimisel vajavad imperialistid sõjaroimarite abi. Paadunud SS-lased kuuluvad käesoleval ajal emigrantlike organisatsioonide ladviku hulka ja teevad Nõukogude-vastast õõnestustööd, püüdes end esitleda „vabadusvõitlejatena".

Ent rahvaid on raske petta. Liialt kallist hinda tuli neil maksta natslike mõistete „vabadus", „uus kord" ja „Euroopa kultuur" eest. See „vabadus" kujutas endast kilomeetritepikkusi mahalastute laipadega täidetud tankitõrjekraave, fašistlikke koonduslaagreid ja gaasikambreid, kus tapeti tuhandeid süütuid inimesi.

Eesti kodanlike natsionalistide vastutuse küsimus inimsuse vastu suunatud kuritegudest osavõtu eest on küllalt tähtis, kuigi mitte keeruline küsimus. Iga riik, kes annab välja seadusi, on huvitatud võitlusest tema territooriumil toimepandavate kuritegude vastu. Riigi seadusi rikkuvate isikute karistamine toimub riigi siseseadusandluse alusel. Mis puutub sõjaroimaritesse, siis nende karistamine tuleneb rahvusvahelistes kokkulepetes kindlaksmääratud põhimõtetest.

Nõukogude riik on eriti huvitatud kuritegevusevastasest võitlusest. 1958. aastal vastuvõetud „NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse alused" kohustavad kohut, prokuröri, uurijat ja juurdlusorganit oma pädevuse piirides algatama kriminaalasja igal kuriteo tunnuste ilmnemise juhul, ning võtma tarvitusele kõik seaduses ettenähtud abinõud kuriteo sündmuse ja kuriteo toimepanemises süüdiolevate isikute kindlakstegemiseks ning nende karistamiseks. Need seaduse nõuded kohustavad uurimisorganeid võtma tarvitusele vajalikud abinõud igasuguse kuriteo, sealhulgas ka inimsuse vastu suunatud kuriteo tunnuste avastamiseks.

Analoogilised normid olid kriminaalprotsessi seadusandluses ka enne „NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse aluste" vastuvõtmist.

NSV Liidu kodanikud võisid Teise maailmasõja ajal inimsuse vastu suunatud kuritegudest praktiliselt osa võtta ainult sel juhul, kui nad läksid üle vaenlase poole. Vaenlase poole üleminek on

[11] Kohtuprotsess fašistlike timukate Jüriste, Linnase ja Viksi üle. Tallinn, 1962; Kohtuprotsess Mere, Gerretsi ja Viigi üle. Tallinn, 1961.

aga kodumaa reetmine, kuritegu, mille eest on Nõukogude kriminaalseadusandluse järgi karistatud juba ammust ajast.

Enne kuritegudest osavõtmist astusid need Nõukogude Liidu kodanikud hitlerlikesse kuritegelikesse rühmitustesse ja tegid läbi teenistuse mitmesugustes karistusüksustes. Hitlerlaste kuritegudest osa võttes sidusid nad oma saatuse fašismiga.

Eesti natsionalistide kui Nõukogude kodanike tegevust massimõrvade, vägivalla, riisumiste ja teiste inimsuse vastu suunatud kuritegude toimepanemisel ajutiselt vallutatud NSV Liidu territooriumil kvalifitseeritakse kui kodumaa reetmist. Analoogiliselt hinnatakse hitlerlike okupantide käsilaste tegevust ka rahvusvahelises seadusandluses. ÜRO Peaassamblee 1947. aasta 31. oktoobri resolutsioon „soovitab Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni liikmeks olevatel riikidel, kes soovivad, et teised Organisatsiooni liikmeks olevad riigid annaksid neile välja sellised isikud, kes, nagu oletatakse, asuvad nende jurisdiktsiooni piirides ja keda vaadeldakse kui sõjaroimareid või reetureid (s. o. **mingi riigi kodanikud, keda süüdistatakse selle maa seaduste rikkumises reetmise või vaenlasega sõja ajal aktiivselt koostöötamise kujul),** esitada võimalikult kiiresti selliste isikute väljaandmise palved, mis tuginevad andmetele, mis piisavalt *prima facie* teevad kindlaks nende isiksuse ja süü; ja kinnitab uuesti, et sõjaroimarite ja reeturite süüasjade kohtulik arutelu, nagu iga muu kohtulik arutelu, peab lähtuma õigluse, seaduslikkuse ja tõendamise üldtunnustatud viiside rakendamise põhimõtetest."[12]

Maades, mis olid hitlerliku okupatsiooni all, mõisteti fašistide käsilaste üle kohut kui kodumaa reeturite üle. Norra rahva hukatud reeturi Quislingi nimi muutus oma rahva reetjate ja timukate üldnimeks.

Suure Isamaasõja tingimustes oli Nõukogude kodumaa reetmine kõige raskem ja alatum kuritegu. NSV Liidu seadusandluse järgi on kodumaa reetmine NSV Liidu kodaniku poolt tahtlikult toimepandud tegu NSV Liidu riikliku sõltumatuse, territoriaalse puutumatuse või sõjalise võimsuse kahjustamiseks. Samuti on seaduses ette nähtud konkreetsed reeturlikud teod, mis erinevad üksteisest peaasjalikult kuriteo objektiivsesse külge kuuluvate eriliste tunnuste poolest. Nagu Isamaasõja perioodil kehtinud seadusandluse, nii ka praegu kehtiva 1958. aasta 25. detsembri seaduse „Kriminaalvastutusest riiklike kuritegude eest" järgi on kodumaa reetmise üheks vormiks üleminek vaenlase poole.

Vaenlase poole üleminek on Nõukogude kodaniku vahetu koostöö Nõukogude Liidu vaenlasega NSV Liidu riikliku sõltumatuse, territoriaalse puutumatuse ja sõjalise võimsuse kahjustamiseks. Vaenlase poole üleminek eeldab sõjaolukorda või sõjalist konf-

---

[12] Florimond B o n t e. Le dossier Heusinger Editions Sociales. Paris, 1962, p. 68.

likti NSV Liidu ja välisriigi vahel, kellega reetur koos töötab. Üleminek vaenlase poole võib toimuda erinevalt. Selle hulka kuulub: rindejoone ületamine, vaenlase sõjaväes või teistes sõjalistes üksustes teenimine, vaenlase karistusorganites töötamine nii ajutiselt okupeeritud Nõukogude territooriumil kui ka väljaspool, vaenlase luurekoolides õppimine jne.[13] Vaenlase poole ülemineku na vaadeldakse Nõukogude kodanike osavõttu saksa fašistlike röövvallutajate kuritegelikest rühmitustest, tsiviilelanike ja sõjavangide massimõrvadest ja nende piinamistest, samuti nõukogude patriootide reetmist okupantidele ja muud koostööd.

Siit tuleneb, et eesti kodanlikud natsionalistid vastutavad Nõukogude Liidu kodanikena Suure Isamaasõja ajal inimsuse vastu suunatud kuritegude: tsiviilelanikkonna mõrvamise, hävitamise, orjastamise ning poliitilistel, rassi- ja usulistel motiividel jälitamise eest kui kodumaa reetmise eest, mis pandi toime vaenlase poole ülemineku vormis. Nende kui NSV Liidu kodanike tegevus rikub esmajärjekorras Nõukogude riigi siseõigust. Miski ei piira Nõukogude riigi pädevust ja õigusi inimsuse vastu suunatud kuritegudes süüdiolevate natsionalistide kohtu alla andmisel, ükskõik kus nad end ka ei varjaks. Vastavate rahvusvaheliste kokkulepete alusel tuleb seesugused kurjategijad aga anda üle kohtumõistmiseks ja karistamiseks nendele maadele, kelle territooriumil nad oma kuriteod toime panid.

NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 1955. aasta 17. septembri seadlus „Amnestiast 1941.—1945. aasta Suure Isamaasõja ajal okupantidega koos töötanud Nõukogude kodanikele" ei kehti nende isikute suhtes, kes isiklikult osa võtsid inimeste tapmisest ja piinamisest. Selle seadlusega amnesteeriti ainult need Nõukogude kodanikud, kes olid toime pannud kergemaid kuritegusid. Seadluse 4. paragrahvis on selge klausel, et amnestia ei puuduta karistussalklasi, kes on osa võtnud Nõukogude kodanike tapmisest ja piinamisest.

Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud põhimõtete kohaselt, mis leidsid väljenduse Rahvusvahelise Sõjatribunali statuudis ja Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni Peaassamblee resolutsioonides, määras NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidium oma 1965. aasta 4. märtsi seadlusega, et natslikud kurjategijad peavad karistust kandma, olenemata kuriteo toimepanekust möödunud ajast.

Nõukogude Eesti töötajad saavad teada üha uutest hitlerlaste ja nende käsilaste kuritegudest ja nõuavad raevukalt kõigi süüdlaste karmi karistamist, peitku nad end kus tahes.

---

[13] Особо опасные государственные преступления. Москва, 1963, стр. 81.

## 2. EESTI KODANLIKEST NATSIONALISTIDEST SÕJAROIMARITE VARJAMINE

Oma rahvusvahelisi kohustusi rikkudes asusid inglise ja ameerika imperialistid varsti pärast sõja lõppu fašistliku reaktsiooni ja agressiooni taaselustamise teele. Juba ammugi valmistuvad nad avalikult kolmandaks maailmasõjaks, sõjaks Nõukogude Liidu ja teiste sotsialismimaade vastu ning ülemvõimu saavutamiseks maailmas.

Rahvusvaheliste kohustuste rikkumise näiteks on faktid, kus inglise ja ameerika imperialistid keelduvad täitmast kokkuleppeid sõjaroimarite vastutuselevõtmise küsimuses. Veelgi rohkem, nad on võtnud sõjaroimarid oma kaitse alla.

Pärast Teise maailmasõja lõppemist kasutasid Inglise ja Ameerika võimud Saksamaal loodud kohtuorganeid laialdaselt hitlerlike sõjaroimarite kaitsmiseks. Kohtuprotsessid hitlerlike roimarite üle Inglise ja Ameerika kohtutes muutusid enamal juhul kohtumõistmise üle irvitamiseks ja natsismiohvrite mälestuse mõnitamiseks. Ja kuigi neil protsessidel langetatud kohtuotsused olid lubamatult leebed, tühistati needki õige pea ja süüdimõistetud vabastati. Tihti muutusid need kohtud tribüüniks, kus kohtualused jultunult fašismi propageerisid.

„Kas kohtualused võisid loota, et me muudame Ameerika vanglad oma vaenlastele varjupaigaks meie liitlaste õiglase viha eest? Kas selle eest ohverdasid ameeriklased oma elu, et võtta neid inimesi vangi ainult selleks, et päästa neid karistusest?", ütles Nürnbergi protsessil Ameerika Ühendriikide peasüüdistaja Robert H. Jackson.[14] Irvitusena kõlavad need sõnad nüüd, mil enamik hitlerlikke sõjaroimareid on vabaduses ja aitavad aktiivselt ellu viia ameerika imperialistide uue maailmasõja vallapäästmise plaane.

Inglise ja ameerika imperialistide plaanide kohaselt peavad endised hitlerlikud kindralid, gestaapolased, timukad ja spioonid, samuti koos okupantidega Nõukogude Liidust jalgalasknud kodumaa reeturid moodustama kavatsetavas sõjas NSV Liidu ja teiste sotsialismimaade vastu palgasõdurite armee tuumiku. Imperialistid kaitsevad hitlerlikke kurjategijaid seepärast, et säilitada iga hinna eest endale vajalikku kaadrit.

Erilist tähelepanu pööravad imperialistid Teise maailmasõja ajal Nõukogude Liidust põgenenud hitlerlaste käsilastele. Nendest on juba praegu formeeritud sõjaväelised rühmitused nn. „eriotstarbelised üksused", mida imperialistid kavatsevad tulevases sõjas kasutada diversiooni-, terroristlike ja „psühholoogiliste" operatsioonide sooritamiseks Nõukogude territooriumil.

Arvukad faktid paljastavad imperialiste kui iga sorti sõjaroimarite, sealhulgas ka okupeeritud Nõukogude territooriumil veriseid

[14] Нюрнбергский процесс, стенографический отчет, С. 31451.

kuritegusid toime pannud eesti natsionalistide kaitsjaid. Ajanud nurja sõjaroimarite karistamise kohta sõlmitud kokkulepete täitmise, astusid imperialistid avalikku sobingusse fašistlike kurjategijatega, kes olid pagenud vastutuse eest pääsmiseks läände.

Inglise ja ameerika imperialistid andsid varjupaiga paljudele eesti kodanlikest natsionalistidest sõjaroimareile ja võtsid tarvitusele kõikvõimalikud abinõud nende „rehabiliteerimiseks". Lääneriikidele, kus süütute inimeste massimõrvadest osavõtnud kurjategijad rahulikult elavad, on vägagi oluline vabastada natsionalistid nende verisest ja räpasest minevikust. Seda ülesannet täidavad Nõukogude-vastased emigrantlikud organisatsioonid, kelle ridadesse on koondunud ka sõjaroimarid. Emigrantlikes väljaannetes poleeritakse igati natsionalistide reputatsiooni, õigustatakse nii eesti rahva reeturite, kui ka hitlerlike okupantide veriseid tegusid. Seda eesmärki teenivad samuti emigrantlike Nõukogude-vastaste organisatsioonide väljaanded Eesti ajaloo kohta inglise, saksa ja teistes keeltes.

Natsionalistide kuriteod okupeeritud Nõukogude Eestis on kõigile teada. Nad on dokumenteeritud veenvate tõendite, sealhulgas natsionalistide endi ja Saksa politsei originaalaktide näol. Samuti on kindlaks tehtud kuritegude konkreetsed süüdlased. On rebitud mask veristelt timukatelt, kes püüavad teeselda süütuid. Üpris haledana näevad välja eesti emigrantide liidrite ja nende peremeeste katsed rehabiliteerida sõjaroimareid. Kõik ausad inimesed suhtuvad sõjaroimaritesse sügava põlgusega ja nõuavad nende karmi karistamist.

Nõukogude juurdlusorganid, kes tegelevad okupeeritud Eesti NSV-s toimepandud kuritegude uurimisega, tegid kindlaks, et üheks nende kuritegude peasüüdlaseks on Ain Ervin Mere, kes käesoleval ajal elab Inglismaal ja kelle aadress on: 180, Mere Road, Leicester.

1941. aasta oktoobris astus Mere hitlerlike okupantide poolt asutatud poliitilisse politseisse ja määrati varsti SS-sturmbannfüüreri (-majori) aukraadis Eesti julgeolekupolitsei ülemaks. Selle organi ülemana juhtis Mere kogu karistustegevust okupeeritud Eestis. Tema otseste korralduste alusel määrati tuhandetele süütutele inimestele surmaotsused. Mere vahetul osavõtul asutati Jägalasse koonduslaager, kus Kalevi-Liival hävitati tuhandeid Nõukogude, Poola ja Tšehhoslovakkia kodanikke, samuti saksa antifašiste. Mere inspekteeris mitmel korral Jägala laagrit ja andis juhtnööre vahialuste massiliseks hävitamiseks ning mahalastute isiklike riiete, vara ja väärtasjade temale saatmiseks. Samuti viis ta isiklikult läbi areteeritute ülekuulamisi, millega kaasnesid julmad piinamised. Mere kuriteod kutsusid esile seaduspärase nördimuse Nõukogude Liidu ja välismaa üldsuse hulgas, kes nõudis tema viivitamatut vastutusele võtmist. 1960. aasta 9. novembril esitas NSV Liidu Välisministeerium Suurbritannia saatkonnale

Moskvas noodi Inglismaal elava kurjategija Ain Ervin Mere väljaandmiseks Nõukogude võimudele. Nõukogude valitsuse noot avaldati ka ajakirjanduses. 1961. aasta 17. veebruaril teatas Suurbritannia saatkond Moskvas NSV Liidu Välisministeeriumile, et Inglise valitsus keeldub kurjategijat Meret välja andmast. Sealjuures viitas Inglise valitsus sellele, et sõja lõppemise päevast on möödunud palju aega ja et NSV Liidu ja Inglismaa vahel puudub kurjategijate väljaandmise kohta erikokkulepe, samuti sellele, et Inglismaa „ei tunnusta" Eesti NSV kuulumist NSV Liidu koosseisu.

Inglise valitsuse selline positsioon Eesti NSV territooriumil tuhandete Nõukogude, Poola ja Tšehhoslovakkia kodanike ning saksa antifašistide hävitamises süüdi oleva sõjaroimari suhtes pani hämmastama.

Tunnustades 1943. aasta 30. oktoobri „Deklaratsiooni hitlerlaste vastutuse kohta toimepandud metsikuste eest", mida kinnitavad ÜRO Peaassamblee 1946. ja 1947. aasta resolutsioonid sõjaroimarite karistamise ja väljaandmise kohta, keeldus Inglise valitsus samal ajal selles deklaratsioonis fikseeritud kohustusi täitmast, viidates sealjuures täiesti põhjendamatult sellele, et sõja lõppemise momendist on möödunud palju aega, ÜRO Peaassamblee 1947. a. resolutsioon aga soovitas sõjaroimarid „võimalikult kiiresti" välja anda. Peaassamblee selline soovitus oli täiesti loomulik, kuna ta väljendas nõuet mitte viivitada sõjaroimarite karistamisega. Seda soovitust ei ole kuidagi võimalik mõista nii, nagu ei peaks sõjaroimareid mingi aja möödumisel enam välja andma, ja nad tuleks isegi kaitse alla võtta. ÜRO Peaassamblee 1947. aasta resolutsioon, nagu teisedki rahvusvahelised dokumendid sõjaroimarite väljaandmise kohta, ei kehtesta mingit kuriteo aegumise tähtaega. Asjaolu, et Teise maailmasõja lõppemisest on möödunud palju aega, pole argument sõjaroimarite varjamiseks ja nende väljaandmisest keeldumiseks.

Inglise valitsuse üheks argumendiks Mere Nõukogude võimudele väljaandmisest keeldumisel oli ka NSV Liidu ja Suurbritannia vahelise erikokkuleppe puudumine kurjategijate väljaandmise kohta. Ka selle argumendiga ei saa kuidagi nõustuda, sest tegemist ei olnud ju tavalise kriminaalkurjategijaga, vaid sõjaroimariga. Sõjaroimarite suhtes on aga Inglise valitsus võtnud endale täiesti selgepiirilised rahvusvahelised kohustused, mis on fikseeritud 1943. aasta Moskva deklaratsioonis ja leidsid kinnitust ÜRO Peaassamblee 1946. ja 1947. aasta resolutsioonides. Inglise valitsuse viide, et ta ei „tunnusta" Balti riikide kuulumist NSV Liidu koosseisu, on küündimatu — seda enam, et sellel pole midagi ühist sõjaroimar Mere Nõukogude võimudele väljaandmise küsimusega. Rahvusvahelistes dokumentides on selgelt öeldud, et sõjaroimarid tuleb saata kohtumõistmiseks ja karistamiseks sinna, kus nad oma kuriteod toime panid.

Nõukogude juurdlusorganid ja Saksamaal asuvad Ameerika

sõjaväevõimud kuulutasid kohe pärast sõda Mere sõjaroimarina tagaotsitavaks. Kuid ta varjas end ja kuni 1960. aastani ei olnud Nõukogude võimudele teada, et ta leidis varjupaiga Inglismaal. Täielik pilt Mere kuritegudest saadi alles 1960. aastal, kui avastati Jägala laagris sooritatud roimad. Ja alles siis tehti kindlaks, et Mere elab Inglismaal.

1961. aasta 6.—11. märtsini toimus Tallinnas avalik kohtuprotsess mitme sõjaroimari, sealhulgas ka Mere üle. Tunnistajate ütlused, uurimisdokumendid ja teised materjalid kinnitasid täie veenvusega Mere süüd. Eesti NSV Ülemkohtu Kriminaalasjade Kohtukolleegium tunnistas Mere süüdi kodumaa reetmises ja mõistis talle inimsuse vastu toimepandud kuritegude eest tagaselja surmaotsuse.

Varsti pärast Mere avalikku paljastamist tõi Inglise ajaleht „Daily Express" 1960. aasta 11. novembri numbris ära Mere järgmise avalduse: „Mul pole midagi varjata. Inglise politseile on minu minevik üksikasjaliselt teada. Päris hiljaaegu teatati mulle, et mul pole millegi üle vaja muret tunda." Pole kahtlust, et selle sõjaroimari minevik oli Inglise politseile tõesti üksikasjaliselt teada. Võttis ju Mere aktiivselt osa profašistliku „Inglismaa Eestlaste Ühingu" tegevusest. Ta valiti mitmel korral selle ühingu juhatuse liikmeks, mis muidugi ei olnud Inglise politseile teadmata. Koos Eestist vastutuse eest põgenenud SS-laste Alfons Rebase, Harald Riipalu ja teiste kodumaa reeturitega, kes olid koondunud „Inglismaa Eestlaste Ühingusse", kutsus Mere väsimatult „lääne demokraatiat" üles „ristikäigule kommunismi vastu", kurtes selle üle, et läänеliitlased muutsid liiga hilja oma poliitikat Nõukogude Liidu suhtes suunas, millises ta hakkas arenema sõjajärgseil aastail.

Fakti, et Inglise võimud Meret Nõukogude kohtuorganitele välja ei andnud, ei saa hinnata teisiti kui sõjaroimar Mere varjamist Inglise valitsuse poolt, kes rikub sellega endale võetud kohustusi sõjaroimarite väljaandmise ja karistamise kohta.

Sama veidra positsiooni võttis sõjaroimarite karistamise küsimuses ka Inglise-sõbralik Austraalia valitsus. 1961. aasta 24. veebruaril saatis NSV Liidu Välisministeerium Austraalia Moskva saatkonnale noodi Austraalias elava sõjaroimar Ervin Richard Adolf Viksi Nõukogude võimudele väljaandmise kohta, kus öeldakse, et Nõukogude juurdlusorganid võtsid 1960. aastal kriminaalvastutusele sõjaroimar Viksi, kes elab Austraalias aadressil: 16, Raymond Avenue Lidcombe, Sydney. Uurimise käigus tehti kindlaks, et 1941. aasta juulis, pärast seda, kui hitlerlikud röövvallutajad okupeerisid Eesti, astus Viks vabatahtlikult nende teenistusse. Tartu koonduslaagri nn. eriosakonna ülema asetäitjana võttis Viks isiklikult osa Nõukogude kodanike massilistest mahalaskmistest Tartust nelja kilomeetri kaugusel asuvas tankitõrjekraavis.

1941. a. lõpul määrati Viks Tallinna-Harju prefektuuri poliitilise politsei juhiks, kus tema juhtimisel 1942. aasta 19. veebruariks oli maha lastud 1499 Nõukogude kodanikku ja üle 6000 inimese areteeritud ja koonduslaagrisse heidetud. 1942. aastal määrati Viks julgeolekupolitsei eesti sektori IV osakonna ülemaks, millisel ametikohal ta oli kuni Eesti vabastamiseni hitlerlastest. Ta juhtis vahetult okupantide ja nende käsilaste karistustegevust, määras isiklikult surmaotsuseid, võttis osa mahalaskmistest. Nõukogude juurdlusorganite käsutuses on originaaldokumente Viksi oma käega kirjutatud resolutsioonidega, millest nähtub, et ta on isiklikult süüdi sadade inimeste hävitamises. Viksi aktiivset kuritegevust kinnitavad ka seletused, mida on andnud mitmed tunnistajad — tema kaasteenijad ja endised vangid koonduslaagritest.

Seoses sellega juhtis Nõukogude valitsus Austraalia valitsuse tähelepanu hitlerliku Saksamaa vastu sõdinud riikide sellekohastele rahvusvahelistele kokkulepetele, mille põhjal sõjaroimarid tuleb anda välja kohtumõistmiseks ja karistamiseks maadele, kus nad oma kuritegusid sooritasid. Nõukogude valitsus avaldas lootust, et Austraalia valitsus samuti ei luba, et hitlerlikud roimarid, kes kannavad vastutust veretööde ja rahulike kodanike hävitamise eest, jääksid karistamata ja võtab tarvitusele abinõud sõjaroimar Viksi väljaandmiseks Nõukogude võimudele.

Austraalia Moskva saatkond teatas oma vastunoodis NSV Liidu Välisministeeriumile, et Austraalia valitsus keeldub Viksi Nõukogude võimudele välja andmast. Seoses sellega esitas Nõukogude valitsus sama aasta 27. aprillil Austraalia saatkonnale Moskvas uue noodi, milles nõudis uuesti sõjaroimar Viksi väljaandmist Nõukogude võimudele tema kohtulikule vastutusele võtmiseks.[15]

Pärast seda, kui Austraalia valitsus keeldus Viksi välja andmast, arutas kohus tema süüasja tagaselja. Eesti NSV Ülemkohtu Kriminaalasjade Kohtukolleegium arutas Viksi ja teiste temaga seotud sõjaroimarite süüasja lahtisel kohtuistungil Tartus 1962. aasta 16.—21. jaanuarini. Kohus tunnistas Viksi süüdi kuritegudes inimsuse vastu ja mõistis talle surmanuhtluse.

1962. aasta 19. veebruaril saatis Nõukogude valitsus sõjaroimar Viksi kohta Austraalia valitsusele uue noodi. Sealjuures lisati noodile kohtuotsus Viksi ja tema kuritegude kaasosaliste kohta. Nõukogude valitsus kinnitas ka sel korral, et ta ei saa hinnata Austraalia valitsuse keeldumist sõjaroimar Viksi väljaandmisest Nõukogude võimudele ja temale varjupaiga andmist teisiti kui nende rahvusvaheliste kohustuste rikkumist Austraalia valitsuse poolt, mis ta endale on võtnud.

Austraalia valitsuse seisukoht sõjaroimar Viksi Nõukogude võimudele väljaandmise küsimuses ei ole juhuslik. See tuleneb sellest, et Austraalias soositakse sinna peitu pugenud fašistlikke

---

[15] «Известия» 9 мая 1961 г.

kurjategijaid. Ega siis ilmaasjata asunud pärast Teise maailmasõja lõppu Austraaliasse elama tuhanded emigrandid erinevatest maadest, sealhulgas ka fašistlikult Saksamaalt. Maal, kus rahvas teab hitlerlaste kuritegudest ainult trükisõna kaudu, õnnestus sõjaroimareil palju kergemini oma minevikku varjata.

Aastail 1948—1950 asusid Lääne-Saksamaa niinimetatud põgenike laagritest Austraaliasse elama umbes 6000 eestlast, kelle hulgas oli ka sõjaroimareid. Koos Viksiga põgenesid Austraaliasse Tartu prefektuuri poliitilise politsei juht, üks Tartu maakonna ja Tartu koonduslaagri massimõrvade peasüüdlasi Artur Paal, Tartu poliitilise politsei referent, hiljem Petseri maakonna prefekt Arnold Eisma ja teised kõrilõikajad, hitlerlike röövvallutajate ustavad abilised.

1952. aastal asutasid eesti emigrandid Austraalia võimude loal natsionalistliku, „Austraalia Eesti Seltside Liidu" keskusega Sydneys, 1956. aastast alates aga Melbournes, mis aktiivselt lülitus Nõukogude Eesti vastasesse ohjeldamatusse laimukampaaniasse, ülistades fašismi ja natsionalistide teeneid võitluses eesti töörahva vastu. Sellesse organisatsiooni kuuluvad ka Viks, Paal, Eisma ja teised vastutuse eest põgenenud eesti rahva reeturid. „Austraalia Eesti Seltside Liidu" propagandistlike väidete aluseks on asjaolu, et Austraalia ei „tunnusta" Eesti kuulumist Nõukogude Liidu koossseisu, mis nagu annaks natsionalistidele võimaluse tõsta üles küsimus kodanliku Eesti niinimetatud juriidilisest eksisteerimisest. Neil kodanlike natsionalistide targutustel pole loomulikult mingit põhja all. Nõukogude Eesti eksisteerimine on igale normaalsele inimesele väljaspool igasugust kahtlust. Eesti NSV pühitses 1965. a. oma 25. aastapäeva ning ehitab koos suure Nõukogudemaa teiste vabariikidega edukalt kommunistlikku ühiskonda.

Sõjaroimarite Mere, Viksi, Jüriste, Kuusiku, Tamula, Meisneri, Salumäe ja teiste kriminaalasjade uurimine ning kohtuprotsessid nende kuritegude asjus näitasid, et eesti rahva timukate kuritegelikud sidemed viivad Ameerika Ühendriikidesse, kus leidsid varjupaiga paljud hitlerlike röövvallutajate aktiivsed käsilased.

Kohe pärast Teise maailmasõja lõppu alustasid Nõukogude juurdlusorganid sõjaroimar Karl Linnase tagaotsimist, kes 1944. aastal põgenes Eestist, kuna kartis vastutust oma kuritegude eest. Alles 1960. aastal sai teatavaks, et ta elab Ameerika Ühendriikides.

Linnas teenis 1941. aasta juulist kuni augustini Tartu koonduslaagris ohvitserina, kuni 1942. aasta maini oli aga selle laagri ülem. Koos Viksi ja teiste okupantide käsilastega võttis Linnas aktiivselt osa rahulike nõukogude inimeste massilisest hävitamisest, juhtis talle alluva laagri valvurite tegevust, kes vedasid tema juhtnööride kohaselt surmamõistetuid autodega tankitõrjekraavi äärde ja lasksid seal maha. Linnas ise sõitis süstemaatiliselt hukkamispaika, kus ta juhatas inimeste mahalaskmist ning surmas püs-

tolist ellujäänud vange. Linnas kehtestas laagris julma korra, peksis vahialuseid ja mõnitas neid igati. Linnase kuriteod dokumenteeriti põhjalikult tunnistajate ja pealtnägijate ütluste ning asitõenditega.

11. oktoobril 1961 pöördus Nõukogude valitsus USA saatkonna kaudu Moskvas Ameerika Ühendriikide valitsuse poole nõudmisega anda sõjaroimar Linnase, kes on süüdi kuritegudes inimsuse vastu, välja Nõukogude võimudele. Nõukogude valitsus argumenteeris oma nõudmist üksikasjalikult vastavate rahvusvaheliste kokkulepetega. Sellele Nõukogude valitsuse õiglasele nõudmisele jätsid Ameerika võimud üldse vastamata. 1962. aasta 20. veebruaril pöördus Nõukogude valitsus uuesti USA saatkonna poole alljärgneva noodiga:

„Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Välisministeerium avaldab oma lugupidamist Ameerika Ühendriikide saatkonnale ja peab vajalikuks, viidates ministeeriumi noodile nr. 105/OSA 11. oktoobrist 1961, juhtida saatkonna tähelepanu sellele, et Nõukogude valitsus ootab vastust oma pöördumisele Ameerika Ühendriikide valitsuse poole sõjaroimar Karl Linnase väljaandmise suhtes, kes kannab vastutust Teise maailmasõja aastail Nõukogude Liidu territooriumil toimepandud kuritegude ja Nõukogude kodanike hävitamise eest.

Kuna Ameerika Ühendriikide valitsuselt ei ole tulnud vastust, jääb paratamatult mulje, et Ameerika Ühendriikide valitsus kavatseb päästa Karl Linnase vastutusest tema poolt sooritatud kuritegude eest ja seega kõrvale hoida omal ajal Ühendriikide ja Nõukogude Liidu poolt allakirjutatud rahvusvaheliste kokkulepete, samuti ÜRO Peaassamblee resolutsioonide täitmisest, millede kohaselt sõjaroimarid tuleb nende üle kohtupidamiseks ja nende karistamiseks välja anda maadele, kus nad oma kuriteod olid toime pannud.

Eesti NSV Ülemkohtu Kriminaalasjade Kohtukolleegium arutas avalikul kohtuistungil Tartus 16.—20. jaanuarini k. a. Karl Linnase ja teiste, temaga seotud sõjaroimarite süüasja, tunnistas K. Linnase süüdi temale esitatud süüdistustes ja mõistis ta surma ühes varanduse konfiskeerimisega.

Tehes ülaltoodu Ameerika Ühendriikide valitsusele teatavaks, nõuab NSV Liidu valitsus uuesti, et ennast Ameerika Ühendriikides varjav sõjaroimar Karl Linnas antaks viivitamatult välja Nõukogude võimudele.

Ministeerium lisab käesolevale ärakirja kohtuotsusest Karl Linnase ja teiste, temaga seotud sõjaroimarite süüasjas."[16]

Ameerika reaktsionäärid tungisid juba algusest peale kallale nii Nürnbergi protsessile kui ka sõjaroimarite karistamise põhimõttele. Agressiooni ja teiste sõjakuritegude eest karistamine

[16] «Известия» 20 февраля 1962 г.

tähendas ühtlasi ka Ameerika agressiivse poliitika hukkamõistmist. Pärast Teise maailmasõja lõppemist asusid aga ameerika imperialistid faktiliselt kolmandat maailmasõda ette valmistama, s. t. samasugust kuritegu toime panema, kui Nürnbergis arutati.

Ameerika ajakirjas „International Conciliation" avaldati 1949. aastal Telford Tailori mahukas töö „Nürnbergi protsessid. Sõjakuriteod ja rahvusvaheline õigus".[17] Autor oli peamiste sõjaroimarite protsessil Nürnbergis Ameerika Ühendriikide peasüüdistaja abiks, hiljem juhtis aga süüdistusaparaati protsessidel, mis toimusid Ameerika tribunalides. Tailori töö on pühendatud Nürnbergi Rahvusvahelise Sõjakohtu tegevuse ja teiste hitlerlike sõjaroimarite protsesside vaatlemisele. Kuna autori käsutuses olid tema ametiseisundi tõttu küllaltki olulised materjalid, tegi ta katset anda hinnang Ameerika Ühendriikide positsioonile nende protsesside suhtes. Tailor teeb rea kriitilisi märkusi Ameerika võimude aadressil, kes ajavad üha avalikumalt sõjaroimarite rehabiliteerimise poliitikat. Ta avaldab kahtlust, kas selline sõjaroimarite süütegude kustutamise poliitika — indulgents kaasaegsel kujul — vastab valitseva klassi huvidele. Ühes oma artiklis, mis ilmus 1951. aasta veebruaris ajakirjas „Nation", väidab Tailor, et USA „peab praegu surmaheitlust kommunismiohu mahasurumise eesmärgil", ja avaldab kartust, et demokraatlikud maad võivad kasutada USA sõjaroimarite soosimise poliitikat ära tema paljastamiseks. Sellised on Tailori mõningate kriitiliste esinemiste „motiivid". Kuid Tailori töös toodud faktid paljastavad tahtmatult Ameerika Ühendriikide agressiivset poliitikat, sealhulgas Ameerika õigusemõistmise lakeilikku osa. Tailorile kuuluvad üsnagi paljutähendavad read, mis toovad esile peamise põhjuse, miks Ameerika Ühendriikide valitsevad ringkonnad olid Nürnbergi protsessi vastu. Ta kirjutab, et Ameerika Ühendriikides kardavad paljud, et sõjaroimarite hulka võivad sattuda ka mõned ameerika tööstu rid, militaristid ja poliitikategelased, keda tuntakse sõjasüütajatena. Tailori raamatus esitatud materjalid näitavad selgelt, et fašismi ameeriklastest advokaadid ei kaitse mitte ainult kurjategijaid, vaid ka kuritegusid.

Ameerika imperialistid ei ole huvitatud sõjaroimarite karistamisest, sest viimased on neile vajalikud avantüüride teostamisel, mida nad kavandavad.

Peale Linnase on leidnud Ameerika Ühendriikides varjupaiga ka paljud teised eesti rahva reeturid, nagu Eesti SS-leegioni peainspektor SS-ooberfüürer Johannes Soodla, Paide politseikomissar Vello Eelnurme, kes jättis Eestist põgenedes maha oma allkirjaga rapordi Paides toimepandud süütute inimeste massimõrvade kohta, Eesti poliitilise politsei juhtiv tegelane, mõrvar Boris Juht, sõjalisfašistliku organisatsiooni üks „Omakaitse" tegelastest oobersturm-

[17] Telford Tailor. Nuremberg Trials. War Crimes and International Law. — „International Conciliation" IV, 1949, p. 450.

bannfüürer Eduard Reissaar ja paljud teised. Kõik need profašistliku eesti emigratsiooni tegelased on Ameerika kõige reaktsioonilisemate jõudude teenistuses.

Lääne-Saksamaa nn. ümberasustatud isikute laagritest on Ameerika Ühendriikidesse asunud umbes 12 000 Eestist pagenud eestlast, kellest paljud suuremal või vähemal määral töötasid okupatsiooni ajal koos hitlerlike röövvallutajatega. Eesti emigrantide kommunismi- ja Nõukogude Eesti vastaseks häälestamiseks on USA-s Ameerika võimudelt saadud dollarite toetusel asutatud üle 100 ühingu, liidu ja muu organisatsiooni.[18] Seda fakti, et emigrantlike organisatsioonide kommunismivastase tegevuse maksavad kinni USA võimud, ei varja ka eesti emigrantide liidrid ise. 1957. aastal Stokholmis ilmunud teatmikus kirjutatakse: „Ühendriikides... pagulasrahvustele ameeriklaste poolt osakssaav majanduslik toetus on ka eesti rahvusgrupil võimaldanud luua Ameerika Ühendriikides kommunismivastase võitluse organisatsioone ja organeid, mille tegevus teistel eestlaste asumismaadel ei oleks mõeldav ainuüksi majandusliku kandejõu puudumise tõttu."[19]

Ameerika võime ei häiri ka see asjaolu, et eesti emigrantide organisatsioonides etendavad silmapaistvat osa just hitlerlaste käsilased. Eesti kodanlikest natsionalistidest mõrvarid jalutavad niinimetatud vaba maailma juhtivas riigis vabalt ringi ja lisaks sellele makstakse neile nende eksisteerimine veel dollarites kinni. Eesti rahva reeturite ja timukate kogunemiskeskuseks on kujunenud New York. Rahvaloenduse andmeil elab New Yorgis käesoleval ajal üle kolme tuhande eesti emigrandi. Siit koordineeritakse kogu eesti reaktsioonilise emigratsiooni tegevust imperialistlikes riikides.

Emigrantide Nõukogude-vastane tegevus makstakse kinni 1951. aasta 10. oktoobri ja 1952. aasta 20. juuni niinimetatud vastastikuse julgeoleku tagamise seaduste põhjal, mis näevad ette vajalikud summad Nõukogude Liidu ja teiste sotsialistlike maade vastu suunatud õõnestustegevuseks.

Kõik need faktid räägivad sellest, et Ameerika Ühendriigid on võtnud endale hitlerlike sõjaroimarite eestkostja osa. Ja see on täiesti seaduspärane. Riigis, kus avalikult tegutsevad fašistlikud organisatsioonid ja „ultrad", võivad eesti rahva reeturid ja timukad, samuti teised hitlerlikud kurjategijad julgesti elada ja tegutseda.

Sõjaroimaritele avasid oma riigipiirid ka Kanada võimud. Kui fašismi ohvritele tehti Kanadasse sissesõitmisel kõikvõimalikke takistusi, siis kollaboratsionistidele ja saksa natsidele loodi seal kõik võimalused oma elu mugavaks korraldamiseks. Neid võimalusi kasutavad ka eesti natsionalistidest sõjaroimarid. Sõjajärgseil

[18] Eesti kroonika. Stokholm, 1957, lk. 23.
[19] Sealsamas, lk. 17.

aastail otse voolas Kanadasse eesti emigrante. Neid on seal käesoleval ajal umbes 14 000 inimest. Täiesti õigustatult kirjutas selle kohta 1960. aasta 3. septembril Kanada ajaleht „The Canadian Tribune": „Nende inimeste hulgas on küllaltki palju selliseid, kes kannavad ausa inimese maski, tegelikult on aga mõrvarid ja sõjaroimarid. Nende jälitamine, areteerimine ja kohtu alla andmine ei ole mitte ainult õigusemõistmise küsimus, vaid ennekõike abinõu inimkonna kaitsmiseks taoliste kuritegude eest."

Kanadasse ja mujale emigreerunud eestlaste hulgas on kahtlemata ka ausaid inimesi, kes sõitsid sinna Saksamaalt töö otsinguil või jätsid kodumaa maha Nõukogude-vastase laimupropaganda mõjul või lihtsalt sõja tõttu. Me ei kavatsegi panna kõigi piiri taga elavate eestlaste vahele võrdsusmärki. Kuid sealsete eestlaste hulgas on ka neid, kes on pannud toime raskeid kuritegusid rahu ja inimsuse vastu. Need kuriteod, nagu neid hindas Nürnbergi protsessil USA peasüüdistaja R. H. Jackson, on „sedavõrd ettekavatsetud, kuritegelikud ja neil on niivõrd hukatuslikud tagajärjed, et tsivilisatsioon ei tohi taluda nende ignoreerimist, sest ta hukkub, kui see kõik kordub".[20]

Iseloomulik on selles suhtes 1960. aastal Kanadasse peitupugenud sõjaroimarist emigrandi, endise Jägala koonduslaagri komandandi Aleksander Laagi süüasi.

Kohe pärast seda, kui sakslased okupeerisid Eesti, sai Laagist „Omakaitse" Läänemaa staabi operatiivosakonna ülem. Laak organiseeris fašistide poolt areteeritud kohalike nõukogude patrioodtide mõrvamise Haapsalu äärelinnas ja võttis isiklikult neist mõrvadest osa. Ülesnäidatud usinuse eest viidi Laak varsti tööle julgeolekupolitseisse ja määrati äsjaloodud Jägala natsliku surmalaagri ülema ametikohale. Siin sai temast elukutseline hitlerlik mõrvar.

1942. aasta augustis sõitis Laak koos oma abi Gerretsiga Riiga, et omandada juutide massilise hävitamise kogemusi. Riias mõrvati Laagi isiklikul osavõtul kaks ešeloni Riia getosse toodud juute.

1942. aasta septembris hakkasid Raasiku jaama saabuma ešelonid areteeritud antifašistidega, kes kuulusid Jägala laagris hävitamisele. Laagist sai koletuslike kuritegude peatäideviija. Tema isiklikul osavõtul hävitati Kalevi-Liival umbes 6000 vahialust.

1943. aasta lõpul, pärast Jägala koonduslaagri likvideerimist, viidi Laak Tallinna Keskvangla ülemaks, kus ta kuni okupatsiooni lõpuni pani toime kuritegusid inimsuse vastu.

Kui hitlerlikud väed taganema sunniti, põgenes Laak Eestist välismaale. 1960. aasta juunis leiti ja vahistati Jägala koonduslaagri komandandi abi Gerrets, kelle tunnistustest selgus, kuidas Laak pani toime süütute inimeste massimõrvu. Laagi kuritegusid kinnitasid täielikult uurimise käigus ülekuulatud kümned tunnistajad — pealtnägijad.

---

[20] Нюрнбергский процесс. Том I. 1957, стр. 275.

Arhiivides avastati originaaldokumendid, mis kinnitavad Laagi osa süütute inimeste mõrvamisel. Euroopa maades ja Ameerikas ilmusid päevavalgele inimesed, kes okupatsiooni ajal olid vangidena viibinud Jägala koonduslaagris ning kes samuti kinnitasid Laagi ja tema kaasosaliste kuritegusid. Laak võeti tagaselja kriminaalvastutusele. Uurimise ajal õnnestus kindlaks teha, et Laak elab koos oma perekonnaga Kanadas Winnipegi linnas. Dokumentaalandmed Laagi veretööde kohta avaldati Nõukogude ja välismaa ajakirjanduses.

TASS-i teadaanne natsliku kurjategija Laagi kohta levis kiiresti üle kogu maailma. Kanada kodanlik ajakirjandus püüdis ümberlükkamatuid süüdistusfakte kahtluse alla võtta. „Siinsed eksperdid arvavad, et see on nähtavasti vale", — teatasid Ottawa ajalehed „Citizen" ja „Toronto Daily Star". Kurjategija ise oli aga sedavõrd ehmunud, et puges peitu oma korteri magamistuppa ning keeldus korrespondentidega kohtumast. Hiljem nõustus ta siiski andma intervjuu tingimusel, et tema nime ajalehtedes ei mainita. Laak teatas jultunult, et kõik see, mida tema kohta räägitakse TASS-i teadaandes, on „üheksakümne üheksa protsendiliselt vale" ja „kommunistlik propaganda". „Ma võitlesin venelaste vastu", „ma vihkan kommuniste" — kiirustas Laak oma kaasvestlejaid veenma lootuses, et see võimaldab tal pääseda karmist karistusest. Vestluses Free Press'i korrespondendiga rääkis Laak häbi tundmata neist hüvedest, mida olevat toonud Eestile hitlerlased ja sellest, et ta tervitas sakslaste kui kommunismi käest „päästjate" tulekut Eestisse. TASS-i paljastustest ilmselt kohkunud Laak eitas oma teenistust Jägala koonduslaagris, kuid kinnitas, et sakslased määrasid ta Tallinna vangla direktori ametikohale. Hiljem ta siiski tunnistas, et oli koonduslaagri komandandi ametikohal ja „viibis" vahialuste hukkamiste juures. Laak väitis, et laagris lasti maha ainult „kriminaalkurjategijaid", mitte aga poliitvange. See avaldus oli aga vastuolus tema naise sõnadega, kellega ta ilmselt ei jõudnud kokku rääkida. Tema naine teatas ajakirjanikele, et „Nõukogude võimud nõuavad tema meest välja seepärast, et see valvas kommuniste ja teisi poliitvange".

Nagu selgus, lasksid Kanada võimud Laagi oma maale 1948. aastal Lääne-Saksamaalt, kus ta oli olnud nn. ümberasustatud isikute laagris. Laagile järgnes Kanadasse tema naine koos nelja lapsega. Laak võeti tööle Kanada õhujõudude Winnipegi baasi. Okupatsiooni ajal kokkuröövitud väärtasjade müügist saadud rahaga muretses Laak endale maja, auto ja muud mugavused.

Kanada politsei esindajad, kes kuulasid Laagi kodus üle, „märkisid rahuldustundega, et tal on puhas reputatsioon ja ei ole midagi sellist, mis inkrimineeriks seda inimest". Politsei soovitas mõrvarile ettenägelikult, et ta väldiks kohtumist ajakirjanikega. Korrespondentidele vajalikku informatsiooni lubasid politsei esindajad ise anda. Hiljem teatasid Kanada politseivõimud ametlikult,

et nad uurisid eesti emigranti Laaki puudutavad andmed läbi ja leidsid, et tema minevikus ei ole midagi kahtlustäratavat. „Laagi dokumendid on puhtad," teatati ajakirjanduses.

Teistsugusele positsioonile asus Laagi asjas Kanada demokraatlik ajakirjandus. Ajalehtedes kirjutati, et kõik ausad kanadalased suhtuvad Laagisse sügava põlgusega ja nõuavad tema karmi karistamist. Eriti tuliselt protesteerisid Kanadas elavad Teise maailmasõja veteranid. Nad avaldasid pahameelt selle üle, et Kanada võimud lõpetasid sõjaroimar Laagi asja uurimise. Sõjaveteranide protest avaldati mitmes Kanada ajalehes. Selles öeldakse:

„Meie, 1939.—1945. aastate hitlerliku Saksamaa vastase sõja veteranid, nagu kõik vabadust armastavad inimesed kogu maailmas, oleme sügavalt vapustatud, kui saime teada, et Eestis asunud hitlerliku koonduslaagri ülemat Aleksander Laaki on lubatud elada Kanadas tervelt 12 aastat. Meid teeb tõsiselt rahutuks ka see, et hitlerlik kurjategija sai Kanada kodakondsuse ja tänu föderaalvalitsuse püüetele pesti süüst puhtaks kõigis neis massimõrvades, mis tema poolt isiklikult või tema vahetul juhtimisel toime pandi.

Immigratsiooniasjade Ministeeriumi ja RSMR (politsei — *L. B.*) avaldus, et nad lõpetasid selle asja uurimise, on Kanada ja teiste maade fašistlike elementide, kes püüavad kolmandat maailmasõda valla päästa, mahitamine.

Valitsus ja RSMR on keeldunud kodakondsust andmast tuhandetele töölistele ja farmeritele, kes paljude aastate jooksul on aidaiud igati kaasa Kanada arengule. Paljud neist saabusid Kanadasse juba Esimese maailmasõja ajal ja nende ainsaks „kuriteoks" on (meie valitsuse ja politsei silmis) osavõtt progressiivsete kultuurhariduslike organisatsioonide tegevusest ja Kanada töölisliikumisest.

Seega on valitsuse praeguse poliitika suunaks fašistide tegevuse soosimine Kanadas. See poliitika on Kanadale, demokraatiale ja rahuüritusele kahjulik.

Meie nõuame valitsuse poliitika, eriti Immigratsiooniasjade Ministeeriumi ja politsei poliitika avalikku arutamist. Me nõuame seda kõigepealt selleks, et viivitamatult antaks kodanikuõigused nendele inimestele, kes on seda väärt, ja selleks, et kaitsta Kanada demokraatiat fašismi sissetungi eest."[21]

Avaldusele kirjutasid alla sõjaveteranid, kes andsid oma panuse fašistlike hordide purustamisel.

USA, Kanada ja teiste maade demokraatlikus ajakirjanduses avaldati Jägala koonduslaagri endiste vangide artikleid, kes rääkisid veenvalt Laagi kuritegudest. Paljud progressiivsed organisatsioonid nõudsid Laagi väljaandmist Nõukogude kohtuorganitele.

Nõukogude ja maailma üldsuse poolt paljastatuna lõpetas Laak 6. septembril 1960. aastal oma elu enesetapmisega. Selle hitlerla-

[21] „The Canadian Tribune", Sept. 3, 1960.

sest kurjategija enesetapmise ajendiks oli tema räpane südametunnistus ja üldsuse põlgus tema kui kurjategija vastu. Doktor Fryer, kes uuris Winnipegis Laagi enesetapmise asja, teatas korrespondentidele, et mingit Laagi mineviku paljastamist ei tule, kuna selles ei leitud midagi kahtlustäratavat. „Laagi minevikku uurisid Kanada politsei ja emigratsioonivõimud, seal pole midagi halba," teatati uuesti ajakirjanduses.

Laagi juhtum näitas kujukalt, et Kanada võimud on samuti asunud hitlerlike sõjaroimarite varjamise ja õigustamise teele.

Laagi ja teiste sõjaroimarite paljastamine õõnestas tõsiselt emigrantlike ninameeste ja nende organisatsioonide prestiiži ning viis selleni, et paljud emigrandid pöörasid nende reaktsioonilisele tegevusele selja. Eesti reaktsioonilise emigratsiooni liidrid Kanadas sattusid paanikasse. Nende ajalehed püüdsid usaldusväärselt tuvastatud fakte ümber lükata, kutsusid üles „vastuaktsioonidele Nõukogude Eesti vastu" ja avaldasid imestust selle üle, et Kanada progressiivne ajakirjandus avaldab teateid natside kuritegudest. „Eesti ühiskond peab olema teadlik kallaletungidest ja nende kulissidetagusest ning ei tohi lasta end segadusse viia Moskva propagandaaktsioonist ja ei tohi kaotada oma ühtsust.

Kogu selle loo suurimaks tragöödiaks on see asjaolu, et Kanada ajakirjandus võttis TASS-i teadaannet sensatsioonilise artiklina ja puhus alusetult küsimuse suureks. See sündmus pandi suure kella külge, kuigi politseivõimud ja emigratsiooniministeerium tunnistasid Aleksander Laagi süütuks," kinnitas ajaleht „Vaba Eesti" nr. 70, 14. septembril 1960. aastal.

1960. aasta 5. augustil külastas Ottawas Kanada peaministrit John Diefenbakerit Baltimaade emigrantide delegatsioon. Delegatsiooni koosseisus oli üks eesti reaktsioonilise emigratsiooni liidritest Kanadas — Aksel Luitsalu. See delegatsioon seadis Kanada valitsuse ette küsimuse emigrantlike organisatsioonide Nõukogude-vastase tegevuse aktiviseerimisest. Nagu teatasid emigrantlikud ajalehed, suhtus Kanada peaminister emigrantidesse mõistvalt ja kiitis heaks nende Nõukogude-vastase tegevuse. Peaministrile esitati küsimus, kuidas suhtub Kanada valitsus Baltimaade rahvaste rahvuslike organisatsioonide tegevusse. Peaminister märkis kiitvalt, et Baltimaade rahvad on Kanadas asuvaist rahvusgruppidest kõige paremini organiseeritud ja on sellega võitnud endale lugupidamise. Samal ajal kriipsutas peaminister alla Baltimaade rahvaste silmapaistvalt antikommunistlikke positsioone ja nende emigrantlikku tegevust antikommunistliku võitluse rindel.[22]

Luitsalu ei nõudnud alusetult vastuaktsioone. Ta mõistis, et teda kui aktiivset fašistlikku kõrilõikajat ootab ees paljastamine. Okupatsiooni ajal oli Luitsalu Tartus politseikomissariks ja juhtis karis-

[22] „Vaba Eesti", 13. augustil 1960.

tustegevust. Luitsalu uuris isiklikult nõukogude patriootide „süüasju" ja võttis osa nende mahalaskmisest. Pärast seda, kui TASS veenvaid tõendeid esile tuues teatas neist Luitsalu kuritegudest, oli viimane sunnitud kordama Aleksander Laagi argumente. 1960. aasta 13. novembril teatas Luitsalu talle meelehärmi valmistanud ajakirjanikele: „See on algusest lõpuni vale. Laak tapeti tagakiusamistega. Venelased esitavad taolisi süüdistusi selleks, et mustata kõigis vaba maailma linnades tegutsevate välismaiste kogukondade juhtivaid tegelasi. Tõsi küll, pärast taganemist tapeti mõned kommunistid, kuid need tapeti okupatsioonivõimude, mitte aga kohaliku politsei poolt, kus mina teenisin."[23] Uurimismaterjalidega on aga tuvastatud, et just eesti politsei oli see, kes okupantide juhtimisel nõukogude inimestega veriselt arveid õiendas.

Kuni oma „traagilise surmani" 29. augustil 1961. aastal ei lakanud Luitsalu tõestamast, et ta pole milleski süüdi. Kanada võimud aga, selle asemel et Luitsalu kuritegudes selgusele jõuda, võimaldasid tal esineda ajakirjanduse veergudel õela Nõukogude-vastase laimuga.

Kui ajakirjanikud püüdsid Kanada peaministrilt Diefenbakerilt Luitsalu ja teiste peaministrit külastanud emigrantide mineviku kohta teateid saada, siis vastas peaminister, et tal puudub igasugune informatsioon selle delegatsiooni koosseisu kohta. Kas on mõtet pärast seda imestada Kanada valitsuse positsiooni üle sõjaroimarite suhtes.

Koos Laagi ja Luitsaluga leidsid Kanadas varjupaiga SS-lastest kõrilõikajad Samuel Kook, Harri Pärkma, Karl Semler, Alfred Kaarsoo, Artur Reintamm, August Reesalu, Feliks Kiviking, Ernst Kilgas, Koit Kirme ja paljud teised kurjategijad, kes on süüdi nõukogude inimeste massilises hävitamises okupeeritud Nõukogude Eestis.

Peale Inglismaa, Ameerika Ühendriikide, Kanada ja Austraalia on paljud eesti rahva reeturid ja hitlerlaste kannupoisid valinud endale pelgupaigaks ka Rootsi, Islandi, Austria, Saksa FV ja teised riigid, kus neid soositakse. See, et sõjaroimarid vabalt ringi jalutavad, on ebaõiglane, kuid see, et kohalikud võimud lubavad neil ajakirjanduses oma agressiivseid, inimvihkajalikke plaane propageerida, on lihtsalt õiguse üle irvitamine. Endine „Eesti omavalitsuse" juht, reetur Hjalmar Mäe, kes on üks peamisi sõjaroimareid, elab rahulikult Austrias ja on riiginõunikuna (oberregierungsrat) Austria valitsuse teenistuses.

1960. aasta juulis viibis Mäe koos teiste omataolistega Hispaanias. Seal toimus järjekordne kokkutulek, kus arutati kommunismi vastu võitlemise küsimusi. Mäe koostab kõikvõimalikke referaate ja petitsioone. Ta on eksperdiks antikommunismi küsimustes.

---

[23] ТАСС 14 ноября 1960 г., л. 153—0.

Rootsis harrastab „kirjanduslikku tegevust" endine „sisedirektor" Oskar Angelus, inimene, kes kogu okupatsiooni aja kestel koordineeris kõigi Eesti politseiasutuste tegevust. Angelus kannab koos Mere, Mäe, Viksi ja teiste timukatega isiklikku vastutust süütute inimeste massimõrvade eest okupeeritud Eestis. Siinsamas leidsid endale redupaiga Tartu maakonna endine politseiprefekt Viktor Roovere, „Omakaitse" Läänemaa juht, süütute inimeste massimõrvade organiseerija ja neist osavõtja Ago Talvar, bandiidigrupi pealik Karl Eduard Talpak, kes 1941. aastal mõrvas Tartumaal sadistlikult nõukogude patrioote, Eesti poliitilise politsei juhtiv tegelane Paul Hansar ja teised kurjategijad.

Islandis elab vabalt Evald Mikson, kes okupatsiooni ajal mõrvas mitusada nõukogude patriooti 1941. aasta oktoobris Tallinna külastanud Soome riikliku politsei teenistuja O. Viherluotto kirjutas oma aruandes, et Mikson organiseeris vahialuste piinamisi. Miksoni metsikustest okupatsiooni ajal teatasid avalikult ka eesti natsionalistid ise. Arhiivides avastati suur hulk Nõukogude kodanike toimikuid, kust nähtub selgelt, kuidas Mikson mõrvas nõukogude inimesi. Need materjalid avaldati 1962. aastal Nõukogude ajakirjanduses.[24] Vaatamata sellele, et Miksoni kuriteod leidsid ümberlükkamatut tõendamist, ei andnud Islandi valitsus teda Nõukogude kohtuorganitele välja.

Fašistlikes karistusorganeis erinevail ametikohtadel olnud sõjaroimarid tungivad üha enam eesti emigrantlike organisatsioonide juhtkonna ridadesse. Imperialistlike riikide salaluure kasutab neid aktiivselt Nõukogude Liidu vastu suunatud õõnestustegevuseks. Uue maailmasõja ettevalmistamise plaanides näevad imperialistlike maade luureteenistused Nõukogude-vastastele emigrantlikele organisatsioonidele ette erilise koha. Nende abil tahavad imperialistlike riikide agressiivsed ringkonnad viia ellu oma jampslikke plaane kodanliku võimu taastamisest Eesti Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis.

Selles raamatus esitatud faktid näitavad, et sõjaroimarite varjamine ja ärakasutamine ei ole imperialistlike suurriikide poliitikas mingi juhuslik moment, vaid kujutab endast uue sõja ettevalmistamise üht vormi.

Kaitstes Teise maailmasõja aegseid kurjategijaid, kaitsevad uue agressiooni õhutajad ja organiseerijad iseendid ja oma poliitikat.

Nõukogude Liit, olles ustav rahu ja rahvusvahelise julgeoleku eest võitlemise poliitikale ning oma lepingulistele kohustustele, võitleb sõjaroimarite õiglase karistamise eest ja näeb selles rahu eest võitlemise üht koostisosa.

Nõukogude Liit paljastab väsimatult imperialistlike riikide valitsevate ringkondade rahvavaenulikku, reaktsioonilist poliitikat,

[24] E. Martinson. Haakristi teenrid. Tallinn, 1962, lk. 133—162.

rahvusvaheliste kokkulepete avaliku rikkumise poliitikat. Selles on Nõukogude riigi suur teene kogu inimkonna ees.

Kõigi maade rahuarmastavad rahvad, kõik, kes siiralt ja ausalt taotlevad rahu säilitamist, on leidnud ja leiavad alati suurelt Nõukogude riigilt mõistmist ja toetust.

### 3. SÕJAROIMAREIST EMIGRANTIDE KASUTAMINE NÕUKOGUDE-VASTASES ÕÕNESTUSTEGEVUSES

Emigratsioon sotsialistlikest maadest on üks vahendeid, mida imperialism kasutab kontrrevolutsiooni eksportimiseks. Nõukogude-vastane vene emigratsioon on sealjuures üks vanimaid. Emigratsioon Baltimaadest, samuti pärast Teist maailmasõda tekkinud sotsialistlikest riikidest kulgeb põhijoontes sama teed kui vene emigratsioon. See seletub emigratsiooni tekkimise põhjuste, tema eksisteerimise tingimuste ja ajaloolise saatuse ühtsusega. Täiesti võimalik, et sotsialistlike revolutsioonide võiduga teistes maades kaasneb sellise emigratsiooni uute lülide tekkimine, mida imperialistid püüavad kasutada sotsialistlike maade vastu. Selle tõendiks on Kuuba emigratsiooni kasutamine ameerika imperialistide poolt. Seepärast on emigrantide vaenuliku tegevuse paljastamine täiesti aktuaalne ning püsib päevakorras ka tulevikus.

Käesoleval ajal elab välismaal ligi 100 000 eesti emigranti, kellest enamik lahkus kodumaalt Teise maailmasõja ajal. Emigrantide sotsiaalne koosseis ei ole ühesugune: on kodanlust, kes otsis oma kapitalile tulutoovamat rakendust ja tööinimesi, kes lahkusid kodumaalt teenistuse otsinguil. Ühed viisid hitlerlikud okupandid vägivaldselt kaasa, teised läksid vabatahtlikult. Viimaste hulgas olid ka kodanliku Eesti natsionalistlike parteide ja organisatsioonide liidrid ja aktiivsed liikmed, kodanliku Eesti riigiaparaadi juhtivad tegelased, 1941. aastal tegutsenud bandiidijõukude peamehed ja liikmed, Saksa okupatsiooni aegsed timukad ja sõjalisfašistlike rühmituste liikmed, sõjaväelased Saksa sõjaväest ja teised sakslaste käsilased. Nemad pakuvadki imperialistlike riikide luureteenistustele kõige rohkem huvi.

Selleks et tõmmata Nõukogude Eestist pärinevaid emigrante oma mõjusfääri ja kasutada neid võitluses NSV Liidu vastu, moodustasid imperialistlike riikide, eelkõige Inglise ja Ameerika luureteenistused mitmesuguseid natsionalistlikke emigrantide keskusi ja organisatsioone, mille etteotsa pandi tavaliselt kodumaa reeturid, kes okupeeritud Eestis töötasid koos hitlerlike röövvallutajatega. Need luureteenistused finantseerivad nende keskuste ja organisatsioonide Nõukogude-vastast tegevust. Luureteenistused ja natsionalistide ninamehed püüavad kujutada asja nii, nagu

oleksid natsionalistlikud rühmitused mingisugused kodanliku Eesti valitsuse organid, kes võitlevad „Eesti vabastamise eest kommunismist".

Eesti natsionalistide peamised välismaised Nõukogude-vastased keskused ja organisatsioonid on järgmised:

Rootsis:

„Eesti Komitee" (aadress: Smålandsgatan 42/III, Stockholm C);

„Eesti Rahvusfond" (sama aadress);

„Eesti Abi Keskus" (sama aadress);

„Eesti Rahvusnõukogu" (aadress: Stora-Nygatan 7, Stockholm C);

„Rootsi Eestlaste Esindus" (aadress: Humlegårdsgatan 21 n. b. Stockholm Ö);

Saksa FV-s:

„Eestlaste Keskkomitee Saksa Liiduvabariigis" (asukoht: 21 A Münster-Westf. Grevenerstr. 69, Haus 3, Deutschland);

Inglismaal:

„Inglismaa Eestlaste Ühing" (aadress: 31 Oxterry Ave., London SW 6, England);

Ameerika Ühendriikides:

„Eesti Rahvuskomitee Ühendriikides" (aadress: Estonian House, 243 East 34-th Street, New York 16, N. Y. USA);

„Ülemaailmne Eesti Kesknõukogu" (sama aadress);

Kanadas:

„Eesti Liit Kanadas" (aadress: 697 Bay Street, Toronto, Ontario, Canada);

„Rahvusliku Välisvõitluse Nõukogu" (sama aadress);

Austraalias:

„Austraalia Eesti Seltside Liit" (aadress: Estonian House, 141 Campell Street, Sydney, N. S. W. Australia).[25]

Peale ülalloetletud peamiste keskuste on välismaal asuvad natsionalistid loonud sadu niinimetatud poliitilist, religioosset, kultuuri- ja kutsealast eesti organisatsiooni. Emigratsiooni liidrite kinnituste kohaselt „vaevalt leidub eestlast, kes ei kuuluks ühte või teise eesti organisatsiooni. Ja vaevalt leidub vabas maailmas riiki või kohta, kus praegu ei asuks eestlasi, nende organisatsioone või suurte keskorganisatsioonide usaldusmehi ja esindajaid."[26]

Imperialistlikud luureteenistused, kasutades välismaal asuvaid natsionalistlikke organisatsioone Nõukogude Liidu vastaseks õõnestustegevuseks, varjavad oma sidemeid nendega ja püüavad jätta mulje, et eesti kodanlikud natsionalistid „võitlevad Eesti sõltumatuse eest" omal algatusel. Faktiliselt ei anna nad natsionalistidele mitte ainult territooriumi ja materiaalseid vahendeid, vaid kasutavad neid juba ammugi oma agentuurina, natsionalistlikke

[25] Eestlased välismaal. Stokholm, 1957, lk. 8—9.

[26] Sealsamas, lk. 3.

organisatsioone aga Nõukogude Liidu vastase spionaaži ja muu vaenuliku tegevuse keskustena.

„Sõltumatu Eesti" eest võitlemise lipu all värbavad imperialistlikud luureteenistused emigrantlike Nõukogude-vastaste organisatsioonide liikmeid, õpetavad neid luurekoolides või individuaalkorras, hiljem aga saadavad spionaažiülesannetega Nõukogude Liidu territooriumile;

püüavad taastada oma endisi sidemeid Eestis ja provotseerida Nõukogude-vastast tegevust;

loovad niinimetatud „rahvuslikke" väeosasid, mida nad kavatsevad kasutada sõjas NSV Liidu vastu;

teevad laialdast Nõukogude-vastast natsionalistlikku propagandat ajalehtede, lendlehtede, ajakirjade väljaandmise, mitmesuguste konverentside, kongresside, raadioesinemiste, protestide ja muude taoliste ürituste organiseerimise teel;

püüavad mõjutada mitmesuguste delegatsioonide ja turismigruppide koosseisus välismaale sõitnud Nõukogude kodanikke ja tõugata neid kodumaa reetmisele.

Lähemat vaatlemist väärib välismaal asuvate eesti kodanlike natsionalistide osavõtt Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi vastu suunatud propagandategevusest, salakuulamisest ja kahjurlusest, kuna emigratsiooni liidrite Nõukogude-vastases tegevuses on propagandistlikel soperdustel ja spionaažil eriline koht.

Eesti ajaloos on kodanlik-natsionalistlik ajakirjandus etendanud alati reaktsioonilist osa. Pätsi režiimi ajal oli tema ülesandeks elanike psühholoogiline mõjustamine ning kodanliku Eesti valitsevate ringkondade abistamine nende ekspluataatorlike eesmärkide saavutamisel. Fašistliku okupatsiooni ajal Nõukogude Eestis oli natsionalistlik ajakirjandus Goebbelsi propaganda tööriistaks. Ta mürgitas okupeeritud Eesti elanike teadvust. Selle perioodi kodanlik-natsionalistlikul ajakirjandusel lasub suur osa süüst okupeeritud Eestis toimepandud kuritegude eest.

Veel häbiväärsema missiooni võttis kodanlik-natsionalistlik ajakirjandus endale pärast fašistliku Saksamaa purustamist ja Teise maailmasõja lõppu. See ajakirjandus astus nüüd üha pöörasemaks muutuva imperialistliku reaktsiooni teenistusse. Ta asus täie ägedusega ründama sotsialismileeri, esmajärjekorras muidugi Nõukogude Liitu ja Eesti NSV-d. Pole raske mõista, et sellel imperialistliku reaktsiooni poolt käikulastud kodanlik-natsionalistlikul propagandamasinal on oma kindel ülesanne: ta peab kuuleka tööriistana abistama imperialiste nende mustade plaanide elluviimisel — kommunismivastases võitluses. Emigratsioonis viibivad eesti kodanlikud natsionalistid aplodeerivad neile, kes valmistuvad uueks „ristisõjaks" Nõukogude Liidu vastu, ülistavad suuliselt ja kirjalikult fašismi, püüavad luua Nõukogude Eesti vastast avalikku arvamust oma kaasmaalaste hulgas. Oma peremeeste rahade abil mustavad nad Nõukogude Eestit ja siin toimunud sotsialist-

likke ümberkujundusi. Sealjuures on nad poliitiliste sündmuste ja nähtuste ning maailma jõudude vahekorra hindamisel kaotanud igasuguse realiteeditunde.

Kodanlikke natsionaliste pimestab viha kõige sotsialistliku vastu ning nad näevad maailma mitte seesugusena, nagu ta tegelikult on, vaid sellisena, nagu nende peremehed teda näha tahavad. Kodanlik-natsionalistlikust ajakirjandusest on saanud jälle fašismi ja agressiooni hääletoru. Seda ajakirjandust teevad aga peamiselt needsamad paberimäärijad, kes oma kirjasõnaliste soperdistega toetasid Pätsi-Laidoneri režiimi ja Saksa okupatsiooni Eestis. Nemad kujundavad tänapäeval eesti emigratsiooni avalikku arvamust.

Oma fašistlikule minevikule on jäänud ustavaks Rootsis elavad ultrareaktsioonilised ajakirjanikud — eesti kodanlikud natsionalistid Ed. Illermaa, J. Kask, J. Kokla, M. Kuldkepp, V. Kures, O. Mänd, A. Peets, V. Pekomäe, G. Pärnpuu, J. Remmelgas, V. Sepp, H. Vellner; SFV-s — A. Joonson, K. Kesa, I. Peterson, J. Västrik; Inglismaal — G. Helbemäe; Kanadas — K. Arro, K. Eerme, A. Grönberg, A. Peel, E. V. Saks, E. Salurand, S. Veidenbaum; Ameerika Ühendriikides — J. Kool, V. Minneste, A. Raag, H. Raudsepp, E. Rennit, A. Sepp, E. Simm, E. Vallaste, J. Viik; Austraalias — E. Laidsaar, O. Nahe, A. Vesiloo, J. Viidang; Argentiinas — W. Mettus ja teised.

Juba Lääne-Saksamaa nn. ümberasustatud isikute laagris viibimise perioodil hakkasid kodumaalt pagenud kodanlikud natsionalistid meie endiste liitlaste nõusolekul välja andma laagribülletääne ja lendlehti. Natsionalistid kartsid kaotada ainsatki päeva, mis oleks nende kuritegelikel eesmärkidel kasutamata jäänud. Nagu väidavad emigrantide liidrid: „Juba laagrielu esimestel nädalatel-kuudel andsid kutselised ajakirjanikud välja kirjutusmasinal paljundatud laagribülletääne. Aeg oli tulvil täis poliitilisi ja sõjalisi sündmusi, neid oli vaja kiiresti vahendada uudistejanusele lugejaskonnale."[27]

Samal ajal kasutasid paljud mitmesugustel põhjustel Saksamaale sattunud eestlased neile antud võimalust koju tagasipöördumiseks. Nemad osutusidki Nõukogude-vastase psühholoogilise mõjustamise esimesteks objektideks. Nende vastu korraldasid kodanlikud natsionalistid propagandistliku klaperjahi, et teistel ei tekiks isu minna sama teed.

Tegelikult tundsid natsionalistid end sel ajal kaunis räbalasti. Nad ilmselt ei lootnud, et hitlerlaste vastu sõdinud inglased ja ameeriklased neid nii avasüli vastu võtavad. Niipea kui nad aga aru said, et nad on väljaspool ohtu ja neid kaitstakse, hakkasid Eestist vastutuse eest redusse põgenenud hitlerlaste käsilased uuesti jultunult oma Nõukogude-vastaseid seisukohti propagee-

[27] Eestlased välismaal. Stokholm, 1957, lk. 28.

rima, ülistama natslikku diktatuuri ja kiitlema oma „teenetega". Kuritegelikud ideed, millega natsionalistid mürgitasid eesti rahva teadvust okupatsiooni ajal, jäid endisteks ka siis, kui nad uute peremeeste juurde üle jooksid.

Eesti kodanlike natsionalistide fašistliku propaganda hääletorudeks on järgmised käesoleval ajal ilmuvad ajalehed: Rootsis nädalalehed „Teataja", „Välis-Eesti" ja „Eesti Post"; Ameerika Ühendriikides „Vaba Eesti Sõna"; Kanadas „Meie Elu" ja „Vaba Eestlane"; Inglismaal „Eesti Hääl"; Saksa FV-s „Võitleja" ja „Eesti Rada"; Austraalias „Meie Kodu". Nende ajalehtede vahendusel teevad natsionalistid kommunismivastast propagandat, võltsivad meie elu tegelikkust ja näitavad seda kõverpeeglist. Avaldatavate kirjutiste peamiseks sisuks on antikommunism, Nõukogude Eesti vastased agressiivsed väljaastumised, emigrantide ettevalmistamine inglise ja ameerika imperialistide avantüürideks.

Alates 1951. aasta 3. juunist andis Ameerika Ühendriikide ametlik informatsiooniorgan „Ameerika Hääl" eesti emigrantide kodanlik-natsionalistlikele organisatsioonidele võimaluse saata Washingtonist ja Münchenist eetrisse kommunismivastaseid eestikeelseid raadiosaateid. „Ameerika Hääl" annab ööpäevas eetrisse kaks viieteistkümneminutilist ja ühe pooletunnise eestikeelse programmi, mida regulaarselt korratakse. Kokku annab „Ameerika Hääl" ööpäeva jooksul eestikeelseid saateid 4 tundi ja 15 minutit. Peale selle saatis Madriidist eetrisse Nõukogude-vastaseid saateid „Vaba Eesti Hääl".

„Ameerika Hääle" eestikeelsetes raadiosaadetes on Nõukogude-vastaste üleskutsetega pöördunud Eesti NSV elanike poole sellised paadunud kodanlikud natsionalistid ja hitlerlaste omaaegsed käsilased, nagu Johannes Kaiv, August Torma, Karl Robert Pusta, Karl Selter, Johannes Kleesment, Ludvig Jakobsen, Leonhard Vahter, August Rei, Aksel Linkhorst, Alfons Rebane, Harald Riipalu, Jaan Lattik ja teised Eestist põgenenud kodumaareeturid.

Reaktsioonilise emigratsiooni ladvik on andnud välja seeria ajaloovõltsinguid kümne „raamatu" näol üldnimetuse all „Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas". Natsionalistid asusid veel ühe seesuguse alatu soperdise — „Eesti saatusaastad 1945—1960" — väljaandmisele.

Kogumik „Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas" on jäme võltsing, millel pole midagi ühist ajalooga. Kogumiku lehekülgedel esinevad 125 inimest. Nende hulgas on 12 gestaapo ametnikku (Angelus, Johannes Kant, Raid, Mere, Mühlberg, Puusepp, Pärnapuu, Uustalu, Aun jt.), 20 gestaapo nuhki (Edgar Kant, Kaelas, Kauri, Naeris, Koskel jt.), 16 SS-last (Arens, Remmelgas, Pekomäe, Silm jt.), 30 bandiiti ja „Omakaitse" tegelast (Kukk, Leithammel, Lindvere, Mähe, Oljum, Peetre, Rannik, Talpak jt.), 19 spiooni, kes töötasid koos mitme imperialistliku riigi salaluureteenistusega (Lossmann, Mark, Purre, Rei, Pusta, Ränk, Torma jt.),

ja 5 hitlerliku „Abwehri" ohvitseri (Maasing, Saarsen, Kurg, Kurgvel, Aasoja). Ülejäänud 23 kaasautori hulgas on ainult mõned inimesed, kes pole end kompromiteerinud koostöös hitlerlastega. Kõik ülejäänud olid aga kas avalikud või salajased kvislingid, eesti rahva timukad ja reeturid.

Ajalookandidaadi V. Leede artiklis „Paljastada ajaloovõltsijad", mis avaldati 1963. aasta 19. septembril ajalehes „Sovetskaja Estonia", öeldakse selle väljaande kohta: „Kurikuulus kodanlikest emigrantidest ja fašistidest autorite koalitsioon eitab selles teoses üldse töötajate õigust revolutsioonilisele tegevusele. 1940. aasta sotsialistlikku revolutsiooni Eestis vaadeldakse selles „teaduslikus töös" kui rahvusvahelise õiguse rikkumist. Autorid kinnitavad, nagu oleks nõukogude võim 1940. aastal Eestis taaskehtestatud „revolutsiooni eksportimise" teel. Need Lääne-Saksa ja teiste monopolide teenrid on jõudnud koletute väideteni, nagu oleks Saksa fašistlikud väed 1941. aastal Eesti „vabastanud". Kommentaarid on liigsed. Ainult inimesed, kellel puudub ausus ja kodanikutunne ja kelles märatseb klassiviha, võivad eesti rahva „vabastajaks" pidada tema õelamaid vaenlasi — saksa fašistlikke barbareid. Selle teose lehekülgedel ülistatakse ohjeldamatult sõjalis-fašistliku organisatsiooni „Omakaitse", „Eesti Leegioni" ja teiste nõukogude inimesi mõrvanud fašistlike rühmituste „teeneid". Samal ajal moonutatakse või vaikitakse hoopis maha eesti partisanide ja töörahva võitlus okupeeritud Eesti NSV territooriumil aastail 1941—1944, samuti Nõukogude armee eesti rahvuskorpuse lahingutegevus."[28]

Vaenulikku propagandat teeb ka „Eesti Teaduslik Selts Rootsis", mis avaldab kõikvõimalikke publikatsioone, ja nn. „Eesti Teaduslik Instituut", mille juures tegutsevad filosoofiateaduskond ja õigusteaduskond. Neis teaduskondades on 25 õppejõudu, kes tegelevad niinimetatud teadusliku tööga, mis tegelikult kujutab endast alatut laimu Nõukogude Eestis teostatud sotsialistlike ümberkorraldus te kohta. „Eesti Teadusliku Instituudi" poolt väljaantava õigusteadusliku ajakirja 1957. aasta kolmandas numbris avaldati endise Tallinna Ringkonnakohtu prokuröri Juhan Viilipi artikkel Soome sõjaroimarite kohtuprotsessi kohta. Ajakirja kümnel leheküljel avaldab Viilip vihast protesti igasuguste sõjaroimarite karistamise vastu, paneb kahtluse alla Nürnbergi protsessi seaduslikkuse, protesteerib Soome sõjaroimarite karistamise vastu ja laimab Nõukogude Eestit. Samasuguse „teadusliku" tööga tegelevad ka teised selle instituudi õppejõud.

Koos välismaiste Nõukogude-vastaste organisatsioonidega asus propagandat tegema ka niinimetatud „Eesti Ev. Luteri Usu kiriku komitee" (Konsistoorium), mis asub Stokholmis. Oma avalikes esinemistes laimasid peapiiskop J. Kõpp ja piiskop J. O. Lauri Nõu-

[28] «Советская Эстония» 19 сентября 1963 г.

kogude Eestit ja kutsusid üles Nõukogude-vastase tegevuse aktiviseerimisele. Nende läkitused Eesti NSV-s elavatele luterlastele kannavad selget Nõukogude-vastast pitserit.

J. Kõpp lõi kontakti USA ja Inglismaa agressiivsete ringkondadega oma esindajate pastorite Kiviranna (Ameerika Ühendriigid), Tauli ja Kiviste (Inglismaa) kaudu. Taul on Inglise salaluure kaadriagent, kes on illegaalselt Eestisse toimetatud agentide instrueerimisest osa võtnud. Ta sõidab Euroopa maades süstemaatiliselt ringi ning valib luterlastest emigrantide hulgast välja Nõukogude-vastaseks tegevuseks ja spionaažiks sobivaid isikuid.

Eesti reaktsioonilise emigratsiooni organisatsioonid korraldavad kapitalistlike maade luureteenistuste ülesandel süstemaatiliselt kokkutulekuid, saadavad ÜRO-le ja teistele rahvusvahelistele organisatsioonidele memorandumeid Eesti „vabastamise" nõudmistega. Nad võtavad innukalt osa Ameerika Ühendriikides provokatsioonilistel eesmärkidel väljakuulutatud „ikestatud rahvaste nädala" läbiviimisest, organiseerivad Nõukogude Liidu esindajate ühte või teise riiki saabumisel „protestidemonstratsioone" ja korraldavad teisi Nõukogude-vastaseid üritusi.

Pretensioonika nimetusega farssi „ikestatud rahvaste nädal" lavastatakse Ameerika Ühendriikides igal aastal. Viis aastat tagasi võttis Ameerika Ühendriikide Kongress vastu seaduse, millega volitas presidenti korraldama iga aasta juulikuus selline „nädal" niikaua, „kuni kõik maailma orjastatud riigid ei ole saanud vabadust ja sõltumatust".

Maailmas on tõepoolest olemas orjastatud maid ja rahvaid. Kuid mitte Lõuna-Vietnami, Dominikaani Vabariiki, Angoolat, mitte Lõuna-Aafrika Vabariiki ja Mosambiiki, mitte neid Ladina-Ameerika maid, kes vaevlevad Ameerika Ühendriikide monopolide kanna all, ei pidanud kongresmenid ja senaatorid silmas selle resolutsiooni poolt hääletades. Nad tahaksid „vabastada" rahvaid, kes on end kapitalismi ikkest lahti rebinud ja valinud endale igaveseks sotsialistliku arengutee. Kuid „ikestatud rahvaste nädal" muutub iga aastaga üha rohkem palaganiks.

Washingtoni seaduseandjad ja võimumehed on sattunud rumalasse olukorda ning sellest saavad aru isegi need, kes usinalt propageerivad Ameerika Ühendriikide imperialistlikku poliitikat. 1964. aasta „nädal", mis algas 12. juulil, kulges harukordselt loiult ja passiivselt. Isegi reaktsiooniline ajakirjandus pööras „nädalale" äärmiselt vähe tähelepanu, ja sedagi mitte selles plaanis, mida oleksid tahtnud näha selle etenduse korraldajad.

Selles mõttes on iseloomulik Valgele Majale lähedase ajalehe „Washington Post" artikkel, mis oli kirjutatud ilmselt mitte selleks, et tõsta „nädala" auks klaasi, vaid et see maha matta. Ajaleht mõistab, et tingimustes, kus jõudude vahekord maailmas on kujunenud sotsialismi kasuks, ei ole Ameerika Ühendriigid suutelised sundima sotsialistlike maade rahvastele peale Ühendriiki-

dele meelepärast korda, riskimata tõmmata kogu maailm sõjakeerisesse. „Kui see seadus," kirjutab „Washington Post", „tõepoolest väljendab kogu riigi tahet, siis reklaamib see igal aastal ainult meie võimetust. Kui ta aga meie tahet ei väljenda, siis on see iga-aastaseks kuriteoks avameelsuse vastu. Igal juhul annab see tunnistust Kongressi orjameelsest lömitamisest emigrantide ees, kes tahaksid ilma valikuta siduda Ameerika Ühendriike kohustustega, ükskõik kui ebareaalsed või teostamatud need ka oleksid."[29]

1965. aasta 21. juunil võttis Ameerika Ühendriikide Kongressi esindajatekoda vastu resolutsiooni, kus avaldatakse protesti seoses nõukogude võimu taaskehtestamisega Eestis, Lätis ja Leedus. Seda tehti spetsiaalselt selleks, et ergutada emigratsiooni liidrite Nõukogude-vastast tegevust.

1964. aasta 24. veebruaril toimus Stokholmis eesti rahva reeturite ja ülejooksikute järjekordne kokkutulek, millest võttis osa ka Rootsi Rikstagi deputaat Manne Ståhl. Sellel kokkutulekul, mis korraldati kodanliku Eesti „aastapäeva" puhul, kõlasid õelad Nõukogude-vastased väljaastumised. Sellele emigrantidest kodanlike natsionalistide kokkutulekule saatis eriläkituse ka Ameerika Ühendriikide riigisekretär Dean Rusk. See läkitus sisaldab arutlusi „Eesti vägivaldsest liitmisest Nõukogude Liidu külge", silmakirjalikku „imetlust" eesti rahva reeturite üle ja üleskutseid restaureerida Eestis kapitalism. Läkituses on ka fraas, mille kallal autor nähtavasti tõsiselt vaeva nägi. Rusk kirjutab: „Eesti rahvas on palju kordi näidanud oma muutumatut vabadusearmastust ja oma õiglustunnet." Mis siis ikka, see vastab tegelikkusele! Ainult vaevalt, et Ruskile teeb rõõmu veel kord kuulda, et just vabadusearmastus ja õiglustunne õhutasid eesti rahvast kapitalismile lõppu tegema ning oma vabariigis teiste Nõukogude Liidu rahvaste abiga sotsialismi üles ehitama.[30]

Eesti emigratsiooni peameestega Inglismaal oli pikemat aega seotud Inglise luureteenistuse ametlik töötaja kolonel McGibben, kes kuni Teise maailmasõjani töötas Inglise konsulaadis Tallinnas. Tal oli tihe kontakt Inglise luure residendi Alfons Rebasega, kes 1941. aastal määratses bandiidijõugu pealikuna Virumaal, sõja lõpul oli aga 20. SS-diviisi ülem, samuti teise emigrantide liidri — August Tormaga. Nende spionaažitegevusest Nõukogude Liidu vastu kirjutati ajakirja „Novoje Vremja" 1960. aasta 41. numbris järgmist: „Raha vastu tunneb Rebane kõige suuremat huvi. Tõenäoliselt sattus ta just selle nõrkuse tõttu Inglise luure teenistusse. Juba 1947. aastal, kui Rebane oli alles Lääne-Saksamaal, värvati ta Intelligence Service'i poolt. „Suur eestlane" oli selle nimekirjades arvel „Roberti" varjunime all. Inglise salaluure abiga kolis

[29] „Washington Post", July 17, 1964.
[30] «Известия», 26 фев. 1963 г.

ta Londoni ning määrati juhtivale kohale „Inglismaa Eestlaste Ühingus".

Selline seisund on Intelligence Service'ile väga kasulik. Ametikoht „Ühingus" võimaldab Rebasel valida emigrantide hulgast välja sobivaid inimesi ja värvata neid spionaaži- ja diversioonitegevuseks Nõukogude Baltikumis. Kuni 1955. aastani tegutses „Robert" Inglise koloneli McGibben'i alluvana, hiljem aga, kui see erru läks, sai tema „õpetajaks" teine Inglise salaluure töötaja — kolonel Scott.

Intelligence Service'i ülesandel värbab Rebane agente, kes teevad läbi õppuse Londoni luurekoolis ja saadetakse siis Nõukogude Baltikumi. Nii värvati ja suunati spionaaži- ja diversiooniülesannetega Eestisse keegi 1926. aastal Tartus sündinud Leo Audov. Audov varustati relva, salakirjavahendite, suure summa Nõukogude raha ja valepassiga Kaljo Metsa nimele ning teiste spioonirekvisiitidega.

On kindlaks tehtud, et Rebane võttis otseselt osa ka teise Inglise luureagendi Erich Hurma — varjunimi „Georg" — värbamisest ja Nõukogude territooriumile toimetamisest. Nii nagu Audovgi teenis Hurma sõja ajal Eesti SS-leegionis. Aktiivse osavõtu eest lahingutest Nõukogude armee väeosade ja partisanide vastu autasustas hitlerlik väejuhatus teda teise järgu „Raudristi" ja „Idamedaliga".

Kasutades ära Hurma minevikku ja meelitades teda rahaga, suutis Rebane seda reeturit veenda Inglise salaluure teenistusse astuma. Varustatuna valedokumentidega Georg Kuuse nimele, viidi ta kaatril algul Läti NSV territooriumile, hiljem aga Eestisse.

Neil ja teistel juhtudel tegutses Alfons Rebane tihedas kontaktis August Tormaga, keda Inglise valitsus siiani tituleerib olematu kodanliku Eesti Vabariigi „saadikuks" Inglismaal. Juba 1919. aastal, Inglise interventsiooni ajal Nõukogude Venemaa vastu, teenis Torma Inglise vastuluures Arhangelskis. Ja ka praegu on Intelligence Service'il põhjust Tormat oma kulul ülal pidada. Muuseas, just Tormalt said Audov ja Hurma viimased instruktsioonid enne seda, kui nad saadeti Nõukogudemaale.[31]

Juba 1946. aastal saatis „Eesti Komitee" Rootsi luureteenistuse abiga Eestisse grupi spioone eesotsas komitee emissari Saalistega, kellele tehti ülesandeks luua Nõukogude Eesti territooriumil bandiitlik organisatsioon. Siia saadetud spioonid olid saanud eriettevalmistuse. Nende ülesannete hulka kuulus peale õõnestustegevuse aktiviseerimise ka kontakti loomine bandiitide ja välismaa vahel, uutele spioonigruppidele toetuspunktide, vastuvõtukohtade ja varjupaikade organiseerimine, sõjalise, poliitilise ja majandusliku iseloomuga luureandmete kogumine jne.

Nõukogude ajakirjanduses tehti teatavaks, et sõjajärgseil aas-

[31] «Новое время» № 41, 1960 г.

tail tabati mitu välismaiste luureteenistuste poolt emigrantlike Nõukogude-vastaste organisatsioonide osavõtul väljaõpetatud ja Eesti territooriumile saadetud spioonigruppi. Siia lähetatud spioonide hulgas olid natsionalistid Vimm, Unt, Saaliste, Maltis, Hallisk, Leola, Ustel, Audov, Hurma jt.[32]

1954. aasta kuuenda mai ööl vastu seitsmendat rikkus tunnusmärkideta Ameerika neljamootoriline lennuk Nõukogude Liidu riigipiiri ja viskas Eesti NSV territooriumi kohal alla langevarjurid Kuke ning Toomla. Allavisatud spioonid olid saanud 1953. aasta septembrist kuni 1954. aasta maini vastava ettevalmistuse Ameerika Ühendriikide luurekoolides Washingtoni lähedal ja Lääne-Saksamaal Starnbergi linnas. Sõja ajal teenisid nad mõlemad SS-väeosades, hiljem sattusid Läände ümberasustatud isikute hulka ja värvati Nõukogude-vastase eesti emigratsiooni liidrite aktiivsel kaastegevusel Ameerika luureteenistuse poolt.

Õpingute ajal luurekoolides õppisid Kukk ja Toomla nagu teisedki spioonid tundma raadiotehnikat, foto- ja langevarjuasjandust, topograafiat, salakirja, õhkimist ja šifreerimist ning luureandmete hankimise meetodeid, said selgeks Nõukogude väeliikide tunnusmärgid, lennuki- ja laevaliigid, dokumentide võltsimise moodused, tulirelvast laskmise, Eesti administratiivjaotuse ja omandasid muid spioonikogemusi.

Kukk ja Toomla varustati raadiovastuvõtjate ja -saatjatega, šifrite, koodide, fotoaparaatide, salakirjavahendite, automaatide, püstolite, mürgi, fiktiivsete Nõukogude dokumentide, topograafiliste kaartide, suure summa Nõukogude raha ja muu vajalikuga.

Kukk ja Toomla tabati 1954. aasta 19. juulil ühe spionaažiülesande täitmise ajal.

1956. aasta detsembris tabati koos asitõenditega Rootsi spioon Mumm hetkel, kui ta püüdis portatiivse raadiojaama abil astuda ühendusse luurekeskusega. Mummilt võeti ära raadiojaam, šifrid, koodid, salakirjavahendid, Rootsis valmistatud Eesti NSV topograafilised kaardid, relv ja muid esemeid.

Juurdlus spioonide Vimma, Undi, Maltise, Mummi ja teiste süüasjas näitas, et Rootsi luureorganid on tihedas koostöös Ameerika Ühendriikide luureteenistusega ning „Eesti Komitee" aktiivsel osavõtul paljude aastate kestel toimetanud oma agente illegaalselt Nõukogude Liidu territooriumile. Paljud agendid teenisid Teise maailmasõja ajal Saksa fašistlikes karistusorganeis, 1944. aastal põgenesid koos hitlerlastega Eestist, hiljem aga asusid elama Rootsi. Seal värbas nad „Eesti Komitee" liidri Rei ja tema käsilaste Varma, Laidi, Mathieseni, Lattiku, Laretei ja Saarseni kaastegevusel Nõukogude Liidu vastaseks õõnestustööks Rootsi luureteenistuse kapten Andreason. Rootsi luureteenistuse ohvitserid

---

[32] «Огонек» № 12—16, 1957 г.; «Правда», 7 марта 1957 г.; «Советская Эстония», 8 марта 1957 г.

Andreason, Sunerson, Nilson, Johanson ja teised õpetasid värvatuid konspiratiivkorterites, pärast seda saadeti nad illegaalselt Nõukogude Liitu.

Värvatud spioonid pidid looma bandiidijõuke, tegelema luureandmete kogumisega ja valmistama Balti mere rannikul ette varjupaigad teistele NSV Liitu saadetavatele välismaa luureteenistuse agentidele.

Spioon Maltisele tegi Rootsi luureteenistus ülesandeks astuda kontakti varem Eestisse saadetud emissari Saalistega ja tegutseda koos temaga.

Spioon Vimm, kes visati Eesti NSV territooriumi kohal alla koos kahe teise agendiga, pidi Rootsi luureteenistuse ülesandel astuma kontakti endise SS-vägede polguülema bandiit Lillelehega, kes varjas end Nõukogude võimuorganite eest.

Kogutud luureandmed pidid spioonid toimetama edasi Stokholmi luurekeskusele raadiosaatjate või salakirja abi.

Huvitavaid andmeid imperialistide spionaažialaste provokatsioonide kohta tõi 1963. aasta 17. oktoobri „Izvestijas" avaldatud pikemas artiklis eesti lingvist Artur Haman, kes tuli tagasi kodumaale Rootsist, kus ta lootis tegelda teadusliku tööga. Ta jutustab, et varsti pärast Rootsi saabumist sattus ta nagu paljud emigrandid Ameerika luure vaatevälja, kes tegeleb selle neutraalse riigi territooriumil Nõukogude Liidu ja teiste maade vastu suunatud õõnestus- ja spionaažitegevuseks agentuuri värbamisega. Ameerika luure kasutab selleks Ühendriikide ametlikke esindusi Stokholmis, samuti eesti reaktsioonilise emigratsiooni keskusi. Kuna Haman ei talunud Ameerika luureteenistuse pidevat jälitamist, pöördus ta Nõukogude valitsuse poole palvega lubada tal kodumaale tagasi tulla. Hamani palve rahuldati ning ta elab ja töötab käesoleval ajal Eesti NSV-s. Oma kannatusi kirjeldades märgib Haman: „Ameerika salaluure laiendab oma agentuuri Rootsis mitmel viisil. Nii näiteks suunasid ameeriklased sellele maale Saksa FV-st mitu Münchenis asuva raadiojaama „Ameerika Hääl" kaastöötajat eesti natsionalistide hulgast. Sel teel ilmusid Rootsi Ameerika agendid Aleksander Terras — endine fašistliku „Abwehri" töötaja, Adelaide Lemberg ja teised isikud, kes lülitusid reaktsiooniliste emigrantlike gruppide tegevusse. Tuleb märkida, et need end nõukogude, fondide ja esinduste kõlavate nimedega maskeerivad grupid on oma reaktsioonilisuse tõttu emigrantide suuremast osast eraldunud. See on vaid käputäis endisi kvislingeid, kellest emigrandid kõrvale hoiavad ja keda nad ei salli.

Pole kaugeltki juhuslik, et kõik emigrantidest Ameerika agendid on üldreeglina mitmesugustes emigrantlikes gruppides väljapaistvatel ametikohtadel. Just nende kaudu püüavadki ameeriklased emigrante oma räpasesse tegevusse kaasa tõmmata.

Paljud minu tuttavad rootslased avaldasid mitmel korral rahu-

tust emigrantlike gruppide tegevuse pärast. Nad mõistavad, et selline tegevus võib tekitada kahju Rootsi neutraliteedile. Ma arvan, et nende kartused pole alusetud, kuna paljud emigrantlikud grupid on Ameerika agentuuri pesadeks Rootsis."[33]

Hitlerlikku bandet tabanud katastroofist ei ole õppust võtnud ei kodanlikud natsionalistid ega ka teised rahvusvahelise röövpoliitika harrastajad. Nad jätkavad tänase päevani oma tegevust. Meie inimesed tunnevad hästi välismaal redutavate eesti kodanlike natsionalistide Nõukogude-vastast olemust ja nende kuritegelikke kavatsusi. Eesti kodanlike natsionalistide reeturlik tegevus minevikus ja sõjajärgsetel aastatel avas silmad ka neil, kes omal ajal meelitati pettusega natsionalistide poolele. Ajalugu näitas, et täites välismaiste peremeeste ülesandeid, reetsid kodanlikud natsionalistid juba ammu oma rahva ja panid toime kuritegusid eelkõige oma rahva vastu. Ja absoluutne enamus neist, kes varem läksid natsionalistidega kaasa, lõid neist lõplikult lahku. Kuigi välismaised emigrantlikud elemendid püüavad tõmmata neid uuesti võitlusse Nõukogude võimu vastu, ei lase nad end provotseerida, vaid astuvad aktiivselt välja igasuguste eesti rahva reeturite ja timukate vastu. Kõik imperialistlike luureteenistuste ja nende agentuuride katsed on määratud nurjumisele. Ükski jõud maailmas ei suuda väärata koos teiste Nõukogude Liidu vennasrahvastega kommunismi ehitava Nõukogude Eesti võidukat edasiliikumist.

---

[33] «Известия», 17 окт. 1963 г.

## SISUKORD


Eessõna ..... 5

I peatükk. **Mõningaid fakte eesti kodanlike natsionalistide sidemeist hitlerlastega enne Teist maailmasõda** ..... 7

1. Kodanlike võimumeeste koostöö natside ladvikuga ..... 7
2. Eesti sõjajõudude allutamine Saksa väejuhatuse kontrollile ..... 22
3. Poliitiline politsei hitlerliku Saksamaa luure teenistuses ..... 29
4. Balti sakslased olid natside ustavad liitlased ..... 37
5. Valgekaartlaste organisatsioonid kui fašistliku Saksamaa viies kolonn .. 42

II peatükk. **Eesti kodanlikud natsionalistid saksa fašistlike röövvallutajate teenistuses Suure Isamaasõja ajal** ..... 48

1. Aktiivne osavõtt terroristliku okupatsioonirežiimi kehtestamisest .... 48
2. Abi hitlerlikele okupantidele niinimetatud omavalitsuse näol ..... 59
3. Politseiorganid Nõukogude kodanikega arveid õiendamas ..... 67
4. Niinimetatud opositsiooni rahvavastane reaktsiooniline olemus ..... 84

III peatükk. **Eesti kodanlike natsionalistide kuriteod inimsuse vastu** ..... 96

1. Fašistlik rassiteooria ja kuriteod inimsuse vastu ..... 96
2. Inimsuse vastu suunatud kuritegude mõiste ..... 99
3. Inimsuse vastu suunatud kuritegude koosseis ..... 104
4. Eesti kodanlike natsionalistide osavõtt rahulike elanike hävitamisest .. 112
5. Inimeste tagakiusamine rassilistel motiividel ..... 129
6. Orjastamine, vägivald ja metsikused ..... 150
7. Kuriteod kultuuri valdkonnas ja ideoloogiline diversioon ..... 166

IV peatükk. **Eesti kodanlike natsionalistide kohtulik vastutus sooritatud kuritegude eest** ..... 179

1. Sõjaroimarite vastutus rahvusvahelise õiguse järgi ..... 179
2. Eesti kodanlikest natsionalistidest sõjaroimarite varjamine ..... 188
3. Sõjaroimareist emigrantide kasutamine Nõukogude-vastases õõnestustegevuses ..... 203



1. Hitler koos kõrgemate sõjaväelastega vallutusplaane koostamas.



2. Hitlerlaste ustav käsilane Mäe, kes juhtis okupatsiooni ajal nn. „Eesti omavalitsust".

3. Kodanliku Eesti välisminister Selter 1939. aasta 7. juunil pärast lepingu sõlmimist Hitleri juures vastuvõtul.





4. Hitler märgib kaardil ära järjekordse ohvri.

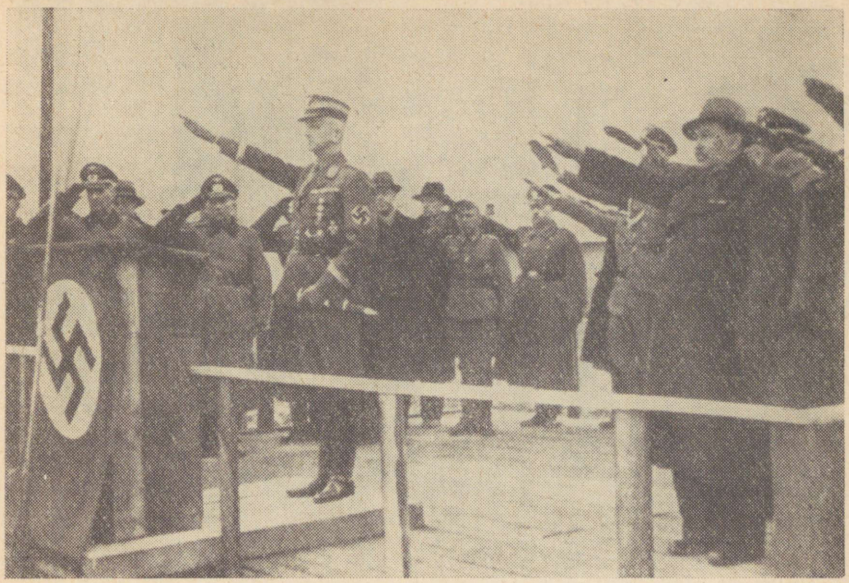

5. Litzmann ja tema kannupoisid.



6. Eesti rahva timukas Mere.

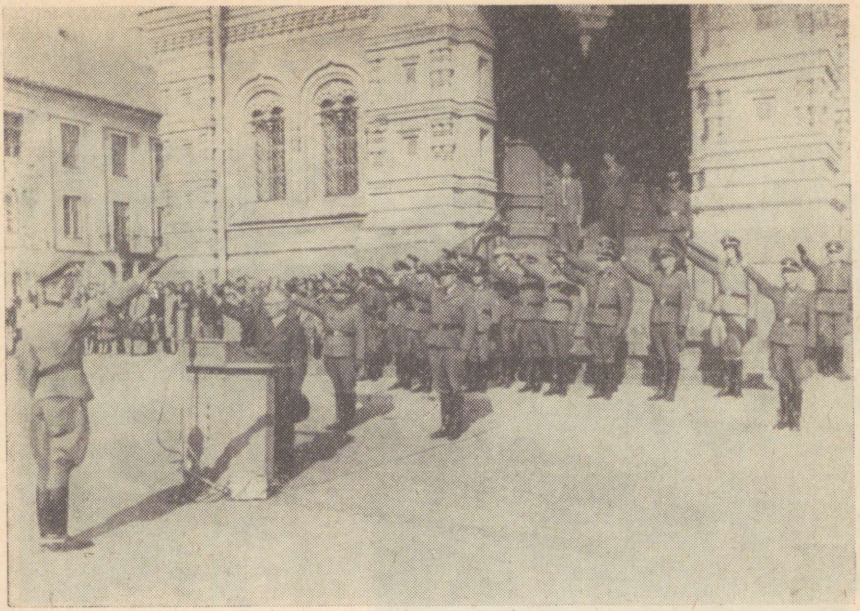

7. Oskar Angelus tervitab SS-leegionäre Tallinna Lossiväljakul 1943. aasta augustis.

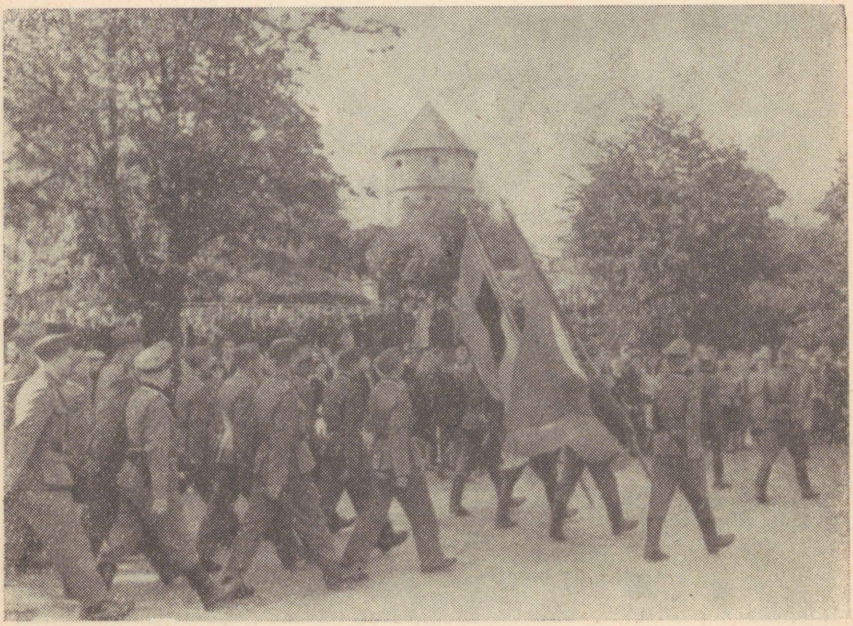

8. Kahe „lipu" all.

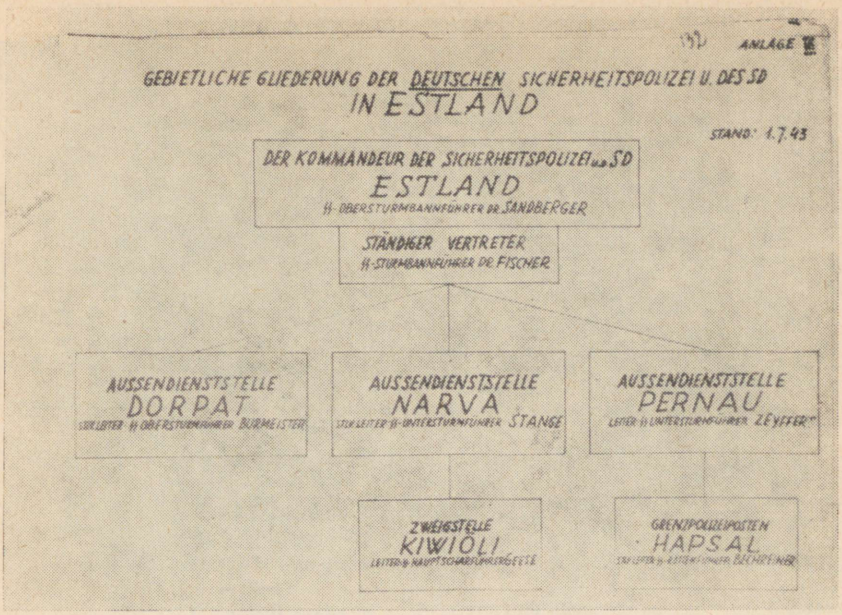


9. Saksa julgeolekupolitsei ja SD struktuur Eestis.

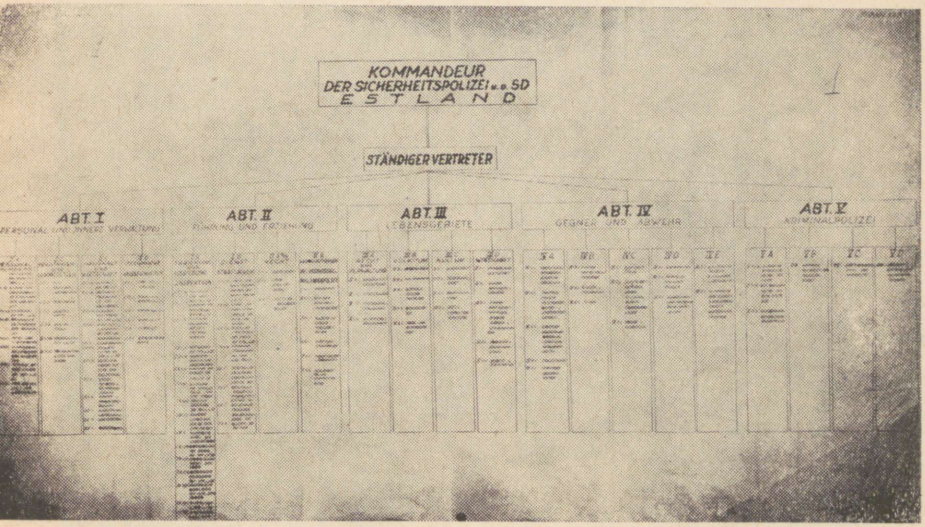


10. Saksa politsei organisatsiooniline skeem.

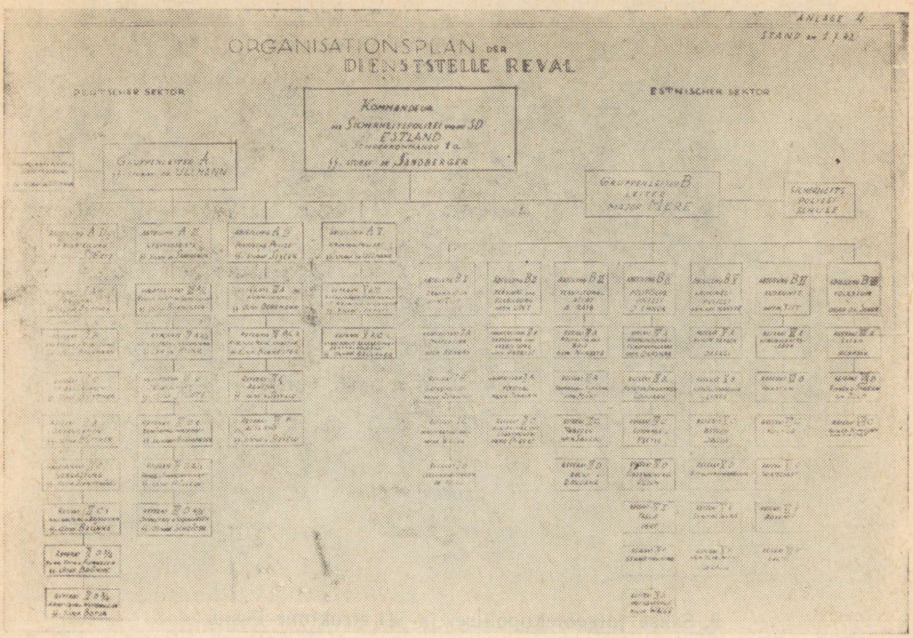


11. Julgeolekupolitsei ja SD saksa ja eesti sektori skeem.

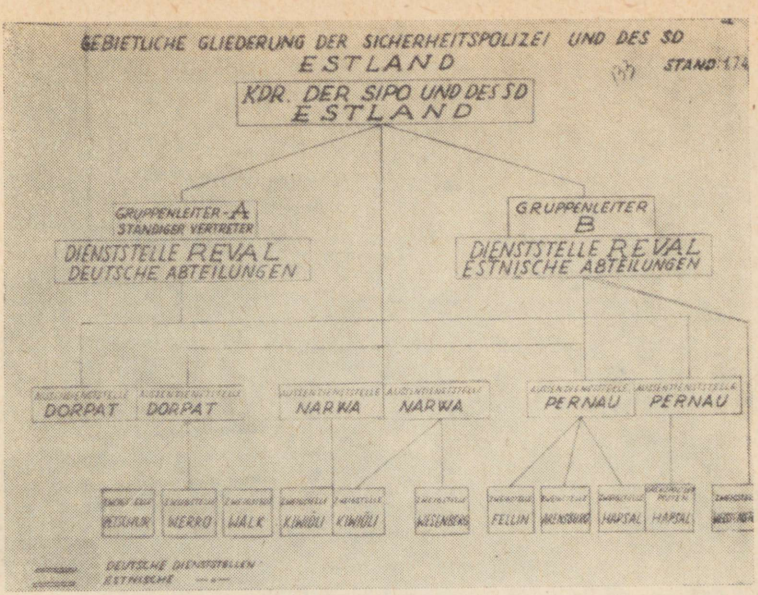


12. Politsei saksa ja eesti territoriaalüksused.

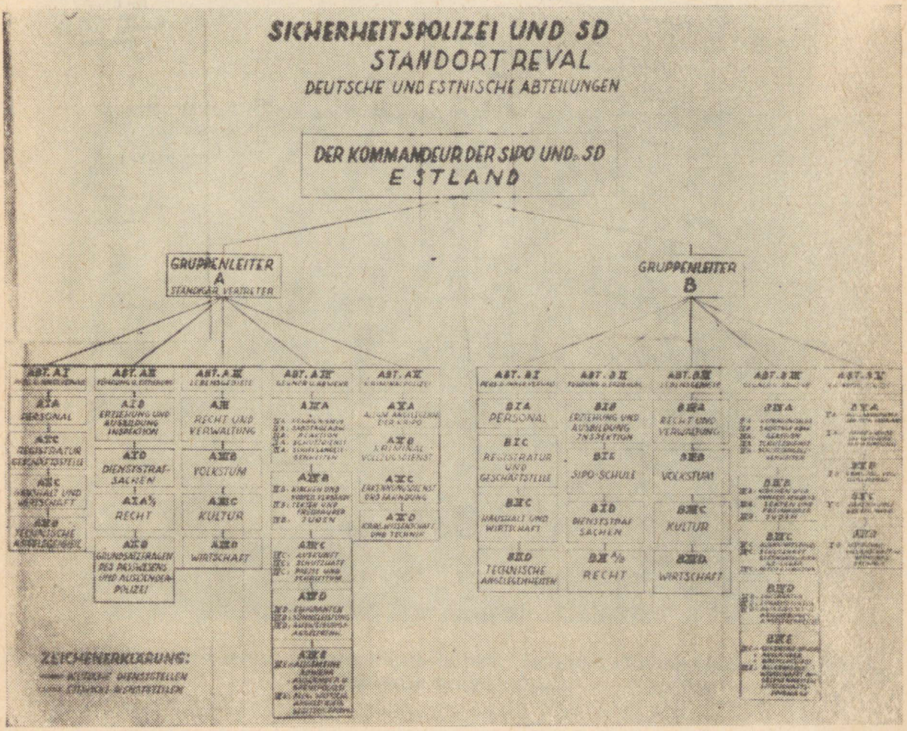


13. Julgeolekupolitsei ja SD struktuur pärast reorganiseerimist 1942. aasta mais.

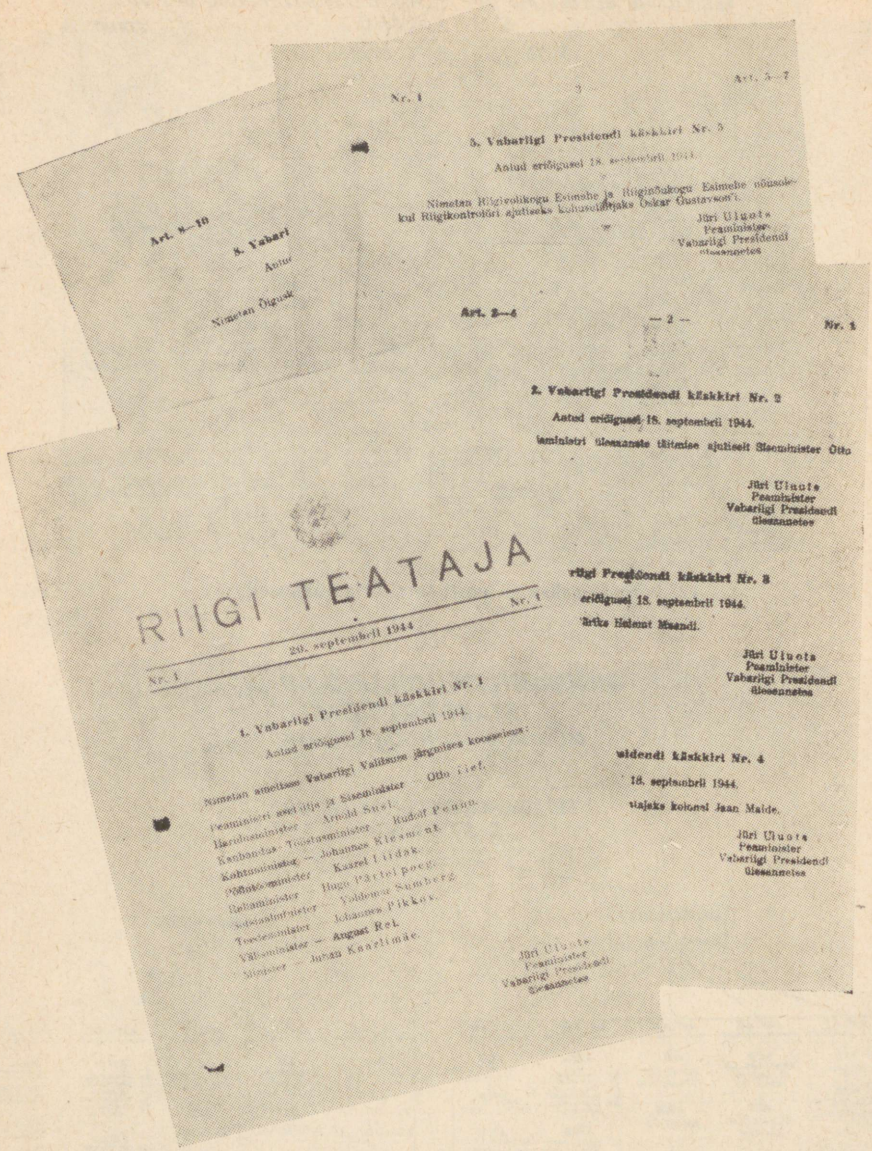


14. J. Uluotsa „teosed".

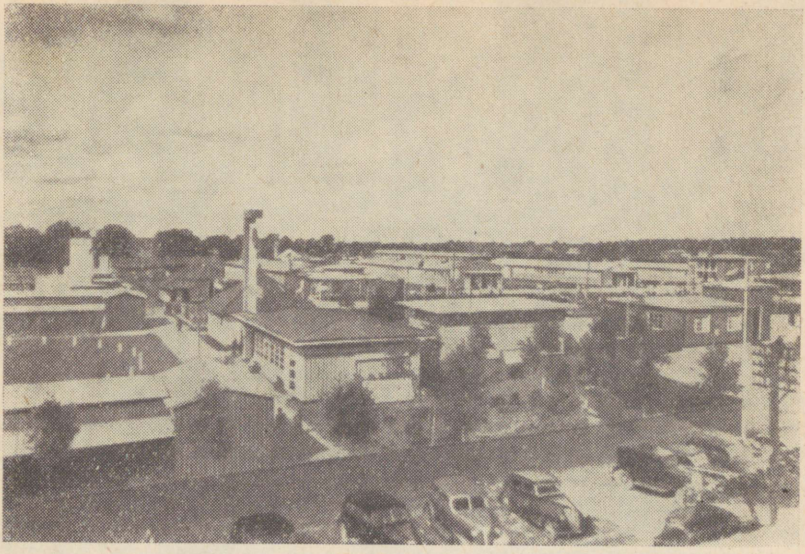

15. Näituseväljak Tartus, mille natsid muutsid koonduslaagriks.



16. Tartu lähedalt leitud fašismiohvrite laibad. Vangid olid enne hukkamist nööriga üksteise külge seotud.

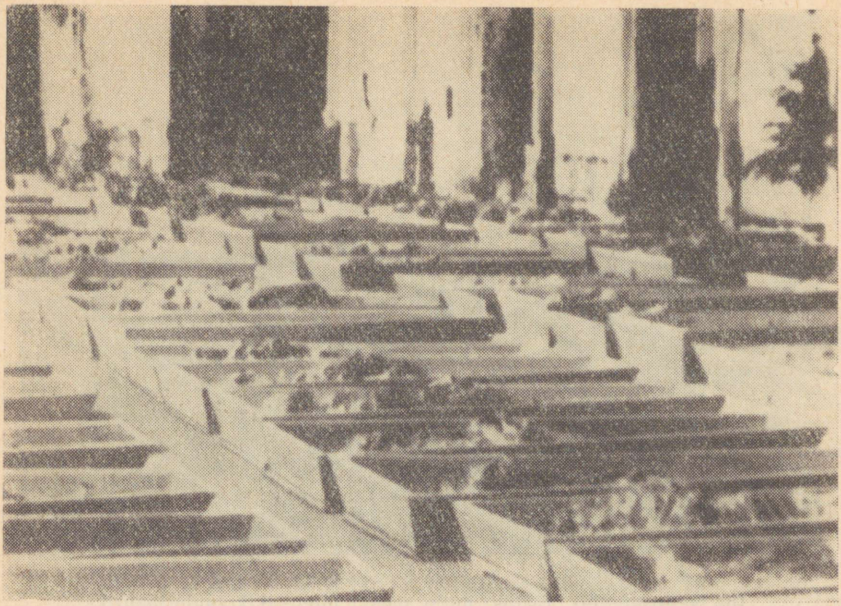

17. Fašismiohvrid Tartus.



18. Hitlerlaste käsilane massimõrvar Pästlane näitab, kus toimusid mahalaskmised.



19. Eksekuteeritud nõukogude patriootide jäänused, mis leiti Valga lähedalt ühishauast 1965. aasta augustis.

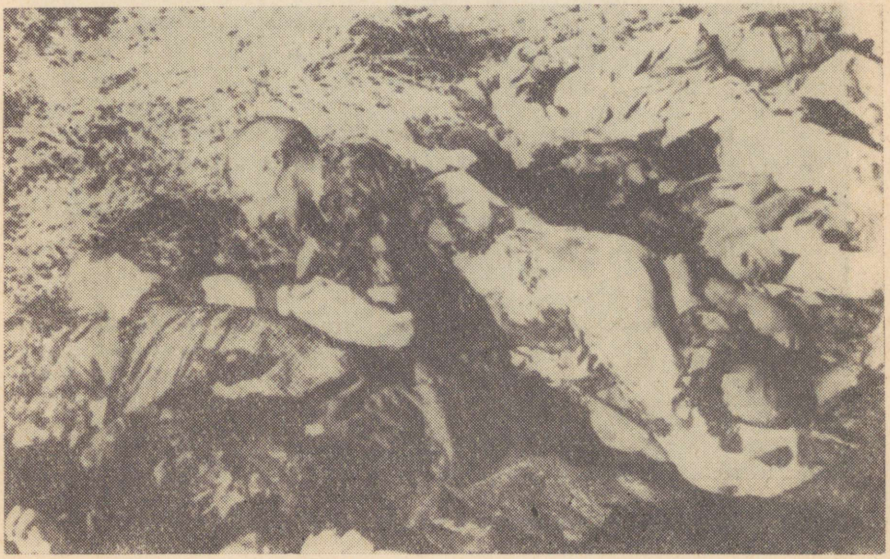

20. Süütute inimeste mõrvamine Kloogal.

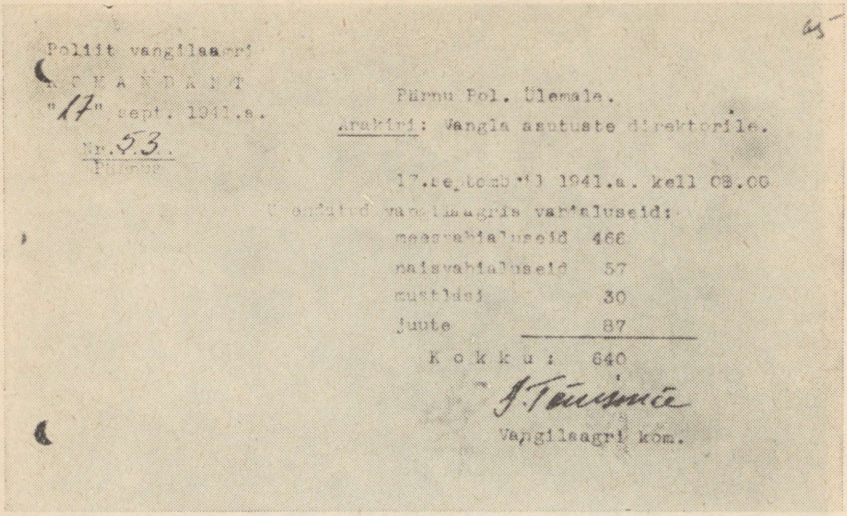

Poliit vangilaagri
K O M A N D A N T
"17" sept. 1941.a.
Nr. 53.
Pärnus

Pärnu Pol. Ülemale.
Arakiri: Vangla asutuste direktorile.

17.septembril 1941.a. kell 08.00
Ülendatud vangilaagris vahialuseid:

| | |
|---|---|
| meesvahialuseid | 466 |
| naisvahialuseid | 57 |
| mustlasi | 30 |
| juute | 87 |
| K o k k u : | 640 |

J. Tänisonce
Vangilaagri kom.

21. Päevaaruanne Pärnu koonduslaagri kohta.

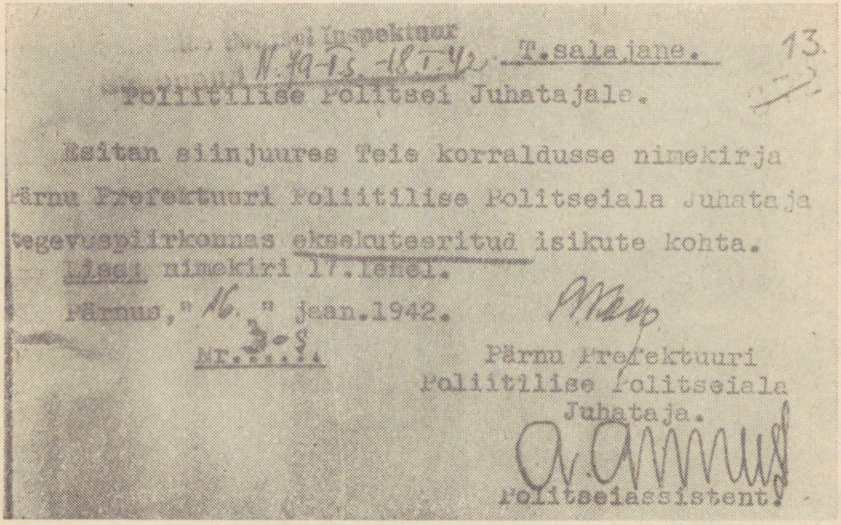

Inspektuur
N. 79-T.s. -18.I.42. T.salajane. 13.
Poliitilise Politsei Juhatajale.

Esitan siinjuures Teie korraldusse nimekirja Pärnu Prefektuuri Poliitilise Politseiala Juhataja tegevuspiirkonnas eksekuteeritud isikute kohta.
Lisa: nimekiri 17.lehel.
Pärnus, "16." jaan.1942.
Nr. 3-9.

Pärnu Prefektuuri
Poliitilise Politseiala
Juhataja.
Politseiassistent.

22. Eksekuteeritute nimekiri „17. lehel".

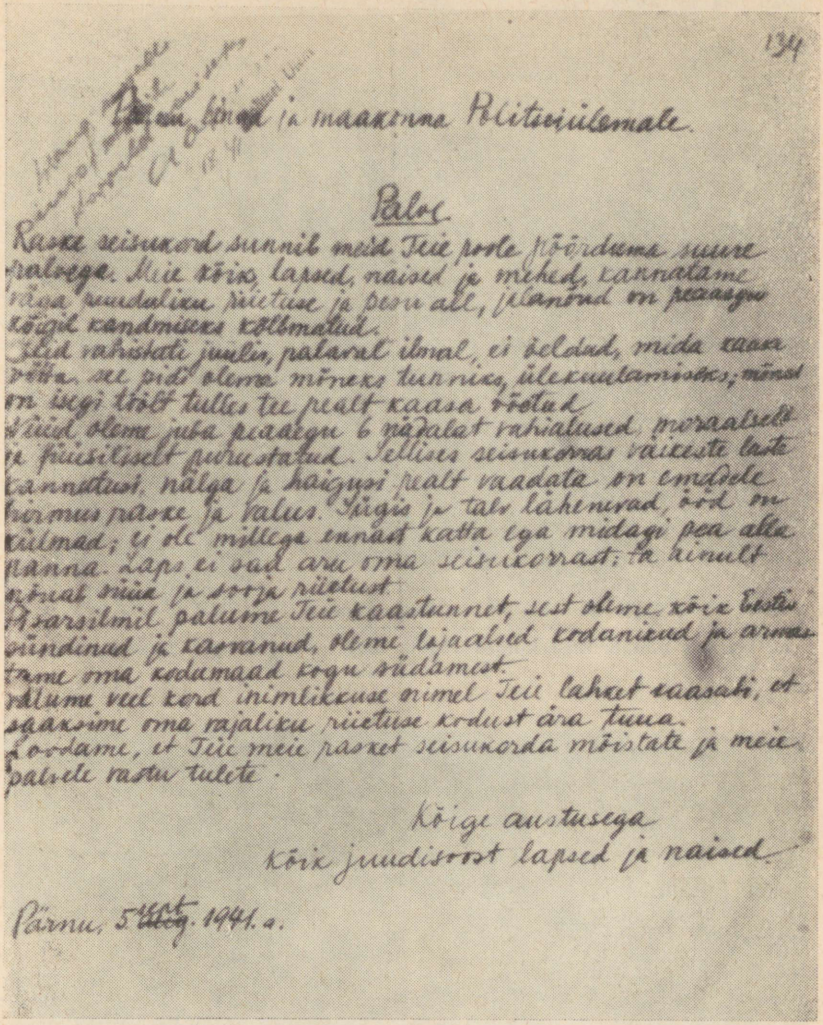

134

Pärnu linnad ja maakonna Politseiülemale.

Palve

Raske seisukord sunnib meid Teie poole pöörduma suure palvega. Meie kõik, lapsed, naised ja mehed, kannatame väga puudaliku riietuse ja pesu all, jalanõud on peaaegu kõigil kandmiseks kõlbmatud.
Ilid vahistati juulis, palaval ilmal, ei öeldud, mida kaasa võtta, see pidi olema mõneks tunniks, ülekuulamiseks; mõnel on isegi töölt tulles tee pealt kaasa võetud.
Nüüd oleme juba peaaegu 6 nädalat vahialused, moraalselt ja füüsiliselt purustatud. Sellises seisukorras väikeste laste kannatusi, nälga ja haigusi pealt vaadata on emadele hirmus raske ja valus. Sügis ja talv lähenevad, öed on külmad; ei ole millega ennast katta ega midagi pea alla panna. Laps ei saa aru oma seisukorrast; ta ainult nõuab süüa ja sooja riietust.
Pisarsilmil palume Teie kaastunnet, sest oleme kõik Eestis sündinud ja kasvanud, oleme lojaalsed kodanikud ja armastame oma kodumaad kogu südamest.
Palume veel kord inimlikkuse nimel Teie lahket kaasabi, et saaksime oma vajaliku riietuse kodust ära tuua.
Loodame, et Teie meie rasket seisukorda mõistate ja meie palvele vastu tulete.

Kõige austusega
Kõik juudisoost lapsed ja naised.

Pärnu, 5 ~~aug~~ sept. 1941. a.

23. Laagri „Peti ait" vangide kollektiivne avaldus.

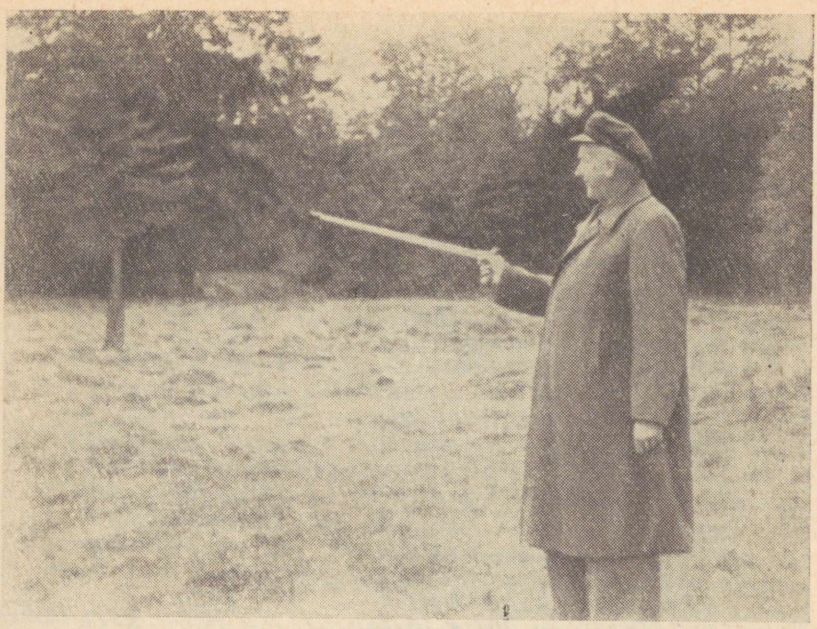

24. Gerrets näitab, kust kulges Jägala laagri vangide tee hukkamispaika Kalevi-Liivale.



25. Hukatute jäänuste väljakaevamine.



26. Varjates oma tõelist mõrvarinägu, püüdis Gerrets olla nõukogude inimeste keskel seltskonna „hingeks".



27. Kalevi-Liiva ohvrid.

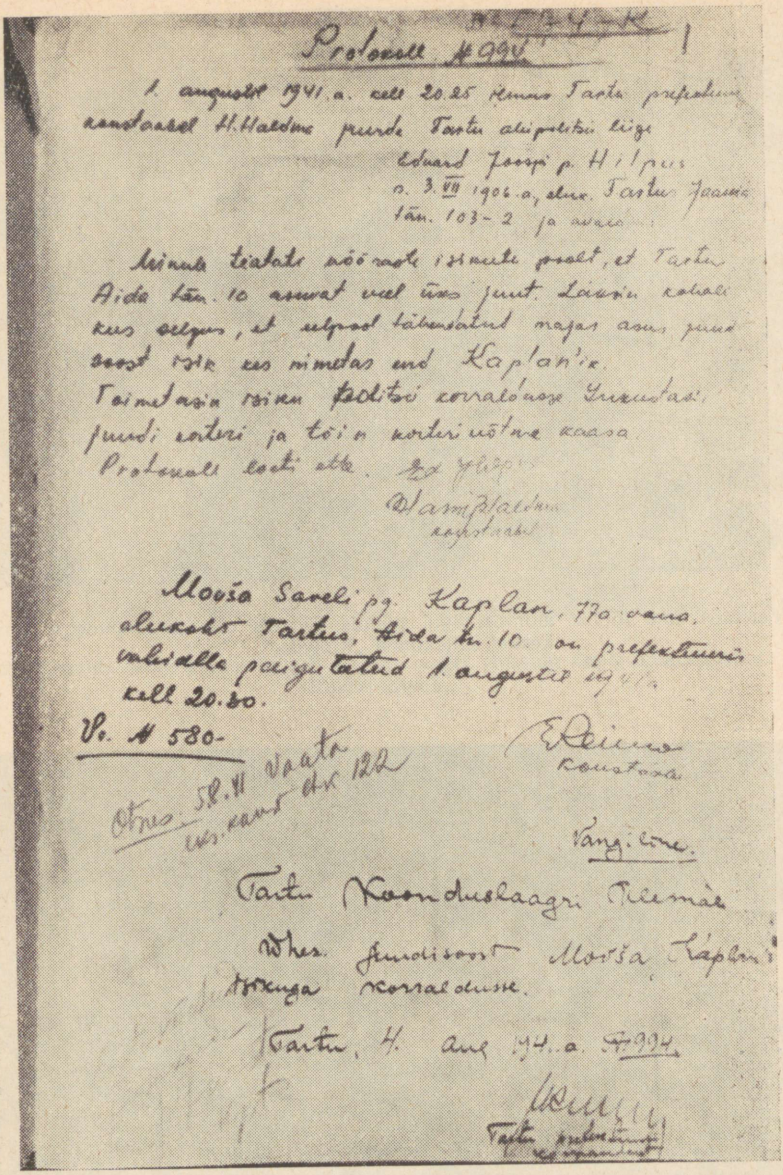

Protokoll № 994

1. augustil 1941. a. kell 20.25 ilmus Tartu prefektuur konstaabel H. Haldma juurde Tartu ahipolitsei liige

Eduard Joospi p. Hilpus
s. 3.VII 1906. a., elukoht Tartus Jaamia tän. 103-2 ja avaldas

Minule teatati nõõraste isikute poolt, et Tartu Aida tän. 10 asuvat veel üks juut. Laksin kohale kus selgus, et ulpool tähendatud majas asus juudi soost isik kes nimetas end Kaplan'ik.
Toimetasin isiku politsei korraldusse Lukustasi juudi korteri ja tõin korteri võtme kaasa.
Protokoll loeti ette. Ed. Hilpus

Hamp Haldma
konstaabel

Moiša Saveli pg. Kaplan, 77a vana, elukoht Tartus, Aida tn. 10. on prefektuuris vahidalla paigutatud 1. augustil 1941. a. kell 20.30.

Vr. № 580-

E. Reimo
konstaabel

Otnes 5.8.41 Vaata eks. kaust Ak 122

Vangiline.

Tartu Koonduslaagri Ülemale

Wher. juudisoost Moiša Kaplani isikuga korraldusse.

Tartu, 4. aug 1941. a. № 994.

[illegible]
Tartu prefektuur
komandant

28. Dokument Moiša Kaplani areteerimise kohta.

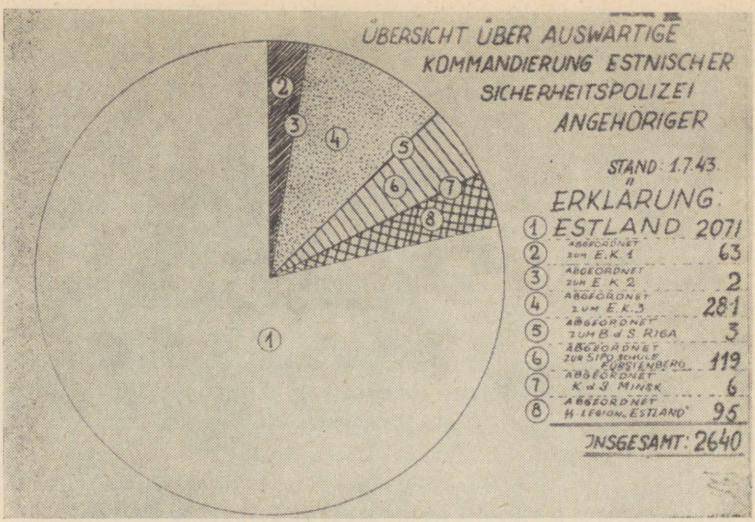


29. Lisa aruandele eestlaste rakendamisest okupeeritud Eesti julgeolekupolitsei ja SD koosseisus.

A K T.

17. veebruaril 1943.a. Eesti Julgeolekupolitsei Viljandi Välisosakonna Poliitilise Politsei Referentuuri Referent, allakirjutajate manukate Julius Kimmel'i, eluk. Viljandis, Uus tn. 10 ja August Laigna, eluk. Viljandis, Kõrgemäe tn. nr. 8, juuresolekul toimetas Jefim Miroschnitschenko toimiku (toimik nr. 788/42) juurdevõetud asitõendi "A.S.Puschkin'i teos" hävitamist, mis ka teostati põletamise teel.

E.J.P.Viljandi Välisosakonna
Pol.Pol.Referentuuri Referent.

Manukad: J. Kimmel,
A. Laigna.

30. Nõukogude kodanikku Jefim Mirošnitšenkot karistati A. Puškini teose hoidmise pärast.

Salajane 8

Poliitilise Politsei
komissar Viljandis
3.novembril 1941.a.

Nr. 3-L

Kabala raj,konstaablile.

Kabalast on käidud küsimas kas omaksed võivad ümbermatta Omakaitse poolt mahalastud kommunistide laipu.

Kuna matmised võivad kujuneda demonstratsioonideks,siis ümbermatmisi,mida tahetaks tulevikus teha,mitte lubada.

komissar. sekretär.

31. Viljandi poliitilise politsei korraldus.



32. Reetur Mäe näitab Rosenbergile, mida võiks veel Eestist saada.



33. Rosenbergi visiit Eestisse. Hitlerlaste sabarakk Mäe ootab oma peremeestelt tunnustust.



34. Mõrvar Laak oma perekonnaga Kanadas.



35. Eesti rahva reeturi Luitsalu matused Torontos 1961. aasta augustis.



36. Nõukogude Eesti territooriumile paisatud spioonide varustus.



37. Spioonidelt konfiskeeritud esemed . . .



38. . . . teleobjektiiviga varustatud fotoaparaat . . .

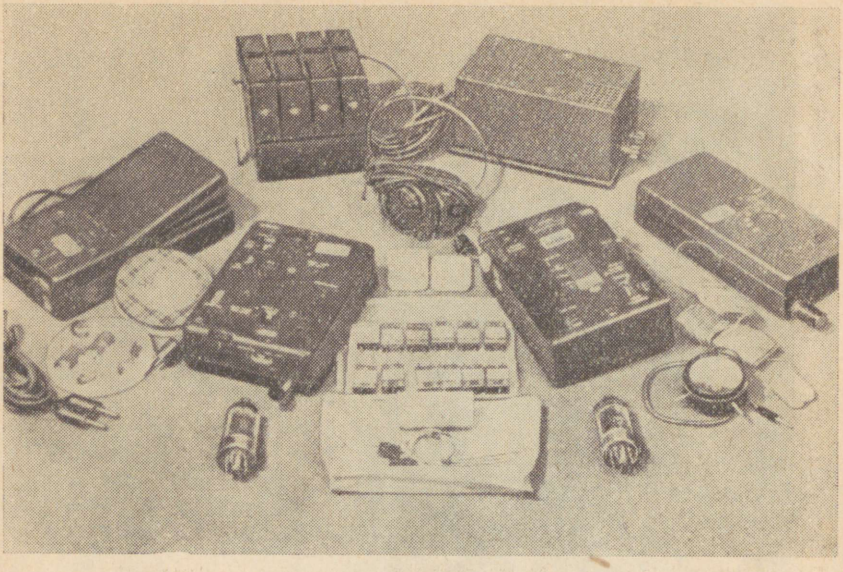

39. ... ja raadiosaatejaam.

Барков Леонид Иванович. ПАЛАЧАМ НЕ УИТИ ОТ ВОЗМЕЗДИЯ. Оформление Э. Вахер. На эстонском языке. Издательство «Ээсти Раамат». Таллин, Пярнуское шоссе, 10. Toimetaja H. Soomann. Kunstiline toimetaja L. Kruusmaa. Tehniline toimetaja P. Kass. Korrektorid L. Golberg ja E. Laur. Ladumisele antud 13. VI 1966. Trükkimisele antud 29. XI 1966. Paber 60×90, 1/16. Trükipoognaid 13,5+12 lisa. Arvestuspoognaid 17,15. Trükiarv 12 000. MB-11120. Tell. nr. 1251. Trükikoda «Punane Täht». Tallinn, Pikk t. 54/58. Trükipaber nr. 1 — Staicele Paberivabrik, Läti NSV. Hind 75 kop.





A
28240
69160

TÜ RAAMATUKOGU